

Teos *Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina* esittelee seurakunnan asemaa muuttuvassa yhteiskunnassa. Kirjassa tarkastellaan seurakunnan roolia paikallisyhteisön sosiaalisten suhteiden ja rakenteiden sekä lain ja moraalien vartijana.

Kirja koostuu Jyväskylän yliopiston historian laitoksen tutkijoiden ja opiskelijoiden sekä Jyväskylän maakunta-arkiston henkilökunnan artikkeleista.

Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 2

KIRKONKIRJAT PAIKALLISYHTEISÖN KUVAAJINA

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON HISTORIAN LAITOS
JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO
JYVÄSKYLÄN HISTORIALLINEN YHDISTYS

Toimittajat

Heikki Roiko-Jokela Timo Pitkänen

KIRKONKIRJAT PAIKALLISYHTEISÖN KUVAAJINA

JYVÄSKYLÄ 1996

Kirjoittajat

Alamäki, Päivi, FM

Alanko, Aki, HuK

Hirvonen, Päivi, FM, ylitarkastaja, JyMA

Pitkänen, Timo, FM

Rantanen, Annikki, FM, johtaja, JyMA

Roiko-Jokela, Heikki, FT, tutkija, Jyväskylän yliopisto

Rossi, Päivi, FM, tutkija, JyMA

Vilkuna, Kustaa H. J., FT, assistentti, Jyväskylän yliopisto

Vuorimies, Heikki, FM, lehtori

ISBN 978-951-39-9760-1 e-julkaisu

2023 Jyväskylän yliopiston avoimen tiedon keskus

ISBN 951-34-0904-X

ISSN 1239-8683

Kopi-Jyvä Oy – Jyväskylä 1996

SISÄLLYS

SAATTEEKSI

7

Heikki Roiko-Jokela
KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA
9-41

Päivi Hirvonen
SEURAKUNTIEN ARKISTOT JYVÄSKYLÄN
MAAKUNTA-ARKISTOSSA
42-75

Päivi Alamäki
RIPPIKIRJAT LUKUTAITOTUTKIMUKSESSA
Esimerkkinä Karstulan kappeliseurakunta
76-87

Aki Alanko
JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN
SAARNAN JÄLKEEN
Jyväskylän maaseurakunnan 1800-luvun alun
kirkonkuulutukset historiantutkimuksen kohteena
88-126

Timo Pitkänen
JOKA ASIANOMAISILLE TÄTÄ KAUTTA ILMOITETAAN
Kuulutukset paikallisyhteisön kuvaajina
127-155

Annikki Rantanen
KIERTÄVÄ OPETTAJA OPETTAA KÖYHÄNKIN LASTA
Kiertokoulut kirkonarkistojen kertomana
156-178

Päivi Rossi
KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ LÄHTI
LAUKAASEEN MAATA VILJELEMÄÄN
Kruununmetsätorppareiden tausta ja torppien asema
uudisasutustoiminnassa 1800-luvulla
179—212

Kustaa H. J. Vilkuna
KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU,
EI POISPÄÄSYÄ ENÄÄ OLE
Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara
18. vuosisadalla
213—250

Heikki Vuorimies
MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?
Keskisuomalaisten ruotusotamiesten syntyperän selvittäminen
kirkollisten asiakirjojen avulla
251—277

SAATTEEKSI

Jyväskylän historiallinen arkisto on Jyväskylän yliopiston historian laitoksen, Jyväskylän maakunta-arkiston ja Jyväskylän historiallisen yhdistyksen yhdessä tuottama julkaisu. Ensimmäisenä teemanumerona oli *Tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämätkuvaajina*. Tällä kertaa vuorossa ovat kirkonasiakirjat. Kirja *Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina* esittelee seurakunnan asemaa muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa tarkastellaan seurakunnan roolia paikallisyhteisön sosiaalisten suhteiden ja rakenteiden sekä lain ja moraalien vartijana.

Kirjan johdanto-osuudessa esitellään kirkon asemaa paikallisyhteisössä, kirkonarkistoaineiston tietosisältöä ja järjestelyperiaatteita sekä tarkastellaan, millaisista näkökulmista seurakuntaa voidaan tutkiskoa kohteena lähestyä. Johdannossa käydään seikkaperäisesti läpi Jyväskylän maakunta-arkistoon tallennettua keskisuomalaista kirkonarkistoa.

Teoksen muissa artikkeleissa paneudutaan muun muassa kirkon asemaan kansansivistäjänä, paikallisyhteisön tiedonvälittäjänä ja olojen kuvaajana. Kirkkoa voi lähestyä myös yksilönäkökulmasta: kirjassa on tutkittu hospitaalien asukkaiden kohtaloita ja elämää sekä torppareiden sosiaalista asemaa, taustoja ja liikkuvuutta. Metodologisena näkökulmana on rippikirjojen käyttö lukutaitotutkimuksessa ja ruotusotamiesten syntyperän selvittäminen kirkollisten asiakirjojen avulla.

Kirja koostuu Jyväskylän yliopiston historian laitoksen tutkijoiden ja opiskelijoiden sekä Jyväskylän maakunta-arkiston henkilökunnan artikkeleista. Kirjan ovat kustantaneet Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto ja Jyväskylän historiallinen yhdistys. Myös Jyväskylän kaupunki on tukenut hanketta.

Jyväskylässä joulukuussa 1996

Heikki Roiko-Jokela

Timo Pitkänen

HEIKKI ROIKO-JOKELA

Kirkko ja muuttuva yhteiskunta¹

Millainen on ollut seurakunnan rooli?

Paikallisyhteisön kontrolloija, lain ja moraalin vartija

Katolisella ajalla seurakuntalaiset olivat eläneet kirkollisten sakramenttien suojassa kristillisen kalenterin ja kirkkovuoden tapahtumien² rytmittämänä. Jokaisen tuli kuulua kirkkoon ja totella kirkon ohjeita ja määräyksiä. Kirkko itse valvoi, että velvollisuudet tulivat täytetyiksi. Pienemmät synnit sovitettiin ripissä – julkisyntinen saatettiin pidättää ehtoolliselta tai jopa erottaa kirkon yhteydestä. Jälkimmäinen oli äärimmäisen raskas toimenpide: merkitsihän se joutumista koko yhteiskunnan ulkopuolelle. Näitä pannarangaistuksia pyrittiinkin käyttämään vain äärimmäisen harkiten. Sakkorangaistus oli yleisempi vaihtoehto.³

Maallisen ja hengellisen vallan lähentyminen uskonpuhdistuksen jälkeen 1600- ja 1700-luvuilla muutti myös kirkkokurikäsitystä ja sen merkitystä. Katolisella ajalla syntisten ojentaminen ripin ja muiden rangaistusten avulla katsottiin lähtökohdiltaan sielunhoidolliseksi toimeksi.

-
1. Tämän artikkelin tarkoituksena on luoda tiivis katsaus seurakunnan asemaan paikallisyhteisössä noin 1600-luvulta nykypäivään, arvioida, millaisista näkökulmista seurakuntaa voidaan tutkia osana paikallisyhteisöä ja mitä kirkollisia lähteitä on käytettävissä. Artikkelissa viitataan myös valikoidusti tutkimuksiin, joihin perehtymällä voi syventyä aihepiiriin.
 2. Pirinen 1991, s. 164–165, 171–175.
 3. Pirinen 1991, s. 242–243.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

Periaate sisällytettiin myös uskonpuhdistuksessa, mutta käytäntö johti toisaalle. Kirkkokurista muotoutui vähitellen maallisen yhteiskunnan kirkon kautta käyttämä väline, jolla kontrolloitiin yhteisön siveellistä elämää.⁴

Synti ei ollut yksityisasia. Se ei ollut sitä katolisella ajallakaan, mutta 1600-luvulla kollektiivisuus korostui entisestään. Heijastuksia tästä ovat muun muassa tuolloin käyttöön otetut määräykset penkkijärjestyksestä kirkoissa sekä jumalanpalveluksissa ja ehtoollisella käyntipakot (sakon uhalla). Rangaistusuhasta huolimatta uhmamielisiä riitti tuottamaan kirkon kurinpitoelimelle, kirkkoneuvostolle, päänvaivaa. Kuvaavaa ajan maallisen ja hengellisen vallan nivoutumiselle ja yhteistyölle on, että kun kirkkoneuvoston valta ja kyky rangaista rikkeentekijää ei riittänyt, asia usein siirrettiin nimismiehen toimesta maallisten käräjien hoidettavaksi. Rajanveto hengellisen ja maallisen välillä oli joskus vaikeaa.⁵

Tultaessa 1600-luvun puoliväliin luterilainen kirkko oli jo vakiinnuttanut asemansa ja tapansa. Kruunu, kirkko ja paikallisyhteisö määräisivät, mitä ihmisen piti ja mitä ei saanut tehdä. Usko katsottiin välttämättömäksi jokaiselle yhteisön jäsenelle: vain siten toteutuisi paitsi paikallisseurakunnan myös koko valtakunnan yhtenäisyys. Seurakunnan jäsenyydestä saattoi toki kieltäytyä, mutta käytännössä se olisi merkinnyt jättäytymistä koko yhteiskunnan ulkopuolelle. Kollektiivisuus painotti kurinpidon merkitystä: rangaistuskäytännöt korostuivat.⁶

Seurakuntalaisten hengellistä ja siveellistä elämää valvottiin tarkoin ja rikkomuksista rangaistiin. Oikean ja siveellisen elämäntavan ajateltiin vaikuttavan paitsi yksilöön myös hänen lähiympäristöönsä ja tätä kautta koko yhteisön tulevaisuuteen⁷. Epäsiveelliseksi käytökseksi saatettiin katsoa esimerkiksi avioparin eripuraisuus, luvaton yhdyselämä, haureus tai "huono elämä", juoppous, tanssinpito, kortinpeluu, varastaminen,

4. Pirinen 1991, s. 242, 365–366; Laasonen 1991, s. 79–81; Juva 1955, s. 75.

5. Laasonen 1991, s. 71–72, 79–80, 153–154, 169; Juva 1955, s. 64, 74–84.

6. Vilkuna 1996 a, s. 75; Laasonen 1991, s. 162, 169.

7. Vilkuna 1996 a, s. 75; Juva 1955, s. 64.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

rippikoulun ja ehtoollisen käymättömyys, lukutaidottomuus, irtolaisuus,... Rangaistuksista lievin oli varoitus ja nuhtelu, seuraavaksi sakko, mahdollisesti pidättäminen ehtoolliselta. Vuosisadan puolivälin jälkeiselle kehitykselle oli kuitenkin tyypillistä häpeärangaistusten korostuminen. Häpeä koettiin paitsi parannukseksi syntiselle itselleen myös varoitukseksi muille. Toisaalta kollektiivisuus edellytti julkisuutta. Kirkon ovella seisottaminen, jalkapuu ja häpeäpenkki ilmaantuvat rangaistuskäytäntöihin. Rangaistuskainoina olivat lisäksi julkirippi ja kirkkorangaistus, mutta toteutuakseen ne edellyttivät myös maallisen oikeuden tuomioita eli käytännössä kirkko toimi alisteissa asemassa valtion rinnalla.⁸

Kirkon pyrkimykset eivät välttämättä herättäneet seurakuntalaisissa vastakaikua. Kansan moraalikäsitteet eivät aina vastanneet kirkon mielipiteitä; esimerkiksi esiaviolliset suhteet olivat papiston ankarasta vastustuksesta huolimatta sangen yleisiä⁹. Toisaalta varsinkin 1700-luvulla ajan yleisen ilmapiirin muutos ja nopea väestönkasvu murensivat vähitellen kirkon voimavaroja puuttua seurakuntalaistensa elämään. Yhä useammat "suruttoman tien kulkijat" jäivät saapumatta kirkkoneuvoston puhutteluun – entinen nöyryys ja parannuslupaukset olivat taakse jäänyttä elämää. Seurakuntalaiset kokivat kirkon pyrkimykset ohjata elämäänsä yhä epätoivotummiksi, loukkaaviksikin. Tästä osoituksena ovat muun muassa ehtoollisella ja jumalanpalveluksissa käyntien harveneminen 1700-luvun lopulla sekä varsinkin 1800-luvun puolivälistä ilmerneet kirkollisen järjestyksenpidon ongelmat. Kirkkokuria pyrittiinkin muokkaamaan jo 1700-luvun aikana lempeämpään suuntaan.¹⁰

Uudet aatteet ja ihanteet, vapaamielisyys, yhteiskunnan rakenteiden muutokset, väestön entistä suurempi liikkuvuus nopeuttivat kirkollisen tavan ja uskonnollisuuden murrosta 1800-luvulla. Samaan aikaan vastalauseena maallistumiselle (valistuksen rationalismille) syntyivät lukuisat

8. Laasonen 1991, s. 169–171; katso myös Juva 1955, s. 74–84, 126–133.

9. Laasonen 1991, s. 169.

10. Laasonen 1991, s. 169, 323–324; Murtorinne 1992, s. 91–93; Juva 1955, s. 171–177, 183–188.

herätysliikkeet¹¹ hajottaen luterilaisuuden yhtenäisperinnettä. Kollektiivisen uskonelämän aika oli lopullisesti ohi: 1700-luvulla alkanut kehitys voimistui ja yksilöllisyys astui kollektivismin tilalle¹². Kirkko menetti kiinnostavuuttaan. Käytännössä tämä ilmeni monin tavoin: jumalanpalveluksia laiminlyötiin, ehtoollista hyljeksittiin, kirkonkokouksiin ei osallistuttu, kinkereiltä ja kuulusteluista jäätiin pois jne.¹³ Keski-Suomen pitäjistä Multialla kuvattiin ongelmaa 1890-luvulla seuraavasti: *Kansa käy täällä ahkeraan kirkossa, ilmojen vaan suotuisia ollessa. Mutta täällä on olemassa sentään paha tapa, joka olisi poistettava. Useilla, miespuolisilla erittäin, on näet tapana jäädä seisomaan yhteensoittamisen jälkeen kirkkopihalle. Siinä sitte keskustellaan yhtä ja toista — — Pienet pojat siinä myöskin seisoo töröttävät oppiaksensa samoin tekemään suureksi tultuaan. Saarnan ajaksi näistä suurin osa sentään kirkkoon joutuu. Muutamat eivät tule ollenkaan kirkkoon, vaan viettävät kirkonajan seinustalla ja rappusilla, ottaen sentään vaivaksensa tirkistellä välistä oven raosta kirkkoonkin sisälle — —*¹⁴ Kun kaiken lisäksi seurakuntaväki saattoi poistua kirkosta kesken jumalanpalveluksen, oli papiston mielestä vastattava haasteeseen. Keski-Suomessa suljettiin kirkon ovia saarnan ajaksi, mutta pitemmällä tähtäimellä yritys häiritäjien liikkumisen estämiseksi oli tuomittu epäonnistumaan. Ihmisiä jäi saapumatta jumalanpalvelukseen, eikä kirkollista toimitusta lukittujen ovien takana liene koettu kovin mielekkääksi.¹⁵

Keski-Suomessa papisto kiinnitti piispantarkastuksien yhteydessä huomiota seurakuntalaisten siveelliseen elämään vuosina 1890–1910. Tuolloin kritiikin kohteena oli erityisesti perhe-elämän ongelmat, eripurainen avioliitto tai laillistamaton yhdyselämä. Myös haureus johti kirkkoneuvoston nuhteluun. Seurakuntien kirkkokurinalaisten luettelot koos-

-
11. Herätysliikkeistä katso esimerkiksi Murtorinne 1992, s. 99–188; Huotari 1982, s. 70–77.
 12. Vilkuna 1996 b; katso myös Juva 1955, s. 174–176.
 13. Murtorinne 1992, s. 288–290, 384–387.
 14. Mönkkönen 1988, s. 470.
 15. Mönkkönen 1988, s. 470–471.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

tuivatkin lähes ainoastaan äpäran synnyttäeneistä. Keuruulla asianomaisista tehtiin jopa erityinen lista. Ongelmana seurakunnan näkökulmasta kuitenkin oli, etteivät nuhdeltavat vaivautuneet saapumaan paikalle. Useissa Keski-Suomen seurakunnissa jouduttiinkin turvautumaan nimismiehen apuun.¹⁶

Kirkon aseman heikentyminen paikallisyhteisössä oli peräisin osaltaan jo vuoden 1869 kirkkolaista (Schaumanin kirkkolaki), joka oli siirtänyt maallisten asioiden hoidon kunnallishallinnolle. Kirkolle jäi ainoastaan hengellinen vastuu. Väistämättä kirkko vieraantui kansan arkielämästä. Kirkollisen kontrollin ja holhoamisen aika oli lopullisesti ohi.¹⁷

* * *

Hallituksen yhtenäistämispolitiikan yhteydessä 1600-luvulla myös seurakunta liitettiin kiinteästi osaksi valtakunnan etujen valvontaa¹⁸. Seurakuntaverkosto kasvoi ja kehittyi voimakkaasti, mikä jatkui edelleen 1700-luvulla. Vaikka valtiovalta – hallinto ja oikeuslaitos – pyrkikin rajoittamaan kirkon puuttumista asioihin, jotka se katsoi kuuluviksi omaan toimivaltaansa, niin silti seurakunnat saavuttivat laajat toimivaltuudet paikallisyhteisöissä. Toisaalta kirkko ja esivalta toimivat kiinteässä yhteistyössä. Tämä johtui paitsi valtiovallan organisaation yhtenäistämisyhtymyksistä ja pitkistä etäisyyksistä myös seurakuntalaisten halusta vaikuttaa aktiivisesti pitäjänsä asioihin ohi viranomaisten. Seurakuntahallinto – kirkon- eli pitäjänkokoukset ja luottamusmiehet – tarjosi tähän oivan mahdollisuuden.¹⁹

16. Mönkkönen 1988, s. 464.

17. Jokipii 1993, s. 595; Murtorinne 1992, s. 288–290, 384–387. Tarkemmin seurakunnan asemasta vuoden 1869 kirkkolaissa Kansanaho 1976, s. 83–97.

18. Katso tarkemmin Lehtinen 1961, s. 163–216.

19. Laasonen 1991, s. 64–66, 152, 314; katso myös Juva 1955, s. 49–52.

Pitäjänskokousten asema paikallisyhteisöjen johtavana päätäntäelimenä vahvistui vähitellen. Varsinkin 1700-luku oli pitäjänkokousten vahvaa aikaa. Sen sijaan aikaisemmin keskeinen elin, kirkkoneuvosto, keskittyi jatkossa lähinnä kirkkokuriin liittyneisiin asioihin. Pitäjänkokousten arvovallan lisääntymisen taustalla on nähtävissä vuosisadan aatevirtausten vaikutus. Valistus, uskonpuhdistus, yhteiskunnallinen herääminen ja itsevaltaisen hallintojärjestelmän ihanteen väistyminen loivat pohjaa maallikkojen osallistumiselle seurakuntahallintoon. Maallinen ja hengellinen lähentyivät toisiaan, osin sulautuivatkin. Samalla seurakuntapappien asema käytännön työssä, maallisina johtajina ja keskeisinä paikallisyhteisön vaikuttajina korostui.²⁰

Seurakunta otti itselleen yhä lukuisampia tehtäviä. Paitsi hengellisistä asioista kirkko katsoi velvollisuudekseen huolehtia myös yhteisönsä maallisista, yhteiskunnallisista, järjestyksen- ja kurinpidollisista tehtävistä. Jatkossa muun muassa köyhäinhoito, irtolaisten valvonta, yleinen järjestys, yleishyödyllinen rakennustoiminta, seurakunnan henkilöstövalinnat ja hautausmaan hoito kuuluivat seurakunnalle.²¹

Valta toi vastuuta – tilanteella oli myös kääntöpuolensa. Kirkollinen hallinto kehittyi ja byrokratisoitui; toisaalta uudet kansainväliset aatevirtaukset ja kulttuurivaikutteet toivat uudenlaisen tapakulttuurin ja jopa vieraannuttivat kristinuskosta. Kirkkoherroilla oli valtaa, mutta se helposti myös etäännytti kansasta ja kansankulttuurista. Pappiloista alkoi muodostua säätyläisten seuraelämän keskuksia. Kirkko etäännytti kansasta. Tilanteessa kyti seuraavan vuosisadan – 1800-luvun – hengellisen kriisin siemen: herätysliikkeiden nousu.²²

20. Murtorinne 1992, s. 38, 74; Laasonen 1991, s. 312–313, 320; Juva 1955, s. 160–166.

21. Laasonen 1991, s. 312, 320; Murtorinne 1992, s. 38, 74.

22. Laasonen 1991, s. 399–400, 404; Juva 1955, s. 187. Tarkemmin herätysliikkeistä 1900-luvulla Raittila 1977.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

Kollektiivinen uskonnollisuus – kansan hengen sivistäjä

Kirkko katsoi ensisijaiseksi tehtäväkseen kansan hengellisen sivistämisen. Tässä jumalanpalveluselämä oli korostuneessa asemassa, etusijalla. Lähtökohtana oli keskiaikainen, katolinen käsitys kirkon ja uskonnon asemasta yhteiskunnallisen ja kulttuurielämän keskuksena. Uskonnollisuus oli kollektiivista, koko yhteisöä koskevaa, ja se pohjautui sakramentteihin ja niiden suojaan. Tapauskonnon perusta laskettiin tuolloin. Kansa kuitenkin vierasti kollektiivisuutta, lisäksi monet muinaisiin pakanallisiin perinteisiin liittyneet kansantavat aiheuttivat hankausta kirkon ja seurakuntalaisten välillä.²³

Uskonpuhdistus karsi kirkollisista menoista paljon katolista perinnettä ja seremonioita. Ilmeisesti katolinen kirkko oli kuitenkin onnistunut juurruttamaan käsityksensä ja kirkolliset menonsa kansaan melko onnistuneesti, sillä muutokset saattoivat herättää jopa pontevaakin vastustusta. Seremoniakiistat pyrittiin ratkomaan nopeasti – tavoitteena oli järjestys ja säännöllisyys uskonelämässä. Elämää säätelevä ja rajoittava kirkkokuri alkoikin vaikuttaa seurakuntalaisten elämässä monin tavoin. Taustalla vaikutti, ehkä jäänteinä katoliselta ajalta, vanhaluterilainen käsitys seurakunnan yhtenäisyydestä: kristillinen siveellisyys ei ollut yksityisasiasia ja yksityinen synti oli rikkomus koko seurakuntaa kohtaan. Sovittamattoman synnin rangaistus kohtaisi kaikkia.²⁴

Kansanvalistaja

Kirkko oli perinteisesti kokenut kansanopetuksen tärkeäksi. Sillä ei aina tarkoitettu yksinomaan lukutaidon opetusta – ulkooppiminenkin saattoi riittää, kuten varsinkin uskonpuhdistuksen jälkeisinä vuosikymmeninä oli

23. Pirinen 1991, s. 171, 240; Juva 1955, s. 58.

24. Laasonen 1991, s. 69–70, 74, 79; Juva 1955, s. 52, 74–75. Katso tarkemmin kirkosta siveellisyyden vartija 1600-luvulla Aalto 1996, esimerkiksi s. 131–178.

tilanne — mutta puhdas uskonoppi ja hyvät kristilliset tavat oli hallittava. Kokonaisuutena kansan sivistystaso jäi jokseenkin heikoksi.²⁵

Vähitellen kirkko keskitti kansanopetuksen kirkkoihin ja jumalanpalvelusten yhteyteen. Tavoitteena oli edelleen vähintäänkin opinkappaleiden ulkoosaaminen, mutta nyt oppiminen varmistettiin kertauksin ja kuulusteluihin. Osaamattomuus merkitsi sulkemista pois ehtoolliselta, toisin sanoen seurakunnan (yhteisön) yhteydestä.²⁶

Katolisen ajan paastonaikaisista ripitysmatkoista kehittyivät vähitellen niin sanotut kinkerit eli kylänluvut, joissa pyrittiin tavoittamaan kaikki seurakuntalaiset lukutaidon ja kristinopin testaamiseksi. Kinkerit kohtasivat alkuun runsaasti myös vastustusta niin kirkon johdon kuin alamaistenkin keskuudessa, mutta kaikesta huolimatta ne vakiinnuttivat asemansa 1600-luvun aikana. Kinkereiden merkitys ei kuitenkaan rajoittunut vain luku- ja kristinopin taitojen kuulustelemiseen, vaan niillä keskityttiin entistä enemmän kyselemään kyläkunnan tapoja ja sopua ja keskustelemaan ilmenneistä ongelmista. Lukutaidon opetusta ryhdyttiin siirtämään toisaalle.²⁷

Seurakunnan lukkareilta alettiin edellyttää lukutaitoa, ja heille sysättiin vähitellen yhä enemmän opetusvelvollisuutta. Tästä saivat 1600-luvun loppupuolella alkunsa niin sanotut lukkarinkoulut. Turun hiippakunnan kiertokirjeessä toukokuussa 1695 vaadittiin, että kirkkoherrojen oli ilmoitettava tuomiokapitulille, jos lukkari ei ollut lukutaitoinen. Hänen tilalleen oli valittava uusi lukkari, joka täytti kirkkolaissa määrätyt pätevyysvaatimukset. Ilmeisesti lukkareiden opetustaidot tai aika eivät kuitenkaan aina olleet riittävät. Opetuksen turvaksi oli kehiteltävä myös muita ratkaisuja. Kierto- ja kyläkouluilla pyrittiin turvaamaan seurakuntalaisten opetus, myös syrjäkylien osalta.²⁸

25. Laasonen 1991, s. 82, 173.

26. Laasonen 1991, s. 82–83, 166; Juva 1955, s. 71–72, 117–118.

27. Laasonen 1991, s. 83–84, 173–177, 238; Koskenvesa 1979, s. 73; Juva 1955, s. 118.

28. Laasonen 1991, s. 177–178, 238; Kurvinen 1963, s. 221–222; Juva 1955, s. 122.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

Vielä 1700-luvulla, isonvihan jälkeen, lukkarinkoulut olivat ainoa kansanopetusta tukeva koulumuoto. Ne olivat kuitenkin väistyvä opetuskeino ja jäivät vähitellen niin sanottujen laiskankoulujen asemaan. Jatkossa, paitsi että kirkko säilytti kristinopin opetusvelvollisuutta lasten vanhemmille, ryhdyttiin myös organisoimaan varsinaista alkeisopetusta niin sanottuihin pitäjänkouluihin. Kehityksen lähtökohdat on nähtävä 1600-luvun lopulla, jolloin piispa Juhana Gezelius laati suunnitelmia kansan opettamiseksi. Pitäjänkoulut keskittyivät sisäluvun sekä vähäisessä määrin myös kirjoituksen ja laskemisen opettamiseen. Pitäjänkoulujen asema oli kuitenkin horjuva: jäihän niiden perustaminen riippumaan seurakuntalaisten myöntäväisyydestä.²⁹

Seurakuntalaisten asenne pitäjänkouluihin oli epäluuloinen, jopa vastahakoinen. Pitäjänkoulujen rinnalle kehittyneet pyhä- ja kiertokoulutkaan eivät saavuttaneet suosiota kansan keskuudessa. Esimerkiksi Keski-Suomessa pyhä- ja kiertokoulujen kävijämäärä laski tasaiseen tahtiin vuosina 1882–1914. Kirkko joutui turvautumaan jopa pakkokeinoihin (sakot, koulupakko, ripille pääsyn evääminen) kansan sivistämiseksi. Kaikki turhaa. Vasta yhteiskunnallinen kansakoulu-uudistus 1800-luvun puolivälissä ja viimeistään vuonna 1921 hyväksytty laki oppivelvollisuudesta toivat kokonaisvaltaisemman ratkaisun kansan opettamisen ongelmaan. Siihen asti kansan opiskeluinnostus kesti vain sen verran kuin lukukinkereiden kuulustelusta ja rippikoulusta selviäminen vaativat. Kansan lukutaito ei näin ollen muodostunut kovinkaan hyväksi.³⁰

Köyhien ja vähäosaisten suojelija

Vuonna 1617 annettiin niin sanottu Örebron sääntö, jonka mukaan seurakunnan tuli huolehtia köyhistään. Tehtävästä kirkko huolehti yhdessä

29. Laasonen 1991, s. 179, 327; Kurvinen 1963, s. 222.

30. Katso Keski-Suomen osalta pyhä- ja kiertokouluaktiivisuutta Mauri Mönkkösen laatimat liitteet 30 ja 31 Keski-Suomen historia 2 (toim. Mauno Jokipii). Jyväskylä 1988; Murtorinne 1992, s. 86–87, 281–284; Mönkkönen 1988, s. 480, 485.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

valtiovallan kanssa. Kristillisen laupeudentyön merkitys seurakuntalaisten elämälle saattoi joskus olla ratkaisevakin. Varsinkin suurten nälkävuosien ahdinko ajoi monet riippuvaisiksi kirkon avusta. Seurakunnat pyrkivät keräämään varoja vaivaskassoihin kolehdeilla, vaivaisukoilla ja muun muassa perunkirjoitusten yhteydessä perittävillä köyhäinkassamaksuilla. Lisäksi seurakunnille asetettiin velvollisuus perustaa niin sanottuja köyhäintupia. Tämän velvoitteen seurakunnat monissa pitäjissä laiminlöivät antaen sen sijaan köyhilleen mahdollisuuden kerjätä oman seurakunnan alueella. Paikkakunnalta toiselle kiertely estettiin. Oman erityislukunsa vaivashoittoon toivat köyhäintupien kaltaiset spitaalitautisia varten perustetut hospitaalit, joihin otettiin myös varattomia seurakunnan tai pitäjän kustannuksella.³¹

Köyhäintupien perustaminen kangerteli jatkuvasti. Tilannetta selkeyttämään luotiin 1600-luvun lopulla niin sanottu vaivaisruotu-järjestelmä, toisin sanoen tietyt talot ottivat yhteisvastuullisesti hoidettavakseen jonkun vaivaisen. Järjestely osoittautui melko onnistuneeksi ja oli voimassa suhteellisen pitkään.³²

Uusi vuosisata, 1700-luku, merkitsi pitäjänkokousten aseman vahvistumista. Kehitys siirsi myös köyhäinhoidon niiden vastuulle. Pitäjä ottikin huolehtiakseen omistaan — ratkaisumallit ja keinot tosin vaihtelivat alueittain väestön sosiaalisesta rakenteesta ja varallisuudesta riippuen. Periaatteessa entiset vaivashoidon mallit säilytettiin: kerjuulla kiertely paikkakunnalta toiselle estettiin, köyhät sidottiin vaihtoehtoisesti joko ruotuihin tai köyhäintupiin. Kulujen kattamiseksi saatettiin paikoitellen periä jopa erilaisia maksuja. Pääasiassa köyhäinkassan tulot pohjautuivat vapaaehtoisuuteen.³³

31. Haatanen 1992, s. 90; Laasonen 1991, s. 68, 241; Pulma & Turpeinen 1987, s. 22; Juva 1955, s. 23–25, katso myös s. 91–95. Katso hospitaaleista Kustaa H. J. Vilkkunan artikkeli tässä kirjassa: *Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei pois pääsyy enää ole — Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara 18. vuosisadalla.*

32. Laasonen 1991, s. 241; Juva 1955, s. 93–95.

33. Haatanen 1992, s. 90; Laasonen 1991, s. 337–338; Juva 1955, s. 154–160.

Järjestely säilyi pääosin muuttumattomana pitkälle 1800-luvulle asti. Vuonna 1817 köyhäinhoidosta annettu asetus toisti tavoitteet: seurakunnan tuli huolehtia vaivaisistaan ja köyhistään. Kuntalaisten tuli osallistua kustannuksiin. Toimintaa organisoitiin jakamalla seurakunnat köyhäinhoidon piireihin ja asettamalla kullekin alueelle vastuuhenkilö, kaitsija.³⁴

Vasta vuosi 1865 toi muutoksen. Tuolloin vaivashoito siirrettiin kirkolta kuntien velvollisuudeksi. Kirkollinen diakoniatyö oli ollut tärkeä osa seurakuntien työtä, eikä siitä haluttu täydellisesti luopua edes "kunnallistamisen" jälkeen. Toimintaa organisoitiin uudelleen yhdistystoiminnan kautta. Myöhemmin, vuonna 1913 kirkkolakiin, sisällytettiin määräys diakonian kuulumisesta kirkon ja seurakuntien virallisiin työmuotoihin.³⁵

Taistelu asemasta ja arvovallasta

Kirkon ja uskonnon asema oli pysynyt vuosisatojen ajan vakaana. Sen oikeutta ja ylivaltaa ei ollut asetettu kyseenalaiseksi, vaan sille oli annettu päätösvalta hengellisissä, mutta kruunun etujen vaatiessa myös maallisissa asioissa. Voitaneen sanoa, että aina 1800-luvun loppupuolelle saakka seurakunta ja paikallisyhteisö olivat olleet yhtä: seurakunnan jäsenyys oli ollut pakollinen. Uudet aatevirtaukset ja yhteiskunnan murrokset romahduttivat kuitenkin kirkon aseman 1900-luvulle tultaessa. Nyt kirkko joutui uudistamaan toimintaansa ja taistelemaan asemastaan, arvovallastaan sekä kansalaisten tuesta. Entinen isäntävalta oli mennyttä. Kirkko ja yhteiskunta olivat erillään, eivätkä niiden käsitykset ja moraalit enää välttämättä kohdanneet.

Uuden vuosisadan alku merkitsi Suomelle totaalista yhteiskunnan ja henkisen ilmapiiriin mullistumista: sortokausien oikeustaistelu, maan itsenäistyminen, sisällissota, olojen vähittäinen vakiintuminen ja luisuminen oikeistoradikalismiin, talvi- ja jatkosota, elpyvä yhteiskunta, maaltapa-

34. Murtorinne 1992, s. 76.

35. Kirkollisesta diakoniatyöstä katso esimerkiksi Murtorinne 1995, s. 68–70; Murtorinne 1992, s. 269–273, 367–371; Kansanaho & Hissa 1979, s. 49–59.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

ko – kaupungistuminen jne. Kansakunta joutui kulkemaan vaikean tien, eikä kirkkokaan voinut, eikä saanut pysyä vain sivustakatsojana.

Kirkon asema yhteiskunnassa asetettiin heti vuosisadan ensimmäisellä vuosikymmenellä vahvasti kyseenalaiseksi. Sortokausien oikeustaistelussa myöntöväisyssuunnan kannalle asettunut kirkko sai osakseen kansalaisten vihat ja syytteet sortovallan myötäilystä. Esimerkiksi kiistellyn ja vihatun asevelvollisuuslain kuuluttaminen kirkoissa herätti voimakkaita vastalauseita. Kirkon arvovaltatappio kansalaisten silmissä oli selvä.³⁶

Yhteiskunnan poliittinen kehitys – säätyjen lakkauttaminen ja eduskuntauudistus – heikensivät kirkon asemaa edelleen: se menetti itseoikeutetun edustuksensa valtiopäivillä. Samaan aikaan poliittisen työväenliikkeen nousu ja laajempi maailmankatsomuksellinen murros herättivät keskustelua kirkon ja valtion suhteista. Ensisijaisesti vaadittiin kuitenkin uskonnonvapautta, mihin kirkko itsekkin suhtautui melko myönteisesti.³⁷

Käytännön seurakuntaelämän tasolla kirkon- ja uskonnonvastaisuus näkyi monin tavoin. Varsinkin kirkonkäyntiin liittynyt tapa hajosi yhä nopeammin 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien aikana. Erityisesti asutuskeskuksissa jumalanpalvelukset menettivät suosiotaan. Poisjäävät olivat yleensä miehiä ja nuoria. Samoin ehtoollispakon poistaminen vuoden 1908 kirkolliskokouksessa romahdutti ehtoolliskäyntien määrän. Kollektiivisen tapauskon tilalle etsittiin yhä selvemmin yksilöllistä uskon vakaumusta. Myös kinkeriosallistuminen yleisesti väheni, vaikka ne periaatteessa säilyttivätkin asemansa.³⁸

36. Murtorinne 1995, s. 19–22.

37. Murtorinne 1995, s. 32–37.

38. Murtorinne 1995, s. 88–90.

Sen sijaan kirkollinen alkuopetus³⁹, jota oli uudistettu 1890-luvulla, säilytti pääpiirteissään asemansa 1900-luvun ensi vuosina. Yleisesti kirkon alkukoulut miellettiin kunnallisen kansakoulun pohjakouluiksi. Kiertokoulujen määrällinen lisääntyminen jatkuikin varsin voimakkaana. Ainevalikoimaa laajennettiin ja opettajia koulutettiin, vaikka taloudellinen asema kohenikin vasta vähitellen 1910-luvun puolivälissä luodun valtionapujärjestelmän myötä.⁴⁰

Kirkko pyrki uudistamaan toimintaansa kielteisestä ilmapiiristä ja talousvaikeuksista huolimatta. Diakoniatyötä kehitettiin lisäämällä vähitellen alan yhdistyksiä ja diakonissojen virkoja. Diakoniatyötä myös kohdennettiin puutteessa eläneisiin sairaisiin ja vanhuksiin. Samoin uusina toimintamuotoina aloittivat kansalaisaktiivisuuteen perustuen raamatunselitys- ja hartaushetket, erilaiset yhdistysmuotoiset pienryhmät, hengelliset juhlat jne.⁴¹

Vähitellen kirkon- ja uskonnonvastainen ilmapiiri alkoikin laantua 1910-luvun loppua kohden. Taustalla on nähtävä yleiseurooppalaisen ilmapiirin muutos ja pettymys rationalistis-positivistiseen maailmankuvaan sekä toisaalta nouseva uusromantiikka – idealismi, joka nopeasti lisäsi kansalaisten kiinnostusta uskonnolliseen ajatteluun.⁴²

-
39. Maaseudulla alkuopetuksen järjestäminen jäi käytännössä kirkon tehtäväksi. Opetus oli organisaatioltaan ja menetelmiltään alkuun hyvin kirjavaa. Alkuopetuksessa heijastuivat ajan yhteiskunnalliset, taloudelliset, kulttuuripoliittiset ja valtiolliset muutokset. Valistuneilla paikkakunnilla ja etenkin ruotsinkielisillä alueilla maaseudun alkukouluja alettiin kunnallistaa jo 1910-luvulla eli ennen oppivelvollisuuslain voimaantuloa (Halila 1982, s. 344–346). Maaseudun alkuopetuksen vaiheista on *Vuokko Melin* tehnyt tutkimuksen *Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921...* Tutkimuksessa päähuomio on alkuopetuksen tavoitteissa ja oppiaineksessa, opetusmenetelmissä ja -tuloksissa sekä opettajissa ja oppilaissa. Melin selvittää myös, mistä uudistukset lähtivät liikkeelle, ketkä olivat primusmoottoreita ja miten kehitys näkyi kenttätasolla.
40. Murtorinne 1995, s. 91–93. Katso tarkemmin alkukoulun- ja kiertokoulunopettajaseminaarien kasvatus- ja opetusopin opetuksesta ja opetusharjoittelusta Halila 1983. Jumalanpalveluksesta ja ehtoollisella käymisestä katso myös Jokipii 1993, s. 624–629.
41. Murtorinne 1995, s. 96–99. Tarkemmin Kansanaho & Hissa 1979, 59–74.
42. Murtorinne 1995, s. 41.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

Hengähdystauko jäi kuitenkin varsin lyhytaikaiseksi. Maaliskuun vallankumousta Suomessakin seurannut mullistus nosti uudelleen esiin kirkon- ja uskonnonvastaiset mielenilmaisut: eduskunnassa jännitys kirkon edustajien ja sosiaalidemokraattisen puolueen välillä lisääntyi; puhjenneet levottomuudet ja väkivaltaisuudet koskettivat myös kirkkoa ja papistoa. Sisäpoliittinen tilanne kiristyi lopulta sisällissodaksi.⁴³

Kirkko oli yrittänyt vastata nousseeseen kritiikkiin kokoamalla voimiaan ja tehostamalla toimintaansa. Liittoutuminen porvarillisten puolueiden kanssa johti kuitenkin kirkon ja työväenliikkeen asenne-erojen jyrkkemiseen sekä punaisilla alueilla suoranaisiin uskontopoliittisiin muutoksiin – jopa sotatapahtumien ulkopuolella suoritettuihin terroritekoihin papistoa kohtaan. Kirkon asenne punaisia kohtaan ei lieventynyt sodan jälkeenkään, vaan papisto oikeistolaistui edelleen. Kirkon ja vasemiston suhteet jäivät etäisiksi, jopa vihamielisiksi.⁴⁴

Epävarmat yhteiskunnalliset olot olivat romahduttaneet kansalaisten uskon ihmiseen ja hänen moraaliseen kehitykseensä ja vastaavasti lisänneet kirkon arvostusta. Tämä heijastui myös poliittiseen elämään, jossa papiston rooli vahvistui. Myös vaikutusvaltaisissa oikeistolaisissa kansalaisjärjestöissä (suojeluskunnat, AKS ja IKL) papiston asema oli vahva. Kokonaisuutena tämä merkitsi kirkon oikeudelliseen asemaan kohdistuneiden muutospyrkimysten raukeamista.⁴⁵

Silti kirkollista itsenäisyyttä korostaneita mielenilmaisuja esiintyi edelleen. Vallankumouksellinen liikehdintä Euroopassa, neuvostohallituksen uhkaava uskontopoliittikka, Saksan hallinnon kriittinen asenne kirkkoa ja uskontoa kohtaan, monarkiahankkeiden kaatuminen ja sisäpoliittisen tilanteen käänne kohden parlamentarismia johtivat kuitenkin lainsäädännön uskonnolliseen neutralitettiin. Täydellinen uskonnonvapaus taattiin kansalaisille, valtio katsottiin uskonnollisesti puolueettomaksi, vaikka

43. Murtorinne 1995, s. 109–113.

44. Murtorinne 1995, s. 113, 117–121; Soikkanen 1990, s. 212. Katso papiston toiminnasta vankileireillä vuonna 1918: Saarinen 1963, s. 314–325.

45. Murtorinne 1995, s. 124–128, 137; Soikkanen 1990, s. 212. Katso papiston osuudesta AKS:n jäsenkunnassa Aittola & Helle 1995.

luterilaiselle kirkolle taattiinkin historiallisista ja tosiasiallisista syistä erityisasema.⁴⁶

Uskonnonvapauslaki (1922), vaikka sitä olikin pitkään odotettu, ei kuitenkaan aiheuttanut suuria muutoksia kirkolliseen tilanteeseen. Yleisen ilmapiirin muutoksen myötä kirkon arvostus oli kasvanut, eikä esimerkiksi kirkostaeroamisia kovin yleisesti ilmennyt. Lain merkitys rajoittuneekin lähinnä kiistanalaisen uskontopakon poistamiseen.⁴⁷

Seurakuntaelämän tasolla kirkon arvostuksen nousu ilmeni muun muassa uutena toimintaihanteena: tavoitteeksi tuli pieni, aktiivinen seurakuntayksikkö. Tosin taustalla on nähtävä myös 1920-luvulla alkanut nopea uusien seurakuntien syntykehitys. Ero ihanteen ja käytännön välillä oli kuitenkin selvä: seurakuntalaisten aktiivisuus osallistua kirkon toimintaan laski edelleen; käänne oli entistä selvempi tultaessa 1930-luvulle. Myös ehtoolliskäynnit romahtivat ja entinen tapakulttuuri mureni lopullisesti.⁴⁸

Kirkollinen opetustoiminta ajautui kriisiin oppivelvollisuuslain voimaantumisen myötä (1.8.1921). Kunnille asetettiin velvollisuus paitsi perustaa alakansakouluja myös järjestää valmisteleva alaopetus. Siirtyminen kunnallisiin kouluihin olikin siinä määrin vilkasta, että huomattavissa määrin kirkollisia kierto- ja lastenkouluja lopetti toimintansa (1922–1931). Kirkon alkuopetuksen perinne oli tullut tiensä päähän. Vuosisatainen traditio oli katkennut.⁴⁹

Sen sijaan pyhä- ja rippikoulu sekä kinkeritoiminta jatkuivat vakiintuneina, vaikka talouslama 1920-luvulla jonkin verran heikensikin niiden toimintaa. Kuitenkin yleissuuntaus oli nähtävillä: osallistujien määrät vähenivät hitaasti, mutta selvästi. Seurakunta pyrkiikin suuntaamaan

46. Murtorinne 1995, s. 137–139.

47. Murtorinne 1995, s. 143–144.

48. Murtorinne 1995, s. 202–207.

49. Murtorinne 1995, s. 208–209.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

toimintaansa erilaisiin pienryhmätoimintoihin: nuorisotyöhön, kirkkomusiikkitoimintaan, diakoniaan jne.⁵⁰

Kirkon ulkoisen aseman vahvistuminen lujitti sen osallistumista yhteiskunnallisiin ilmiöihin, myös poliittisiin liikkeisiin. Perinteisesti oikeistolaisesti suuntautuneen kirkon oli helppo omaksua 1930-luvulla yhä kuuluvammiksi käyneet oikeistoradikaalien mielipiteet. Toiminnan jyrk- keneminen ja osittainen väkivaltaistuminenkaan 1930-luvun alkupuolella eivät vielä kaataneet kirkon tukea, vaikka herättivätkin epäilyjä. Vasta lapuanliikkeen jyrkkä yhdenmukaisuutta korostava ja "epäkansallisia" piirejä vastaan suunnattu toiminta vierotti kirkon mielen oikeistoradikalis- mista. Kirkko irtisanoutui äärimmäisyysliikkeistä, mutta vahinko oli jo ehtinyt tapahtua. Kirkon arvostus ja sitä kautta myös yhteiskunnallinen asema alkoivat heikentyä. Kirkon asemaa murensi edelleen papiston suosiman IKL:n kannatuksen heikkeneminen sekä maalaisliiton ja sosiaali- demokraattisen puolueen yhteistyö. Kirkko jäi sivuun poliittis-yhteiskun- nallisesta kehityksestä.⁵¹

Sotavuodet merkitsivät kirkolle eräässä mielessä "paluuta juurille". Koko kansaa kohdannut sodan onnettomuus herätti hengellisen nälän. Kirkolle ja sen sanomalle oli sosiaalinen tilaus – ja kirkko oli varautunut sen täyttämään. Kirkko oli henkisesti valmistautunut sotaan, jonka oikeu- tusta ei epäilty. "Koti, uskonto ja isänmaa" loivat puolustushengen, joka eheytti kansakunnan.⁵²

Kirkko osallistui aktiivisesti myös sotaponnistuksiin niin rintamalla kuin kotipitäjissäkin; sotilaille tarjottiin sielunhoitoa ja sananjulistusta, kamppailtiin mielialojen ylläpitämiseksi ja huolehdittiin kaatuneista. Kotirintamalla toimintoja oli rajoitettava: kokonaisuutena seurakuntalaisten osallistuminen väheni, toisaalta kirkolla oli työvoimapulaa. Kuitenkin

50. Murtorinne 1995, s. 209–214.

51. Murtorinne 1995, s. 129–136.

52. Murtorinne 1995, s. 233–234.

kirkko pyrki mahdollisuuksiensa mukaan täyttämään paitsi normaalitoimintaan kuuluvat myös sodasta aiheutuneet velvoitteensa.⁵³

Kokonaisuutena uskonnollinen elämä virisi ja elpyi sotavuosina ja kirkosta myös erosi tavallista vähemmän henkilöitä. Kansakunta eheytyi ja kirkon asema kansankirkkona lujittui. Tämä heijastui myös kirkon luonteeseen: tavoitteeksi tuli palveluhenkisyys; huomio haluttiin kiinnittää koko yhteisöä koskevaan sosiaaliseen työhön. Sisäänpäin kääntynyt hurskaus oli saatava muuntamaan keskinäiseksi sosiaalisiksi vastuiksi. Tähän oli pyrittävä ottamalla maallikot entistä tiiviimmin mukaan toimintaan.⁵⁴

Mukautuminen yhteiskunnan rakennemuutokseen

Sodan jälkeen kansakunta koki nopean yhteiskunnallisen muutoksen. Poliittinen kenttä niin sisä- kuin ulkopoliittisestikin mullistui, henkinen ilmapiiri ja ihanteet korvautuivat uusilla, nationalismi murentui. Muutos romutti jopa perinteiset moraaliarvot. Tulevaisuus tuntui kovin epävarmalta. Vähitellen tilanne alkoi vakiintua ulkopoliittisen tilanteen selkiytyessä 1950-luvulla. Sotien yhteishengen heijastumana kansassa eli edelleen vahvana itsenäisyystahto ja asevelihenki; myös ulkopuoliset uhkakuvat yhdistivät. Vaikeuksien voittamisen myötä vakiintuminen jatkui lähes koko 1950-luvun ajan.⁵⁵

Tilanne heijastui myös kirkon asemaan. Se jopa jonkin verran lujittui ja selkiytyi sotien jälkeen. Kansankirkon ihannetta sovellettiin kirkon työhön. Tavoitteeksi tuli toimia kansan jokapäiväisessä elämässä kaikki väestöpiirit tavoittaen. Kirkon tuli ottaa vastuuta sosiaalisesti, kannattaa oikeamielisyyttä, yleistä palvelumieltä. Kaiken kaikkiaan rajaa maallisen ja hengellisen välillä haluttiin kaventaa, mikä johti vilkkaaseen kirkon

53. Murtorinne 1995, s. 234, 257–262, 268–269; Soikkanen 1990, s. 212–221.

54. Murtorinne 1995, s. 277–278.

55. Murtorinne 1995, s. 290–291.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

sisäiseen oppikiistelyyn ja kirkon polarisoitumiseen ja niin sanottuun viidenteen herätysliikkeeseen.⁵⁶

Muutoksia oli kuitenkin edessä. Jo 1950-luvun loppupuolella sekä enenevässä määrin 1960-luvulla yleinen ilmapiiri muuttui ja henkiset tukipilarit alkoivat hajota. Kirkon asemaan kohdistui yhä enemmän arvostelua ja muutospainetta. Yleinen kansallisen kulttuurin uudelleen arviointi – käsitys isänmaasta, yhteiskunnallisista auktoriteeteista ja instituutioista – kansainvälistymisen ja tietoliikenteen kehityksen ristipaineissa sävyttivät yleistä ilmapiiriä. Vallalla oli moraalinen paatos, ja kirkosta eroaminen yleistyi.⁵⁷

Ajan ilmapiiri asetti kirkon voimakkaiden uudistuspainneiden eteen. Varsinkin hallintoa uudistettiin selvästi. Kirkonkokoukset menettivät jatkossa asemansa. Vastuun seurakunnan toiminnasta jakoivat nyt kirkkovaltuusto (päättösvalta), kirkkohallintokunta (taloushallinto, toimeenpanovalta) sekä kirkkoneuvosto (hengellinen toiminta). Jälkimmäiset yhdistettiin vuonna 1973. Myös kirkollista äänioikeutta ja vaalikelpoisuutta laajennettiin. Vuosikymmenen erikoisuutena oli poliittisten puolueiden kirkkopoliittisten ohjelmien julkistaminen.⁵⁸

Varsinaisessa toiminnassa tapahtui sekä myönteistä että negatiivista kehitystä. Positiivista oli toiminnan monipuolistuminen. Valitettavaa sen sijaan oli seurakunnan toimintaan aktiivisesti osallistuvien määrän selvä lasku 1960-luvun puolivälistä alkaen. Muun muassa jumalanpalveluksiin osallistuminen väheni selvästi. Suuntaus on ollut jatkuva 1970-luvun loppupuolen lyhyttä nousukautta lukuunottamatta. Hieman yllättävää on kuitenkin ollut, että samaan aikaan ehtoollisellakäynnit ovat olleet yhä suosituimpia.⁵⁹

Samalla kun päiväjumalanpalvelukset menettivät kävijöitään, tuotti kirkon panostus erityisjumalanpalveluksiin, erilaisiin hartaustilaisuuksiin

56. Murtorinne 1995, s. 294–295, 309–321.

57. Murtorinne 1995, s. 291–295. Kirkosta eroamisista Jokipii 1993, s. 594–595.

58. Murtorinne 1995, s. 358–360; Pirinen 1979.

59. Murtorinne 1995, s. 361–363, 414–415.

ja pienryhmätoimintaan tulosta. Näiden osallistujamäärät kasvoivat jopa huomattavasti. Kehitys on jatkunut aina 1990-luvulle saakka. Aamu-, iltaja viikkosaarnat, lasten ja nuorten jumalanpalvelukset, vesperit, iltakirkot, raamatunselitykset, seurat, hengelliset kokoukset, raamattu-, lähetys-, diakonia- ym. työpiirit, kirkkomusiikkitalaisuuudet jne. ovat vuosi vuodelta koonneet yhä lukuisampia seurakuntalaisia mukaan toimintaan.⁶⁰

Seurakunnan perinteiset toimintamuodot joutuivat yhteiskunnan kehityksen myötä muutosten eteen. Osallistujamäärien vähentyessä kirkko joutui panostamaan palvelujensa laatuun, mutta myös suuntaamaan niitä uudelleen. Esimerkiksi pyhäkoulutyö käytännössä supistui lähes marginaaliseksi toimintamuodoksi; tilalle tuli uusi lapsityön painopistealue: päiväkerhotoiminta. Myös nuorisotyötä ja rippikoulua muokattiin ja uudistettiin "ajan vaatimusten" mukaisesti.⁶¹

Kirkollinen diakonia ajautui yhteiskunnan yleisen sosiaali- ja terveydenhuollon kehityksen myötä kriisiin. Yhteiskunta takaa jäsenilleen aiemmin kirkon tehtäväkenttään kuuluneet palvelut. Kirkko on joutunut tässä tilanteessa jopa luopumaan joistakin seurakuntadiakonian toimintamuodoista (esimerkkinä sairaanhoitodiakonia) sekä suuntaamaan toimintaansa uusille alueille. Erityisen menestyksekkääksi on osoittautunut seurakuntien perheneuvontatoiminta (perheasiain neuvottelukeskukset), palveleva puhelin ja sairaalasielunhoito.⁶²

Kirkolliset toimitukset ovat säilyttäneet asemansa. Kaste, konfirmaatio, kirkollinen vihkiminen ja hautaan siunaaminen ovat luonnollinen osa useimpien seurakuntalaisten elämää. Vaikka vain pieni osa seurakunnan jäsenistä on aktiiviosallistujia, ovat kirkolliset toimitukset laajalti arvostettuja ja kuuluvat kiinteästi yhteisön perinteisiin.⁶³

60. Murtorinne 1995, s. 363–364, 414–415; Jokipii 1993, s. 632–642.

61. Murtorinne 1995, s. 365–368; Jokipii 1993, s. 632–635.

62. Murtorinne 1995, s. 369–370. Seurakuntadiakoniasta katso Jokipii 1993, s. 635–637.

63. Jokipii 1993, s. 630.

Mistä näkökulmasta voidaan tutkia?⁶⁴

Paikallishistorian kirjoittaja ei voi välttyä seurakunnan, kirkon historian tutkimiselta, koska kirkko oli 1800-luvun loppupuolelle saakka paitsi alamaisten hengellisen myös yhteiskunnallisen elämän keskus. Kirkon valta niin hengellisissä kuin maallisissakin asioissa oli vahva, jopa siinä määrin, ettei yleistys kirkon ja yhteiskunnan yhteneväisyydestä ole liioiteltu.

Kuinka sitten tutkia kirkon ja seurakunnan historiaa? Valittavana on useita eri näkökulmia tutkijan tavoitteista ja painotuksista riippuen. Näkökulma voi olla kirkko- tai yhteiskuntapainotteinen, hallintokeskeinen, toimintaan tai toimijoihin keskittyvä. Uusimman näkökulman tarjonnevat toiminnan objektien tutkiminen: seurakuntalaiset kirkon vaikutuspiirissä.

Perusnäkökulman valinta, keskittyminen tutkimukseen joko kirkon tai yhteiskunnan historian kannalta, antaa tutkimukselle lähtökohdan ja sävyttää painopisteet. Tosin varsinkaan vanhemmalla ajalla pitäytyminen yksinomaan kirkollisiin tai yhteiskunnallisiin näkökulmiin ei ole niiden yhteneväisyyden, limittäisyyden, vuoksi täysin mahdollista. Erilaisilla painotuksilla kuitenkin ratkaistaan, mikä osuus paikallishistoriassa annetaan kirkolliselle toimelle. Esimerkkeinä mainittakoon mahdollisuus käsitellä kirkon alkuopetus ja köyhäinhoito osana kirkollista toimintaa tai

64. Seuraavissa artikkeleissa on arvioitu kirkkohistorian osuutta paikallishistoriassa ja niitä on käytetty lähteenä myös tässä artikkelissa: Pirinen, Kauko, Kirkkohistorian osuus paikallishistoriassa. Paikallishistoria. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1996; Laasonen, Pentti, Uusimpien paikallishistorioitten kirkkohistoriallinen anti. Kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 54–57. Pieksämäki 1968; Laasonen, Pentti, Uusinta seurakuntahistoriaa. Kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 70–71. Loimaa 1981. Muun muassa seuraavia maakunta-, paikallishistorioita tai pitäjänkirjojen seurakunta-artikkeleita on käytetty tässä artikkelissa: Keski-Suomen Historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988; Keski-Suomen Historia 3. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1993; Vanhan Ruoveden historia sarja; Junnila, Heikki, Saarijärven historia 1865–1985: Paavon Saarijärvestä kaupungiksi. Saarijärvi 1995; Muuramen kirja. Toimittanut Pekka Ruuskanen. JYY:n kotiseutusarja n:o 27. Jyväskylä 1989. jne.

sulauttaa ne yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi. Sama pätee kirkon hallinto-historian tutkimukseen⁶⁵.

Vedenjakajan kirkon ja yhteiskunnan suhteessa muodostaa 1860-luku, jolloin kunnallishallinto toteutettiin. Kehitys liittyi vuosisadan henkiseen ja yhteiskunnalliseen muutokseen, jonka myötä vanha yhtenäiskulttuuri mureni. Tilanne tarjoaa runsaasti mielenkiintoisia tutkimuskysymyksiä. Varsinaisen hallintoerottelun ja tehtävänjaon lisäksi on kiinnostavaa analysoida itse tapahtumaan johtaneita syitä: tapakulttuurin muutos, yhteiskunnan uudet vaatimukset, maallisten asioiden nousu ohi kirkollisten pitäjänkokouksissa, maallikoiden osallistuminen ja vaikutusmahdollisuudet, papiston kyky huolehtia varsinaisen työarkansa ulkopuolelle määriteltävistä asioista jne. Syiden analysointi voidaan johtaa sekä paikallisista, käytännön tilanteista että laajemmista aatteellisista, henkisistä, hengellisistä ja yhteiskunnallisista muutostekijöistä.

Puhtaasti kirkon hallinnon kehitykseen keskittyvä tutkimus, varsinkin 1860-luvun jälkeisen kehityksen osalta, tarjoaa runsaasti vaihtoehtoja. Kirkollisten hallintoelinten – kirkonkokouksen ja -neuvoston – valta- ja vastuusuhteet, päättäjät ja heidän asemansa paikallisyhteisössä, maallikoiden osuus ja aktiivisuus kirkon hallinnossa, kirkollisen hallinnon toteutuminen maaseudulla ja kaupungeissa sekä kirkon varainhankinnan kehitys. Tässä muutamia esimerkkejä lukemattomista tutkimusmahdollisuuksista.

Papiston rooli seurakunnassa on ollut mielenkiintoinen. Puhtaasti henkilöhistorialliset kysymykset tarjonnevät vain suhteellisen suppean näkökulman. Tutkimusta on syytä painottaa analysoimalla papiston asemaa paikallisyhteisössä, kuten Gunnar Suolahti teki jo 1900-luvun alussa⁶⁶. Taloudelliset ja sosiaaliset kysymykset tuovat myös mielenkiintoista lisäväriä: papiston sosiaalinen asema, heidän varallisuutensa kehitys, suhde yhteisön muihin jäseniin, tehtävien hoito ja sen painotukset, kansan osallistuminen virkavaaleihin ja äänestämisperusteet jne. Seurakunnan

65. Katso Suomen kirkon hallinnosta Erkki Kansanahon teos *Suomen kirkon hallinto*. Vaasa 1976.

66. Suolahti 1919. Katso myös Esko M. Laineen tutkimus: *Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla*. SHS. Historiallinen Arkisto 105. Helsinki 1995.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

muiden viranhaltijoiden osalta voidaan asettaa vastaavia kysymyksiä. Luonnollisesti kirkollisten virkojen kehitys muodostaa oman tutkimusaiheensa.

Seurakunnan toiminnoista on kansanopetus ja köyhäinhoito⁶⁷ perinteisesti käsitelty paikallishistorioissa kirkollisen osuuden ulkopuolella. Tämä on yksi vaihtoehto. Kuitenkin ne ansaitsisivat tulla huomioiduksi nimenomaan kirkollisen tutkimusosuuden yhteydessä. Tätä voi perustella paitsi niiden pitkällä kirkollisella historialla myös niiden tarjoamalla kytkennöillä kirkon ja yhteiskunnan välillä. Aiheuttihan esimerkiksi kirkon alkuopetus sekä uskonnonopetus kunnallisissa kouluissa vilkasta keskustelua sekä kiistaa kirkon ja politisoituvan yhteiskunnan (työväenliikkeen) välillä.

Oman kiinnostavan tutkimuskohteensa muodostaa kirkon "politisoituminen": yhteiskunnan poliittisiin murroskausiin liittyy monia tekijöitä, jotka vaikuttivat myös kirkkoon ja seurakuntaelämään. Tutkimusaiheita voisivat olla esimerkiksi kirkon ja työväenliikkeen suhde, papiston poliittiset kannat ja osallistuminen puoluepolitiikkaan tai papiston ja seurakuntalaisten suhteet poliittisten mielipiteiden valossa.

Seurakuntaelämä on monimuotoisuudessaan antoisa lähde eri tutkimusaiheille. Jumalanpalveluselämä, ehtoollisellakäynti ja kirkkokuri ovat perinteisimmät tutkimuskohteet. Seurakuntien toimintaan sisältyy kuitenkin myös monia muita tutkimuksen arvoisia kysymyksiä, kuten esimerkiksi kirkollisiin toimituksiin liittyvät (hääperinne, kastajaiset, hautajaiset). Myös muun seurakuntaelämän kautta voi löytyä mielenkiintoisia tutkimusaiheita (rippikoulu, lukukinkerit, pyhäkoulu, nuorisotyö, lähetys- ja diakoniatyö, kiertokoulu).

Maakunta- ja paikallishistorioissa on korostunut kansaan ja kansalaisiin, heidän arkielämäänsä kohdistuvat tutkimukset. Myös kirkon historiassa seurakuntalaiset kirkon toiminnan objekteina, mutta myös itse toimijoina, ovat jääneet jokseenkin vaille huomiota. Tätä kautta avautuu mielenkiintoisia näkökulmia: esimerkiksi mikä oli kirkon ja seurakuntalaisten suhde; miten uskonto rytmitti ja muokkasi kansalaisten arkipäivää;

67. Katso esimerkkinä köyhäinhoidon tutkimuksesta Pulma 1985.

myös kansalaisten uskonelämän sisältö ja sen kehitys olisi mielenkiintoista huomioida⁶⁸. Myös kysymys maallikoiden osallistumisesta kirkon hallintoon sivuaa teemaa: keitä he olivat, mitkä olivat heidän vaikutusmahdollisuutensa, miten ne kehittyivät?

Mistä lähteet?⁶⁹

Kirkkolaki seurakuntien arkistojen pohjana

Seurakuntien arkistot, joita kutsutaan myös kirkkonarkistoiksi, muodostavat maamme vanhimmat arkistokokoelmat: aineistoa löytyy jopa keskiajalta, tosin enemmän poikkeuksellisesti. Yhtenäisemmät asiakirjasarjat alkavat kuitenkin jo 1600-luvun puolivälistä. Taustalla vaikuttaa vuoden 1686 kirkkolaki, jossa annettiin ensimmäiset sitovat määräykset seurakuntien kirkonkirjoista ja tätä kautta myös arkistoista.⁷⁰

Vuoden 1686 kirkkolaki määritteli tarkoin asiakirjat, jotka seurakunnassa tuli olla. Laki edellytti muun muassa tarkkoja inventaariluetteloita kirkon ja pappilan tuloista ja omaisuudesta, tulo- ja menotilit tarkastettuina, pöytäkirjat pitäjänkokouksista ja piispan- ja rovastintarkastuksista sekä luettelot harvinaisista tapauksista ja rangaistuksista. Lisäksi vaadittiin tarkkoja väestörekisteritietoja solmituista avioliitoista, syntyneistä lapsista, kuolleista ja muuttaneista. Samoin edellytettiin kylittäin ja ruokakunnittain jaoteltujen rippikirjojen pitämistä.⁷¹

68. Arkielämästä Kustaa H. J. Vilkkunan tutkimukset 1996.

69. Tarkemmin seurakuntien arkistojen tietosisällöstä Päivi Hirvosen artikkelissa *Seurakuntien arkistot Jyväskylän maakunta-arkistossa*. Katso kirkkonarkistoista myös A. R. Cederberg, *Maamme kirkkonarkistot. Opas kirkkonarkistojen käyttäjille*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 14. Helsinki 1916.

70. Viikki 1994, s. 169.

71. Viikki 1994, s. 170.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

Seurakuntien arkistoaineisto on yleensä jaoteltu neljään eri osaluokkaan: 1) väestörekisteriarkistoon, 2) hallintoarkistoon, 3) talousarkistoon ja 4) kirkollisten toimikuntien arkistoon. Näiden lisäksi voi löytyä muuta satunnaisemmin kertynyttä aineistoa – saarnoja, kirjeitä, yksittäisiä asiakirjoja, jotka on voitu järjestää omiksi arkistoikseen.⁷²

Väestörekisteri sosiaalisten suhteiden selvittäjänä

Lähimmäs paikallisyhteisön kuvausta ja yksityisen seurakuntalaisen elämää sivuavat väestörekisteriarkistot. Ne sisältävät neljänlaisia asiakirjakokonaisuuksia: 1) syntyneiden ja kastettujen, vihittyjen sekä kuolleiden ja haudattujen luettelot eli niin sanotut historiakirjat, 2) rippi- eli pääkirjat, 3) muut väestöluettelot sekä 4) väestörekisteri-ilmoitukset.

Rippikirjat sisälsivät tietoja seurakuntalaisten osallistumisesta kirkollisiin toimituksiin: kylittäin ja taloittain oli eritelty osallistumiset muun muassa ehtoollisiin. Tietoja täydennettiin kinkerikuulusteluista, kristinopin hallinnasta ja lukutaidosta kertovin merkinnöin; lisäksi merkittiin syntymä- ja kuolinaikoja, muuttoja, ammatteja jne. Rippikirjojen tietoja lisättiin ja monipuolistettiin edelleen aina 1900-luvulle saakka (rokotukset, koulusivistys, kirkollinen äänioikeus jne.). Tutkijan kannalta rippikirjojen voidaan katsoa muodostavan ensimmäiset väestörekisterit. Niitä täydentävät alaikäisten osalta vastaavankaltaiset niin sanotut lastenkirjat. Rippikirjat tarjoavat oman, osin jokseenkin tutkimattomaksi jääneen kysymyksen lukutaidon ja kansanopetuksen kehityksestä paikallisyhteisössä: vaikuttaa siltä, että lukuopetus vanhemmalle väestölle järjestettiin kirkoissa ja kinkereillä keskityttiin siveellisyytilanteen ja sovun valvontaan.⁷³

Mitä informaatiota historiakirjat antavat paikallisyhteisön tutkijalle? Ensisijaisesti historiakirjat ovat luetteloluonteisia ja vaativat näin ollen ana-

72. Viikki 1994, s. 170.

73. Viikki 1994, s. 173, 175; Pirinen 1996, s. 105. Katso lukutaitotutkimuksesta Alamäki 1993; Alamäen artikkeli tässä kirjassa, *Rippikirjat lukutaitotutkimuksessa: Esimerkkinä Karstulan kappeliseurakunta*.

lysointia. Niissä on otsikkojensa mukaisessa tarkoituksessa merkittyinä nimet, syntymä-, kaste-, vihki- tai kuolinpäivämäärä, tiedot kotipaikasta, mahdollisesti lähisukulaiset, kuolinsyy jne. On kuitenkin huomautettava, että luettelot oli laadittu palvelemaan ensisijaisesti seurakunnan omia intressejä – valtionhallinnon tavoitteet tulivat huomioon otettaviksi vasta 1800-luvun puolivälissä – joten ne eivät ole täydellisiä. Kaikki paikallisyhteisön jäsenet eivät suinkaan tulleet merkityiksi, esimerkiksi kastamattomina tai kotipaikkakunnan ulkopuolella kuolleet jäivät usein pois luetteloista. Kuitenkin historiakirjojen merkitys lähdeaineistona on kiistaton. Muun muassa paikallisyhteisön sosiaalisten suhteiden selvittäminen – väestö- ja sosiaalihistoriallinen tutkimus – olisi lähestulkoon mahdotonta ilman historiakirjojen apua. Niistä ilmenee – jo mainituilla varauksilla – tietoja paikallisyhteisön jäsenten ikäjakaumasta, siviilisäädystä, ammanteista, sukulaisuussuhteista, kuolinsyistä jne. Vuoden 1686 kirkkolain myötä luettelot tarkentuivat, mutta vasta 1700- ja 1800-luvut toivat lisätarkkuutta tietoihin.⁷⁴

Muista väestöluetteloista mainittakoon muuttaneiden luettelot, jotka jo sellaisenaan, mutta varsinkin yhdessä historia- ja rippikirjojen kanssa tarjoavat erinomaisen lähdeaineiston tutkittaessa alueen väestörakenteen ja väkiluvun kehitystä. Muuttaneiden luetteloita on pidetty 1720-luvulta alkaen, mutta niiden tiedot täydentyvät ja täsmentyvät kuitenkin vasta 1800-luvun aikana. Lisäksi seurakuntien arkistoissa on muita luetteloita, kuten kuulutus- ja vihkimisasiakirjoja, asumus- ja avioeropäätöksiä, rikos- ja irtolaisrekistereitä, perukirjoja, vierasseurakuntalaisista ja kirkkokurin alaisista laadittuja luetteloita sekä rokotusluetteloita.⁷⁵ Edellämainitut arkistot ovat tärkeitä sosiaalishistoriallisen tutkimuksen lähteitä.

74. Viikki 1994, s. 170–171, 173.

75. Viikki 1994, s. 175–176. Papiston ja seurakuntien osuus Suomen terveyden- ja sairaanhoidossa oli 1700- ja 1800-luvulla merkittävä. Erityisesti Kokkolan kirkkoherra Jaakko Chydenius ja hänen poikansa Alavetelin kappalainen Antti Chydenius toimivat menestyksekkäästi lasten rokotuksen edistämiseksi. Pesonen 1974, s. 141, 144–146; Väänänen 1982, s. 134–136.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

Hallintoarkisto paikallistason kuvaajana

Jos historia- ja rippikirjat antavatkin mielenkiintoista yleisinformaatiota seurakunnan ja paikallisyhteisön rakenteista (jäsenten ikä, sukupuoli, siviilisääty, kuolinsyyt jne.), niin varsinaista seurakunnan ja tätä kautta koko yhteisön toimintaa kuvaavat seurakuntien hallintoarkistojen talenteet. Ne sisältävät aineistoja, jotka koskevat kirkkopitäjän, kappelin tai rukoushuonekunnan itsehallinnollisten tehtävien hoitoa, kansanopetusta, kasvatusta ja kirkkoherranviraston toimintaa. Arkistojen sisällön näkökulma on hyvin toimintakeskeinen, ja ne valottavat selkeästi koko paikallisyhteisön elämää.⁷⁶

Hallintoarkisto sisältää runsaasti erilaisia rekistereitä, päiväkirjoja, luetteloita ja asiakirjoja. Näistä mainittakoon kirkollisten kuulutusten ja ilmoitusten diaarit, kinkeri- ja kiertokoulujen päiväkirjat, vaali- ja äänestysluettelot, vaivaisuotuluettelot, lainajyvästöluettelot ja kirkolliseen opetukseen liittyvät luettelot. Varsinkin kirkonkuulutusediaarit antavat värikästä tietoa paikallisyhteisön elämästä.⁷⁷

Nykypäivänä kirkolliset kuulutukset rajoittuvat lähinnä syntyneiden, kuolleiden tai avioliittoon vihittävien luettelemiseen. Aikaisemmin kuulutukset kattoivat paljon lukuisampia tehtäviä⁷⁸. Vuoden 1686 kirkkolain määräysten mukaisesti oli muun muassa kaikki hallituksen tiedonannot luettava kuulutuksissa. Lisäksi oli runsaasti lääninhallituksen ja paikallisviranomaisten ilmoituksia. Myös yksityiset kansalaiset saattoivat jättää tiedonantojaan papin luettavaksi. Rikollisten etsintäkuulutukset, hallintoa ja elinkeinotoimintaa koskeneet ilmoitukset, sotilasasiat, käräjät, katoamisilmoitukset, korvaukset, tilakaupat, huutokaupat, metsästyks, kalastus, viljatoimitukset, markkinat,... Paikallisyhteisön elämän ja toiminnan kuvaajana kuulutukset nousevat merkittävään asemaan: paitsi, että ne antavat

76. Viikki 1994, s. 176.

77. Viikki 1994, s. 176.

78. Katso tarkemmin Timo Pitkäsen artikkeli *Joka asianomaisille tätä kautta ilmoitetaan: Kuulutukset paikallisyhteisön kuvaajina*; Aki Alanko *Julkiset tiedotukset ilmoitetaan saarnan jälkeen: Jyväskylän maaseurakunnan 1800-luvun alun kirkonkuulutukset*.

konkreettista tietoa paikallisista asioista, ne myös kuvaavat koko valtakuntaa koskevien tapahtumien ja päätösten heijastumista yksittäisen pitäjän alueella. Toisaalta se, mistä ja mitä kuulutettiin, kuinka nopeasti tai usein, kertoo kulloisenkin hetken ilmapiiristä ja moraalista, omistus- ja varallisuussuhteista, taloudellisesta tilanteesta, maanomistuksesta... Kuulutusten heikkoutena on, että niiden näkökulma on enemmän taloushallintokeskeinen, eivätkä ne ulotu aivan tavallisen arkielämän tasolle. Myös tärkeä osa paikallisyhteisön elämästä jää ulkopuolelle: henkinen kulttuuri, vapaa-aika. Kaikki kuulutukset eivät lisäksi ole säilyneet, joten kuva ei ole täydellinen tästäkään syystä. On vielä huomautettava, että kuulutukset kertovat vain toiminnan tavoitteista – ei siitä, miten ne itse asiassa toteutuivat. Vastaus näihin kysymyksiin on etsittävä muista lähteistä.⁷⁹

Toinen merkittävä lähdekokonaisuus on pitäjän- eli kirkonkokousten pöytäkirjat, joita tosin on säilynyt kovin vaihtelevasti. Vuodesta 1650 alkaen pidetyt kokoukset keskittyivät aluksi seurakunnalliseen toimintaan – virat, palkkaus, kirkon rakennukset, hautausmaat jne. – mutta jo 1860-luvulle tultaessa "maallisten" asioiden käsittely sai ylivallan (arviolta lähes 75 % asioista). Näihin kuuluivat muun muassa köyhäin- ja terveydenhoito, kansanopetus sekä pitäjänmakasiiniin liittyneet asiat. Ennen kuin kunnallinen itsehallinto toteutettiin vuonna 1865, oli kirkonkokous laajentanut toimivaltaansa lähes kaikkiin alueensa asioihin.⁸⁰

Hallintoarkiston kokoelmiin kuuluvat myös kirkkoneuvoston pöytäkirjat, joista ilmenevät kuinka muun muassa kirkkokuria edistettiin ja omaisuutta hoidettiin seurakunnassa, sekä piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat. Muita paikallisyhteisön toimintaan liittyviä kokonaisuuksia ovat virkavaalien pöytäkirjat (papin- ja lukkarinvaalit), lainajvästön eli pitäjänmakasiinin hoitokunnan sekä vaivashoitokunnan pöytäkirjat.⁸¹

79. Viikki 1994, s. 176.

80. Viikki 1994, s. 177.

81. Viikki 1994, s. 177.

KIRKKO JA MUUTTUVA YHTEISKUNTA

Paikallisyhteisön toiminnan kuvaajina ovat antoisia myös kertomukset seurakunnan tilasta liitteineen, kansanopetustilastot, tuomiokapituliin kiertokirjeet, kuulutukset, erilaiset ilmoitukset sekä sangen runsaslukuiset tilikirjat. Paikallisyhteisön kuvaajina voivat toimia myös erilaisten toimikuntien arkistot: seurakuntalaisten palvelemiseksi järjestettiin muun muassa diakonia-, pyhäkoulu- ja nuorisotoimintaa.⁸²

Tilikirjat kertovat seurakuntaa ympäröivästä yhteisöstä historiakirjoja tukevinä ja täydentävinä asiakirjoina. Tilikirjojen kautta on mahdollista arvioida paitsi seurakunnan myös yhteisön taloudellista tilannetta, verotusta, taksoitusta, hintoja jne. Toisaalta tilikirjojen kautta on mahdollista saada viitteitä myös muista kuin puhtaasti taloudellisista asioista. Esimerkiksi siveellisyysrikkeistä saadut sakot tai vaivashoitoon panostetut varat kertovat eräällä tavalla omaa kieltään yhteisön moraalikäsitteistä. Vastaavasti hintojen ja taksojen muutokset heijastavat koko yhteisön taloudellista tilannetta.⁸³

Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely on arvokas lähdeaineisto selvitettäessä suomalaisten tapoja ja tottumuksia 1900-luvun alkupuolella sekä arvioitaessa muutosta, jonka yhteiskunnallis-taloudellinen murros aiheutti kirkollisessa kansantavassa. Keräystyön esikuvana oli Lundin yliopiston kirkkohistorian laitoksen ja muutamien suomalaisten laitosten aiemmin valmistamat kyselykaavakkeet. Yleiskyselyn suunnittelutyön teki vuonna 1964 Eino Murtorinne. On syytä korostaa, että Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely ei täydennä ainoastaan paikallisyhteisön jäsenten kuvaa seurakunnasta, vaan se toimii hyvänä lähteenä arvioitaessa ihmisten arkielämään liittyneitä uskonnollisia tapahtumia.⁸⁴

82. Viikki 1994, s. 179. Pyhäkoulutyötä paikallisyhteisössä on tutkinut muun muassa Julius Utraiainen. Hänen tutkimuksensa kattaa vuodet 1850–1887 eli ajan pyhäkoulutyön alkamisesta Pyhäkouluyhdistyksen perustamiseen. Utraiaisen tutkimusalueena on Kymenlaakso. Utraiainen, Julius, Pyhäkoulutyö Kymenlaaksossa ennen Pyhäkouluyhdistyksen perustamista. Suomen kirkkohistoriallisen seururan vuosikirja XXII. Helsinki 1932, s. 1–116.

83. Katso tarkemmin Viikki 1994, s. 179; Österbladh 1945, s. 263.

84. Katso tarkemmin kyselykaavakkeesta esimerkiksi: Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely, Suomen kirkkohistoriallinen vuosikirja 54–57. Pieksämäki 1968.

LÄHTEET

KIRJALLISUUS:

AALTO 1996. Aalto, Seppo, Kirkko ja kruunu siveellisyiden vartijoina: Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Suomen historiallinen seura 12. Helsinki.

AITTOLA & HELLE 1995. Aittola, Ville-Paavo & Helle, Aarne (laatineet jääsenluettelot). Akateemisen Karjala-Seuran jäsenet. Helsinki.

ALAMÄKI 1993. Alamäki, Päivi, Lukutaito Akaan seurakunnassa 1700-luvun alusta 1800-luvun lopulle. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

CEDERBERG 1916. A. R. Cederberg, Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 14. Helsinki.

HAATANEN 1992. Haatanen, Pekka, Elämän varjopuolelle joutuneiden parissa. Sosiaaliministeriö 1917–1939. Pekka Haatanen & Kyösti Suonoja. — Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon: Sosiaali- ja terveysministeriö 75 -vuotta. Helsinki.

HALILA 1982. Halila, Aimo, Maaseudun alkuopetuksen vaiheita. Arviointi Vuokko Melinin kirjasta Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja no. 72. Saarijärvi.

HALILA 1983. Halila, Aimo, Suomenkielisten alkukoulun- ja kiertokoulunopettajaseminaarien kasvatus- ja opetusopin opetuksesta ja opetusharjoittelusta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja no. 73. Loimaa.

HUOTARI 1982. Huotari, Voitto, Uskonnolliset liikkeet. — Kirkkososiologia. Toimittaneet Irja Askola, Tapio Lampinen, Pentti Lempiäinen. Saarijärvi.

JOKIPII 1993. Jokipii, Mauno, Keski-Suomen kirkolliset olot maan itsenäisyyden aikana. Keski-Suomen historia 3. Jyväskylä.

JUVA 1955. Juva, Mikko, Varsinais-Suomen historia, VII, 3–4. Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808). Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdistys ry:n julkaisu. Turku.

KANSANAHO & HISSA 1979. Kansanaho, Erkki & Hissa, Pentti, Palveleva kirkko. Diakonian oppikirja. Pieksämäki.

KIRKKO JA MUUTTAVA YHTEISKUNTA

KANSANAHO 1976. Kansanaho, Erkki, Suomen kirkon hallinto. Vaasa.

KOSKENVESA 1979. Koskenvesa, Esko, Lukukinkerit Porvoon hiippakunnassa 1810-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 68–69. Loimaa.

KURVINEN 1963. Kurvinen, Onni, Suomen kirkolliset lastenkoulut kansakoululaitoksen synnyn jälkeen. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48–51. Forssa.

LAASONEN 1991. Laasonen, Pentti, Vuodet 1593–1808. Suomen kirkon historia 2. Porvoo.

LAASONEN 1968. Laasonen, Pentti, Uusimpien paikallishistorioitten kirkkohistoriallinen anti. Kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 54–57. Pieksämäki.

LAASONEN 1981. Laasonen, Pentti, Uusinta seurakuntahistoriaa. Kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 70–71. Loimaa.

LAINEN 1995. Laine, Esko M., Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla. SHS. Historiallinen Arkisto 105. Helsinki.

LEHTINEN 1961. Lehtinen, Erkki, Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680). Historiallisia Tutkimuksia 60. Lahti.

MELIN 1977, 1980. Melin, Vuokko, Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921: I Alkukoulu 1866–1906. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos. Sarja B:4. Turku 1977, II Alkuopetuksen liittäminen kunnalliseen oppivelvollisuuskouluun 1906–1921. Acta Universitatis Tampereensis A:117. Tampere 1980.

MURTORINNE 1992. Murtorinne, Eino, Autonomian kausi 1809–1899. Suomen kirkon historia 3. Porvoo.

MURTORINNE 1995. Murtorinne, Eino, Sortovuosista nykypäivään 1900–1990. Suomen kirkon historia osa 4. Porvoo.

MÖNKKÖNEN 1988. Mönkkönen, Mauri, Seurakuntaelämä. Keski-Suomen Historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä.

PESONEN 1974. Pesonen, Niilo, Papiston ja seurakuntien osuudesta maamme lääkintähuollossa 1700- ja 1800-luvuilla. Suomen kirkkohistoriallinen vuosikirja no. 62–63. Rauma.

PIRINEN 1991. Pirinen, Kauko, Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. Suomen kirkon historia 1. Porvoo.

HEIKKI ROIKO-JOKELA

PIRINEN 1979. Pirinen, Kauko, Puolueiden kirkkopoliittiset ohjelmat 1969–1973. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 68–69. Loimaa.

PIRINEN 1996. Pirinen, Kauko, Kirkkohistorian osuus paikallishistoriassa. Paikallishistoria. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä.

PULMA. 1985. Pulma, Panu, Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle. Historialliska Tutkimuksia 129. Jyväskylä.

PULMA & TURPEINEN 1987. Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva, Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun Keskusliitto. Kouvola.

RAITILÄ 1977. Raittilä, Pekka, Herätysliikkeet 1900-luvulla. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa. Toimittanut Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.

SAARINEN 1963. Saarinen, Eero, Papiston toiminta vankileireillä vuonna 1918. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48–51. Forssa.

SOIKKANEN 1990. Soikkanen, Hannu, Kirkko ja uskonto sota-ajan yhteiskunnassa. – Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä. Päätoimittaja Silvo Hietanen. Helsinki.

SUOLAHTI 1919. Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla. Porvoo.

UTRIAINEN 1932. Utriainen, Julius, Pyhäkoulutyö Kymenlaaksossa ennen Pyhäkoulu yhdistyksen perustamista. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja XXII. Helsinki.

VILKUNA 1996 a. Kustaa H. J. Vilkuna, Kansan arkea ja juhlaa. – Historiaa tutkimaan. Toimittaneet Jorma Tiainen & Ilkka Nummela. Jyväskylä.

VILKUNA 1996 b. Kustaa H. J. Vilkuna, Jumala älä rankaise minua: Yksilöllisen subjektin synty. – Siperiasta siirtoväkeen: Käärnekohtia ja murrosajoja Suomen historiassa. Toimittanut Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä.

VIIKKI 1994. Viikki, Raimo, Kirkolliset asiakirjat. Suomen historian asiakirjalähteet. Toimittajat Eljas Orrman ja Elisa Pispala. Porvoo.

VÄÄNÄNEN 1982. Väänänen, Kyösti, Rokotusvalistusta Vanhassa Suomessa vuonna 1808. Suomen kirkkohistoriallinen seura no. 72. Saarijärvi.

ÖSTERBLADH 1945. Österbladh, Kaarlo, Kirkolliset arkistot. Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Toimittanut paikallishistoriallinen toimisto. Porvoo.

PÄIVI HIRVONEN

Seurakuntien arkistot
Jyväskylän
maakunta-arkistossa

Johdanto

Seurakunnat eli kirkkopitäjät muodostivat Suomessa 1860-luvun puoliväliin saakka keskeisen paikallishallinnollisen yksikön, joka huolehti väestön hengellisten tarpeiden lisäksi myös lukuisista maallisista tehtävistä. Vasta 6. helmikuuta 1865 annettu asetus "kunnallishallituksesta maalla" erotti kunnan ja seurakunnan toisistaan ja loi seurakuntaa vastaavan maallisen yksikön huolehtimaan yhteisistä asioista.

Seurakuntien arkistot muodostavat näin ollen yhden keskeisen lähderyhmän paikallisyhteisön ja yksilön vaiheiden tutkimuksessa. Keski-Suomen alueelta on maakunta-arkistoon luovutettu 19 seurakunnan arkistoaineisto. Vanhimmat asiakirjat ovat 1600-luvun lopulta ja uusimmat tämän vuosisadan alkupuolelta. Vaikka aineisto on osin aukollista, tarjoaa se varsin hyvän lähdepohjan erilaisille Keski-Suomea koskeville tutkimusteemoille.

Tässä artikkelissa kuvaillaan ensin seurakuntien arkistojen tietosisältöä yleisesti. Esimerkinomaisesti tarkastellaan niiden keskisuomalaisten seurakuntien arkistoja, jotka on talletettu maakunta-arkistoon. Tässä yhteydessä selvitetään myös seurakuntien alueellista muodostumista ja hallintohistoriaa, koska ne ovat vaikuttaneet myös arkistojen muodostumiseen. Artikkelissa käsitellään ainoastaan ev.lut. seurakuntien arkistoja; maakunta-arkistoon talletetut Keski-Suomen baptistiseurakunnan arkisto ja tuomiokapitulien ja rovastikuntien arkistot jäävät tarkastelun ulkopuol-

elle. Lopuksi selvitetään maakunta-arkistossa olevan seurakunnallisen aineiston käytettävyyteen liittyviä kysymyksiä.

Seurakuntien arkistoinneksen tietosisältö

Seurakuntien arkistot on niitä järjestettäessä ja luetteloitaessa yleensä jaettu neljään osaan: 1. väestökisteriarkistoon, 2. hallintoarkistoon, 3. talousarkistoon ja 4. kirkollisten toimikuntien arkistoon.¹

Väestökisteriarkisto

Väestökisteriarkistoon kuuluvat pää- eli rippikirjat, historiakirjat, muut luettelot ja väestökisteri-ilmoitukset. Ensimmäiset sitovat määräykset seurakunnissa pidettävistä kirkonkirjoista annettiin vuoden 1686 kirkko-laissa. Eräissä Suomen seurakunnissa on pidetty kastekirjoja ja rippikirjoja jo ennen kirkkolain voimaantuloa. Asiaa koskevia määräyksiä annettiin jo Johannes Gezeliuksen piispantarkastusohjeissa vuonna 1665.² Keski-suomalaisten seurakuntien arkistoissa ei ole tallella näin vanhoja luetteloita; vanhimmat säilyneet kirkonkirjat ovat Kuhmoisista ja Keuruulta 1690-luvulta.

Rippikirjat

Rippikirjat ovat vuoden 1686 kirkkolain mukaan "luetteloita pitäjän asukkaista kylittäin ja ruokakunnittain".³ Rippikirjat eivät kuitenkaan alku-

1. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkonarkistojen ohjesääntö v. 1966.

2. Laasonen 1977, s. 178.

3. Kirkkolaki ja Ordningi 1686, XXIV. Lucu, § VIII.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

peräiseltä merkitykseltään olleet väestöluetteloita, vaan pääasiallisena motiivina niiden käyttöönotossa oli seurakuntalaisten luku- ja kristinopin taidon kontrollointi.⁴

Vanhimmissa rippikirjoissa on talon nimen alla merkintä kaikista asukkaista sekä heidän kristinopintaidoistaan, joita kontrolloitiin lukukinkereillä. 1600-luvun lopulla rippikirjoihin lisättiin ehtoolisella käyntien päivämäärät. Seuraavalla vuosisadalla rippikirjojen tieto vähitellen monipuolistui; henkilöiden syntymä- ja kuolinajoista, sosiaalisesta asemasta ja ammatista sekä sisään- ja ulosmuutoista tehtiin merkinnät rippikirjaan. 1800-luvulla lisättiin tiedot syntymäpaikasta, rokottamisesta ja avioliiton solmimisajankohdasta. Rippikirjojen "huomautus"-sarakkeen käyttö yleisty; huomautuksiin merkittiin tietoja seurakuntalaisten elämän laadusta, esimerkiksi maallisilla käräjillä saaduista rangaistuksista.⁵ Yksi rippikirjasidos käsittää tavallisesti merkintöjä viiden tai kymmenen vuoden ajalta.

Lastenkirjat

Lastenkirjoihin merkittiin ripillä käymättömät lapset, siis yleensä alle 15-vuotiaat. Erillisiä lastenkirjoja ryhdyttiin pitämään 1740–1750-luvuilla, eikä niitä kaikissa seurakunnissa otettu lainkaan käyttöön⁶; Keski-Suomessa lastenkirjat puuttuvat Keuruulta ja Pihlajavedeltä. Näissä seurakunnissa lapset on merkitty rippikirjoihin vanhempiensa yhteyteen. Lastenkirjat ovat muodoltaan rippikirjojen kaltaisia taloittain laadittuja luetteloita, joissa on joko isän tai molempien vanhempien nimi sekä lasten nimet ja syntymäajat. Rippikoulukuulustelusta selviytyneiden lasten tiedot siirrettiin rippikirjaan heidän asuinpaikkansa kohdalle.

4. Laasonen 1977, s. 180–181.

5. JyMA:n talletetut kirkonarkistot. Rippikirjojen sisällöstä tarkemmin esimerkiksi Hyppönen, Luttinen 1988, s. 65–66.

6. Cederberg 1916, s. 28.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

Lastenkirjojen pidosta luovuttiin joissain seurakunnissa jo 1890-luvun lopulla ja koko maassa vuonna 1921. Yleensä seurakunnissa on pidetty myös erillisiä rippilasten luetteloita, joihin on merkitty kaikki rippikoulu-laiset ja arviot heidän kristinopintaidoistaan. Rippilasten luettelot ovat tavallaan siirtymävaihe lastenkirjasta rippikirjaan.⁷

Historiakirjat

Vuoden 1686 kirkkolaissa annettiin määräykset syntyneiden ja kastettujen, kuulutettujen ja vihittyjen sekä kuolleiden ja haudattujen luetteloiden pitämisestä. Myös näitä luetteloita on seurakunnissa laadittu jo ennen kirkkolain voimaantuloa.⁸ Näiden kolmen rekisterin kokonaisuutta kutsutaan *historiakirjoiksi*.

Varhaisimpiin *syntyneiden ja kastettujen luetteloihin* on merkitty ainoastaan nimi, kastepäivä ja isän nimi. Kirkkolain mukaan luetteloon piti merkitä lapsen etunimet, kastepäivä, syntymäpäivä, vanhempien ja kummien nimet ja ammatit. Myöhemmin syntyneiden luetteloon saatettiin merkitä myös äidin ikä.⁹

Kulutettujen ja vihittyjen luettelossa on merkitty vihkimispäivän lisäksi kuulutuspäivät; kristillisen avioliiton solmimisen edellytyksenä oli kolmena peräkkäisenä sunnuntaina morsiammen kotiseurakunnan kirkossa julkiluettu kuulutus.¹⁰ Muita luetteloon merkittäviä tietoja olivat morsiusparin nimet, iät ja kotipaikka.

Kuolleiden ja haudattujen luettelosta ilmenevät vainajan nimi, kotipaikka, kuolin- ja hautauspäivä sekä vainajan ikä. Kuolinsyitä on alettu merkitä 1700-luvun puolivälistä alkaen. Yleensä kuolinsyitä merkittiin omaisten

7. Viikki 1994, s. 175.

8. Lempiäinen 1965, s. 196–197.

9. Viikki 1994, s. 171.

10. Niemelä 1991, s. 43.

antamien kuvausten perustella; lääkärinapua asiaan ei juuri ollut saatavilla.¹¹

Rippi-, lasten- ja historiikirjojen tietosisältö ja tarkkuus näyttävät vaihtelevan jonkin verran myös keskiuomalaisissa seurakunnissa. Rippi- ja historiikirjat tulevat tarkemmiksi 1700-luvun loppupuolella ja 1800-luvun alussa. Kirkkoherrat oli velvoitettu toimittamaan väestötietoja vuonna 1749 perustetun taulusto l. tabellilaitoksen tarpeisiin. Vaadittujen tietojen toimittaminen edellytti huolellisuutta ja yhtenäisiä menettelytapoja seurakunnan väestörekistereiden hoidossa.¹²

Muuttoluettelot ja väestörekisteri-ilmoitukset

Keskeistä materiaalia väestörekisteriarkistossa ovat seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot, joiden pitämisestä määrättiin vuoden 1686 kirkkolaissa. Aikajärjestyksessä pidetyt luettelot sisältävät muuttaneiden henkilöiden nimien lisäksi muuttokirjan numeron, lähtö- tai tulopaikan sekä viittauksen pääkirjan sivulle.¹³ Keskiuomalaisissa seurakunnissa muuttoluettelot alkavat vasta 1800-luvulla. Ainoastaan Jämsässä ja Viitasaarella on muuttoluetteloita 1700-luvun puolelta.

Muuttoluettelot perustuvat muuttokirjoihin, joissa mainitaan muuttajan nimi, syntymäaika ja -paikka, ehtoollisella käynti, kristinopin taito, lukutaito ja aviosuhteet. Jokaisen muuttajan piti pyytää kotiseurakunnastaan muuttotodistus, joka tuli antaa uuden seurakunnan kirkkoheralle. Muuttokirjan alkuperäisenä tarkoituksena oli osoittaa, että muuttaja oli oikeutettu osallistumaan ehtoolliselle. Muuttokirjat olivat tarpeen myös kirkollisen kirjanpidon ajantasalla pitämiseksi sekä irtolaisuuden välttämiseksi.¹⁴

11. Niemelä 1991, s. 47.

12. Niemelä 1991, s. 33–34.

13. Viikki 1994, s. 175.

14. Niemelä 1991, s. 50–51.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

25	8. 17 ^o maj	Henric Paul leoni	et är af 1740-41 Svevsk. H. ar g af 1740 Svevsk. H. ar g af 1740	Personi
26	7. 10 maj	Walborg parafen	Henric niarkijas 60 ar af 1740-41	Nautjale
27	30 5 maj 6.	Walborg	maria Jaapipes og val- borg 60 ar af 1740-41 af et är af 1740-41	Personer
28	9 Junii	Eric Johan Jegerskiöld	Lieutenants Eric Johan Jegerskiöld af 1792 af 1792 af 1792 af 1792 af 1792 af 1792 af 1792	manni li
29	12. 16 Junii	Hans	Matti Berens og Hans Linnatais 60 ar g af 1740-41	Personi
30	26. 24 Juni	Walborg Sichiger	et är af 1740-41 af 1740-41	Personi
31	1. 8 Juli	Middel	Henric Barices og Maria Hacaras 60 ar g af 1740-41	Personi
32	15 22 Juli	Maria Hacaras	et är af 1740-41 af 1740-41	Personi
33	20- 22 Juli	Hanna	Henric Barices og Maria Hacaras 60 ar g af 1740-41	Personi
34	28. 5 Juli 8.	Lina	Henric Barices og Maria Hacaras 60 ar g af 1740-41	Personi

Lutnantti Eric Johan Jegerskiöldin (n:o 28) kuolinsyy on poikkeuksellinen; hänet on mestattu rangaistukseksi renkinsä murhasta vuonna 1792. Viitasaaren kirkonkirjat, Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1781-1810 I F 3.

Muuttokirjat kuuluvat väestökisteri-ilmoituksiin, joiden avulla seurakuntien väestökirjat pyrittiin pitämään ajan tasalla. Keski-suomalaisen seurakuntien arkistoissa on vaihtelevasti myös muita väestökisteri-ilmoituksia; yleisimpiä ovat kuulutus- ja vihkimisasiakirjat, asumus- ja avioeropäätökset, saapuneet rikos- ja irtolaisrekisteritiedot sekä perunkirjat.¹⁵

Perunkirjoja on joutunut seurakuntien arkistoihin, koska lesken tultiin avioliittoon solmiessaan esittää edesmenneen puolisonsa perunkirjoja osoituksena pesän jaosta ja esteettömyydestä uuteen avioliittoon.¹⁶

Väestökisteriarkistoon kuuluu edellä mainittujen asiakirjojen lisäksi runsaasti muita luetteloita, joiden nimet ja tietosisällöt saattavat hiukan vaihdella seurakunnittain. Maakunta-arkistoon talletettujen seurakuntien arkistoissa on muun muassa luetteloita vierasseurakuntalaisista, kirkkokokousten alaisista sekä rikos- ja rokotusluetteloita.

Hallintoarkisto

Seurakuntien hallintoarkistoon kuuluvat ne asiakirjat, jotka ovat syntyneet seurakunnan itsehallinnollisten tehtävien hoidosta, kansanopetuksesta, kasvatusyöstä sekä kirkkoherranviraston hoidosta.¹⁷

Hallintoarkiston ensimmäisenä asiakirjasarjana on *merkintäkirjojen* sarja, johon sisältyvät muun muassa saapuneiden ja lähetettyjen kirjeiden diaarit, kuulutusten ja kirkollisten ilmoitusten diaarit ja annettujen todistusten diaarit. Diaarit toimivat niihin merkittyjen asiakirjojen hakemistona; asiakirjat ovat arkistossa omina sarjoinaan. Merkintäkirjojen sarjaan sisältyvät myös päiväkirjat, joista mainittakoon kinkeripäiväkirjat ja kiertokoulujen päiväkirjat.

15. Seurakuntien arkistot JyMA:ssa.

16. Viikki 1994, s. 176.

17. Viikki 1994, s. 176.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

Luetteloiden sarjaan kuuluvat muun muassa kalustoluettelot, vaali- ja ääniluettelot, vaivaisruotuluettelot, kiertokoulujen nimiluettelot sekä lainajvästöluettelot.

Paikallisyhteisön tutkijalle hallintoarkistoon sisältyvät *pöytäkirjat* ovat keskeisiä lähteitä. *Pitäjän- eli kirkkokokousten pöytäkirjat* kuvaavat paitsi seurakunnallisia myös maalliseen hallintoon kuuluvia asioita. Pitäjänkokousten pitämisestä säädettiin jo vuoden 1650 pappisprivilegioissa. Privilegioitten mukaan kirkkokokouksessa oli käsiteltävä kirkon tilejä, kirkon ja pappilan rakennuksia, kirkkokuria ja "muita seurakunnan tarpeita". 1700-luvulla pitäjänkokousten päätöksentekoon ja tehtäviin liittyvä lainsäädäntö täsmentyi, ja vuosisadan loppupuolelle tultaessa kokouksessa käsiteltävien asioiden määrä kasvoi ja piiri laajeni. Köyhäin- ja sairaanhoito, opetustoiminta ja pitäjänmakasiinin perustaminen ja hoito olivat pitäjänkokouksen toimialaan kuuluvia asioita. 1800-luvulla pitäjänkokouksissa käsiteltiin jo muun muassa teiden ja siltojen rakentamiseen liittyviä asioita sekä kyytilaitosta ja kihlakunnanpostia.¹⁸ Kunnallisen itsehallinnon toteutuessa vuonna 1865 jäivät kirkkokokouksen käsiteltäviksi ainoastaan seurakunnalle kuuluvat asiat.

Kirkkoneuvoston l. kirkkoraadin pöytäkirjoja ei ole kaikissa maakuntaarkistoon talletetuissa seurakuntien arkistoissa. Vanhimmat yksittäiset pöytäkirjat ovat Jämsästä ja Keuruulta 1800-luvun alusta. Kirkkoneuvostosta oli annettu ohjeita jo vuoden 1650 privilegioissa. Piispa Gezeliuksen 1673 julkaisemissa ohjeissa kirkkoneuvoston tehtäviksi määrättiin kirkkokuriin ja seurakunnan talouteen liittyvät asiat. Vuoden 1869 kirkkolain mukaan kirkkoneuvostosta tuli seurakunnallinen hallintoelin, jonka tehtäviin kuuluivat muun muassa omaisuuden hoito ja kirkkokurin edistäminen.¹⁹

Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjoja on keskisuomalaisissa kirkonarkistoissa tallella 1700-luvulta alkaen. Tarkastustilaisuuksissa piispat selvittivät seurakunnan papiston ja seurakuntalaisten hengellisen tilan li-

18. Soikkanen 1966, s. 28–40.

19. Soikkanen 1966, s. 28, Viikki 1994, s. 177.

1915		1916		1917	
Tulot		Korot		Korot	
Kirkon kassa		Kirkon kassa		Kirkon kassa	
18/5		18/5		18/5	
19/5		19/5		19/5	
20/5		20/5		20/5	
21/5		21/5		21/5	
22/5		22/5		22/5	
23/5		23/5		23/5	
24/5		24/5		24/5	
25/5		25/5		25/5	
26/5		26/5		26/5	
27/5		27/5		27/5	
28/5		28/5		28/5	
29/5		29/5		29/5	
30/5		30/5		30/5	
31/5		31/5		31/5	
1/6		1/6		1/6	
2/6		2/6		2/6	
3/6		3/6		3/6	
4/6		4/6		4/6	
5/6		5/6		5/6	
6/6		6/6		6/6	
7/6		7/6		7/6	
8/6		8/6		8/6	
9/6		9/6		9/6	
10/6		10/6		10/6	
11/6		11/6		11/6	
12/6		12/6		12/6	
13/6		13/6		13/6	
14/6		14/6		14/6	
15/6		15/6		15/6	
16/6		16/6		16/6	
17/6		17/6		17/6	
18/6		18/6		18/6	
19/6		19/6		19/6	
20/6		20/6		20/6	
21/6		21/6		21/6	
22/6		22/6		22/6	
23/6		23/6		23/6	
24/6		24/6		24/6	
25/6		25/6		25/6	
26/6		26/6		26/6	
27/6		27/6		27/6	
28/6		28/6		28/6	
29/6		29/6		29/6	
30/6		30/6		30/6	
31/6		31/6		31/6	
1/7		1/7		1/7	
2/7		2/7		2/7	
3/7		3/7		3/7	
4/7		4/7		4/7	
5/7		5/7		5/7	
6/7		6/7		6/7	
7/7		7/7		7/7	
8/7		8/7		8/7	
9/7		9/7		9/7	
10/7		10/7		10/7	
11/7		11/7		11/7	
12/7		12/7		12/7	
13/7		13/7		13/7	
14/7		14/7		14/7	
15/7		15/7		15/7	
16/7		16/7		16/7	
17/7		17/7		17/7	
18/7		18/7		18/7	
19/7		19/7		19/7	
20/7		20/7		20/7	
21/7		21/7		21/7	
22/7		22/7		22/7	
23/7		23/7		23/7	
24/7		24/7		24/7	
25/7		25/7		25/7	
26/7		26/7		26/7	
27/7		27/7		27/7	
28/7		28/7		28/7	
29/7		29/7		29/7	
30/7		30/7		30/7	
31/7		31/7		31/7	
1/8		1/8		1/8	
2/8		2/8		2/8	
3/8		3/8		3/8	
4/8		4/8		4/8	
5/8		5/8		5/8	
6/8		6/8		6/8	
7/8		7/8		7/8	
8/8		8/8		8/8	
9/8		9/8		9/8	
10/8		10/8		10/8	
11/8		11/8		11/8	
12/8		12/8		12/8	
13/8		13/8		13/8	
14/8		14/8		14/8	
15/8		15/8		15/8	
16/8		16/8		16/8	
17/8		17/8		17/8	
18/8		18/8		18/8	
19/8		19/8		19/8	
20/8		20/8		20/8	
21/8		21/8		21/8	
22/8		22/8		22/8	
23/8		23/8		23/8	
24/8		24/8		24/8	
25/8		25/8		25/8	
26/8		26/8		26/8	
27/8		27/8		27/8	
28/8		28/8		28/8	
29/8		29/8		29/8	
30/8		30/8		30/8	
31/8		31/8		31/8	
1/9		1/9		1/9	
2/9		2/9		2/9	
3/9		3/9		3/9	
4/9		4/9		4/9	
5/9		5/9		5/9	
6/9		6/9		6/9	
7/9		7/9		7/9	
8/9		8/9		8/9	
9/9		9/9		9/9	
10/9		10/9		10/9	
11/9		11/9		11/9	
12/9		12/9		12/9	
13/9		13/9		13/9	
14/9		14/9		14/9	
15/9		15/9		15/9	
16/9		16/9		16/9	
17/9		17/9		17/9	
18/9		18/9		18/9	
19/9		19/9		19/9	
20/9		20/9		20/9	
21/9		21/9		21/9	
22/9		22/9		22/9	
23/9		23/9		23/9	
24/9		24/9		24/9	
25/9		25/9		25/9	
26/9		26/9		26/9	
27/9		27/9		27/9	
28/9		28/9		28/9	
29/9		29/9		29/9	
30/9		30/9		30/9	
31/9		31/9		31/9	
1/10		1/10		1/10	
2/10		2/10		2/10	
3/10		3/10		3/10	
4/10		4/10		4/10	
5/10		5/10		5/10	
6/10		6/10		6/10	
7/10		7/10		7/10	
8/10		8/10		8/10	
9/10		9/10		9/10	
10/10		10/10		10/10	
11/10		11/10		11/10	
12/10		12/10		12/10	
13/10		13/10		13/10	
14/10		14/10		14/10	
15/10		15/10		15/10	
16/10		16/10		16/10	
17/10		17/10		17/10	
18/10		18/10		18/10	
19/10		19/10		19/10	
20/10		20/10		20/10	
21/10		21/10		21/10	
22/10		22/10		22/10	
23/10		23/10		23/10	
24/10		24/10		24/10	
25/10		25/10		25/10	
26/10		26/10		26/10	
27/10		27/10		27/10	
28/10		28/10		28/10	
29/10		29/10		29/10	
30/10		30/10		30/10	
31/10		31/10		31/10	
1/11		1/11		1/11	
2/11		2/11		2/11	
3/11		3/11		3/11	
4/11		4/11		4/11	
5/11		5/11		5/11	
6/11		6/11		6/11	
7/11		7/11		7/11	
8/11		8/11		8/11	
9/11		9/11		9/11	
10/11		10/11		10/11	
11/11		11/11		11/11	
12/11		12/11		12/11	
13/11		13/11		13/11	
14/11		14/11		14/11	
15/11		15/11		15/11	
16/11		16/11		16/11	
17/11		17/11		17/11	
18/11		18/11		18/11	
19/11		19/11		19/11	
20/11		20/11		20/11	
21/11		21/11		21/11	
22/11		22/11		22/11	
23/11		23/11		23/11	
24/11		24/11		24/11	
25/11		25/11		25/11	
26/11		26/11		26/11	
27/11		27/11		27/11	
28/11		28/11		28/11	
29/11		29/11		29/11	
30/11		30/11		30/11	
31/11		31/11		31/11	
1/12		1/12		1/12	
2/12		2/12		2/12	
3/12		3/12		3/12	
4/12		4/12		4/12	
5/12		5/12		5/12	
6/12		6/12		6/12	
7/12		7/12		7/12	
8/12		8/12		8/12	
9/12		9/12		9/12	
10/12		10/12		10/12	
11/12		11/12		11/12	
12/12		12/12		12/12	

Vasemmanpuoleiselta aukeamalta näkyy, että seurakunta on saanut tuloja muun muassa hautaamisesta, kotivihkimisestä ja langetetuista sakoista. Menopuolella mainitaan muun muassa almanakan ja paperin hankinta sekä kirkon ikkunoiden korjaus. Multian kirkonarkisto, Kirkonkassan tilikirja 1795–1882 III Gla 1.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

säksi myös kirkon tilejä, rakennuksia, hautausmaita ja kirkonkirjojen pitoa.²⁰

Muita hallintoarkistoon kuuluvia pöytäkirjoja ovat muun muassa *papin-, kanttorin- ja urkurinvaalien pöytäkirjat* sekä *lainajväestön hoitokunnan* sekä *vaivashoitojohtokunnan pöytäkirjat*.

Konseptien ja toisteiden sarjaan kuuluvat muun muassa *lähetettyjen virkakirjeiden ja kirkollisten kuulutusten ja ilmoitusten toisteet*. Hallintoarkiston toisteiden sarjaan on sijoitettu myös *väkilukutaulukot*. Vuodesta 1749 alkaen papit joutuivat laatimaan taulustolaitosta varten valmiille lomakkeille väestö- ja kuolleisuustauluja, joihin merkittiin tilasto- ja taulukkomuodossa tiedot seurakunnassa syntyneistä, vihityistä, kuolleista, kuolinsyistä ja ammateista.²¹

Saapuneiden asiakirjojen sarjaan sisältyvät muun muassa saapuneet kirkollisten viranomaisten kirjeet, kiertokirjeet ja päätökset, muilta viranomaisilta ja yksityisiltä saapuneet kirjeet, saapuneet kuulutukset ja ilmoitukset.

Talousarkisto

Seurakuntien talousarkistoon kuuluvat kirkon talouden ja omaisuuden hoitoon liittyvät asiakirjat. Maakunta-arkistoon talletettujen seurakuntien arkistoissa on muun muassa papinpalkan kantoluetteloita, kirkonkassan tilejä, viinikassan tilejä, lasarettivarojen tilejä, kirkonrakennusrahaston tilejä ja vaivaskassan tilejä. Talousarkistoon sisältyvät myös seurakunnan kartat ja piirustukset. Piirustukset ovat yleensä kirkkorakennusten tai virkatalojen piirustuksia.²²

20. Lempäinen 1967, s. 124–131, 264–270.

21. Niemelä 1991, s. 34.

22. JyMA:n seurakuntien arkistot.

Erillisiä kirkollisten toimikuntien arkistoja on maakunta-arkistossa ainoastaan Korpilahden seurakunnan arkistossa, jossa omana kokonaisuutenaan ovat diakoniatoimikunnan asiakirjat.

Keskisuomalaisten seurakuntien arkistomateriaali maakunta-arkistossa

Jyväskylän maakunta-arkistoon on talletettu 19 keskisuomalaisen ev.lut. seurakunnan vanhimmat asiakirjat, yhteensä 82 hyllymetriä. Nuorimpien, 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvulla itsenäistyneiden seurakuntien asiakirjat ovat vielä kirkkoherranvirastoissa. Vanhoista seurakunnista maakunta-arkistosta puuttuvat vain Leivonmäen ja Pihtiputaan asiakirjat sekä Hankasalmen väestörekisteriarkisto. Pihtiputaan vanhimmat kirkonkirjat ovat tuhoutuneet tulipalossa vuonna 1881.

Vanhat seurakunnat voidaan jakaa itsenäisyysasteen mukaan kolmeen ryhmään: emäseurakuntiin, kappeliseurakuntiin ja rukous- l. saarna-huonekuntiin. Emäseurakunnat olivat itsenäisiä kirkkoherrakuntia, joiden osana saattoi olla kappeliseurakuntia, joilla oli oma kirkko ja pappina oma kappalainen. Rukoushuonekunnat olivat seurakuntien laitaosien muodostamia yhteisöjä, joilla oli oma rukoushuone, mutta ei omaa pappia.²³ Kappeleiden syntyyn ja myöhempään itsenäistymishaluun oli yleensä syynä pitkä ja hankala matka emäseurakunnan kirkolle, tyytymättömyys saatuihin kirkollisiin palveluihin ja haluttomuus osallistua emäseurakunnan papiston palkkaukseen ja kirkonrakennukseen.

Seurakuntien itsenäistyminen ja alueellinen jakautuminen heijastuvat myös niiden arkistoissa. Aina ei asiakirjoissa käy toteen Kivijärven kappalaisen Wilhelm Wikmanin Kivijärven ensimmäisen historiakirjan alkuun latinaksi merkitsemä lausahdus: "Mikään ei ole kauniimpaa koko järjellisessä elämässä kuin jaoittelu ja järjestys". Varsinkin kappeleiden alkuvuosien väestörekisteriasiakirjoja käytettäessä kannattaa tarkastella myös

23. Pihkala 1981, s. 345.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

emäseurakunnan vastaavia asiakirjoja. Emäseurakuntien laitamilta on saatettu käydä naapuriseurakunnan kirkossa ehtoollisella ja lapsia kastamassa, mutta tiedot näistä toimenpiteistä eivät välttämättä ole kulkeutuneet kotiseurakunnan kirkonkirjoihin saakka. Yhteisiä asioita käsiteltäessä kappeleiden asukkaat osallistuivat emäseurakunnan pitäjänkokouksiin. Yleensä piispantarkastukset pidettiin emäseurakunnissa, mutta niissä käsiteltiin myös kappeliseurakuntien asiat.

Seuraavassa tarkastellaan seurakuntien muodostumista ja hallinnollisen kehityksen heijastumista arkistoaineiksissa seurakunnittain. Arkistojen pääsarjoja käsitellään lyhyesti ja väestökisteriarkiston tärkeimpien sarjojen rajavuodet esitetään liitetaulukossa (katso liite).

Hankasalmi

Nykyinen Hankasalmen seurakunta on muodostunut *Rautalammin, Piekämäen, Kangasniemen ja Laukaan* osista. Hankasalmosta tuli Rautalammin rukoushuonekunta vuonna 1799. Kappeliseurakunnan oikeudet se sai 1802 ja itsenäisen kirkkoherrakunnan oikeudet vuonna 1860, mutta käytännössä seurakunta itsenäistyi vasta vuonna 1872.²⁴

Väestökisteriarkiston pääosa on edelleen Hankasalmen kirkkoheranvirastossa; rippi- ja lastenkirjat alkavat vuodesta 1800, syntyneiden ja kuolleiden luettelot vuodesta 1803. Maakunta-arkistossa on ainoastaan rikos- ja rokotusluetteloita sekä väestökisteri-ilmoitusten liitteitä, muun muassa saapuneita muuttokirjoja sekä perunkirjoja. Hallintoarkistoon sisältyy yksittäisiä pitäjänkokousten pöytäkirjoja ja väkilukutaulukoita 1800-luvun loppupuolelta. Suurimman asiakirjaryhmän muodostavat saapuneet viranomaisten kirjeet ja kiertokirjeet sekä saapuneet kuulutukset ja ilmoitukset.²⁵

24. Leinberg 1906, s. 139; myös Rissanen 1966, s. 584–587. Rissanen artikkelissa tietoja eri seurakunnista Hankasalmeen liitetystä taloista.

25. Hankasalmen kirkonarkisto JyMA:ssa.

Joutsa

Joutsasta muodostettiin *Hartolan* kappeliseurakunta vuonna 1784. Kappalainen asui vuoteen 1798 saakka Leivonmäellä, minkä vuoksi Joutsaa saatettiin kutsua myös Leivonmäen kappeliksi. Itsenäiseksi seurakunnaksi Joutsa tuli vuonna 1860.²⁶

Vuonna 1772 Hartolan seurakunnan rukoushuonekunnaksi perustettu *Leivonmäki* oli vuodesta 1784 alkaen Joutsan seurakunnan alainen, kunnes siitä vuonna 1850 tehtiin Hartolan kappeli ja vuonna 1860 Joutsan kappeli. Leivonmäen seurakunta itsenäistyi vuonna 1878.²⁷ Leivonmäen omat asiakirjat alkavat vuosista 1852–1853. Ne ovat edelleen Leivonmäen seurakunnan hallussa.

Joutsan pappilan palossa vuonna 1912 tuhoutuivat historiikirjat ja suurin osa muutakin arkistoa vuosilta 1789–1912.²⁸ Vanhimmat, maakunta-arkistoon talletetut rippikirjat alkavat vuodesta 1793 ja lastenkirjat vuodesta 1801. Tuhoutuneet historiikirjat ovat alkaneet vuodesta 1789. Joutsan seurakunnan vanhimpaan rippikirjaan²⁹ sisältyy kolme eri rippikirjaa. Vuosien 1793–1800 rippikirjassa on merkinnät kaikista Joutsan ja Leivonmäen kylistä ja taloista. Vuosien 1800–1807 ja 1808–1813 rippikirjoissa on merkinnät Leivonmäen rukoushuoneella ehtoollisella käyneistä henkilöistä. Joutsaan valmistui oma kirkko vasta vuonna 1813, joten papit kävivät pitämässä jumalanpalveluksia Leivonmäen rukoushuoneella Joutsan pappilasta käsin.³⁰ Vuosien 1803–1812 rippikirjasidoksessa³¹ on myös useiden talojen kohdalla merkintä: com. i Leivonmäki eli asukkaat ovat käyneet ehtoollisella Leivonmäen rukoushuoneella. Muut rippikirjan

26. Leinberg 1906, s. 104.

27. Leinberg 1906, s. 104, Kiiski 1976, s. 440.

28. Kiiski 1976, s. 441.

29. JyMA, Joutsan KA, I Aa 1, Rippikirja 1793–1800.

30. Pihkala 1981, s. 346.

31. JyMA, Joutsan KA, I Aa 2, Rippikirja 1803–1812.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

tiedot näiden henkilöiden kohdalle on merkitty normaalisti, ainoastaan ehtoollisella käynnin päivämäärät puuttuvat. Vuodesta 1813 alkaen merkinnät rippikirjoissa ovat yhteneväisiä koko seurakunnan osalta.

Vuosien 1836–1848 rippikirjan etu- ja takakannessa sekä muutamalla irtolehdellä on rikosluettelomerkintöjä vuosilta 1837–1848. Vuosien 1801–1814 lastenkirjaan³² sisältyy ote vuosien 1836–1848 rippikirjasta Leivonmäen ja Havumäen osalta. Tähän jäljennökseen on merkitty osittain tietoja vuoteen 1852 saakka.

Pappilan tulipalossa tuhoutui myös hallinto- ja talousarkisto, joten maakunta-arkistossa on niihin kuuluvia asiakirjoja varsin hajanaisesti ainoastaan 1900-luvulta.

Jyväskylän kaupunkiseurakunta

Jyväskylän kaupunki perustettiin vuonna 1837, mutta itsenäinen emäseurakunta kaupunkiseurakunnasta tuli vasta vuonna 1875.³³ Ennen itsenäistymistään kaupunkiseurakunta kuului *Jyväskylän maaseurakuntaan*, joka oli vuonna 1856 tapahtuneeseen kirkolliseen itsenäistymiseen saakka *Laukaan* kappeliseurakunta. Oma kaupunginsaarnaajan virka perustettiin vuonna 1863.³⁴

Kaupunkiseurakunnan rippikirjat alkavat vuodesta 1838 ja historiakirjat vuodesta 1841. Vanhimman, vuosien 1838–1853 rippikirjasidoksen ensimmäinen osa vuosilta 1838–1844 on selvästikin irrotettu maaseurakunnan vuosien 1837–1844 rippikirjan lopusta. Kaupunkiseurakunnan rippikirjat on laadittu kortteleittain talon numeron mukaan. Vuodesta 1844 alkaviin rippikirjoihin on maakunta-arkistossa laadittu henkilönnimen mukainen aakkosellinen hakemisto.³⁵

32. JyMA, Joutsan KA, I Ab 1, lastenkirja 1801–1814.

33. Tommila 1972, s. 182.

34. Tommila 1972, s. 176, 178.

35. JyMA, Jyväskylän kaup.srk KA, Rippikirjat I Aa 1 1838–1853, Iva 2 1854–1871.

Väestörekisteriarkistoon sisältyvät erilliset Seminaarilaisten rippikirjat vuosilta 1864–1891 ja 1891–1909. Näissä kirjoissa on lueteltu vuosittain seminaariin tulleet nais- ja miesopiskelijat, heidän syntymäaikansa, siviilisäätyensä, kotipaikkakuntansa sekä mainintoja heidän hoitamistaan opettajan viroista. Luettelon lopussa on vuosittain seminaarin rehtorin merkintä, jonka mukaan mainitut henkilöt ovat olleet papintodistukseltaan moitteettomia seminaariin tullessaan.³⁶

Vanhimmassa lastenkirjassa³⁷ on sidoksen alkuun liitetty kaupungin asukkaita koskeva osa maaseurakunnan vuosien 1844–1848 lastenkirjasta.

Seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot alkavat kaupungissa vuodesta 1864. Vuoteen 1863 saakka muuttaneiden tiedot sisältyvät maaseurakunnan asiakirjoihin.

Kirkonkokousten pöytäkirjoja maakunta-arkistossa on vuosilta 1857–1889 ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoja vuosilta 1870–1889.³⁸

Jyväskylän maaseurakunta

Laukaan suureen emäseurakuntaan kuuluneet Jyväskylän seudun talot saivat oman rukoushuoneen ilmeisesti 1660-luvulla, ja Jyväskylä oli Laukaan kappelina aina vuonna 1856 tapahtuneeseen kirkolliseen itsenäistymiseensä saakka.³⁹ Jyväskylän maaseurakunnasta ovat eronneet omiksi seurakunnikseen *Jyväskylän kaupunkiseurakunta* 1875, *Petäjävesi* 1867 ja *Toivakka* 1901.⁴⁰

Jyväskylän maaseurakunnan omat rippikirjat alkavat vuodesta 1770, mutta Laukaan seurakunnan ensimmäisessä rippikirjassa vuosilta 1721–1731 ovat mukana myös Jyväskylän kappelin talot. Maaseurakunnan

36. JyMA, Seminaarilaisten rippikirjat I Ae 1 1864–1891 ja I Ae 2 1891–1909.

37. JyMA, Lastenkirja 1839–1854 I Ab 1.

38. JyMA, Kirkonkokousten ptk. II Ca 1 1857–1875, II Ca 2 1875–1889.

39. Leinberg 1906, s. 94; Berndtson 1965, s. 478.

40. Leinberg 1906, s. 94–95.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

omat vanhimmat rippikirjat ovat kadonneet; vuonna 1794 pidetyn piispantarkastuksen mukaan Jyväskylän kappeliseurakunnan rippikirjat alkavat vuodesta 1737 ja historiikirjat vuodesta 1731.⁴¹ Jyväskylän kappeliseurakunnan vanhimpaan lastenkirjaan vuosilta 1754–1788 sisältyvät myös emäseurakunnan talot.⁴²

Jämsä

Alunpitäen todennäköisesti *Sysmän* kirkkopitäjään kuulunut Jämsä on tullut itsenäiseksi seurakunnaksi jo 1400-luvulla.⁴³ Jämsän emäseurakunnasta ovat myöhemmin itsenäistyneet *Korpilahti* vuonna 1861 ja *Petäjavesi*, joka siirrettiin Kuivasmäki-nimisenä Jämsän kappelina Jyväskylän maaseurakuntaan vuonna 1856.⁴⁴ 1900-luvun puolella Jämsästä ovat eronneet *Jämsänkoski* ja *Koskenpää*, joiden seurakuntien arkistoja ei ole maakunta-arkistossa.

Jämsän vanhimmat rippikirjat alkavat vuodesta 1726 ja historiikirjat vuodesta 1707. Vanhimpaan säilyneeseen, vuosien 1726–1745 rippikirjaan⁴⁵ sisältyy merkintä, että Jämsän kirkkoherra Gustaf Starck (virassa 1702–1710) aloitti kirkonkirjojen pidon virkakaudellaan. Tallella oleva historiakirja on siis ilmeisesti vanhin laadittu väestörekisterikirja. Epävarmaa on, onko rippikirjoja pidetty ennen vuotta 1726; ainakaan ne eivät ole säilyneet. Vanhin rippikirja on varsin aukollinen, ennen vuotta 1738 ehtoollismerkintöjä on vain vuodelta 1727.

41. JyMA, Laukaa KA, Piispantarkastusten ptk, 23.1.1794, II Cd 1.

42. JyMA, Jyväskylän msrk:n KA, Lastenkirja 1754–1788 I Ab 1.

43. Suvanto 1954, s. 158–159.

44. Leinberg 1906, s. 92–93.

45. JyMA, Jämsän KA, Rippikirja 1726–1745 I Aa 1, s. 16.

Jämsän vanhimpaan rippikirjaan sisältyvät emäseurakunnan lisäksi Petäjäveden talot. Vuosien 1746–1758 rippikirjaan⁴⁶ on kansilehdelle tehty merkintä, jonka mukaan rippikirjan lopussa on merkinnät Kuivasmäen ja Korpilahden kappelien asukkaista lapsia lukuun ottamatta.

Mainittujen kappeliseurakuntien tietoja ei kirjassa kuitenkaan ole. Ilmeisesti kappeleita koskevat rippikirjan sivut on jossain vaiheessa siirretty Kuivasmäelle ja Korpilahdelle; kummassakaan ne eivät kuitenkaan ole säilyneet.

Jämsän seurakunnan hallinto- ja talousarkistoissa on säilynyt melko hyvin vanhojakin asiakirjoja. Tallella ovat muun muassa 1750–1770-luvuilla kirkkoherrana toimineen Carl Östbergin laatima seurakunnan historiikki *“Memorabilia Ecclesiae Jämsäensis Collecta”* sekä niinkään historiallisiin muistiinpanoihin sisältyvät kirkkoherraluettelot vuosilta 1593–1867 ja muistiinpanot kirkkoherroista vuosilta 1778–1906.⁴⁷ Talousarkiston asiakirjoista mainittakoon vanhin kirkonkassan tilikirja,⁴⁸ johon sisältyy muun muassa kirkon penkkijärjestys vuodelta 1654 sekä samalta vuodelta oleva pappilan inventaario.

Karstula

Karstula on alkuaan kuulunut *Saarijärven* emäseurakuntaan. Kappeliksi se tuli vuonna 1775 ja itsenäiseksi seurakunnaksi 1858. Karstulasta on eronnut itsenäiseksi seurakunnaksi *Kyyjärvi* vuonna 1913, jonka arkistoa maakunta-arkistossa ei ole.⁴⁹

Karstulan seurakunnan omat rippikirjat alkavat vuodesta 1782 ja historiikirjat vuodesta 1793. Varhaisemmat väestökisterimerkinnät löytyvät Saarijärven seurakunnan asiakirjoista. Hallinto- ja talousarkiston asia-

46. JyMA, Jämsän KA, Rippikirja 1746–1758 I Aa 2.

47. JyMA, Jämsän KA, Historialliset muistiinpanot II HA.

48. JyMA, Jämsän KA, Kirkonkassan tilikirja 1697–1753 III Gla 1.

49. Leinberg 1906, s. 97; Martikainen 1990, s. 525.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

kirjat ovat pääasiassa 1800-luvulta. Pitäjänkokouspöytäkirjat alkavat vuodesta 1828.

Keuruu

Keuruu on erotettu viimeistään vuonna 1627 *Ruovedestä* omaksi kappeliseurakunnaksi, ja jo vuonna 1630 Keuruusta tuli itsenäinen seurakunta.⁵⁰ Keuruusta ovat sittemmin eronneet *Pihlajavesi*, josta tuli kappeli vuonna 1831 ja itsenäinen seurakunta vuonna 1895, sekä *Multia*, joka sai kappelioikeudet vuonna 1831 ja itsenäistyi vuonna 1872.⁵¹

Keuruun vanhin rippikirja alkaa vuodesta 1696.⁵² Rippikirjat ovat aukollisia 1700-luvulta; vuosien 1707–1712, 1718–1730 ja 1773–1796 rippikirjat puuttuvat. Historiakirjat alkavat vuodesta 1731 ja jatkuvat vuoteen 1785, jonka jälkeen historiakirjatiedot puuttuvat vuoteen 1812 saakka, vihittyjen osalta vuoteen 1832 saakka. Erillisiä lastenkirjoja Keuruulla ei ole pidetty, vaan lapset on merkitty vanhempiensa yhteyteen rippikirjoihin.⁵³ Keuruun väestörekisteriarkistoon sisältyvät myös tiedot Multian ja Pihlajaveden asukkaista siihen saakka, kunnes näiden seurakuntien omat asiakirjat alkavat (katso Pihlajavesi ja Multia).

Keuruun vanhimpiin historiakirjoihin⁵⁴ on sidottu historiallisia muistiinpanoja, muun muassa kertomus Keuruun vanhan kirkon rakentamisesta, kuudennusmiesluettelo, sekä vanhimmat kirkon penkkijärjestykset ja kirkon omaisuuden inventaariot.

50. Jokipii 1959, s. 444–445.

51. Leinberg 1906, s. 81.

52. JyMA, Keuruun KA, Rippikirja 1696–1701 I Aa 1.

53. Keuruun seurakunnan arkistoluettelo, JyMA.

54. JyMA, Keuruun KA, Historiakirjat 1731–1750 I C 1 ja 1751–1785 I C 2.

Kivijärvi

Kivijärvi on muodostanut *Viitasaaren* seurakuntaan kuuluvan rukoushuonekunnan ainakin jo vuonna 1639. Kappelioikeudet Kivijärvi sai vuonna 1750 ja itsenäistyi omaksi seurakunnaksi vuonna 1858. Kivijärvestä on erotettu vuonna 1864 *Kinnulan* rukoushuonekunta, joka tuli itsenäiseksi seurakunnaksi vuonna 1904.⁵⁵

Kivijärven vanhimmat rippikirjat alkavat vuodesta 1772 ja historiakirjat vuodesta 1737.⁵⁶ Varhaisemmat historiakirjamerkinnot sisältyvät Viitasaaren historiakirjoihin, jotka alkavat vuodesta 1711 (katso Viitasaari). Viitasaaren kirjoista löytyvät myös seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luettelot kivijärveläisten osalta alkaen vuodesta 1754 noin vuoteen 1808 saakka. Kivijärvelle saapuneita muuttokirjoja löytyy ainakin 1700-luvun loppupuolelta Viitasaaren saapuneista muuttokirjoista.⁵⁷

Korpilahti

Korpilahti erotettiin *Jämsän* seurakunnasta omaksi kappelikseen vuonna 1691 ja itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi vuonna 1861.⁵⁸ *Muurame* erosi Korpilahdesta omaksi seurakunnakseen vuonna 1917. *Säynätsalo* erotettiin Muuramesta vuonna 1922. Vuonna 1901 siirrettiin Haukanmaan ja Vihijärven kylät sekä osa Rutalahtea samana vuonna perustettuun *Toivakan* seurakuntaan.⁵⁹ Muuramen, Säynätsalon ja Toivakan seurakuntien arkistoja ei ole luovutettu maakunta-arkistoon.

55. Markkanen 1986, s. 68; Leinberg 1906, s. 96–97.

56. JyMA, Kivijärven KA, Rippikirja 1772–1783 Iva 1, Historiakirja 1737–1804 I C 1.

57. Viitasaaren KA, Muuttaneiden luettelot 1754–1823 I Ba1, Saapuneet muuttokirjat 1740–1810, I Jba 1–2.

58. Leinberg 1906, s. 92.

59. Lahti 1994, s. 18, 754–755.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

Suurin osa Korpilahden seurakunnasta sijaitsee Päijänteen länsipuolella. Tätä Hämeen lääniin kuulunutta aluetta kutsuttiin Maapuoleksi, kun taas Päijänteen itäpuolista Korpilaahtea kutsuttiin Vesipuoleksi. Se kuului vuoteen 1870 saakka Kyminkartanon/Mikkelin lääniin.⁶⁰ Kirkonkirjoissa jako ilmenee siten, että maa- ja vesipuolelta on erillisiä rippikirjoja ja historiikirjoja 1820-luvulta alkaen. Korpilahden vanhimmat rippikirjat alkavat vuodesta 1778 ja historiikirjat vuodesta 1773. Jämsän vanhemmista kirkonkirjoista Korpilahden tietoja ei löydy; todennäköisesti Korpilahden vanhimmat omat kirkonkirjat ovat jossain vaiheessa tuhoutuneet.⁶¹

Kuhmoinen

Kuhmoinen mainitaan *Padasjoen* kappelina ainakin jo vuonna 1540. Itsenäinen seurakunta Kuhmoisista tehtiin vuonna 1639, mutta vuonna 1741 Kuhmoinen palautettiin Padasjoen kappeliksi. Kirkkoherrakunta Kuhmoisista tuli uudelleen vuonna 1860.⁶² Padasjoen seurakunnan vanhin arkisto on Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Padasjoen rippi- ja historiikirjat alkavat ajallisesti myöhemmin kuin Kuhmoisten, joten niissä ei Kuhmoisten merkintöjä ole. Kuhmoisten rippikirjat alkavat vuodesta 1732 ja historiikirjat jo vuodesta 1691. Ensimmäinen historiikirja päättyy vuoteen 1699 ja seuraava alkaa vuodesta 1730.⁶³

Pitäjänskokouspöytäkirjat alkavat vuodesta 1772. Hallintoarkistossa on lisäksi 1700-luvulta muun muassa saapuneita kuulutuksia ja ilmoituksia.

60. Lahti 1994, s. 16.

61. Neovius 1893, s. 57: Piispantarkastuksessa 1724 huomautettiin, että seurakunnalta puuttuu rippikirja; se kehoitettiin heti hankkimaan, samoin kuin uusi kirkonkirja. Kirkonkirjalla tarkoitetaan ilmeisesti tässä tilikirjaa ja historiikirjaa.

62. Leinberg 1906, s. 93.

63. JyMA, Kuhmoisten KA, Rippikirja 1732–1750 I Aa 1, Historiikirja 1691–1699 I C 1.

sekä almanakkoja muistiinpanoineen. Kirkonkassan ja viinikassan tilikirjat alkavat 1740-luvulta.⁶⁴

Laukaa

Laukaa erotettiin *Rautalammista* omaksi seurakunnakseen jo vuonna 1593.⁶⁵ Pinta-alaltaan laajasta Laukaasta on sittemmin erotettu useita seurakuntia. Vuonna 1639 perustettiin *Saarijärven* seurakunta, johon siirrettiin kyliä Laukaasta. 1660-luvulla rukoushuonekunnaksi perustettu Jyväskylä itsenäistyi *Jyväskylän maaseurakunnaksi* vuonna 1856. *Sumiaisten* vuonna 1800 muodostettu rukoushuonekunta sai alueeseensa osia Laukaasta. Saarijärven rukoushuonekunnaksi vuonna 1801 tullut *Uurainen* muodostettiin Saarijärven ja Laukaan osista. Viimeisenä irtosi omaksi seurakunnakseen vuonna 1906 *Äänekoski*, joka muodostettiin Laukaan ja Saarijärven osista.⁶⁶

Laukaan vanhin säilynyt rippikirja alkaa vuodesta 1726,⁶⁷ ja se sisältää myös Jyväskylän kappelin talot vuoteen 1731 saakka. Vanhin historiakirja alkaa vuodesta 1737. Tätä vanhempi historiakirja on ollut olemassa, mutta se on kadonnut. Piispantarkastuspöytäkirjassa vuodelta 1724 nimittäin todetaan, että seurakuntaan on hankittu historiakirja. Kirkkoherra sai kehotuksen jäljentää tähän kirjaan siihen asti pidetyt luettelot vihityistä, kastetuista ja kuolleista. Vuonna 1730 pidetyssä piispantarkastuksessa todettiin rippi- ja historiakirjat oikein laadituiksi.⁶⁸

64. JyMA, Kuhmoisten KA, pitäjänkokousten pöytäkirjat 1772–1823, 1824–1868 II Ca 1–2, Kuulutukset ja ilmoitukset 1758–1799 II Efa 1, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat II Ha 1, Almanakkoja muistiinpanoineen 1790–1795, 1877–1913.

65. Berndtson 1965, s. 205.

66. Leinberg 1906, s. 95–96.

67. JyMA, Laukaan Ka, Rippikirja 1726–1737 I Aa 1.

68. JyMA, Laukaan KA, Piispantarkastusten ptk. 15.3.1724, 5.2.1730 II Cd 1.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

Kun Sumiainen ja Uurainen perustettiin, niihen liitettiin osia Laukaasta. Nämä talot on merkitty ennen uusiin seurakuntiin siirtoa normaalisti rippikirjoihin. Laukaan historiakirjoissa sensijaan on merkintöjä siirretyistä kylistä ja taloista vielä senkin jälkeen, kun rukoushuonekunnissa on aloitettu omat rippikirjat (katso tarkemmin Sumiainen ja Uurainen).

Luhanka

Sysmän emäkirkolta varsin kaukana sijainnut Luhanka sai kappelioikeudet vuonna 1767 ja itsenäistyi kirkkoherrakunnaksi vuonna 1864.⁶⁹ Luhangan rippikirjat alkavat vuodesta 1772 ja historiakirjat vuodesta 1767.⁷⁰ Ilmeisesti Luhangan vanhin rippikirja on kadonnut. Sysmässä 7.3.1818 pidetyn rovastintarkastuksen mukaan Luhangan kappelin rippikirjat alkavat vuodesta 1766. Jäljennös rovastintarkastuksen pöytäkirjasta sisältyy Luhangan kirkonarkiston historiallisiin muistiinpanoihin⁷¹. Näihin asiakirjoihin on sidottu muun muassa vanhimmat pitäjänkokousten pöytäkirjat alkaen vuodesta 1786, jäljennöksiä piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjoista ja otteita Porvoon tuomiokapitulin Luhankaa koskevista asiakirjoista. Historialliset asiakirjat on numeroitu, ja niihin on tehty sisällysluettelo. Historiallisiin asiakirjoihin sisältyviin pitäjänkokouspöytäkirjoihin on lisäksi tehty asiasisällön mukainen, aakkosellinen sisällysluettelo 1800-luvun lopulla.

69. Leinberg 1906, s. 104.

70. JyMA, Luhangan KA, Rippikirja 1772–1792 1 Aa1, Historiakirja 1767–1804 1 C 1.

71. JyMA, Luhangan KA, Tärkeimmät vanhat asiakirjat 1767–1848 II Ha 1–2.

PÄIVI HIRVONEN

Multia

Multiasta tuli *Keuruun* rukoushuonekunta vuonna 1795, kappeliseurakunta vuonna 1831 ja itsenäinen kirkkoherrakunta 1872.⁷² Multian omat rippikirjat, jotka sisältävät myös lastenkirjat, alkavat vuodesta 1804. Siihen saakka Multian tiedot sisältyvät Keuruun rippikirjoihin. Vuosien 1801–1806 Keuruun rippikirjaan on vielä merkitty Multian talojen asukkaat, mutta ei enää heidän ehtoollismerkintöjään.⁷³ Historiakirjat Multialla alkavat 1800-luvun vaihteessa. Varhaisemmat merkinnät sisältyvät Keuruun historiakirjoihin, jotka ovat tuhoutuneet vuosilta 1786–1811. Näin ollen Multian historiakirjamerkinnot vuodesta 1786 alkaen puuttuvat syntyneiden osalta vuoteen 1800, vihittyjen osalta vuoteen 1799 ja kuolleiden osalta vuoteen 1797 saakka.⁷⁴

Petäjävesi

Petäjävesi eli Kuivasmäki muodostettiin *Jämsän* rukoushuonekunnaksi vuonna 1728. Kappelioikeudet Petäjävesi sai vuonna 1779. *Jyväskylän maaseurakunnan* kappeliksi Petäjävesi siirrettiin vuonna 1856; itsenäinen seurakunta Petäjävedestä tuli vuonna 1867.⁷⁵

Petäjäveden omat rippikirjat alkavat vuodesta 1825 ja historiakirjat vuodesta 1801.⁷⁶ Omia rippikirjoja on *Joutselan*⁷⁷ mukaan pidetty ainakin vuodesta 1781 (mahdollisesti jo vuodesta 1741) ja historiakirjoja vuodesta

72. Leinberg 1906, s. 81.

73. JyMA, Multian KA, Rippikirja 1804–1824 I Aa 1; JyMA, Keuruun KA Rippikirja 1801–1806 I Aa 9.

74. JyMA, Multian KA, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1800–1855 Ic 1, Vihittyjen luettelot 1799–1840 I Eb 1, Kuolleiden luettelot 1797–1840 I F 1.

75. Leinberg 1906, s. 93.

76. JyMA, Petäjäveden KA, Rippikirjat 1825–1836 I Aa 1, Historiakirjat 1801–1841 I C 1.

77. J.N. Joutsela: Petäjäveden seurakunta 1728–1928, s. 123–124.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

1755, mutta nämä asiakirjat ovat kadonneet. Jämsän vanhimpaan rippikirjaan⁷⁸ on merkitty Petäjäveden kappelin talojen asukkaita ja heidän kristinopin taitojaan, mutta ehtoollisella käyntimerkinnot puuttuvat. Petäjäveden seurakunnan arkiston vanhinta osaa on tuhoutunut ainakin Suomen sodan aikana sekä pappilan tulipalossa vuonna 1845.⁷⁹ Säilyneet lastenkirjat alkavat vuodesta 1843, ja suurin osa hallinto- ja talousarkistosta on peräisin 1800-luvulta.

Pihlajavesi

Pihlajavesi perustettiin *Keuruun* rukoushuonekunnaksi vuonna 1780. Kappelioikeudet se sai vuonna 1831 ja itsenäistyi kirkkoherrakunnaksi vuonna 1895.⁸⁰

Pihlajaveden omat rippikirjat alkavat vuodesta 1788. Rippikirjoihin sisältyvät myös lastenkirjat. Vuosien 1794–1833 rippikirjat puuttuvat. Syntyneiden ja vihittyjen luetteloita Pihlajavedellä on vuodesta 1834 alkaen. Kuolleiden luettelo ei maakunta-arkistossa ole lainkaan.⁸¹ Ennen kuin Pihlajaveden omat väestökisteriasiakirjat alkavat, löytyvät pihlajavetisten tiedot Keuruun kirkonkirjoista. Hallinto- ja talousarkiston asiakirjat ovat pääasiassa 1800-luvulta; esimerkiksi Pihlajaveden omat väkilukutaulut alkavat vuodesta 1834.⁸²

78. JyMA, Jämsän KA, Rippikirja 1726–1745 I Aa 1.

79. Joutsela 1928, s. 125.

80. Sillanpää 1969, s. 318; Leinberg 1906, s. 81.

81. JyMA, Pihlajaveden KA, Rippikirja 1788–1833 I Aa 1, Syntyneiden luettelo 1834–1857 I C, Vihittyjen luettelo 1834–1899 I Eb 1.

82. JyMA, Pihlajaveden KA, Väkilukutaulut 1834–1855 II Df 1.

Saarijärvi

Alunpitäen *Rautalammin* emäseurakuntaan kuuluneesta Saarijärvestä tuli *Laukaan* kappeliseurakunta 1620-luvun loppupuolella. Itsenäiseksi seurakunnaksi Saarijärvi erotettiin vuonna 1639. Seurakunnasta käytettiin tuolloin nimeä Palvasalmi, ja se muodostettiin Laukaan, Rautalammin ja *Ruoveden* kylistä.⁸³

Saarijärvestä on myöhemmin eronnut useita seurakuntia. *Karstula* sai kappeliseurakunnan oikeudet vuonna 1775 ja erotettiin itsenäiseksi seurakunnaksi vuonna 1858. *Uuraisten* rukoushuonekunta perustettiin vuonna 1801 Saarijärven ja Laukaan osista. Saarijärven kappeliksi Uurainen tuli vuonna 1856 ja itsenäistyi lopullisesti vuonna 1868. *Sumiaisten* vuonna 1800 perustettuun rukoushuonekuntaan tuli kuulumaan myös osia Saarijärvestä. *Konginkankaan* vuonna 1864 muodostettu rukoushuonekunta sai Saarijärvestä Pyyrinlahden kylän. *Pylkönmäki* perustettiin rukoushuonekunnaksi vuonna 1858 ja se itsenäistyi vuonna 1898. Laukaasta vuonna 1906 erotettuun *Äänekoskeen* liitettiin osia Saarijärvestä.⁸⁴

Saarijärven vanhimmat rippikirjat alkavat vuodesta 1726 ja historiikirjat vuodesta 1778. Vanhimmat historiikirjat samoin kuin suuri osa muutakin vanhinta arkistoa tuhoutui pappilan palossa vuonna 1788.⁸⁵

Uuraisten ja Sumiaisten kappeleihin liitetystä Saarijärven kylistä on merkintöjä emäseurakunnan historiakirjoissa ainakin vuoteen 1839 saakka, jolloin maakunta-arkistoon talletetut Saarijärven syntyneiden ja kuolleiden luettelot päättyvät (katso Uurainen ja Sumiainen).

Vanhimman historiikirjan yhteydessä on vuonna 1788 sattuneen tulipalon jälkeen laadittu seurakunnan historiikki, johon sisältyy muun muassa kirkkoherrojen ja kappalaisten luettelo, kirkon vanhin inventaario

83. Kallio 1972, s. 221–223.

84. Leinberg 1906, s. 95–97; Kallio 1972, s. 514–524.

85. JyMA, Saarijärven KA, Rippikirja 1726–1739 I Aa 1, Historiikirja 1788–1817 I C 1, Neovius 1893, s. 107.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

vuodelta 1788 sekä yhteenveto väestöstä vuosilta 1749–1795. Tallella olevat väkilukutaulut alkavat vuodesta 1788.⁸⁶

Sumiainen

Sumiaisten rukoushuonekunta muodostui 1800-luvun alussa *Laukaaseen* kuuluneista Sumiaisten ja Raikkauden kylistä, osasta *Saarijärven* Pyyrinlahden kylän taloja, muutamista *Viitasaaren* Kalaniemen kylän taloista sekä eräistä *Rautalammin* pitäjään kuuluneista Kärkkäälän ja Särkisalon kylien taloista. Kappelioikeudet Sumiainen sai vuonna 1842 ja itsenäistyi omaksi seurakunnaksi vuonna 1896.⁸⁷

Sumiaisten omat rippikirjat alkavat vuodesta 1814; vanhimmat alkuperäiset ovat edelleen seurakunnan hallussa. Maakunta-arkistoon talletetut rippikirjat alkavat vuodesta 1827, syntyneiden luettelot vuodesta 1828 ja vihittyjen ja kuolleiden luettelot vuodesta 1836.⁸⁸

Sumiaisten väestörekisteriarkistoa käytettäessä kannattaa tehdä vertailuja myös Laukaan ja Saarijärven kirkonkirjoihin. Molempien seurakuntien historiakirjoissa on merkintöjä Sumiaisten rukoushuonekunnassa ja kappelissa syntyneistä ja kuolleista vielä 1840-luvullakin; kaikki vastaavat merkinnät eivät välttämättä näy Sumiaisten historiakirjoissa.

Sumiaisten seurakunta ei ole luovuttanut maakunta-arkistoon hallinto- ja talousarkistoon kuuluvia asiakirjoja.

Uurainen

Uuraisten eli Kuukkajärven rukoushuonekunta perustettiin vuonna 1801 *Laukaan* ja *Saarijärven* seurakuntien osista. Kappelioikeudet Uurainen, jota

86. JyMA, Saarijärven KA, Väkilukutaulut 1788–1841 II Df 1.

87. Jokipii 1978, s. 51; Leinberg 1906, s. 95.

88. JyMA, Sumiaisten KA, Rippikirja 1827–1835 I Aa 4, Syntyneiden luettelo 1828–1836 I C 1, Vihityt, syntyneet ja kuolleet 1836–1903 I C 2.

kutsuttiin myös nimellä Minkkilä, sai vuonna 1856. Kirkkoherrakunnaksi Saarijärven kappelina ollut Uurainen tuli vuonna 1868. Uuraisiin tuli kuulumaan Saarijärvestä Kuukkajärven kylä sekä Laukaasta Soukkajärven eli Nyrölän ja Kangashäkin taloja.⁸⁹

Uuraisten omat rippikirjat alkavat vuodesta 1807 ja historiikirjat syntyneiden ja kuolleiden osalta vuodesta 1805 ja vihittyjen osalta vuodesta 1848. Varhaisemmat väestörekisterimerkinnät löytyvät Laukaan ja Saarijärven kirkonkirjoista. Historiakirjamerkintöjä löytyy Saarijärveltä ja Laukaasta vielä 1840-luvullakin. Pokelan ja Pirkkalan talojen merkintöjä löytyy 1700-luvulla pääasiassa Laukaan kirjoista. Vuosina 1758–1763 näitä taloja ei ole merkitty Laukaaseen eikä Saarijärveen, vuosilta 1770–1776 ne löytyvät Jyväskylän maaseurakunnan rippikirjoista. Laukaan rippikirjoihin talot on merkitty vuoteen 1840 saakka; Uuraisten rippikirjassa ne mainitaan ensimmäisen kerran 1820-luvun lopulla.⁹⁰

Hallinto- ja talousarkiston materiaali on pääasiassa 1800-luvulta, esimerkiksi pitäjänkokouspöytäkirjat alkavat vuodesta 1809 ja kirkonkassan tilikirja vuodesta 1839.

Viitasaari

Viitasaari mainitaan *Rautalampeen* kuuluvana kappeliseurakuntana ainakin jo 1620-luvulla. Omaksi seurakunnakseen Viitasaari tuli vuonna 1635. Ensimmäisenä emäseurakunnasta erosi *Kivijärvi*, joka sai kappelioikeudet vuonna 1750. *Pihtipudas* perustettiin rukoushuonekunnaksi vuonna 1780, kappeliksi vuonna 1799 ja itsenäiseksi seurakunnaksi vuonna 1863. Kalaniemen ja Konginkankaan kylät liitettiin vuonna 1864 perustettuun *Konginkankaan* rukoushuonekuntaan, joka itsenäistyi kappeliksi vuonna

89. Leinberg 1906, s. 96; Sinisalo 1993, s. 43.

90. JyMA, Uuraisten Ka, Rippikirja 1807–1820 I Aa 1, Syntyneiden ja kuolleiden luettelot 1805–1831 IC 1, Vihittyjen luettelot 1848–1879 IC 2, Uuraisten kirkonarkiston arkistoluetteloon sisältyvä selvitys.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

1867 ja omaksi seurakunnaksi vuonna 1895. *Sumiaisten* rukoushuonekuntaan liitettiin muutama Kalaniemen kylän talo 1800-luvun alussa.⁹¹

Viitasaaren rippikirjat alkavat vuodesta 1781. Neoviuksen mukaan tätä vanhemmat rippikirjat ovat tuhoutuneet. Historiakirjoja on tallella vuodesta 1711 saakka. Pihtiputaan kappelin osalta tilanne on huonompi. Pappilan tulipalossa vuonna 1881 tuhoutui koko vanha kirkonarkisto. Neoviuksen mukaan Pihtiputaan omat rippikirjat ovat alkaneet vuodesta 1801 ja historiakirjat vuodesta 1800.⁹²

Väestörekisteriarkistossa on säilynyt muuttoluetteloita ja muuttokirjoja 1700-luvun puolivälistä alkaen. Myös hallintoarkistossa on tallella asiakirjoja 1700-luvun puolelta. Pitäjänkokousten pöytäkirjat alkavat vuodesta 1730.⁹³

* * *

Edellä esiteltyjen seurakuntien lisäksi Keski-Suomen lääniin kuuluvat Kannonkosken, Konneveden ja Suolahden seurakunnat. Niiden arkistot ovat seurakuntien hallussa. Kannonkoski on muodostettu kirkkoherrakunnaksi Viitasaaren ja Kivijärven osista vuonna 1919. Konnevesi itsenäistyi Rautalammista samana vuonna. Suolahden seurakunnallinen yhteys Äänekoskeen lakkasi, kun Suolahden seurakunta itsenäistyi vuonna 1947.

91. Leinberg 1906, s. 96; Keränen 1978, s. 16; Jokipii 1972, s. 51.

92. JyMA, Viitasaaren KA, Rippikirja 1781–1789 I Aa1, Historiakirjat 1711–1730 I C 1, Neovius 1893, s. 94, 142.

93. JyMA, Viitasaaren KA, Muuttaneiden luettelot 1754–1823, 1836–1840 I Ba 1, Seurakunnista saapuneet muuttokirjat 1740–1790 I Jba 1, Pitäjänkokoustenpöytäkirjat 1730–1811 II Ca 1.

Seurakuntien arkistojen käytettävyys

Jyväskylän maakunta-arkistoon talletettuja seurakuntien rippi-, lasten- ja historiakirjoja ei anneta tutkijoiden käyttöön. Tämä rajoitus on tarpeen alkuperäisten asiakirjojen suojelemiseksi. Tutkijoiden käytössä aineisto on mikrofilmeinä rulla- tai korttimuodossa. Monissa tapauksissa mikrofilmit ulottuvat ajallisesti pitemmälle nykyaikaan kuin maakunta-arkistossa olevat alkuperäiset asiakirjat. Sataa vuotta vanhemmat väestörekisteritiedot ovat tutkijoiden vapaasti käytettävissä. Nuorempia mikrofilmejä tutkijat saavat käyttöönsä allekirjoittamalla tilauslomakkeen, jossa sitoutuvat noudattamaan laissa yleisten asiakirjain julkisuudesta annettuja määräyksiä.

Maakunta-arkistossa on laadittu useisiin rippi- ja lastenkirjoihin kylä- ja talohakemistoja. Sidoksiin kiinnitetyt hakemistoluettelot on tehty kirjojen mikrokuvauksen jälkeen, joten ne eivät näy mikrofilmeillä. Niistä luette-loista, joita voi käyttää hakemistoina myös mikrofilmeihin on otettu kopiot tutkijoiden käyttöön. Kaikki kylä- ja taloluettelot eivät toimi vastaavien mikrofilmien sisällysluettelona, koska maakunta-arkistossa kirjojen sivunumerointia on muutettu hakemistojen laadinnan yhteydessä.

Hallinto- ja talousarkistojen alkuperäiset asiakirjat ovat tutki-joiden käytettävissä. Seurakunnittain laaditut arkistoluettelot toimivat hakemistoina arkistoihin. Arkistolaitoksessa vuonna 1994 käyttöön otetun arkistojen kuvailustandardin mukainen luettelo tietosisällön kuvailuineen on toistaiseksi käytettävissä vasta Korpilahden seurakunnasta. Muista seurakunnista on käytössä perinteinen arkistoluettelo, josta ilmenevät asiakirjasarjat ja niihin sisältyvien arkistoyksiköiden rajavuodet ja arkistotunnukset.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET:

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Hankasalmen, Joutsan, Jyväskylän kaupunkiseurakunnan, Jyväskylän maaseurakunnan, Jämsän, Karstulan, Keuruun, Kivijärven, Korpilahden, Kuhmoisten, Laukaan, Luhangan, Multian, Petäjaveden, Pihlajaveden, Saarijärven, Sumiaisten, Uraisten ja Viitasaaren seurakuntien kirkonarkistot (KA)

VIRALLISJULKAISUT JA KIRJALLISUUS:

BERNDTSON 1965. Berndtson, Nils, Laukaan historia I. Jyväskylä.

CEDERBERG 1916. Cederberg, A.R, Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 14. Helsinki.

HYPPÖNEN, LUTTINEN 1988. Hyppönen, Marjo, Luttinen Rauno, Sukututkimuksen käsikirja. Porvoo.

JOKIPII 1959. Jokipii, Mauno, Vanhan Ruoveden historia I. Vammala.

JOKIPII 1978. Jokipii, Mauno, Sumiaisten asutus ja vaiheet vuoteen 1842. Sumiaisten kirja. Jyväskylä.

JOUTSELA 1928. Joutsela, J.N, Petäjaveden seurakunta 1728–1928. Jyväskylä.

KALLIO 1972. Kallio, Reino, Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylä.

KERÄNEN 1978. Keränen, Jorma, Konginkankaan alue, asutus ja väestö. Konginkankaan kirja. Jyväskylä.

KIISKI 1976. Kiiski, Juho, Joutsan seurakunnan hallinnollinen ja hengellinen kehitys. Joutsan kirja. Jyväskylä.

Kirko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. SKS:n toimituksia 444. Juva.

LAASONEN 1977. Laasonen, Pentti, Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 103. Helsinki.

PÄIVI HIRVONEN

- LAHTI 1994. Lahti, Markku, Vanhan Korpilahden historia. Jyväskylä.
- LEINBERG 1906. Leinberg, K.G., Finlands territoriala församlingarnas namn, ålder, utbildning och utgrening. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 7. Helsinki.
- LEMPIÄINEN 1965. Lempiäinen, Pentti, Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvuilla. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 69. Helsinki.
- LEMPIÄINEN 1967. Lempiäinen, Pentti, Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 73. Helsinki.
- MARKKANEN 1986. Markkanen, Erkki, Kivijärven esihistoria ja varhaisvaiheet vuoteen 1860. Kivijärven kirja. Jyväskylä.
- NEOVIUS 1893. Neovius, Ad., Kyrkornas i Borgå stift inventariipersedlar, bibliotek och arkiv. Specialkatalog öfver domkapitelsarkivet i Borgå II. Kuopio.
- NIEMELÄ 1991. Niemelä, Jari, Kristinopin merkinnöistä väestökisteriksi. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 22.
- PIHKALA 1981. Pihkala, Hanna-Leena, Leivonmäen seurakunnan vaiheita. Leivonmäen kirja. Saarijärvi.
- RISSANEN 1966. Rissanen, Hilikka, Hankasalmen seurakunta. Hankasalmen kirja. Pieksämäki.
- SILLANPÄÄ 1969. Sillanpää L.A., Vanhan Ruoveden historia II:2. Keuruu, Multia, Mänttä, Pihlajavesi ja Ähtäri isostavihasta 1860-luvulle. Vammala.
- SINISALO 1993. Sinisalo, Hannu, Uurainen. Kuukan kappelista nykypäivään 1864–1993. Jyväskylä.
- SOIKKANEN 1966. Soikkanen, Hannu, Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki.
- SUVANTO 1954. Suvanto, Seppo, Suur-Jämsän keskiaika. Suur-Jämsän historia I. Forssa.
- Suomen evankelisluterilaisen kirkon kirkonarkistojen ohjesääntö. Hyväksytty piispainkokouksessa 19.10.1966. Pieksämäki 1968.
- TOMMILA 1972. Tommila, Päiviö, Jyväskylän kaupungin historia 1837–1965 I. Jyväskylä.
- VIIKKI 1994. Viikki, Raimo, Kirkolliset asiakirjat. Suomen historian asiakirjalähteet. Porvoo.

SEURAKUNTIEN ARKISTOT

LITTE

JYMSÄSSÄ OLEVAT SEURAKUNTIEN VÄESTÖREKISTERIASIAKIRJAT

SEURAKUNTA	RIIPPI- KIRJAT	LASTEN- KIRJAT	SYNTYNEET	VIHITYT	KUOLLEET	MUUTO- KIRJAT	MUUTTANEIDEN LUETTELOT
HANKASALMI						1868 - - 1903	
JOUTSA	1793 - - 1848	1801 - 1852	1915 - - 1936			1938 - - 1948	
JKL:N KAUPUN- KISRK	1838 - 1871, 1864 - 1909 seminaariLkkt	1839 - 1872	1841 - 1879	1841 - 1879	1841 - 1879	1864 - 1877 (1839 - 1864 ks. Jkl:n msk) (1849 - 1864 srksta)	1864 - 1877 srktaan ja srksta (1864 srktaan, ks. Jkl:n msk)
JKL:N MAASRK	1726 - 1731 (ks. Laukaa) 1770 - - 1853	1754 - 1854 (sis. Laukaan luterikir- jat 1754 - 1788)	1766 - - 1880	1766 - 1852	1766 - 1860	1788 - - 1912	1840 - 1875 (srktaan) 1849 - 1875 (srksta)
JÄMSÄ	1726 - - 1862	1756 - 1861	1707 - - 1861	1707 - - 1900	1707 - - 1901	1772 - - 1867	1755 - 1772 (srksta) 1755 - 1773 (srktaan)
KARSTULA	1782 - 1860	1815 - 1860	1793 - 1886	1794 - 1871	1793 - - 1888	1783 - - 1925	1841 - 1848 (srksta ja srktaan) 1841 - 1860 (srksta)
KEURUU	1696 - - 1889	sis. rippikirjoihin	1731 - - 1887	1731 - - 1868	1731 - - 1858	1821 - - 1902	1809 - - 1901 (srksta) 1809 - 1895 (srktaan)
KIVIJÄRVI	1772 - - 1852	1772 - - 1839	1737 - 1841	1737 - - 1841	1737 - 1841		1754 - n. 1808 (srktaan ja srksta) (ks. VII- tasaan)
KORPILAHTI	1778 - - 1889	1756 - - 1889	1773 - 1895	1774 - 1879	1773 - 1879	1784 - 1916	1839 - - 1890 (srktaan) 1839 - - 1890 (srksta)
KUHMOMINEN	1732 - - 1848	1760 - 1850	1691 - - 1870	1691 - - 1833	1691 - - 1869	1801 - - 1882	
LAUKAA	1726 - - 1871 (sis. Jkl:n msk:n rippi- kirjan 1726 - 1731)	1754 - - 1788 (ks. Jkl:n msk)	1737 - 1879	1737 - 1879	1737 - 1879	1824 - 1889	1849 - 1870 (srksta) 1841 - 1870 (srktaan)
LUHANKA	1772 - 1852	1792 - 1857	1767 - 1849	1775 - 1849	1767 - 1849	1778 - - 1934	1800 - - 1849 (srktaan)

MULTIA	1804 - 1847	sis. rippikirjoihin	1800 - 1855	1799 - 1894	1797 - 1886	1823 - - - 1891	1814 - 1878 (sitkaan ja sitka)
PETÄJÄVESI	1825 - 1867	1843 - - - 1867	1801 - 1859	1801 - 1859	1801 - 1859	1803 - 1867	1860 - 1862 (sitkaan ja sitka)
PHILAJAVESI	1788 - - - 1838	sis. rippikirjoihin	1834 - 1894	1834 - 1899	-	1832 - 1890	1834 - 1899
SAARJÄRVI	1726 - - - 1843	1783 - 1831	1788 - 1839	1788 - 1854	1788 - 1839	1785 - 1806	-
SUMAINEN	1827 - 1899	1827 - 1899	1828 - 1903	1836 - 1879	1836 - 1898	-	1842 - 1876
UURAINEN	1807 - 1869	1821 - 1868	1805 - - - 1879	1848 - 1929	1805 - - - 1890	1805 - 1915	1870 - 1890 (sitkaan ja sitka)
VHITASAARI	1781 - 1846	1781 - 1847	1711 - 1841	1711 - 1842	1711 - 1841	1740 - - - 1839	1754 - - - 1840 (sitkaan ja sitka)

PÄIVI ALAMÄKI

Rippikirjat lukutaitotutkimuksessa Esimerkkinä Karstulan kappeliseurakunta

Rippikirjat

Rippikirjojen syntysanat lausui Turun piispa Johannes Gezelius vuonna 1665, kun hän kehotti pappeja pitämään erityisiä luetteloita, joista selviäisi jokaisen seurakuntalaisen kristinopintaito ja lukutaito. Erilaisia luetteloita seurakuntalaisista oli jo aiemminkin ollut ja Gezeliuksen määräys muutti rippikirjat vakituisesti käytettäviksi ja kirjamuotoisiksi.

Kristinopinkappaleiden taitaminen oli tullut jokaisen velvollisuudeksi uskonpuhdistuksen myötä, kun Luther saarnasi "jokaisen oikeudesta lukea Jumalan sanaa omin silmin". Kun opittavien uskonkappaleiden määrä nousi niin suureksi, ettei enää ollut edellytyksiä vaatia kansaa osaamaan ulkoa pitkiä litanioita, alettiin opettaa kansaa lukemaan sisältä. Lukutaitovaatimus asetettiin vuoden 1686 kirkkolaissa, mutta sen käytännön toteutus vei vielä kauan.¹

Kristinopintaito ja lukutaito olivat ehtoolliselle pääsyn ehtoina ja ennen rippikirjojen käyttöönottoa piti ehtoolliskirkkoa edeltävänä päivänä läpikäydä aikaa vievä ehtoollisvieraiden kristinopintaitojen tarkastus. Rippikirjasta voitiin suoraan nähdä, ketkä voitiin päästää ehtoollis-pöytään.

Ohjeiden mukaan rippikirjaan tuli varata aukeama kullekin talolle. Vasemmalle sivulle kirjattiin nimet ja kristinopintaidot ja lukutaito niitä varten viivoitettuihin sarakkeisiin. Oikea sivu oli ehtoolliskäyntejä, kuolin- ja muuttotietoja sekä muita huomautuksia varten. Syntymävuositiedot rippikirjassa yleistyivät 1700-luvun puolivälin tienoilla. Sitä ennen rippi-

1. Melin 1989, s. 27; Tommila 1986, s. 177.

kirjassa saattoi esiintyä henkilön syntymävuosi tai ikätiedot, mutta tabellilaitoksen synty vakiinnutti ja tarkensi syntymätietojen kirjaamista.²

Otsikkoriville kirjattiin kylä tai kinkeripiiri ja talo, jonka jälkeen seurasi talonväki. Talollisperheen jälkeen seurasivat muut sukulaiset ja palkolliset. Torpparit oli kirjattu saman sivun alalaitaan tai seuraavalle sivulle. Itsellisiväki ja palkolliset esiintyivät joko taloittain tai rippikirjan lopussa aakkosjärjestyksessä.

Rippikirja oli yleensä foliokokoinen tai suurempi teos, joka oli yleensä tilattu valmiiksi viivoitettuna tuomiokapitulista. Sama kirjasidos oli käytössä 5–10 vuotta. Joskus uuden sidoksen saaminen seurakuntaan kesti kauan ja pappi joutui lisäämään vanhan kirjan loppuun uusia sivuja ja viivoittamaan ne itse. Samasta syystä rippikirjat saattavat ensi katsomalta näyttää varsin sekavilta, kun kuolleita ja poismuuttaneita ihmisiä on viivattu yli ja uusien ihmisten tietoja on mahdutettu entisten väleihin.

Rippikirjaa täytettiin pääosin jokatalvisilla kinkereillä, joille jokaisen yli kuusivuotiaan velvollisuutena oli saapua. Porvoon hiippakunnassa oli säädetty, että kinkerit tulee järjestää tammi- ja huhtikuun välisenä aikana. Seurakunnat oli jaettu kinkeripiireihin, joiden koko pyrittiin pitämään kohtuullisena. Tilaisuuden aluksi rippikirja tuotiin pöydälle papin eteen. Alkulaulun ja rukouksen jälkeen kirjattiin läsnäolevat ja kuulusteltiin nuorison taidot. Aikuisväestöltä kuulusteltiin pääosin katekismuksen ymmärrystä. Kinkerit olivat monelle pelätty tilaisuus, josta helpommin pääsi luistamalla tilaisuudesta. Laiminlyönti aiheutti kuitenkin kutsun saapua pappilaan kuulusteluihin. Kinkerikäytännön vuoksi jokainen seurakuntalainen joutui jossain elämänsä vaiheessa osoittamaan luku- ja kristinopintaitonsa papin edessä.³

2. Niemelä 1991, s. 40–42.

3. Koskenvesa 1979, s. 78–79; Pajula 1913, s. 109–110.

Lukutaitotutkimus⁴

Kansanopetus oli seurakuntien harteilla vuoden 1866 kansakouluasetukseen saakka ja senkin jälkeen alkuopetus jäi seurakunnille. Siksi lukutaitoa tutkittaessa oleelliset lähteistöt löytyvät seurakuntien arkistoista. Rippikirjojen ohella huomioita lukutaidosta löytyy ennen muuta piispan- ja rovasintarkastuspöytäkirjoista, mutta myös muuttokirjoista.

Miksi sitten lukutaitoon kiinnitettiin niin suuri huomio? Lukutaitoa vaadittiin paitsi ehtoolliselle pääsyn ehtona, niin myös avioliittoon aikovilta ja lasten kummeiksi pyrkiviltä. Käytäntö saneli, että viimeistään kuulutuksia haettaessa lukutaidon hankkiminen tuli ajankohtaiseksi.

Rippikirjat ovat keskeinen lähde lukutaitoa tutkittaessa. Niistä selviää periaatteessa jokaisen seurakuntalaisen lukutaito. Koska kirjat ovat säännöllisesti täytetty joka seurakunnassa ja niiden muoto pysyi kutakuinkin samana aina 1800-luvun lopulle asti, lukutaidon kehitystä voidaan tarkastella pitkällä aikavälillä. Lukutaitotietoja esiintyy rippikirjoissa tälle vuosisadalle asti.

Rippikirjojen ongelman sen sijaan muodostaa lukumerkkien sisältö. Rippikirjan sarakkeet olivat kapeita ja siksi niihin kehitettiin erityiset merkintäjärjestelmät, joilla kuvattiin eri asioita. Lukutaitoa kuvaamaan kehitettiin rististä ja sen sakaroista koostuvat merkit eli ns. harakanvarpaat. Piispa Gezelius vanhempi ehdotti arvostelumerkeiksi "X" ja "/", joista ensin mainittu tarkoittaisi hyvää lukutaitoa ja jälkimmäinen puutteellista.⁵ Arvosteluasteikko laajeni kuitenkin nopeasti. Jo 1700-luvun alusta on joissain seurakunnissa käytössä välimuoto "Y". Lukumerkit pysyivät käytännössä yhtäläisinä yli sadan vuoden ajan. Joissain seurakunnissa arvosteluskaalaa laajenettiin kaksinkertaiseksi eli parhaana merkinä oli "XX" ja seuraava "XY" ja niin edelleen. Usein käytettiin lisäksi pisteviivoitettuja merkkejä kuvaamaan mahdollista edistymistä.

4. Tässä artikkelissa lukutaidon opetusta ja taitoa käsitellään lähinnä kansanopetuksen näkökulmasta. Korkeampi opinkäynti kaupunkikouluissa jää sivuun.

5. Vikman 1910, s. 76. Tässä kirjoituksessa kuvataan arvostelumerkintöjä käytännön syistä kirjainmerkeillä, mutta oikeammin ne pitäisi tehdä käsin kynällä.

Vaikka eri arvostelumerkkejä oli runsaasti, ei se sanottavammin haittaa lukutaitotutkimusta. Parhaan merkin saanut edusti aina aikakautensa lukutaitoisten parhaimmistoa ja ilman merkkiä jäänyt oli taatusti lukutaidoton⁶.

Rippikirjan etu lukutaitoa tutkittaessa on nimenomaan sen jatkuvuus. Yhden rippikirjan tietoja käytettäessä saadaan selville lukutaitoisten määrä tietyinä poikkileikkausvuotena. Vaikka yksi sidos oli käytössä useita vuosia, lukutaitoa varten oli olemassa vain yksi sarake, joten lukutaidon ei ollut ajateltu muuttuvan yhden sidoksen aikana. Käsitys on ehkä liian yksioikoinen, sillä nuorison lukumerkkejä on usein paranneltu tai jopa huononnettu yhden sidoksen käyttöaikana.

Rippikirjasta voidaan siis tutkia ihmisen lukutaitoa lähes koko hänen eliniän ajan. Jos henkilö oli hankkinut lukutaidon säädettyinä aikana (rippikoulussa), hän säästyivät myöhemmin kovin tarkoilta kuulusteluilta, etenkin jos hänen asuinpaikkansa pysyi samana. Saman seurakunnan alueella muuttavat joutuivat aina uudessa kinkeripiirissä uuteen kuulusteluun, joten taitoja täytyi jotenkin ylläpitää. Toisaalta esimerkiksi palkollisten muuttovilkkausta on joskus selitetty jopa eräänlaisella kinkerillä käynnin välttelyllä.⁷ Toiseen seurakuntaan muuttaneet joutuivat hakemaan pappilasta muuttotodistuksen, johon kirjattiin lukutaito sanallisesti. Näitä merkintöjä vertaamalla lähtö- ja tuloseurakuntien rippikirjamerkintöihin saadaan tukea käsityksille harakanvarpaiden sisällöstä.

Paikallaanpysyvien ihmisten lukutaito (tai oikeammin siitä annettu lukumerkki) pysyy varmemmin samanlaisena koko eliniän, eivätkä siihen vaikuta välttämättä edes lukutaitovaatimusten kohoaminen. Usein muuttavat henkilöt joutuivat mahdollisesti jopa eri papin arvosteltaviksi ja näin lukutaitomerkit saattavat poiketa toisistaan huomattavastikin.⁸

6. Ilman lukumerkkiä jäänyt henkilö saattoi toki olla juuri seurakuntaan muuttanut tai muusta syystä vaille lukumerkkejä jäänyt. Lukutaidottoman tunnistaa siitä, että muut henkilö- ja ehtoollistiedot sekä kristinopintatiedot ovat kohdallaan.

7. Ojanen 1966, s. 98.

8. Alamäki 1993.

RIPIKIRJAT LUKUTAITOTUTKIMUKSESSA

Lisäksi täytyy ottaa huomioon tutkittava aika. Kutakuinkin 1700-luvun lopulle asti lukutaito oli enemmän tai vähemmän ulkolukua. Käytettävien kirjojen määrän kasvu yhdessä koventuneiden vaatimusten kanssa 1800-luvun kuluessa muuttaa aiemman "kirkollisen lukutaidon" nykykäsityksiä vastaavaksi. Eri asia sitten on tutkia, mikä merkitys pappiston tarmokkuudella ja kirkollisten rangaistusten täytäntöönpanolla oli lukutaitoa hankittaessa. Lukutaidottomuudesta saatettiin antaa sakko- tai peräti jalkapuurangaistus, minkä pelossa lukutaitoa lähdettiin hankkimaan lukkarin luo. Kärjistäen voidaan sanoa, että jonkin seurakunnan hyvät lukutaitotulokset ovat tulosta kireästi kirkkokurista, joka ei suvainnut laiminlyöntejä.

Keski-Suomi lukutaitotutkimuksessa

Rippikirjoihin pohjautuvaa lukutaitotutkimusta säätelee tietenkin rippikirjojen alkamisaika. Turun hiippakunnan varhaisimmat rippikirjat ovat 1600-luvun puolelta, Viipurin (Porvoon) hiippakunnan rippikirjat alkavat hieman myöhemmältä ajalta. Asetelmassa 1 esitetään Jyväskylän maakunta-arkistossa olevien keskisuomalaisten seurakuntien rippikirjojen ja lastenkirjojen alkamisvuodet rippikirjan mukaisessa aikajärjestyksessä. Lastenkirja oli varattu rippikoulua käymättömiä lapsia varten. Niitä käytettiin Porvoon hiippakunnan seurakunnissa ainakin 1700-luvun puolivälistä lähtien. Turun hiippakunnassa lastenkirjat eivät yleistyneet lukuunottamatta muutamia seurakuntia (esimerkiksi Loimaa).⁹

Varhaisimmat keskisuomalaiset rippikirjat löytyvät Keuruulta, mutta suurin osa rippikirjoista alkaa ison vihan jälkeiseltä ajalta¹⁰. Siksi 1600-luvun lopun lukutaidosta ei juuri saada tietoa.

9. Niemelä 1991, s. 16–17.

10. Keuruun varhaisimmat rippikirjat löytyvät myös painettuna, joskaan mahdollisiin lukumerkintöihin niissä ei puututa.

PÄIVI ALAMÄKI

Keskisuomalaisten lukutaitoa ei ole tutkittu kovin kattavasti. Muista maakunnista pystytään saamaan ainakin karkea yleiskuva lukutaidosta erikoistutkimusten ja pitäjänhistorioiden avulla.

ASETELMA 1.

Jyväskylän maakunta-arkistossa olevien keskisuomalaisten seurakuntien rippikirjojen ja lastenkirjojen alkamisvuodet.

Seurakunta	Rippikirja	Lastenkirja
Keuruu	1696	-
Jyväskylän maaskk	1726	1754
Jämsä	1726	1756
Laukaa	1726	1752
Saarijärvi	1726	1783
Kuhmoinen	1732	1760
Kivijärvi	1772	1772
Luhanka	1772	1792
Korpilahti	1778	1756
Viitasaari	1781	1781
Karstula	1782	1815
Pihlajavesi	1788	-
Joutsa	1793	1801
Multia	1804	1804
Uurainen	1807	1821
Petäjävesi	1825	1843
Sumiainen	1827	1827
Jyväskylän kaupunkiskk	1838	1839

Lukutaito Karstulan Pääjärven asukkaiden keskuudessa

Nykyiseen Karstulaan kuuluvat kylät olivat vielä 1700-luvulla osa Saarijärven emäpitäjää. Karstulalaiset saivat hengenravintoa emäseurakunnan pappien järjestämässä jumalanpalveluksissa, joita järjestettiin Karstulan taloissa keskimäärin 14 kertaa vuodessa. Karstulan kirkolta oli matkaa

Saarijärven kirkolle 3 ½ peninkulmaa¹¹, joten on ymmärrettävää, että papistön mahdollisuudet kontrolloida lukutaitoa jäivät vähäisiksi. Karstulaan alettiin havitella omia kappeliseurakunnan oikeuksia 1700-luvun puolivälissä, kun 17 Karstulan alueen talollista anoivat lupaa pienen kappelin rakentamiseen sekä kolehtiapua rakennuskustannuksiin. Avustusta rakennuskustannuksiin ei herunut, joskaan kappelihanketta ei kokonaan kumottu.¹²

Karstulan taival omana kappeliseurakuntana alkoi vuonna 1775, jolloin Karstulaan valmistui jonkinlainen kirkko tai saarnahuone. Kirkko rakennettiin ilman sen erityisempiä lupia. Karstulaan liitettiin Kyyjärven, Kimingin, Kalavastingin, Kivijärven ja Vahangan kylät kokonaisuudessaan sekä niin sanotusta vanhasta Pääjärvestä Paajalan ja Karstulan kylät. Alueeltaan Karstulan kappeli oli edelleen laaja, sillä sen pituus oli kaikkiaan 5½ peninkulmaa ja leveys 4 peninkulmaa. Virallisesti Karstula erotettiin emäseurakunta Saarijärvestä vuonna 1782 kappeliseurakunnaksi. Ensimmäinen oma kappalainen oli astunut virkaansa vuonna 1779.¹³

Tässä kirjoituksessa on tutkittu Karstulan Pääjärven kylän asukkaiden lukutaitoa. Yksi kylä on järkevää ottaa lukutaitotarkastelun esimerkiksi, koska kinkeripiirin rajat kulkivat pääosin kylärajojen mukaisesti. Pienemmät kylät saattoivat toki yhdessä muodostaa kinkeripiirin. Karstulalaisten lukutaitoa tutkittaessa ennen kappeliseurakuntaa pitää lähteenä käyttää Saarijärven rippikirjoja, jotka alkavat vuodesta 1726 eli ison vihan jälkeiseltä ajalta. Lukutaito oli rapistunut ison vihan vuosina ja kirjojen puute vaikeutti opetusta. Rippikirja on muodoltaan samanlainen kuin yleensä ennen 1700-luvun puoliväliä. Kristinopintaidot ja lukutaito merkittiin kahteentoista sarakkeeseen. Sisälukutaitosarake oli viimeisenä. Päähuomio kuulusteluissa kiinnittyi vielä ulkolukukappaleiden osaamiseen. Sisälukusarakkeen sijainnin vuoksi saattaa olla, että se on mielletty

11. Peninkulma= 10,68 kilometriä.

12. Kallio 1972, s. 514–515.

13. Kallio 1972, s. 515.

RIPPIKIRJAT LUKUTAITOTUTKIMUKSESSA

ikään kuin ulkolukusarakkeiden keskiarvosarakkeeksi, vaikka sitä ei tietenkään ole tarkoitettu.¹⁴

Ilmeisesti vaatimukset olivat keskisen-Suomen perukoilla liian korkeat, sillä vain osaa katekismuksen pääluvuista oli kuulusteltu. Lukutaitosarake oli tavan mukaan jaettu — ainakin otsikoiden mukaan. — "exacte" (hyvin) ja "aliquo modo" (kohtalaisesti). Käytössä oli kolme lukumerkkiä, X, Y ja /, mutta lukutaitoisia ei vielä löydy montaakaan. Pääjärveläisten keskuudessa lukutaitoisia ei ole ketään, mutta esimerkiksi Vahangan Möttölästä löytyy muutama lukutaitoinen, jotka ovat merkitty kirjaimella "L", joka tarkoittaa "litterat" eli lukutaitoista. Emäpitäjä Saarijärvellä oli lukutaitoisia 1720–1730-lukujen vaiheessa noin 20%. Vuosisadan puolivälissä jonkinlaisen taidon omasi noin 40%.¹⁵

Seuraavat rippikirjasidokset pysyvät muodoltaan samanlaisina. Väestön syntymävuodet on ensi kertaa kirjattu vuonna 1767 alkavassa sidoksessa. Kristinopintaidot on huolellisesti merkitty, mutta lukutaitoisia on edelleen harvassa.

Saarijärven historian mukaan lukukinkerit lienevät vakiinnuttaneet paikkansa vasta 1780-luvulla. Väite tuntuu oudolta, sillä kinkereitä oli järjestetty seurakunnissa pitkästi 1600-luvun puolella ja ison vihan jälkeen annettiin kuninkaallisia ohjeita kinkerien pidosta muun muassa vuosina 1726 ja 1735. Porvoon hiippakunnan synodaalikokouksessa vuona 1737 määrättiin, että edellisillä kinkereillä läpikäydyt asiat tuli osata seuraavan vuoden kinkeritilaisuudessa.¹⁶

Ensimmäinen Karstulan oma rippikirja alkaa vuodesta 1782 käsittäen seuraavat kuusi vuotta. Rippikirjaa piti Karstulan ensimmäinen kappalainen Johan Calenius. Lukutaitoa kysytään kolmessa sarakkeessa: tavaus, sisäluku ja ABC-kirja, joista viimeksi mainittu pitää itse asiassa lukea kuuluvaksi ulkolukusarakkeisiin. Katekismukset olivat niin kutsuttuja aapiskatekismuksia, joiden sisältö alkoi aapisosiolla. Pääjärvellä asui

14. Luttinen 1981, s. 243.

15. JyMA, Saarijärven rippikirjat 1726–1739 UK 622; Kallio 1972, s. 606.

16. Kallio 1972, s. 604; Koskenvesa 1979, s. 75–77; Pajula 1913, s. 108.

rippikirjan mukaan 223 asukasta. Mukana ei ole rippikoulua käymättömiä lapsia, joten väkiluku käsittää suurinpiirtein yli 15-vuotiaan väestön. Seuraavassa taulukossa vertaillaan lukutaitoa Pääjärvellä 1780-luvulla ja neljää vuosikymmentä myöhemmin. Väkiluku Pääjärvellä oli vuonna 1828 yhteensä 394, joista 76%:lla oli jonkinlainen merkki joko lukutaito- tai tavaussarakkeessa.

TAULUKKO 1.

Lukutaito Karstulan Pääjärvellä 1788 ja 1828

	1788	1828
Hyvin lukevat	38,1%	69,3%
Huonosti lukevat	3,1%	6,6%
Lukutaidottomat	58,7%	24,1%

Hyvin lukeviin on laskettu kuuluviksi kaikki kokoristin ("X") sarakkeeseensa saaneet. Huonosti lukevien merkinä on "Y" ja "/". Taulukko kertoo ensinnä sen, että lukutaidosta on käytetty pääosin parasta lukumerkkiä. Muiden merkkien osuus on vain muutaman prosenttiyksikön luokkaa. Lukutaitoisiksi voidaan lukea hyvin lukevat, joita oli vuonna 1788 noin 38%. Lukutaidottomia on vielä lähes 60%.

Vuoteen 1828 tultaessa lukutaitoisten määrä on kasvanut huomattavasti, sillä enää vajaa neljännes aikuisista oli lukutaidottomia. Huonosti lukevien määrä on kasvanut hieman, mikä kielii arvostelukäytännön tehokkuudesta. Aiemmin ilmeisesti merkittiin koko ruksi lähes kaikille, jotka vähänkin osasivat lukea. Myöhemmässä vaiheessa ei kokoruksia annettu yhtä helposti. Karstulassa oli 1820-luvulla useita kappalaisia, joka on saattanut vaikuttaa rippikirjamerkintöjen puutteellisuuteen. Lukutaitoisten joukossa on joitain sellaisia seurakuntalaisia, jotka ovat muuttaneet paikkakunnalle rippikirjasidoksen viimeisenä käyttövuotena.

Karstulalaisten lukutaitoihin kiinnitettiin huomiota vuonna 1818, jolloin kirkkoherra Roschier totesi Karstulassa olevan runsaasti iäkkäitä henkilöitä, jotka ovat lukutaidottomia eivätkä osallistu kinkereille. Huo-

RIPPIKIRJAT LUKUTAITOTUTKIMUKSESSA

mautus tukee ylläolevia lukuja ja todistaa lukutaitoisten määrän kasvun koskevan lähinnä nuoria ikäluokkia.¹⁷

Tavaustaitoisten määrän selvittäminen kertoo lukutaidon opetteluun alkuvaiheista. Tavaus- ja lukutaitosarakkeissa oli suurimmalla osalla samat merkit, mutta pieniä eroavaisuuksia löytyy. Esimerkiksi muuan renki osasi vuonna 1788 tavata kokoristin ansiosta, mutta lukutaito oli vain merkin "/" arvoista. Taulukko 2 selvittää Pääjärven tavaustaitoiset.

TAULUKKO 2.

Tavaaminen Pääjärvellä vuosina 1788 ja 1828

	1788	1828
Hyvät tavaajat	39,5%	71,6%
Huonot tavaajat	2,2%	4,5%
Ei tavaustaitoa	58,3%	23,9%

Lukutaidolle asetettujen ohjeiden mukaan tavausharjoitukset tuli aloittaa viimeistään seitsemän vuoden iässä ja rippikirjassa ovat vain ripilläikäyneet aikuiset. Siksi onkin luultavaa, että syrjäisessä Keski-Suomessa vaatimuksista jouduttiin tinkimään. Vuonna 1788 on tavaajia 41,7% pääjärveläisistä, jos tavaajiksi lasketaan sekä hyvät että huonot tavaajat. Luku on hieman suurempi kuin lukutaitoisten määrä. Siten siis aloittelevia lukijoita oli olemassa. Vuonna 1828 oli tavaajia vastaavasti noin 76%, mikä on selvästi enemmän kuin ajan lukutaitoiset. Tästä voidaan päätellä lukutaidon olevan yleistymässä 1800-luvun puoliväliä kohti tultaessa.

17. Kallio 1972, s. 605.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET:

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMa)
Saarijärven rippikirjat 1726–1776.
Karstulan rippikirjat 1782–1828.

KIRJALLISUUS:

ALAMÄKI 1993. Alamäki, Päivi, Lukutaito Akaan seurakunnassa 1700-luvun alusta 1800-luvun lopulle. Pro gradu Jyväskylän yliopisto.

KALLIO 1972. Kallio, Reino, Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylä.

KOSKENVESA 1979. Koskenvesa, Esko, Lukukinkerit Porvoon hiippakunnassa 1810-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 68–69 1978–1979. Loimaa.

LAASONEN 1991. Laasonen, Pentti, Suomen kirkon historia. Vuodet 1593–1808. Porvoo.

LUTTINEN 1981. Luttinen, Rauno, Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskoleväsendet. Ur nordisk kulturhistoria. Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet. XVIII Nordiska historikermötet. Studia Historica Jyväskyläensia 22,3. Red. av Mauno Jokipii, Ilkka Nummela. Jyväskylä.

NIEMELÄ 1991. Niemelä, Jari, Kristinopinmerkinnöistä väestökisteriksi. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 22. Turku.

OJANEN 1966. Ojanen, Eeva-Liisa, Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisuja 71. Helsinki.

PAJULA 1913. Pajula, J. S., Silmäys lukukinkerien kehitykseen Suomessa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisuja 11. Helsinki.

TOMMILA 1986. Tommila, Päiviö, Lukutaidon yleistyminen Suomessa. Album amicorum. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 50. Helsinki.

VIKMAN 1990. Vikman, K. O., Suomen kansan lukutaidon synty ja kehitys Ruotsin vallan aikana. Helsinki.

AKI ALANKO

Julkiset tiedotukset ilmoitetaan saarnan jälkeen

Jyväskylän maaseurakunnan 1800-luvun alun
kirkonkuulutukset historiantutkimuksen kohteena

Kirkonkuulutusjärjestelmä

Kirkonkuulutukset ovat julkisia tiedotuksia, joita papit lukevat jumalanpalvelusten yhteydessä tänäkin päivänä. Nykyään niissä kerrotaan lähinnä vain seurakunnassa syntyneistä, kuolleista sekä avioliittoon kuuluteista. Aikoinaan niiden asiasisältö ja merkitys tiedotusvälineenä oli kuitenkin huomattavasti suurempi.

Kuulutusjärjestelmä alkoi kehittyä 1500-luvulla. Tuolloin lait, joista oli aikaisemmin tiedotettu käräjillä, siirtyivät kuulutettavaksi kirkkoihin. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan kaikki kuulutettavat asiat tuli lukea saarnan jälkeen. Osmo Lappalaisen mukaan tämä oli jo aiemmin vaikiintuneen käytännön virallistamista.¹

Vuonna 1635 annetun määräyksen mukaan ylimääräiset ja vähemmän tärkeitä katsotut kuulutukset oli luettava käräjä- tai pitäjäntuvassa.² Asetuksella nähtävästi haluttiin helpottaa pappien työtaakkaa, joka oli kuulutusten runsauden johdosta kasvanut. Jumalanpalveluksessa luettujen kuulutusten määrä kuitenkin vain lisääntyi. Vuoden 1686 kirkkolaki nimittäin määräsi, että kaikki hallituksen tiedonannot oli luettava saarnas-

1. Tommila 1988, s. 24; Tommila 1983, s. 34; Lappalainen 1961, s. 5.

2. Lappalainen 1961, s. 5.

tuolista. Lisäksi lakisäännösten julistaminen katsottiin tarpeelliseksi, koska kansa ei ollut niistä aina täysin selvillä.³

Papisto piti kuulutuksia rasituksena ja teki usein turhaan valituksia korkeammalle taholle niiden johdosta. Kansa sen sijaan koki ne tärkeiksi. Kirkossa käytiin säännöllisesti, koska se oli ajan tavan mukaista. Lisäksi samalla matkalla saattoi kuulla tärkeitä uutisia ja tiedotuksia, tavata tuttuja ihmisiä ja hoitaa eri asioita.⁴

Valtaosa kansasta oli joka sunnuntai näin tavoitettavissa, ja esivalta osasi tiedostaa kuulutusten merkityksen sekä määräysten välittäjänä että myös propagandavälineenä.⁵ Esimerkiksi hallitsijan antamilla rukouspäiväjulistuksilla voitiin kriisiaikoina muokata mielipiteitä. Kirkonkuulutuksissa tiedotettiin myös monista paikallisista asioista, kuten huutokaupoista, kadonneista tavaroista ja tienraivaustöistä. Tavoittaessaan laajan väestöosan kirkonkuulutukset olivat sananmukaisesti aikansa ensimmäinen joukkotiedotusväline.⁶

Muodoltaan kirkonkuulutukset olivat paperiarkkeja tai lehtisiä. Viralliset, lähinnä maaherran antamat kuulutukset olivat yleensä painettuja. Paikalliset kuulutukset, joiden antajana olivat joko maalliset viranomaiset, kirkolliset toimihenkilöt tai yksityiset, olivat sen sijaan käsinkirjoitettuja. Viralliset kuulutukset toimitettiin papin luettavaksi postin välityksellä, kun taas paikalliset ja yksityiset kävivät tavallisesti jättämässä kuulutuksensa itse.⁷

Kun sanomalehdet alkoivat yleistyä 1800-luvun lopulla, kirkonkuulutusten merkitys väheni. Vanhamuotoinen kuulutuspöytäjärjestelmä säilyi kui-

3. Lappalainen 1961, s. 8; Tommila 1983, s. 35.

4. Laasonen-Raittila 1985, s. 309–310.

5. Lappalainen 1961, s. 8–10; Tommila 1986, s. 24; Tommila 1988, s. 29; Tommila 1983, s. 35. Tommilan mukaan arkkiveisuja hyödynnettiin propagandatarcoituk- sessa.

6. Tommila 1980, s. 256; Tommila 1988, s. 29; Tommila 1986, s. 24.

7. Lappalainen 1961, s. 13–14, 16.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

tenkin aina vuoteen 1925, jolloin virallisten maallisten kuulutusten lukeminen lopetettiin.⁸

Jyväskylän vanhasta maaseurakunnasta säilyneet kuulutukset voidaan jakaa Vaasan lääninhallitukselta tulleisiin kuulutuksiin ja paikallisten viranomaisten ja muiden yksityisten tekemiin kuulutuksiin. Kummankin lähdesarjat alkavat 1800-luvun osalta vuodesta 1806.

Tässä artikkelissa tutkitaan Jyväskylän vanhasta maaseurakunnasta ensimmäiseltä kuusivuotisjaksolta säilyneitä kirkonkuulutuksia. Ajallinen periodi on tässä tapauksessa lyhyt, mutta merkityksellinen, koska kyseisiin vuosiin sijoittuu ratkaiseva murroskausi Suomen historiassa. Tällä ajanjaksolla kummassakin lähdesarjassa esiintyy vuosia, joilta on säilynyt hyvin vähän tai ei ollenkaan kuulutuksia. Lääninhallituksen kuulutuksissa vuodelta 1811 on säilynyt ainoastaan kolme kuulutusarkkia. Paikallisten kuulutusten osalta vuosilta 1808–1810 ei ole säilynyt yhtäkään kuulutusta, ja vuosilta 1806 ja 1811 yhteensä vain neljä kappaletta.

Päätarkoituksena on tutkia kuulutusten määrällistä kehitystä ja niiden julkistamisen ajallista vaihtelua. Lisäksi tutkimuksen kohteeksi nousee, minkälaisen kuvan kuulutukset välittävät ajan valtakunnasta ja paikallisyhteisöstä. Perinteisen näkemyksen mukaan esivalta pyrki tuohon aikaan hyvin tarkasti valvomaan tavallisen kansan elämää. Tämän vuoksi olisi aiheellista myös kysyä, ilmenikö tuo henki mitenkään kirkonkuulutuksissa.

Jyväskylän maaseurakunta 1800-luvun alussa

Jyväskylän maaseurakunta, nykyisen maalaiskunnan edeltäjä, oli perustettu kappeliseurakuntana jo 1600-luvulla. 1800-luvun alussa se kuului vielä Laukaan emäseurakuntaan. Maaseurakunnasta tuli itsenäinen kirkkoher-

8. Tommila 1986, s. 25; Lappalainen 1961.

rakunta vasta 1856, jolloin se erosi Laukaasta. Jyväskylän kaupunkiseurakunta itsenäistyi puolestaan 1875.⁹

Vuonna 1800 maaseurakunnan alueella oli asukkaita 2402 henkeä. Vuoteen 1820 mennessä tuo määrä oli noussut 2903, vaikka väestönkehitys olikin ollut Suomen sodan ja kulkutautien johdosta välillä laskusuuntainen. 1800-luvun alkuvuosikymmenet Jyväskylän maaseurakunnassa olivat torppariasituksen laajenemisen aikaa. Vuonna 1799 Jyväskylän alueella oli yhteensä 51 torppaa, vuonna 1810 56 torppaa ja kymmenen vuotta myöhemmin niitä löytyi jo 80¹⁰. Torppien ohella uudistilojen raivaaminen ja vanhojen tilojen halkominen laajensivat asutusta. Vuosina 1801–1820 Jyväskylässä perustettiin yli 20 uudistilaa. Vanhempien tilojen halkominen lisäsi Jyväskylässä olevien lohkottujen talojen määrää 57:stä 65:en.

Alueen asukkaiden pääasiallisin elinkeino oli luonnollisesti maa- ja metsätalous. 1700-luvulla monet talonpojat olivat ostaneet viljelemiään kruununtiloja perintötiloiksi, joten 1800-luvun alussa kruununtiloja ei ollut Jyväskylässä enää montakaan. Tuohon aikaan maaseurakunnan alueella toteutettiin myös isojakoa komissiomaanmittari Boismanin johdolla.¹¹

Tavallisin viljelystapa oli kaksivuoroviljely, jolloin toinen osa peltoista oli aina kesannolla. Tärkeimpiä viljelyskasveja olivat ruis ja ohra. Kauraakin viljeltiin hieman, vehnää taas huomattavasti vähemmän. Herneiden ja erityisesti perunan viljelys lisääntyi 1800-luvun ensi vuosikymmenen lopulla. Tilastot kertovat, että hyvinäkin vuosina leipäviljan joukkoon täytyi lisätä kuitenkin hieman pettua tai olkia.¹²

Palvelusväkeä Jyväskylässä ei ollut paljoakaan. Räätäleitä ja suutareita löytyi vain muutamia, sillä käsityöläiset olivat ilmestyneet täkäläisiin henkikirjoihin vasta 1773. Onni Revon mukaan maaseurakunnan asukkaat

9. Jokipii 1974, s. 21; Loven 1974, s. 87.

10. Repo 1936, s. 243, 258–259, 391, 393.

11. Repo 1936, s. 273, 274, 276, 278, 294, 296; Mäntylä 1985, s. 157.

12. Repo 1936, s. 164, 181–182, 184.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

saivat kärsiä suurista verorasituksista. Ruotusotaväen lakkauttaminenkaan vuonna 1810 ei tuonut helpotusta, kun ruoduilta ja rustholleilta alettiin vanhojen rasiutusten sijaan kantaa nyt vakanssiveroa.¹³

Jyväskylään maaseurakunnan 1770-luvulla rakennettu kirkko oli pieni, maalaamaton ja paanukattoinen. Maaseurakunnan kappalaisena toimi aivan 1800-luvun alussa Johan Tuderus. Sokeuduttuaan hän sai vuonna 1809 apulaisekseen Adam Melinin. Gustaf Lindroos ja Gustaf Varen toimivat ylimääräisinä pappeina vuosina 1812–1816,¹⁴ ja Laukaan kirkkoherra Adolf Arwidsson vanhempi kävi myös toimittamassa jumalanpalveluksia maaseurakunnan kirkossa.

Vaasan lääninhallituksen kuulutukset

Vaasan lääninhallituksen kuulutukset olivat virallisuonteisia julkisia tiedotuksia, jotka oli kirjoitettu muutamaa suomenkielistä poikkeusta lukuunottamatta ruotsiksi. Nämä painetut kuulutukset oli vahvistettu istuvan maaherran ja kahden lääninkansliassa työskentelevän henkilön nimillä. Kuulutusteksteistä ilmenee, että maaherra saattoi tiedottaa jostain asiasta omissa nimissään tai välittää jonkun toisen hänelle antamia määräyksiä tai ilmoituksia. Osa saarnastuolista luetuista kuulutuksista olikin tämäntyyppistä viranomaisten keskinäistä kirjeenvaihtoa.¹⁵

Kuulutusten pääryhmät

Vaasan lääninhallitukselta tulleet kuulutukset voidaan jakaa asiasisältönsä puolesta kahteen pääryhmään: 1) etsintäkuulutuksiin sekä 2) hallinto- ja

13. Repo 1936, s. 118, 259, 261.

14. Repo 1936, s. 130, 153–154, 159.

15. Tommila 1980, s. 256.

elinkeinoasioita koskeneisiin kuulutuksiin. Etsintäkuulutukset muodostavat lääninhallituksen kuulutuksissa varsin laajan asiaryhmän. Näissä kuulutuksissa sananmukaisesti etsintäkuulutettiin varkaita ja varastettua omaisuutta, sakkonsa ja veronsa maksamatta jättäneitä sekä sotilaskarkureita. Lisäksi peräänkuulutuksen kohteena saattoi olla oikeudessa syytetty, tuomittu tai todistava, kadonnut palkollinen tai kisälli sekä puolisonsa jättänyt mies tai nainen. Yhtälailta voitiin etsintäkuuluttaa irtolaisia, väärän rahan tekijöitä, kadonneita henkilöitä, luvottomasti lainanneita ja maksunsa laiminlyöneitä tai muita rikoksentekejiä, joiden rikkeistä ei kuulutuksessa tarkemmin kerrottu.

Etsintäkuulutusten lisäksi lääninhallituksen kuulutuksissa annettiin tietoja monista tärkeistä hallinnollista ja elinkeinollista asioista. Näissä kuulutuksissa tiedotettiin esimerkiksi verotuksesta, sotilasasioista ja erilaisista huutokaupoista. Lisäksi saatettiin antaa ohjeita rahan käytöstä, järjestyksenpidosta sekä korvausten saamisesta.¹⁶ Kuulutuksissa annettiin myös tietoja maanmittauksista, makasiiniasioista, perintöasioista, löydetystä omaisuudesta, liikenteestä sekä hallinnon järjestämisestä.¹⁷

Määrällinen painottuminen

Seuraavan taulukon tarkoituksena on havainnollistaa lääninhallituksen etsintäkuulutustyyppien määrällistä kehitystä vuosina 1806–1812. Kuulutusr ryhmien kvantitatiivinen analyysi ei ole aivan ongelmatonta, koska kuulutuksia on säilynyt vaihtelevasti eri vuosilta. Tässä tapauksessa vuosilta 1808 ja 1811 on säilynyt vähemmän kuulutuksia muihin vuosiin verrattuna. Ei ole tietenkään täysin varmaa, onko kaikkia kuulutuksia säilynyt muiltakaan vuosilta. Koska kokonaismäärä jää näin hieman puutteelliseksi, ei voida sanoa, onko lähteistöstä havaittu kuulutustyyppien painottuminen täysin todenmukainen. Tutkijan on tyydyttävä tulkitse-

16. Korvausten saamisesta tiedottavat kuulutukset ilmaantuiivat Suomen sodan tapahtumien johdosta.

17. Lääninhallituksen kuulutuksissa saatettiin tiedottaa useista asioista samalla kertaa.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

maan säilyneestä otoksesta löydettyjä painotuksia, kenties enemmänkin kvalitatiivisella tutkimusotteella.

TAULUKKO 1.

Etsintäkuulutukset 1806–1812

	1806	1807	1808	1809	1810	1811	1812
Varas/varastettu	6	23	8	-	6	-	8
Varastettu tai tai kad. hevonen	1	4	1	9	8	-	4
Sakkoa ja/tai veroa paennut	27	39	7	4	20	-	8
Vankikarkuri	12	27	10	-	10	-	11
Sotilaskarkuri	10	23	3	8	9	-	8
Murhaaja	1	-	3	-	-	-	1
Kadonnut palkoll.	3	4	5	-	5	-	3
Oikeudessa syyt. tuomittu tai haast.	3	5	4	6	7	-	15
Puolisonsa jättänyt	2	6	5	-	11	-	11
Irtolainen	2	2	1	-	2	-	1
Luvaton laina tai maksun laiminl.	2	1	-	-	-	-	1
Väärän rahan tekijä	-	5	3	-	1	-	1
Kadonnut henkilö tai omaisuus	1	2	1	1	3	-	3
Muu rikoksenteijä	2	6	1	-	4	1	3
YHTEENSÄ	72	147	52	27	86	1	78

Taulukosta nähdään, että kahtena painopisteryhmänä ovat sakon- ja veronmaksua paenneiden sekä vanki- ja sotilaskarkureiden etsintäkuulutukset. Sakon ja veron maksamatta jättäminen sekä vankeudesta tai palveluksesta karkaaminen näyttivät olleen yleisimmät tavat joutua etsintäkuulutetuksi. Mahdollista on, että suuren kokonaismäärän johdosta tällaisia rikkeitä todella tehtiinkin eniten, mutta lähdemateriaalissa olevien aukkojen vuoksi tätä tulkintaa ei voi pitää täysin ehdottomana. Äkkiseltään voisi ajatella, että esivalta huolehti hyvinkin tarkasti saatavistaan, kun Göteborgin läänistä asti lähteneitä "sakko- ja verokarkureita" voitiin

kuuluttaa vielä Jyväskylän maaseurakunnassakin.¹⁸ Mutta tässä yhteydessä on syytä muistaa, että tämä peräänkuuluttaminen oli yksinkertaisesti lain ja totutun käytännönkin mukaista.

Edellä mainitut kuulutukset tulivat ylempältä viralliselta taholta. Tällaisia olivat myös oikeudessa syytettyjä, tuomittuja tai todistavia koskeneet kuulutukset, jotka kahta vuotta lukuunottamatta pysyivät määrältään pieninä. Irtolaisten, murhaajien ja väärän rahan tekijöiden etsintäkuulutukset jäivät myös tutkitulla ajanjaksolla vähälukuisiksi. Kokonaisuutensa pienuuden takia voisi olettaa, että nämä rikostapaukset saatiin hoidetuksi niin ajoissa, ettei niistä tarvinnut kuuluttaa juurikaan julkisesti kirkossa.

Varkaita ja varastettua irtainta omaisuutta koskeneet kuulutukset sen sijaan annettiin usein yksityisten tekemien ilmoitusten pohjalta. Ilmoittajana saattoi olla Vaasan läänin tai jonkun muun läänin alueella asunut henkilö.¹⁹ Yksityisten jättämissä etsintäkuulutuksissa varkausaiheiset kuulutukset muodostavatkin suurimman ryhmän. On kuitenkin huomioitava, että useimmissa tapauksista on ollut kysymys jostain arvokkaammasta tavarasta, esimerkiksi kirkon omaisuudesta. Omaisuusrikoksen ilmoittaja on ollut yleensä korkeampisäätyinen. Tavallinen kansa teki ilmoituksia lähinnä hevosten katoamisista ja varkauksista. Vuonna 1809 hevosista kertoneet etsintäkuulutukset lisääntyivät huomattavasti. Suomen sodan luoma sekasortoinen tilanne saattoi vaikuttaa hevosvarkauksien lisääntymiseen, esimerkiksi sotilaiden anastaessa niitä itselleen.

Muissa määrältään vähäisemmissä kuulutusryhmissä oli yleensä kysymys jostain kadonneesta henkilöstä. Puolisonsa jättäneiden etsintäkuulutusten määrä kasvoi erityisesti vuonna 1810. Tästä voisi äkkiseltään päätellä, että moni mies olisi kadonnut juuri sotatapahtumien johdosta. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen, koska kuulutuksen kohteena saattoi olla usein mies, joka oli jättänyt puolisonsa jo vuosia sitten.²⁰

18. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efa 1, 21.6.1806.

19. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efa 1, 29.7.1806, 8.10.1807, 19.05.1809.

20. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efa 1, 27.9.1810, 12.10.1810, 16.11.1810.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

Etsintäkuulutustyyppien painottumisen pohjalta voidaan tehdä jotain päätelmiä siitä, mitkä rikkomustapaukset tulivat tuohon aikaan yleisimmin julki, ainakin tutkitussa läänissä. Rikkomustapausten julkitu-
lossa oli varmasti läänikohtaisia eroja, sillä maaherra kuulutusten tekijänä viime kädessä päätti, mitkä tapaukset olivat kuuluttamisen arvoisia. Vaasan läänissä varkaustapaukset, sakko- ja veronmaksua pakeneminen, sekä sotilas- ja varkikarkuruus katsottiin eniten kuuluttamisen arvoisiksi asioiksi. Etsintäkuulutukset sinällään eivät anna vielä luotettavaa kokonaiskuvaa alueellisesta rikosrakenteesta, ja kuvan selvittämiseksi täytyisi tutkiakin lähinnä tuomiokirjalähteitä.

TAULUKKO 2.

Hallinto- ja elinkeinoasioita koskeneet kuulutukset 1806–1812

	1806	1807	1808	1809	1810	1811	1812
Verotus	6	5	2	1	8	-	1
Rahankäyttö	3	1	1	4	-	-	4
Sotilasasia	6	24	10	7	9	-	4
Tilojen huutok	4	4	3	5	7	1	2
Muita kaupp.	4	15	4	11	6	-	8
Maanmittaus	1	1	-	-	-	-	1
Makasiiniasia	1	3	-	-	1	-	1
Löydetty	4	11	1	6	5	-	3
Järjestys	2	1	1	5	5	-	1
Liikenne	1	-	3	1	3	1	1
Hallinto	-	-	2	9	2	-	2
Korvaukset	-	1	4	1	1	-	3
Tulli/passiasia	-	-	-	4	3	1	2
Muut asiat	2	6	1	5	-	1	3
YHTEENSÄ	34	72	32	59	50	4	36

Taulukosta havaitaan, että verotukseen, sotilasasioihin ja kaikenlaiseen kaupankäyntiin liittyvät kuulutukset muodostavat pitkäkestoisen painopistealueen. Mitä historiallista tietoa tämä painottuneisuus antaa? Se ainakin on todettavissa, että kruunu halusi varmistaa verotulojensa saata-

vuoden. Sotilasasioiden huomattava lisääntyminen vuoden 1807 kuulutuksissa on ilmeinen merkki siitä, että tšekäläinen esivalta tiedosti jo tuolloin venäläisten hyökkäysuhan.²¹ Sodan jälkeenkin sotilasasioiden määrä pysyi korkeahkona. Tämä johtui rauhanteon jälkeen seuranneesta ruotusotavaen kotiuttamisesta ja toimeentulon järjestämisestä, josta oli annettava paljon tiedotuksia ja ohjeita.

Kuulutukset, joissa kerrottiin kaupankäyntiin ja muihin elinkeinoin liittyneistä asioista, olivat useimmiten ylemmältä taholta tulleita määräyksiä tai tiedotuksia. Tässä heijastuu esivaltajohtoisen talouspolitiikan aika, jolloin uskottiin kansan kykenevän toimimaan vain ohjeiden varassa. Yksittäisillä porvareilla ja muilla elinkeinonharjoittajilla ei ollut vielä juurikaan tapana ilmoitella tai mainostaa itseään.

Tässä kirkonkuulutusten toisessa pääryhmässä on viisi kuulutus-tyyppiä, joiden äkillinen kasvu vuonna 1809 kertoo uuden valtioyhteyden syntymisestä. Ensimmäisenä voidaan mainita hallinnon järjestelyistä tiedottavat kuulutukset. Uuden valtioyhteyden johdosta maamme hallinnossa oli tehtävä uusia järjestelyitä, ja näistä luonnollisesti tiedotettiin kuulutuksissakin. Uuden valtioyhteyden vaikutuksesta kertoo niinkään rahankäyttöä koskeneiden kuulutusten lisääntyminen. Suomen liittäminen Venäjän yhteyteen näkyi myös kahden uuden kuulutuslajin, passi- ja tulliaiheisten kuulutusten ilmaantumisenä. Sotatapahtumien vaikutus heijastui järjestyksenpitoa koskevien kuulutusten lievänä kasvuna vuosina 1808–1809.

Taulukossa on lopuksi vielä kaatoluokkana "Muut asiat"-ryhmä. Tässä joukossa on satunnaisia ja yksittäisiä kuulutuksia, joita ei voi oikein asettaa muihin ryhmiin. Tällaisissa kuulutuksissa kerrottiin esimerkiksi lainatun omaisuuden palauttamismahdollisuudesta, suomalaisten aatelistyttöjen koulutusmahdollisuuksista Pietarissa tai siitä, miten kansa voi saada helpotusta majoittamisvelvollisuuksiinsa.²²

21. Katso esimerkiksi Alanen 1980, s. 94.

22. JyMA, JMKA II Efa 1, 1.8.1807, 16.1.1809, 7.12.1811.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

Julkistamisnopeus

Lääninhallituksen kuulutukset kirjoitettiin ja ilmeisesti myös painettiin Vaasassa.²³ Vaasasta ne täytyi kuitenkin toimittaa kaikkialle lääniin. Alueen laajuuden, pitkien etäisyyksien ja hitaiden kulkuyhteyksien takia tässä kului oma aikansa. Vaikka maantieverkko oli huomattavasti pidentynyt ja parantunut kustavilaisena aikana, niin rautateiden ja sähköisten viestintävälineiden puuttuminen teki tiedonkulun yhä hitaaksi ja hankalaksi.²⁴

Jyväskylän maaseurakunta oli yhteydessä läänin pääkaupunkiin vuonna 1780 valmistuneen valtamaantien välityksellä, joka kulki Kuopiossa Vaasaan Rautalammin, Laukaan, Saarijärven, Alajärven ja Lapuan kautta. Keski-Suomen postitoimisto sijaitsi vuoteen 1837 asti Laukaassa, jonne kuljetukseen velvoitetut talonpojat toimittivat postin. Postitoimistosta käsin kihlakuntien postinkuljettajat toimittivat lähetykset edelleen lähialueille.²⁵

Miten paljon sitten kului aikaa kuulutusten kuljettamisen ja niiden lukemispäivän välillä? Oliko kuulutuksen asiasisällöllä mitään vaikutusta siihen, miten nopeasti kuulutus tuli luetuksi? Näiden kysymysten avulla voidaan hakea vastausta siihen, miten nopeaa tiedon välitys oli. Luetuksi tuloon kulunut aika voidaan määritellä kuulutuksessa olleen viimeisimmän päiväyksen ja papin "annettu"-merkinnän välille jääneiden päivien määrän perusteella. Kaikissa tapauksissa aika ei ole ollut laskettavissa, koska papin antomerkintä on puuttunut, haalistunut lukukelvottomaksi tai se on ollut muuten epäohdonmukainen.²⁶

23. Tommila 1963, s. 16.

24. Tommila 1980, s. 257.

25. Repo 1936, s. 336; Tommila 1963, s. 135.

26. Lähdesarjasta löytyy muutamia kuulutuksia, joissa papin "annettu-merkintä" näyttää aikaisempaa ajankohtaa kuin kuulutuksessa ollut viimeinen päiväys.

TAULUKKO 3.

Kuulutusten julkistamisnopeus 1806–1812

vrk:t	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90
kpl ²⁷	34	85	146	111	42	21	8	9	5

Taulukosta havaitaan, että yleisimmilläänkin – ajan oloihin nähden – posti kulki kohtalaisen nopeasti. Valtaosa 1800-luvun alun lääninhallituk-
sen kuulutuksista tuli luetuksi 21–30 vuorokauden kuluessa. Kuulutuksen
luetuksi tulemisessa saattoi kulua toki 40 vuorokauttakin ja alimmillaan
alle kymmenen, mutta pääosin lääninhallituksen kuulutukset koettiin
tiedottaa julki mahdollisen nopeasti.

Tapaukset, joissa kuulutuksen kuljettamisen ja luetuksi tulemisen
välillä kului 1–10 vuorokautta, keskittyvät ilmeisesti vuoteen 1808, ja
muutama ryhmään kuuluva tapaus vilahtaa vielä seuraavankin vuoden
puolella. Sota oli saanut aikaan poikkeustilanteen ja tämän vuoksi tiedon
oli kuljettava mahdollisimman nopeasti. Venäläismiehityksenkään alettua
kuulutusten toimittamisessa ei vitkasteltu – mahdollisesti tähän vaikutti
pelko uusia vallanpitäjiä kohtaan.

Taulukosta nähdään kuulutusten määrällinen sijoittuminen välitys-
nopeuden eri aikaryhmiin. Edellämainittu taulukko ei kuitenkaan kerro
vielä koko totuutta, koska siitä ei näy kuulutuslajien sijoittumista eri
aikaryhmiin. Seuraavan kahden taulukon tarkoituksena on havainnollistaa
tätä sekä etsintäkuulutusten että hallinto- ja elinkeinoasioita koskeneiden
kuulutusten osalta.

27. Laskettu kuulutussarakkeissa olleiden yksittäisten kuulutusten määrän mukaan.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

(Muutokset!)

Allekirjoitetaan muuta kuin viela' mita' Talon haltioi
la, kuin ei ole maksanut hänelle tuloja kope-
naja, että ovat tilaisuuksella maksaa, viela'
enfi maanantaita viikolla, kuin on se 3 päivä
Vouhikunta joka taitaa valttää laillista
allas ehtimistä, Palokunta se 25 päivä' Maas-
leikunta 1854.

Johan Fred. Nyberg

Afk. i Jyväskylä den 25. Mars 1854, af Tomteberg.

Jyväskylän Julestieteen Seuran Kirjasto

Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto, Muut kuulutukset ja ilmoitukset 1854—1875 II Efc 14.

TAULUKKO 4.

Etsintäkuulutusten julkistamisnopeuden painottuminen 1806–1812

	10-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90
Varas	4	8	9	6	4	1	2	3
Varastettu hevonen	1	5	3	1	-	-	1	-
Sakkoa/veroa paennut	11	17	20	4	3	3	3	-
Vankikarkuri	7	14	15	3	4	2	4	1
Sotilaskarkuri	7	9	10	7	6	3	1	1
Murhaaja	1	1	1	1	1	-	-	-
Kadonnut	2	2	4	3	-	-	1	1
palkollinen								
Oikeudessa	3	11	2	1	5	-	1	-
syyt./haast.								
Puolisonsa	4	12	4	3	2	1	1	-
jättänyt								
Irtolainen	2	5	3	-	-	-	2	-
Luvaton laina tai maksun laiminl.	-	-	5	-	-	1	1	-
Väärä raha	-	2	1	-	-	-	1	-
Muu kadonnut	-	2	1	1	-	-	-	-
Muu rikos	4	2	7	3	2	-	1	-
YHTEENSÄ	46	90	85	33	27	11	19	6

Mitä eri etsintäkuulutustyyppien luetuksi tulon ajallisesta painottumisesta voisi todeta? Taulukosta nähdään, että erilaisten karkureiden etsintäkuulutukset ovat pitkäkestoisena ryhmänä lähes kaikissa aikajaksoissa, vaikka sakko-, vero-, vanki- ja sotilaskarkureiden sekä oikeutta paenneiden kuulutukset painottuvatkin aika selvästi 10–40 vuorokauden jaksoihin. Näiden ryhmien kuulutuksia oli paljon ja tämä selittänee osaltaan niiden hajaantumisen pitemmälle aikavälille. Yllättävää kyllä, murhaajienkin etsintäkuulutukset painoutuivat tasaisesti varsin pitkälle aikavälille. Edellä mainituissa tapauksissa papit ilmeisesti valitsivat kiireisimmiksi ja tärkeimmiksi katsomansa tiedotukset ensin, kuuluttaen loput vasta myöhemmin.

Esivalta halusi saada kaikki lain tieltä hairahtaneet varsin nopeasti oikeuteen ja huomaansa, mutta tässä oli tietenkin ryhmäkohtaisia eroja.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

Ilmeisesti erilaiset karkurit katsottiin vaarallisiksi ja haitallisiksi muulle yhteisölle. Saman voi todeta väärän rahan tekijöistä, joiden etsintäkuulutukset annettiin julki lähinnä 21–40 vuorokauden kuluessa. Väärän rahan tekijöiden todellinen merkitys rikollisryhmänä lienee kuitenkin ollut luultua pienempi, koska rahaa ei tuohon aikaan käytetty paljoa vielä missään säädysssä.

Puolisonsa jättäneitä sekä irtolaisia kuulutettiin myös aika nopeasti, noin 10–30 vuorokauden kuluessa. Tähän löytynee selitys siitä, että nainen ei ajan yhteiskunnassa selvinnyt kovinkaan hyvin yksinään ja irtolaisia pidettiin pahan ja epäjärjestyksen aikaansaajina.

Kadonneet palkolliset ja kisällit, luvattomasti lainanneet tai jonkun muun maksun laiminlyöneet sekä muut rikoksenteelijät eivät olleet esivalan kannalta vaarallisimpia, joten heistä ei kuulutettu kaikkein joutuisimmin. Vieraissa paikoissa tapahtuneet kirkonryöstökään eivät olleet paikalliselle esivallalle merkityksellisimpiä, joten niistä kuuluttaminen hajaantui pitemmälle aikavälille. Omistajiltaan hävinneille hevosilla oli kuitenkin paljon arvoa, siksi niistä kuulutettiin lähinnä 21–40 vuorokauden kuluessa. Muut varastettua omaisuutta koskeneet kuulutukset julkistettiin nähtävästi tapauksen arvioidun kiireellisyyden perusteella.

TAULUKKO 5.

Hallinto- ja elinkeinoasioita koskeneiden kuulutusten julkistamisnopeuden painottuminen 1806–1812

	10-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90
Verotus	3	6	3	-	-	-	-	-
Rahankäyttö	3	2	1	1	-	-	-	-
Sotilasasia	16	13	2	2	1	-	-	-
Tilojen huutok	1	6	5	-	-	-	-	-
Muita kaup.	9	14	15	1	3	4	-	1
Maanmittaus	-	2	-	-	-	-	-	-
Makasiiniasiat	2	2	1	-	-	-	-	-
Löydetty	3	3	11	1	2	1	-	1
Järjestys	4	2	1	1	-	-	-	-
Liikenne	2	2	-	-	1	-	-	-
Hallinto	2	3	3	1	-	-	-	-
Korvaukset	3	-	4	1	1	-	-	-
Tulli	1	4	-	-	-	-	1	-
Muut	1	5	2	1	-	-	-	-
YHTEENSÄ	50	64	48	9	8	5	1	2

Hallinto- ja elinkeinoasioita koskevien kuulutusten julkistamisnopeus oli hieman erilainen. Taulukosta 5 nähdään, että sotilasasioista, rahankäytöstä, makasiiniasioista sekä järjestyksestä tiedottaneet kuulutukset pyrittiin antamaan julki nopeimminkin. Samaan ryhmään kuuluvat myös liikenne- ja korvausasioista tiedottaneet kuulutukset, vaikka viimeksimainittu kuulutuslaji hajaantuu jonkin verran pitemmällekin aikavälille. 21–30 vuorokauden aikajaksoon keskittyvät lähinnä verotus- ja tulliasioita käsitelleet kuulutukset. Erilaisista huutokaupoista, muista kaupoista ja elinkeinoasioista tiedottaneet kuulutukset annettiin julki keskimäärin 21–40 vuorokauden kuluessa. Löydetystä omaisuudesta kertoneet kuulutukset painottuvat selvästi 31–40 vuorokauden aikajaksoon.

Tästä voisi päätellä, että maaseurakunnan papit pyrkivät välittämään nopeimminkin kuulutukset, jotka koskivat alamaisten hyvinvointia, turvallisuutta sekä koko valtakunnan yhteistä etua. Korvaus- ja makasiiniasiat liittyivät alamaisten hyvinvointiin ja nopea sotilas- ja järjes-

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

tysasioista tiedottaminen oli koko valtakunnan edun ja turvallisuuden mukaista.

Tulliasiatkin olivat tärkeitä, mutta eivät kaikkein kiireellisimpiä, koska rannikolle oli sentään jonkin verran matkaa. Erilaisista kaupoista, elinkeinoasioista sekä löydetystä omaisuudesta tiedottaneita kuulutuksia ei julkistettu myöskään kaikkein nopeimmin, koska ylemmälle esivallalle ei ollut näistä tiedotuksista välittömästi suurinta hyötyä. Monet tämän ryhmän kuulutukset liittyivät vain alamaisten yksityisiin tekemisiin.

Valtakunnan kokonaiskuvan hahmottuminen

Lääninhallituksen kuulutukset välittivät kirkkokansalle usein valtakunnalliseksi katsottavaa tietoa. Valtaryhmänä olleita etsintäkuulutuksia voidaan pitää juuri tällaisen tiedon antajina. Tämän lisäksi esiintyi silloin tällöin ilmoituksia sotilaiden kokoontumisajoista, tilojen huutokaupoista, löydetystä omaisuudesta ja elinkeinoasioista. Näiden kuulutusten kautta maaseurakunnan kirkkorahvaalle hahmottui kuva "laajemmasta valtakunnallisesta kokonaisuudesta".

Ylimmästä hallitsijasta muistuttava "Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa" -ilmaus esiintyi tuon tuostakin kuulutuksissa. Tämän lisäksi kuulutukset, joissa saatettiin peräänkuuluttaa aina Göteborgista tai Itä-Götanmaan läänistä asti karanneita sakko- ja verokarkureita²⁸, vahvistivat kansan tuntemusta Ruotsi-Suomen valtakuntaan kuulumisesta. Kuulutuksia kuuntelemalla Jyväskylän maaseurakuntalainen siis tajusi, että elämää ja ihmisiä löytyi kaukaa hänen kotiseutunsa ulkopuolelta.²⁹ Mutta lääninhallituksen kuulutusten valtakunnasta välittämä kuva oli varsin hajanainen ja epäsystemaattinen; eri lääneistä ja paikannimistä puhuttaessa ei juuri annettu tarkempaa tietoa siitä, missä päin Suomea ne saattaisivat olla. Ilmeisesti esivalta oletti, että annetusta tiedosta eniten hyötyvät tietäisivät joka tapauksessa, missä mainittu paikka sijaitsee.

28. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efa 1, 21.6.1806, 19.2.1807.

29. Vieraista valtakunnista ei kuulutuksissa kuitenkaan juuri lainkaan puhuttu.

Valtakunnan institutionaalinen puoli ja hallinnolliset organisaatiot hahmottuivat – ainakin Ruotsin vallan aikana – kuulutuksista vielä hämähämmän. Pikanttina poikkeuksena voidaan mainita ainoastaan tiedotus "disconttauskonttorin" avaamisesta Turussa.³⁰ Senaatti ja jotkut korkeamat toimihenkilöt vilahtavat toisinaan kuulutuksissa, mutta näiden tarkempi hierarkkinen asema jää epäselväksi. On varsin yllättävää, että varsinaiset kirkkoinstituutiotkin loistivat virallisista kuulutuksista täysin poissaolollaan. Niissä ei välitetty kansan tiedoksi määräyksiä esimerkiksi piispalta tai muulta kirkolliselta kamarikollegiolta.

Kun Suomi liitettiin Venäjän yhteyteen, keisari antoi omissa nimissään kuulutuksia, joilla hän pyrki osaltaan rauhoittamaan ja lepyttämään kansaa.³¹ Kansa sai kuulla uusista matkustuskäytännöistä, korvaustensaannista ja keisarillisen kruunun auttamismahdollisuuksista tiedottavia kuulutuksia.³² Tämä toi ihmisille tunteen siitä, että emämaa ja hallitsija ovat vaihtuneet. Mutta vasta lokakuussa 1809 Jyväskylän maaseurakuntalaisille tuli lopullisesti selväksi, että Suomi oli liitetty pysyvästi Venäjään ja uusi raja kulki Tornioista.³³

Lääninhallituksen kuulutusten merkitys muun historiallisen tiedon välittäjinä

Monet lääninhallituksen kuulutukset sisältävät hyvinkin yksityiskohtaisia tietoja. Esimerkiksi erilaisista varkaustapauksista tiedottaneissa kuulutuksissa kerrotaan hyvin tarkasti varastetun omaisuuden määrästä ja arvosta. Voisiko sitten varkausaiheisten kuulutusten pohjalta tehdä jotain arvioita tuohon aikaan varastetusta omaisuudesta ja sen määrästä eri ihmisillä?

30. JyMA, JMKA II Efa 1, 20.6.1806.

31. JyMA, JMKA II Efa 1, 19.11.1808, 18.7.1809; Katso myös Murtorinne 1992, s. 11.

32. JyMA, JMKA II Efa 1, 6.10.1808, 19.10.1808, 8.5.1809, 31.8.1809.

33. JyMA, JMKA II Efa 1, 30.9.1809. Kuulutus annettiin vasta 15.10.1809.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

Tähän mahdollisuuteen on suhtauduttava aika kriittisesti. Varkausilmoituksia tehtiin hyvin tapauskohtaisesti; kaikista varkaustapauksista ei varmasti edes ilmoitettu maaherralle. Lisäksi ilmoituksen antajana oli usein korkeasäätyisempi tai muuten varakkaampi henkilö, joten tavallisen kansan omaisuudesta ei kuulutusten kautta juuri saa tietoa.

Sakon- ja veronmaksua paenneiden etsintäkuulutuksissa on tarkkoja tietoja sakko- ja verorästien määristä ja lisäksi niistä havaitaan kuulutettujen ammatit ja kotipaikat. Näin voisi helposti olettaa, että kuulutusten kautta saataisiin selville karkuruuteen johtaneen sakko- ja verorästien yleisin määrä sekä karkureiden tyypillisin sosiaaliryhmä. Ei voida kuitenkaan pitää täysin varmana, että ihmiset olisivat paenneet pelkästään sakko- ja verorästien johdosta, vaan taustalla on saattanut olla jokin muukin rikkomus, jota ei kirkonkuulutuksesta näy. Tarvittaisiin myös huomattavasti laajempi, vähintään valtakunnallinen otos kirkonkuulutuksia, ennen kuin yleisin sosiaaliryhmä ja maksurästien määrä voidaan selvittää. Erilaisten lainrikkokojen ja rikollisempien karkureiden etsintäkuulutuksista löytyy luonnollisesti paljon tunnistamista auttavia tietoja. Tästä ainakin saadaan kohtalaisen luotettavaa tietoa ihmisten tuonaikaisesta pukeutumisesta, joskin kuulutetut olivat yleensä jostain alemmasta sosiaaliryhmästä. Sotilas- ja vankikarkureiden etsintäkuulutuksista voidaan nähdä joukko-osastot ja vankilat, joista karattiin. Näin pienen kuulutusmateriaalin varassa ei kuitenkaan vielä päästä selvyYTEEN yleisimmistä karkauspaikoista.

Ainoastaan joistakin oikeutta paenneiden etsintäkuulutuksista nähdään, mistä syytettynä ja mistä tuomittuina ihmiset pakenivat, ja tämä hankaloittaa yleisimpien pakosyiden selvittämistä. Sotilasasioita käsitelleistä kuulutukset sisältävät runsaasti tietoa sotilaille määräytyistä etuisuuksista. Tämä saattaisi houkuttaa tutkimaan ruodunpitäjille koitunutta räsituskuulutusten antamassa valossa, mutta tämä ei ole luotettavin vaihtoehto. Ensiksi täytyisi selvittää jostain muista lähteistä ruodunpitäjien kokonaisvarallisuus, ja suhteuttaa siihen kuulutuksissa määrätty maksut todellisen räsituksen selville saamiseksi.

Erilaisten tilojen huutokaupoista ilmoittaneista kuulutuksista nähdään kulloinenkin velkarästi, jolla talo oli laitettava huutokauppaan.

Tässäkin tapauksessa tarvittaisiin kuitenkin huomattavasti laajempi valtakunnallinen kuulutusotanta tyypillisimmän velkarästin määrän ja vaihtelun selvittämiseksi. Ei ole myöskään täysin varmaa, ilmoitettiinko edes kaikista tilojen huutokaupoista kuulutusten välityksellä. Tällaisten tapausten velkarästit täytyisi tutkia joistain muista lähteistä.

Kunnallisten viranomaisten ja yksityisten kuulutukset

Paikalliset kuulutukset olivat myös paperiarkkeja ja tutkitulla ajanjaksolla ne olivat kaikki käsinkirjoitettuja ruotsiksi. Paikallisten viranomaisten ja muiden yksityisten tekemät kuulutukset välittivät sananmukaisesti tietoa paikallisista asioista. Tiedotettavalla asialla piti olla kuitenkin hallinnollista, taloudellista tai elinkeinollista merkitystä. Kuulutuksissa saatettiin tiedottaa esimerkiksi tulevista käräjistä tai jostain käräjäasiasta, maanmittauksesta, tienrakentamisesta sekä erilaisista maksu- ja työvelvoitteista, joita maaseurakuntalaisille annettiin hoidettavaksi.³⁴ Oikeastaan valtaosa kuulutuksista olikin erilaisia velvoitteita, joita paikallinen esivalta määräsi kansalle suoritettavaksi.

Lääninhallituksen kuulutuksissa ja paikallisissa kuulutuksissa käsiteltiin osittain samoja asioita, kuten sotilasasioita, makasiiniasioita, korvausten saantia sekä huutokauppoja. Etsintäkuulutukset olivat paikallisissa kuulutuksissa kuitenkin niukasti edustettuna. Säilyneistä paikallisista kuulutuksista puuttuvat myös rahankäyttöä, järjestystä, hallintoa ja tullia koskeneet asiat.

34. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 20.8.1807, 10.4.1807, 2.8.1807, 16.5.1807, 22.8.1807, 10.5.1807, 19.12.1811.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

TAULUKKO 6.

Paikallisten kuulutusten antajat ja annettujen kuulutusten määrä

Kuuluttaja	Kpl
Pappi	24
Upseeri	15
Nimismies	29
Vouti	52
Tuomari	11
Kirjuri	11
Maanmittari	3
Elinkeinon harj.	2
Muu	2

Taulukosta nähdään, että papit, paikallishallinnon virkamiehet ja eri toimihenkilöt olivat yleisimpiä kuulutusten antajia. Upseeritkin kuuluttivat jonkin verran, lähinnä sotilasasioista. Sen sijaan kauppiaat, käsityöläiset ja muut yksityiset eivät vielä juurikaan ilmoittaneet kuulutusten kautta.

Kuulutuksen antajat kuuluivat siihen väestönosaan, joka oli tuohon aikaan maaseudulla luku- ja kirjoitustaitonsa vuoksi vaikutusvaltaisin. Varsinaisen talonpoikaisväestön lukutaito oli kovin vaihtelevaa, ja muutenkin kirjallisen kulttuurin merkitys Suomen maaseudulla oli tuolloin vähäinen. Jyväskylän seudulla koulutilanne oli varsin olematon. Luku- ja kirjoitustaidon leviämiseen tähänneet pyhäkoulut tulivat vasta 1830-luvulla.³⁵

Tommilan mukaan maaseudun säätyläiskodit, kievarit, valtiopäivämiesten ja nimismiesten talot sekä kartanot olivat niitä keskuksia, joista käsin tieto liikkui eteenpäin.³⁶ Paikallisissa kuulutuksissa esiintyneet käräjien pitopaikat, kruununviljan, korkojen ja vuokratyöryhmien

35. Tommila 1980, s. 254; Heikkinen 1987, s. 119; Tommila 1963, s. 115–116.

36. Tommila 1983, s. 35; Tommila 1988, s. 26.

maksupaikat ja muiden yhteisten kokoontumisten paikat kuuluivat myös tähän joukkoon.³⁷

Määrällinen vaihtelu

Paikallisten kuulutusten lähdesarjassa olevien puutteiden vuoksi kuulutukset eivät välitä tietoa, miten ratkaiseva murroskausi 1808–1809 vaikutti jyväs kyläisen paikallisyhteisön elämään. Kaikkia kuulutuksia ei ole tietenkään säilynyt muiltakaan vuosilta. Näin tutkijan on luotava käsityksensä paikallisyhteisön elämästä ja toiminnasta vain säilyneen lähdeaineiston varassa, vaikka tällöin ei hahmottuisikaan täysin kokonaisvaltaista, todennukaista kuvaa. Lääninhallituksen kuulutuksiin verrattuna maaseurakunnan paikalliset kuulutukset muodostavat määrällisesti ja asiapitoisesti paljon vähäisemmän ryhmän. Siksi niistä ei kannata erotella mitään pääryhmiä, vaikka erilaisten velvoitekuulutusten erottaminen omaksi lajikkeeseen olisikin mahdollista. Jos näin tehtäisiin, muiden kuulutusten määrä saattaisi jäädä kuitenkin yllättävän pieneksi.

37. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA Efc 1, 16.5.1807, 6.7.1807, 18.8.1807, 26.10.1807, 25.5.1812, 20.6.1812, 10.12.1812.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

TAULUKKO 7.

Jyväskylän maaseurakunnan viranomaisten ja muiden yksityisten kuulutusten määrällinen painottuminen 1806–1812

	1806	1807	1811	1812
Sotilasasia	1	5	-	6
Maksu- tai työvelvollisuus	6	25	2	43
Käräjät/Käräjäasia	-	7	-	11
Varkaus tai katoaminen	-	7	-	1
Omaisuuuden tai manttaalinkirjaus				
tarkastus tai muu kokous	-	3	-	19
Makasiiniviljan saanti tai toimituspyyntö	-	6	-	3
Korvaukset	-	2	-	2
Kyyditysasia	-	-	-	3
Maanmittaus	-	5	-	2
Markkinat	-	-	-	2
Tilakauppa tai muu huutokauppa	17	8	-	7
Metsästyksen tai kalastus	-	1	-	-
Muut asiat	-	4	-	7
YHTEENSÄ	24	68	2	102

Taulukon 7 asialuokittelu on aikaisempia taulukoita suppeampi. Tämä johtuu siitä, että paikallisista kuulutuksista ei löydy kaikkia asiaryhmiä, jotka ovat lääninhallituksen kuulutuksissa. Toisaalta jos löytyy, yksittäiset asiaryhmät saattavat olla niin niukasti edustettuina, että on tarkoituksenmukaisempaa luoda niistä isompia ja laajempia kokonaisuuksia. Taulukossa maksu- tai työvelvoitteiden ryhmään on sisällytetty kaikki lainaviljan, korkojen, verojen tai kymmenysten maksua käsitelleet kuulutukset. Lisäksi joukkoon on otettu tien kunnostuksesta tai rakentamisesta sekä aidanteosta tiedottaneet kuulutukset. Taulukosta löytyy muitakin yhdistettyjä asiaryhmiä kuten varkaus- ja katoamisaiheiset etsintäkuulutukset.

Taulukosta huomataan, että sotilasasiat ovat omana asiaryhmänään kohtalaisen runsaslukuisia ennen vuotta 1808 ja myös sen jälkeen. Vuoden 1807 kuulutuksissa tiedotettiin paikallisten komppanioiden kokoontu-

misista, palvelukseen velvoitetuista sekä ruotujen tarkastustilaisuuksista.³⁸ Tästä voisi päätellä, että paikallinenkin esivalta kykeni jo tiedostamaan lähestyvän sodanuhan. Sodan jälkeen kuulutuksissa saatettiin yhä tiedottaa sotilasosastoiden sijoittamisesta ja värväytymismahdollisuuksista,³⁹ mutta rauhan aikaan siirtyminen näkyi sotilasetuuksista tiedottamisen lisääntymisenä.⁴⁰

Maksu- tai työvelvoitteiden ryhmän kuulutuksissa kansaa kehoitettiin maksamaan kruunulle saatavia ja tekemään työtä sen hyväksi. Lainaviljan, korkojen, verojen ja kymmenysten maksua käsittelevät kuulutukset ovat tässä ryhmässä erityisen runsaslukuisia. Tämä kertoo tuolloin vallinneesta konkreettisesta viljan tarpeesta, mutta myös uudisasutuksen vilkkaudesta. Torppien perustaminen oli merkittävä uudisasutuksen muoto. Tämän kuulutusryhmän runsaus kertoo myös siitä, että paikallinen esivalta huolehti tarkasti vaadittujen maksujen suorittamisesta. Lainaviljan takaisinmaksusta annettiin hyvin täsmällisiä ohjeita. Mikäli vuokraviljelijät eivät pystyneet maksamaan viljalainojaan, korkojaan tai kymmenyksiään ajoissa takaisin, seurauksena saattoi olla sakko tai peräti karkoitus.⁴¹ Tästä huomataan, että vuokraviljelijöillä ei ollut tuohon aikaan juuri minkäänlaista oikeusturvaa.⁴² Lukuisat muut maksuvelvoitteet, esimerkiksi jonkin sotilasosaston ylläpitämiseksi, saattaisivat osoittaa todeksi Revon väitteen jyväsyläläisten kokemasta verokurjuudesta.⁴³

Omaisuuksien tai manttaalien kirjauksesta sekä maanmittauksesta tiedottaneet kuulutukset ovat mielenkiintoisessa vastaavuussuhteessa keskenään. Vuonna 1807 maanmittausta käsitelleitä kuulutuksia oli enemmän kuin vuonna 1812. Tämä voisi olla merkki uudisasutuksessa tuolloin val-

38. JyMA, JMKA II Efc 1, 18.5.1807 (lukupäivä), 21.8.1807, 1.9.1807, 25.9.1807.

39. JyMA, JMKA II Efc 1, 25.1.1812, 26.10.1812, 20.12.1812.

40. JyMA, JMKA II Efc 1, 18.4.1812, 7.9.1812.

41. JyMA, JMKA II Efc 1, 26.10.1807, 17.12.1807, 21.1.1812, 11.4.1812, 10.11.1812.

42. Repo 1936, s. 260.

43. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 28.2.1807, 11.2.1812, 26.10.1812; Repo 1936 s. 117.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

linneesta lievästä noususuhdanteesta. Vuonna 1812 taas omaisuuden tai manttaalien kirjaamisesta tiedotettiin kuulutuksissa useammin kuin viisi vuotta aikaisemmin. Tilojen perustamisen jälkeen tuli manttaalien kirjaamisen aika. Vuonna 1812 kohtalaisen suurimääräisenä ilmaantuneet tarkastusaiheet kuulutukset kertovat myös monien uudistilojen perustamisesta. Yhteisistä kokoontumista tiedottaneet kuulutuksetkin lisääntyivät voimakkaasti vuonna 1812. Tämä saattaisi olla merkki myös yhteistä päätöksentekoa vaatineiden hallinnollisten asioiden lisääntymisestä.

Kuulutukset, joissa annettiin tietoja makasiiniviljan saannista tai kehoitettiin toimittamaan vapaaehtoisesti viljaa makasiiniin, viestivät tuolloin vallinneesta jatkuvasta leipäviljan tarpeesta. Sadot eivät olleet hyvinäkään vuosina riittäviä, ja viljan sekaan jouduttiin usein laittamaan peltua.⁴⁴ Mistään suuresta nälänhädästä ei tuolloin kuitenkaan ollut kysymys, koska viljan toimituspyyntöjen määrä ei ollut tuon suurempi.

Vuodelta 1806 on säilynyt vain kaksi kuulutusarkkia. Näistä toisessa kerrottiin 17 verotilan siirtymisestä uusille omistajilleen.⁴⁵ Näyttäisi siltä, että vuonna 1806 tehtiin useita tilakauppoja. Myöhemmiltä vuosilta niitä on kuitenkin säilynyt hyvin niukasti, joten on vaikea sanoa, miten suuri merkitys niillä oli uudisasutustoiminnassa.

Vuoden 1807 "Muut asiat"-ryhmän kuulutuksissa tiedotettiin eräälle asiakirjalle tehdystä vahvistuksesta, sekä Mattilassa olleesta nahkurista, jolle olisi voinut toimittaa töitä.⁴⁶ Vuonna 1812 kerrottiin puolestaan kolmen niittyalueen myynnistä (ei huutokaupalla). Lisäksi annettiin valituksia heinävarastamisesta, laittomasta metsänhakuusta sekä tiedotettiin mahdollisuudesta toimittaa lumppuja Tampereen paperitehtaan tarpeisiin.⁴⁷ Kumpaankin vuoteen kuuluu myös ilmoitus erästä perinnönjaosta.⁴⁸

44. Repo 1936, s. 293.

45. JyMA, JMKA II Efc 1, 20.12.1806.

46. JyMA, JMKA II Efc 1, 17.10.1807, 29.11.1807.

47. JyMA, JMKA II Efc 1, luettu 14.2.1812, 22.2.1812, 26.4.1812, 13.6.1812.

48. JyMA, JMKA II Efc 1, 9.10.1807, 11.12.1812.

Luetuksi tulon nopeus

Paikallisten viranomaisten ja muiden yksityisten kuulutukset julkistettiin hieman erilaisella aikavälillä kuin lääninhallituksen kuulutukset. Seuraavasta taulukosta nähdään tuon ajan vaihtelu kuulutusten julkistamisnopeudessa.

TAULUKKO 8.

Paikallisten kuulutusten julkistamisnopeus vuosina 1806, 1807 ja 1811–1812

	0	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	vrk:t
kpl	7	110	17	6	6	3	1	4	

Yleensä paikalliset kuulutukset pyrittiin siis julkistamaan hyvin nopeasti, viimeistään kun kymmenen vuorokautta oli kulunut kuulutuksen antopäivästä. Papit näyttivät tiedottavan paikallisia kuulutuksia nopeammin kuin lääninhallituksen kuulutuksia. Paikallisten kuulutusten vähäisemmän määrän johdosta tämä oli helppoa, ja paikallisilla asioilla oli nähtävästi muutenkin suurempi arvo tiedonvälityksessä.

Parhaimmillaan kuulutukset saatiin luetuksi jo samana päivänä, kun ne oli annettu. Tällöin tekijä tai joku hänen lähettämänsä kävi todennäköisesti itse jättämässä kuulutuksen ennen jumalanpalveluksen alkamista.⁴⁹ Seuraavasta taulukosta voidaan tarkastella paikallisten kuulutusten luetuksitulon ajallista painottumista asiaryhmittäin.

49. Lappalainen 1961, s. 14.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

TAULUKKO 9.

Paikallisten kuulutusten julkistamisnopeus vuosina 1806, 1807 ja 1811-1812⁵⁰

	0	1-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70
Sotilasasia	1	4	3	1	-	-	-	-
Maksu- tai työvelv.	2	53	10	1	3	2	6	1
Käräjät	-	7	2	2	2	2	-	1
Varkaus tai katoaminen	-	8	-	-	-	-	-	-
Omaisuus tai mantaalinkirj.	2	12	-	2	2	-	-	1
Makasiinivilja saanti tai toim.	-	4	1	-	-	-	-	-
Korvaukset	1	2	-	-	-	-	-	-
Kyyditysasia	-	3	-	-	-	-	-	-
Maanmittaus	-	7	-	-	-	-	-	-
Markkinat	-	1	-	1	-	-	-	-
Tila- tai muu huutokauppa	-	11	-	-	1	-	18	1
Metsästys tai kalastus	-	1	-	-	-	1	-	-
Muu asia	1	4	2	-	-	-	-	-
YHTEENSÄ	7	119	18	7	8	5	24	4

Taulukosta huomataan, että oikeastaan kaikki kuulutukset — asiasisällöstä riippumatta — pyrittiin julkistamaan viimeistään kymmenen vuorokauden sisällä. Löytyy kuitenkin muutamia asiaryhmiä, joissa aikaväli kasvoi hieman pidemmäksi. Tähän joukkoon kuuluvat sotilasasioista ja laajasti erilaisista maksu- ja työvelvoitteista tiedottaneet kuulutukset. Lisäksi voidaan mainita käräjiempitoa ja käräjäasioita, sekä omaisuuden tai manttaalinkirjausta käsitelleet kuulutukset. Tämän pohjalta voisikin olettaa, että asiasisällön vaihtelulla oli selvästi vaikutusta kuulutuksen julkistamisnopeuteen.

50. Kuulutusten kokonaismäärä ei ole täysin sama kuin taulukossa 7. Tämä johtuu siitä, että taulukkoon 9 on merkitty ainoastaan ne kuulutukset, joissa on ollut papin antomerkintä.

Sotilasasiakuulutukset sisälsivät toisinaan asevelvollisten nimiluettoita. Tällaiset kuulutukset julkistettiin hyvin nopeasti, yhden vuorokauden kuluttua.⁵¹ Paikallinen esivalta näytti antavan erityistä merkitystä sille, että palvelukseen velvoitetut saivat ensi tilassa tiedon asiasta. Värväystapahtumista sekä sotilasosastoiden kokoontumisista tiedottaneet kuulutukset luettiin sen sijaan myöhemmin, yleisemmin 16 tai jopa 27 vuorokauden jälkeen.⁵² Ilmeisesti niitä ei pidetty asiansa puolesta yhtä kiireellisinä.

Lainaviljan, korkojen, verojen tai kymmenysten takaisinmaksua käsitelleiden kuulutusten ryhmä on laaja. Näissä kuulutuksissa annettiin tietoja maksujen suoritustavoista ja niistä henkilöistä, jotka olivat maksuihin velvoitettuja. Kuulutuksista huomataan, että makasiineista ja muilta paikallisilta lainatun viljan maksutiedotukset annettiin julki kaikkein nopeimmin, alle 10 vuorokauden kuluessa.⁵³ Sama koskee myös niitä kuulutuksia, joissa vuokratilajilijöitä kehoitettiin suorittamaan vuokra-, korko- ja kymmenysmaksunsa.⁵⁴ Kruununverojen maksamisesta tiedottaneet kuulutukset julkistettiin huomattavasti myöhemmin, vasta noin 40 vuorokauden kuluttua.⁵⁵ Tästä voisi kenties päätellä, että kuulutusasioina paikalliset vuokra- ja viljasaatavat olivat kirkolliselle esivallalle tärkeämpiä kruunun saataviin verrattuna.

Lisäksi maksu- tai työvelvoitteiden kuulutusryhmästä löytyy lähinnä päivätyö- ja kyyditysvelvoitteista sekä kyytirahan ja muiden sekalaisen maksujen suorituksesta kertoneita tiedotteita. Kuulutusryhmää tarkasteltaessa huomataan, että muut maksu- tai työtiedotukset annettiin julki kohtalaisen nopeasti, mutta kyytirahan ja ruotumaksujen suorituksesta kuulutettiin, kun noin 60 vuorokautta oli kulunut kuulutusten jättämis-

51. JyMA, JMKA II Efc 1, 25.9.1807, 4.1.1812.

52. JyMA, JMKA II Efc 1, 8.9.1807, 25.9.1807, 25.1.1812, 26.10.1812.

53. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 19.12.1807, 23.3.1812, 27.11.1812.

54. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 30.1.1812, 3.8.1812.

55. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 8.1.1812, 30.1.1812.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

tä.⁵⁶ Tämän lajin kuulutuksia löytyy vain kaksi kappaletta, joten kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei tietenkään voi tehdä. Mutta näyttäisi siltä, että kyytirahan ja ruotumaksujen suorittamista ei katsottu tuolloin kiireellisimmäksi ja tärkeimmäksi asiaksi.

Käräjäaiheisista kuulutuksista voi todeta, että kärjäkutsut sekä käsitellyistä asioista ja päätöksistä tiedottaneet kuulutukset julkistettiin pikaisesti, noin 2–15 vuorokauden kuluessa. Tulevien käräjien kokoontumisista kuulutettiin sen sijaan huomattavasti myöhemmin, noin 20–66 vuorokauden sisällä.⁵⁷ Kokoontumisista ilmoittaminen ei ollut kiireellisin ja tärkein asia varsinkin, kun kuulutuksessa ilmoitettu kärjäpäiväkin oli usein pitkän ajan kuluttua. Ainoana poikkeuksena tutkitussa aineistossa on eräs Lapuan käräjistä tiedottanut kuulutus, joka annettiin jo kolmen vuorokauden kuluttua.⁵⁸

Omaisuuksien- tai manttaalinkirjausta käsiteltyistä kuulutuksista löytyy muutamia tiedotuksia, joiden luetuksi tuloon kului aikaa 29–39 vuorokautta. Näissä tiedotettiin yleensäkin niistä kirjaamistilaisuuksista, jotka eivät olleet aivan lähiaikoina. Esimerkiksi 18.9.1812 päivätyssä kuulutuksessa tiedotettiin vasta joulukuussa pidettävistä manttaalinkirjaamistilaisuudesta.⁵⁹

Yhteisön elämän ja sosiaalisten rakenteiden kuvastuminen

Jyväskylän maaseurakunta oli 1800-luvun alussa pieni maalaisyhteisö, josta löytyi maanviljelystä pääelannokseen harjoittaneiden lisäksi käsityöläisiä ja ylempiäkin säätyläisiä. Tuon ajan maalaisyhteisössä ihmiset olivat monella tavalla tekemisissä keskenään, esimerkiksi talkoiden ja muiden yhteisten hankkeiden kautta.

56. JyMA, JMKA II Efc 1, 20.12.1806, 6.5.1812.

57. JyMA, JMKA II Efc 1, 22.8.1807, 18.9.1807, 22.2.1812, 12.9.1812.

58. JyMA, JMKA II Efc 1, 9.1.1812.

59. JyMA, JMKA II Efc 1, 8.1.1812, 21.1.1812, 18.9.1812, 31.10.1812.

Minkäläinen kuva maaseurakunnan elämästä kuulutusten kautta sitten välittyi? Heti alkuun voisi todeta, että tuossa kuvassa painottuvat selvimmän taloudellinen ja maallishallinnollinen toiminta. Maaseudun siviilihallinnossa oli tuolloin kolme päähaaraa: kirkollinen, oikeudellinen sekä verotusasioista huolehtinut hallinto. Kirkollisen hallinnon päämiehenä toimi kirkkoherra, joka johti pitäjänkokousta sekä kirkkoneuvostoa. Oikeudellisen hallinnon keskeisin toimielin oli useita kertoja vuodessa kokoontuneet käräjät. Nimismies oli puolestaan yhden käräjäkunnan paikallisen järjestyksen valvoja. Kolmas hallinnon haara huolehti verotuksesta ja sen tilityksestä. Tässä oli hallinnollisena yksikkönä voutikunta, jonka vastuullisin virkamies oli veroluetteloita laatinut vouti.⁶⁰

Paikallisten kuulutusten välityksellä kaksi viimeksi mainittua haaraa nousevat hyvin korostuneesti esiin. Useissa kuulutuksissa kerrottiin käräjien kokoontumisista, ja nimismies Adam Belitz antoi omilla nimissään monia kuulutuksia. Niissä tiedotettiin usein erilaisista maksutai työvelvoitteista, kuten lainaviljan maksamisesta, tienrakentamisesta ja kyyditsemisestä, mutta joskus myös laittomien jakojen tarkastuksista sekä korvausten saantimahdollisuuksista.⁶¹

Verotusasioista huolehtinut hallinnon haara tuli hyvin näkyviin erilaisten vilja- ja rahavelkojen sekä verojen maksua käsitelleiden kuulutusten kautta. Kyseinen hallinnon haara oli aktiivinen ja toimissaan tarkka, ja kruununvouti Karl Henrik Limatius antoi nimissään vielä enemmän kuulutuksia kuin nimismies Belitz.

Yhteisön elämään vaikuttanut kirkollinen hallinto ei sen sijaan ilmene näkyvästi kuulutuksista. Yhteisistä kokoontumisista tiedottaneista kuulutuksista ei edes näy, oliko kyseessä kirkkoherran johtama pitäjänkokous⁶² vaiko jokin muu kokoontuminen. Papiston, kirkollisten organisaatioiden ja muiden toimihenkilöiden asema jää myös epäselväksi. Pappishenkilöillä oli kyllä merkitystä kuulutusten lukijoina ja joskus myös

60. Mäntylä 1985, s. 164–166.

61. JyMA, JMKA II Efc 1, 10.5.1807, 24.11.1807, 2.2.1812, 2.4.1812, 6.10.1812.

62. Mäntylä 1985, s. 164.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

antajina, mutta heidän muu yhteisöllinen asemansa jää ainakin kuulutus-
ten välityksellä avoimeksi. Murtorinteen mukaan kirkollisella hallinnolla
oli vastuullaan köyhäinhoito ja kirkkoherrojen työtaakka tuohon aikaan
vain kasvoi. Paikallisista kuulutuksista tämä todellisuus ei juurikaan
välity, eikä säilyneissä kuulutuksissa tiedotettu — kummallista kyllä —
edes lukukinkereistä tai rippikoulusta.

Maaseurakunnan elämään kuului tuohon aikaan uudisasutuksen ja
vuokratilajelijöiden määrän nopea lisääntyminen.⁶³ Tämä näkyy hyvin
paikallisista kuulutuksista, joissa tiedotettiin maanmittauksista ja uudisti-
lojen tarkastuksista. Lukuisat vuokrien, vuokratyöryhmien ja korkojen
maksuun velvoittaneet kuulutukset kertovat myös torppariasutuksen
yleisyydestä.

Talonpojan taloudellinen asema ei sinällään ilmene kuulutuksista
kovin hyvin. Kuulutusten antamassa valossa maaseurakunnan talonpoika
näytti kyllä olevan hyvin monilla maksu- ja työvelvollisuuksilla rasitettu.
Mutta on jälleen muistettava, että tämä on vain yhden lähteen antama
kuva. Tämän kuvan tarkistamiseksi olisi tutkittava muita paikallishallin-
non verotuksellisia lähteitä selvitettyä, miten suuri maksurasitus
talonpojille todellisuudessa koitui.⁶⁴ Todellisen maksu- ja työrasituksen
selvittäminen edellyttäisi ehdottomasti myös laajempaa valtakunnallista
vertailua.

Yhteisistä kokoontumisista kertoneet kuulutukset välittävät tietoa
tuon ajan keskuspaikoista, joita paikallisyhteisössä oli.⁶⁵ Jyväskylässä
tällaisia keskuspaikkoja näyttivät olevan Mattilan kestikievari ja Vehniän
tila⁶⁶, joihin tuli kokoontua päättämään yhteisistä asioista ja suoritta-

63. Torppien perustamista pidettiin tuohon aikaa myös suotavana, katso Liakka 1930,
s. 55–56; Katso myös Repo 1936, s. 258–259, 274–275.

64. Ajan varallisuussuhteista katso tarkemmin Cajan 1963.

65. Tommilan mukaan nämä keskuksset olivat merkittäviä tiedonvälityksen paikkoja.
Tommila 1988, s. 26.

66. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 8.1.1812, 2.2.1812, 17.3.1812, 3.6.1812,
19.6.1812.

maan erilaisia maksuja. Vastaavanlaisia keskuksia olivat tietysti ne paikat, joissa pidettiin kärkeä.

Kokonaisuutena ottaen voidaan todeta, että paikalliset kuulutukset välittävät tietoa yhteisön tuonaikaisesta elinkeinoelämästä, mutta nimenomaan hallinnollisesta näkökulmasta. Tämä näkökulma on hieman rajoittava ja suppea. Maanviljelyselinkeinon merkitys korostuu, mutta paikallisista kuulutuksista ei ilmene, mitä muita elinkeinoja ja elinkeinonharjoittajia yhteisössä oli. Poikkeustapaukseksi voitaisiin laskea ainoastaan erään yksittäisen nahkurin elinkeinoilmoitus vuodelta 1807.⁶⁷

Yhteisön sosiaaliin rakenteisiin kuuluivat tuolloin eri säätyryhmät keskinäisine suhteineen. Kuulutusten perusteella huomataan, että maaseurakunnassa eli tuolloin suuri ja huomattava talonpoikaisväestö. Talonpoikia ylempiin säätyryhmiin kuuluneet papit, paikallishallinnon virkamiehet ja upseerit esiintyivät kuulutusten antajina, ja heillä näytti olevan tätä kautta varsin suora käskyvalta yhteys talonpoikaisväestöön.

Ylintä säätyryhmää edustavat aateliset ja suurtalolliset esiintyvät kuulutuksissa hyvin harvoin. He jäävät enimmäkseen taustalle, koska heidän puolestaan oli tavallisesti joku toinen välittämässä käskyä. Alimmat sääty- ja sosiaaliryhmät – palkolliset, irtolaiset ja loiset – eivät esiinny kuulutuksissa lainkaan. Heidän väestöllisen osuutensa ja merkityksensä selvittämiseksi on tutkittava muita paikallishistoriallisia lähteitä.

Historiallisina lähteinä paikalliset kirkonkuulutukset eivät anna tietoa niin sanostuta arkielämän historiasta. Niitä tutkimalla ei päästä selville tavallisen kansan jokapäiväisestä tapakulttuurista, esimerkiksi vaatetuksen ja ruuanlaiton osalta. Yhteisön henkinen kulttuuri, vapaa-ajan riennot ja siihen liittyneet kokoontumiset eivät myöskään näy tästä lähteistöstä.

Miksi paikalliset kuulutukset sitten välittävät näin niukasti tietoa tavallisista arkipäiväisistä asioista? Vastaus löytynee siitä, että ne tehtiin jo alunperin vain virallista tarkoitusta varten. Kirkonkuulutuksissa pyrittiin antamaan tietoa virallisista, julkisesti tärkeiksi katsotuista asioista.

67. JyMA, JMKA II Efc 1, 29.11.1807.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

Kuulutuksia ei ollut tarkoitettu jokapäiväisten asioiden ja tapahtumien tiedottamiseen.

Esivallan valvonta- ja holhousmentaliteetti – ilmeneeko se kirkonkuulutuksista?

Historiantutkimuksessa vallinneen perinteisen käsityksen mukaan esivalta pyrki puuttumaan tuohon aikaan alamaisten asioihin pikkupiirteitä myöten. Ilkka Mäntylän mukaan tätä henkeä kuvastivat esimerkiksi joihinkin osiin Suomea juurtunut kyläjärjestyslaitos ja kylänvanhin, joka valvoi kinkeripiirin siveellistä tilaa ja ilmoitti rikkomuksista. Ylemmän esivallan on katsottu valvoneen ja vartioineen myös alempaa esivaltaa. Tästä olisi osoituksena se, että papin virkojen täytössä seurakuntien vaikutusmahdollisuudet eivät olleet liian suuret. Lisäksi seurakuntalaisten tekemiin valituksiin suhtauduttiin yleensä nihkeästi.⁶⁸

Eino Murtorinne vaikuttaisi olevan samoilla linjoilla Mäntylän kanssa katsoessaan, että kirkkolaitos yritti vielä 1800-luvun alussa toimia osaltaan alamaisten elämän "patriarkaalisena holhoajana". Kirkko harjoitti kurinpitovaltaa ja sen lievintä muotoa edustivat nuhtelut ja varoitukset.⁶⁹ Sakotkin olivat varsin yleisiä, ja mikäli niihin ei ollut varaa, sai kokea jalkapuurangaisgaistuksen. Murtorinteen mukaan kirkon siveellinen valvonta ja kurinpito kohdistuivat erityisesti alkoholin käyttöön, sukupuolimoraaliin ja lasten kasvatukseen. Kuudennusmiehet huolehtivat järjestyksen säilymisestä kirkossa. Katsastusmiesten ja kylän vanhimpien tehtävänä oli puolestaan valvoa elämänmenon siveellisyyttä ja nuhteettomuutta kyläkunnissa.⁷⁰

68. Mäntylä 1985, s. 168, Murtorinne 1992, s. 83; Vuorela 1976, s. 93.

69. Murtorinne 1992, s. 84.

70. Murtorinne 1992, s. 79, 83, 91. Muista kurinpitomuodoista katso tarkemmin Halmesmaa 1976, s. 16–45.

Tommila tähdentää, että kirkonkuulutuksissa juuri tiedotettiin laeista, asetuksista ja muista määräyksistä alamaisten pitämiseksi kurissa ja Herran nuhteessa. Jotkut papit saattoivat itsekkin tehdä kuulutuksia, joita käyttivät opetus- ja valistustyöhön jumalanpalveluksissa.⁷¹

Kuvastuiko tämä kirkon patriarkaalinen henki sitten maaseurakunnan 1800-luvun alun kirkonkuulutuksista? Lääninhallituksen kuulutuksista ei löydy yhtäkään sellaista, jossa olisi kerrottu kirkollisista rangaistuksista, nuhdeltu kansaa sen siveettömästä elämästä tai annettu ohjeita järjestystä valvoville ihmisille. Tämä ei sinällään ole kovin hämmästyttävää, koska lääninhallituksen kuulutusten tarkoituksena ei ollutkaan käsitellä kovin paikallisia asioita. Mutta on varsin yllättävää, että 1800-luvun alkuvuosien säilyneistä paikalliskuulutuksistaakaan ei löydy mitään kirkollisesta kurinpidosta kertovaa. Kuulutuksissa ei valitettu kirkonmenojen aikaisista häiriöistä⁷² tai seurakuntalaisten säädyttömästä elämästä. Kuulutuksissa ei annettu myöskään tietoja kirkollisista rangaistuksista ja niiden suorittamisesta.

Säilyneet kuulutukset eivät siis välitä tietoa kirkollisen kurinpidon ilmenemismuodoista. Tämä ei tietenkään tee mahdottomaksi sitä, että kirkollista kurinpitoa olisi esiintynyt. Mutta kirkollisen kontrollin laajuus ja voimakkuus näyttäisivät hieman kyseenalaistuvan. Jos kirkko pyrki valvomaan kristillisten hyveiden mukaista elämää seurakunnassa, tuntuisi luonnolliselta, että tässä olisi käytetty ainakin paikallisia kuulutuksia valistus- ja nuhtelutarkoituksessa. Ilmeisesti Jyväskylän maaseurakunnassa kirkollinen kontrolli ei ollut kovin tiukkaa. Tätä ei voi esittää kuitenkaan ehdottomana totuutena, koska kaikkia kuulutuksia ei ole säilynyt ja kirkollisen kurinpidon muodot saattaisivat ilmetä paremmin jostain muista lähteistä.

Lääninhallituksen kuulutuksista monet olivat etsintäkuulutuksia, joissa peräänkuulutettiin erilaisia lain tieltä poikenneita. Näissä kuvastuu tietynlainen valvontamentaliteetti: lakia rikkonut oli saatettava vastuuseen ja myös seurakuntalaiset olivat valvonta- ja ilmoitusvelvollisia. Tässä on

71. Tommila 1988, s. 29; Katso myös Koivusalo 1973, s. 65–71.

72. Repo 1936, s. 182, 184.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

kuitenkin muistettava, että oikeutta paenneiden kuuluttaminen kuului muutenkin ajan normaaliin käytäntöön. Voitaisiin kai ajatella, että etsintäkuulutuksilla saattoi olla piilomerkityksessä kurinpitovälineen arvo. Kirkkokansalle haluttiin tehdä selväksi, että lakia rikkoneet pyrittiin ottamaan kiinni ja saattamaan vastuuseen teoistaan. Etsintäkuulutuksista eivät kuitenkaan näy suorasukaiset valvontapyrkeet, koska niillä ei puututtu tavallisen lainkuuliaisien kansan elämään.

Entä muut lääninhallituksen kuulutukset? Verotukseen, kaupankäyntiin ja muihin elinkeinoihin liittyvissä kuulutuksissa annettiin varsin yksityiskohtaisia määräyksiä ja tiedotuksia esimerkiksi kruunun kestimaksujen ja paloviinan polttomaksujen suorituspäivistä, salpietarin käyttämisestä tai paloviinan poltosta.⁷³ Tällaiset kuulutukset kuvastavat paljon selväpiirteisemmin valvontahenkeä, jossa ainakin joihinkin kansan tekeisiin pyrittiin puuttumaan pikkutarkasti.

Saman voi todeta myös "järjestys" - luokassa olevista kuulutuksista. Näissä kuulutuksissa annettiin esimerkiksi hyvin moralisoivassa sävyssä selviä kehotuksia vääränrahantekijöiden kiinniottamiseksi tai kiellettiin vanginvartijoita lähtemästä vangin kanssa karkuun rangaistuksen uhallla.⁷⁴ Järjestysaiheiset kuulutukset olivat siis rahvaan elämää koskevia selviä käskyjä ja ohjeita, mutta suhteessa muihin lääninhallituksen kuulutuksiin niiden määrä jää aika vähäiseksi.

Maaseurakunnan paikallisista kuulutuksista monet käsittelivät jotain maksu-, työ- tai muuta palvelusvelvoitetta. Esimerkiksi kruunun lainaviljan maksupäivistä ja -paikoista tiedotettiin hyvin tarkasti. Kuulutuksissa oli toisinaan nähtävissä myös lista erilaisten rästien maksuun velvoitetuista henkilöistä, ja tarkkojen ohjeiden jälkeen saattoi seurata kehoitus maksaa lainavilja takaisin karkotuksen uhallla.⁷⁵ Yhtälailla kuulutuksissa voitiin tiedottaa muistakin työvelvoitteista ja niihin velvoitetuista henkilöistä, esimerkiksi makasiiniviljan kuljetusta, maantientekoa

73. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efa 1, 11.11.1806, 27.10.1807, 13.10.1809.

74. JyMA, JMKA II Efa 1, 8.9.1806, 3.9.1807.

75. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 23.3.1812, 15.11.1812.

tai sillan rakentamista koskien.⁷⁶ Asepalvelukseen velvoitettujen miesten nimet luettiin myös julkisesti kuulutuksista.⁷⁷

Tästä voisi päätellä paikallisen esivallan valvoneen tarkasti sitä, että tavallinen kansa hoiti maksu- ja työvelvoitteensa. Muuhun jokapäiväiseen elämään paikallisten kuulutusten välityksellä ei kuitenkaan puututtu, ellei muutamia tarkastusaiheisia kuulutuksia oteta lukuun. Tästä ryhmästä voidaan mainita kuulutukset, joissa tiedotettiin lukkotarkastuksesta tai laittomien metsänhakkuiden ja tilan siirron vuoksi tehtävästä tarkastuksesta.⁷⁸ Nämä kuulutukset jäävät kuitenkin määrältään hyvin vähäisiksi.

Ruotsin vallan aikaisissa lääninhallituksen kuulutuksissa varsinaisen holhousmentaliteetti ei juurikaan näkynyt. Mutta valtioyhteyden vaihtumisen jälkeen se tuli esiin ulkoisen hyväntahtoisena, jopa suojelevana. Kuulutuksissa alettiin antaa tietoja siitä, kuinka kansa voi hakea korvauksia venäläisten tekemistä vahingoista. Suomalaisille myös vakuutettiin, että on tulossa parempi aika.⁷⁹ Sotilaille luvattiin eläkkeitä ja vuoden 1810 kuulutuksissa kerrottiin monista muistakin etuisuuksista ja niiden saantimahdollisuuksista.⁸⁰ Tämä kaikki oli osa keisarillista rauhoituspoliittikkaa.

Maaseurakunnan paikallisista kuulutuksista huolehtivat holhouspyrkimykset ilmenevät huomattavasti harvemmin. Kuitenkin sellaisista kuulutuksista, joissa annettiin tietoja kyydityskorvausten ja kruununviljan saantimahdollisuuksista,⁸¹ tämä henki jollain tapaa näkyy. Saman voi

76. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 17.3.1812, 16.4.1812, 30.5.1812, 8.7.1812, 12.7.1812, 26.11.1812, 27.12.1812.

77. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 19.07.1807, 25.9.1807.

78. JyMA, JMKA II Efa 1, 29.1.1812, 13.6.1812, 14.10.1812.

79. JyMA, JMKA II Efa 1, 6.10.1808, 20.10.1808, 7.9.1809.

80. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efa 1, 22.12.1809, 12.2.1810, 21.4.1810, 28.4.1810, 19.5.1810, 12.6.1810, 18.11.1810. On merkille pantavaa, että valtaosa etuuksista koski ilmeisesti vaarallisimmaksi katsottua väestönosaa eli sotilaita.

81. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 20.4.1807, 18.8.1807.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

todeta niistä keisarillisista kuulutuksista, joissa kehoitettiin toimittamaan makasiiniin leipäviljaa sitä tarvitsevien hyväksi.⁸²

Kirkonkuulutusten tutkimisen jälkeen esivallan valvontamentaliteetin olemassaoloon on suhtauduttava tietyllä varauksella. Kuulutukset eivät anna sellaista kuvaa, että valvonta olisi ollut järjestelmällistä ja kansan kaikkiin jokapäiväisiin tekemisiin puuttuvaa. Lääninhallituksen muuttamat järjestysaiheet kuulutuksetkaan eivät lujita tätä käsitystä vähäisen määränsä johdosta.

Tietynlaista valvontahenkeä kyllä esiintyi, mutta yleisimmillään se liittyi tilanteisiin, joissa yhteisön jäsenen oli hoidettava lain ja viranomaisen hänelle asettamat maksu- ja työvelvollisuudet. Tämä tuntuu sinällään varsin luonnolliselta, ilman että se olisi osoitusta tiukasta, kaikkeen mahdolliseen kohdistuneesta valvontamielialasta. Valvonta kohdistui myös elinkeinon harjoittamiseen, mutta muuten maallinen esivalta ei ollut näissä pyrkeissä kiinnostunut yksittäisen seurakuntalaisen elämän siiveydestä ja nuhteettomuudesta.

82. Katso esimerkiksi JyMA, JMKA II Efc 1, 22.7.1807, 2.7.1812, 7.9.1812.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET:

Jyväskylän maakunta-arkisto (JYMA)

Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto (JMKA):

- Painetut viralliset kuulutukset ja ilmoitukset 1806–1819 (II Efa 1)
- Muut kuulutukset ja ilmoitukset 1806–1812 (II Efc 1)

KIRJALLISUUS:

ALANEN 1980. Alanen, Aulis, Eteläpohjalaisia taistelussa 1. Nuijasodasta vapaussotiin. Keuruu.

CAJAN 1963. Cajan, Aune, Keski-Suomen varallisuusolot vuoden 1800 varallisuusluettelon mukaan. Keski-Suomi VII. Jyväskylä.

HALMESMAA 1976. Halmesmaa, Pekka, Kirkkokuri murroksen kynnyksellä. Kirkkokuri ja sitä koskevan säännösten kehittyminen Suomessa vuosina 1818–1847 sekä sen soveltaminen Turun tuomiorovastikunnassa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 97. Joensuu.

HEIKKINEN 1987. Heikkinen, Antero, Tiedonvälitys puolikirjallisessa kulttuurissa. Carelia Rediviva. Juhlakirja Professori Heikki Kirkiselle 22.9.1987 (toim. Kyösti Pulliainen ja Hannes Sihvo). Joensuu.

JOKIPII 1974. Jokipii, Mauno, Katsaus Keski-Suomen historiaan. Kotiseutuni Keski-Suomi 1. Vaasa.

KOIVUSALO 1973. "Näitä toiwotta teidän uscollinen Esimies, Paimen ja Palwelia." Ilmajoen kirkkoherra Gabriel Peldanin suomenkielisiä kuulutuksia vuosilta 1736- 1746. Kotiseutu 1973; n:o 3–4.

LAASONEN - RAITTILA 1985. Laasonen, Pentti - Raittila, Pekka, Talonpoika kirkollisessa yhtenäiskulttuurissa. Sukupolvien perintö 2: Talonpoikauskulttuurin kasvu. Helsinki.

LAPPALAINEN 1961. Lappalainen, Osmo, Kirkonkuulutukset tiedotusvälineinä erikoisesti autonomian aikana Turun ja Porin läänissä. Suomen historian laudaturtyö. Turun yliopisto.

LIAKKA 1930. Liakka, Niilo, Maalaiselämää Aleksanteri In aikana. Historian Aitta 3. Helsinki.

LOVEN 1974. Loven, Jaakko, Jyväskylän maalaiskunta. Kotiseutuni Keski-Suomi 1. Vaasa.

MURTORINNE 1992. Murtorinne, Eino, Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899. Porvoo.

JULKISET TIEDOTUKSET ILMOITETAAN

MÄNTYLÄ 1985. Mäntylä, Ilkka, Talonpoika yhteiskunnassa. Sukupolvien perintö 2: Talonpoikaiskulttuurin kasvu. Helsinki.

REPO 1936. Repo, Onni, Jyväskylän kunnan historia. Helsinki.

TOMMILA 1963. Tommila, Päiviö, Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860. Porvoo.

TOMMILA 1980. Tommila, Päiviö, Tiedon leviäminen. Suomen kulttuurihistoria 2. Porvoo.

TOMMILA 1983. Tommila, Päiviö, Tiedon kulku talonpoikaisyhteiskunnan aikana. Kotiseutu 1983, n:o 1.

TOMMILA 1986. Tommila, Päiviö, Miten ihmiset tiesivät? Tiede 2000, n:o 7. 1986.

TOMMILA 1988. Tommila, Päiviö, Tiedonkulku ennen sanomalehdistön yleistymistä. Suomen lehdistön historia I. Kuopio.

VUORELA 1976. Vuorela, Tapani, Keisarillisen Suomen senaatin kirkkopoliitikka 1809–1824. (Opetusministeriön historia 1.) Helsingin Yliopisto. Pieksämäki.

TIMO PITKÄNEN

Joka asianomaisille tätä kautta ilmoitetaan

Kuulutukset paikallisyhteisön kuvaajina

Johdanto

Kirkko vastasi pitkään paikallisesta tiedonvälityksestä. Kirkkoon kokoonnuttiin säännöllisesti kuulemaan paitsi Jumalan sanaa niin myös pitääjää ja koko valtakuntaa koskevia uutisia. Suullinen tiedonkulku oli aina 1800-luvun jälkipuoliskolle asti maaseudun tärkein leviämistie.¹ 1860-luvun alkuun mennessä Suomessa ilmestyi ainoastaan 16 sanomalehteä, joista vain puolet oli suomenkielisiä.² Vielä 1800-luvun loppupuoliskolla kirkossa luetut kuulutukset olivat todennäköisesti ainoa uutislähde monelle syrjäkyläläiselle. Sanonta "ei sitä vielä ole kirkossa kuulutettu" antaa hyvän kuvan kuulutusten merkityksestä ja arvostuksesta – saarnastuolista luettu ilmoitus oli täyttä asiaa siinä missä juuri kuultu Jumalansanakin.³

Kirkonkuulutusten asema maaseudun tiedonvälityksessä oli kiistaton. Tommilan luonnehdinnan mukaan kirkonkuulutusten instituutio oli ensimmäinen todellinen joukkotiedotusväline aina 1500-luvun lopulta lähtien. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan kuulutettavat asiat tuli lukea saarnan päätyttyä. Kuulutusten määrä kasvoi 1600-luvulla niin valtavasti, että niiden lukeminen alkoi häiritä itse jumalanpalveluksen pitämistä. Piispa Johan Gezelius antoi vuonna 1673 määräyksen, että kirkonmenojen yhteydessä luettiin vain tärkeimmät ilmoitukset, kuninkaal-

1. Tommila 1983, s. 31.

2. Tommila 1970, s. 24.

3. Vertaa Tommila 1980, s. 254–256. Katso myös Heikkinen 1987, s. 122–123.

JOKA ASIANOMAISILLE

lisen plakaatit, maaherran kuulutukset ja muut viralliset asiat. Vähäpätöisimmät saatettiin julistaa kirkon ovelta tai pitäjätuvassa. Käytäntö vahvistettiin vuoden 1686 kirkkolaissa. Seuraavalla vuosisadalla erot virallisten ja muiden kuulutusten välillä alkoivat taas hämärtyä.⁴

Kuulutuksista ensin julistettiin kirkolliset ilmoitukset, kuten tiedot seurakunnassa syntyneistä, kuolleista ja vihityistä. Tärkeällä sijalla oli myöskin naimisiin aikovien parien esteettömyyttä selvittävät kuulutukset, joita luettiin kolmena peräkkäisenä sunnuntaina. Kirkollisia kuulutuksia seurasivat tärkeät valtakunnalliset ja muut virallisemmat kuulutukset. Kuulutukset saattoivat olla yhtä hyvin kuninkaan kanslian, senaatin kuin läänin kuvernöörin viraston eli lääninhallituksen laatimia. Tyypillisimmillään viralliset kuulutukset koskivat laajoja ihmisjoukkoja, valtakunnan, läänin tai useiden pitäjien asukkaita. Vain etsintäkuulutukset kohdistuivat yksilöön. Tällöinkin tietoa kadonneesta, karanneesta tai viranomaisia pakoilevasta haluttiin kaikkien tietoon kiinnijäämiseen varmistamiseksi.

Viranomaiskuulutusten päätyttyä luettiin paikalliset kuulutukset. Paikalliskuulutuksilla tarkoitetaan tässä niitä kuulutuksia, jotka ovat kruunun paikallis- tai piiriviranomaisten, kunnallishallinnon toimijoiden tai yksityishenkilöiden laatimia. Kuulutuksille tyypillistä on, että ne koskevat nimenomaan paikkakunnan asukkaiden asioita. Paikalliskuulutukset ovat myös viranomaiskuulutuksia personoivampia: niissä kuuluttajana tai kuulutuksen kohteena oli usein koko seurakunnan tuntema henkilö.

4. Tommila 1983, s. 34–35.

Kuuluutus

Täten Saan Kunnioitettavalle yleisölle
 lo. Fietän antaa että minä allenkim-
 jättänyt Ulmanakari atan vastaan
 Väiksen Lantista Tello Sepän työ-
 lä Sekä Lionä Telloja että Tasku
 Vielloja Laitetavaksi ja Tahitan
 Tehtä Työni Hyvä ja Halpaa
 Hirtaan Sekä minulla on Kau-
 psan joka Lantija Tello Sepän
 ammattijn Kuuluusia tasavoi-
 ta Multzolla y päisvä Jänssi-
 Huuta 1873

Gabriel Jägermoos
 Ulmanakari
 apuva Multzon Raitamaeffä

Tutkimusaineisto ja -ongelma

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan kuulutusten asemaa 1800-luvun jälkipuoliskon maalaisyhteisössä. Tutkimusalueeksi on valittu Keuruun seurakunta ja lähteeksi Keuruun kirkonarkiston kuulutukset. Keuruun kuulutukset ovat varsin hyvin säilyneet varsinkin juuri 1800-luvun lopun osalta. Asiakirjat on arkistoitu siten, että viranomaiskuulutukset muodostavat paikallisista kuulutuksista erillisen sarjansa. Valtaosa on sidottu kirkkoherranviraston toimesta omiin sidoksiinsa, mistä johtuen ne ovat varsin hyväkuntoisia. Täysin varmaa ei kuitenkaan ole, onko ennen sitomista aineistoa seulottu tai onko kirjeitä muuten päässyt katoamaan. Todennäköisesti viranomaiskuulutukset ovat säilyneet varsin täydellisenä asiakirjasarjana.

Paikalliskuulutukset on seurakunnassa niputettu aikajärjestykseen julkistamisajan perusteella. Asiakirjasarja ei todennäköisesti ole täydellinen, sillä nippujen alku- ja loppupäistä saattaa jokunen kuulutus olla kadonnut.

Samana vuoden kuulutuksiksi on luettu tässä tutkimuksessa kaikki ne asiakirjat, jotka on luettu kirkossa kyseisenä vuonna. Alkuvuoden kuulutuksissa on täten mukana myös edellisvuoden puolella laadittuja julistuksia, joita ei oltu ehditty aiemmin julkaista. Näin on varsinkin viranomaiskuulutuksissa. Esimerkiksi vuoden 1870 kuulutuksista 11 on edelliseltä vuodelta. Mukaan mahtuu jopa edeltävän vuoden marraskuussa päivättyjä ilmoituksia. Tiedonkulun viiveestä johtuen ei samaisena vuonna ole ehditty julistamaan yhtään joulukuussa päivättyä ilmoitusta. Kuulutukset olisi voitu rajata myös niiden päiväyksen mukaan. Tämä näkökulma korostaisi kuitenkin lähettäjän asemaa, ei niinkään paikallista tiedoitusympäristöä.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaisia kuulutuksia kirkossa luettiin ja ketkä niitä viranomaisten ohella laativat. Lähtöoletuksena on, että kuulutukset heijastelisivat paikallista elämää, tiedonvälitystä, kaupankäyntiä – ja arvomaailmaa. Mitä asioita pidettiin paikallisyhteisössä niin tärkeinä, että ne tuotiin yleisesti kaikkien tietoon? Kuulutusten odote-

taan myös kuvaavan rahvaan ja kruunun välisiä suhteita. Mielenkiintoista on myös seurata muuttuuko kuulutusten aihepiiri ja sisältö 1800-luvun viime vuosikymmenten aikana.

Tutkimuksessa on tarkastelun kohteena myös tiedonvälityksen nopeus. Oletettavaa on, että vielä 1800-luvun lopussa ei tieto hallintokaupungista maaseudulle kulkenut kovinkaan nopeasti. Tavoitteena on selvittää, miten tieto välittyi tavalliselle kansalle ja pidettiinkö joitakin asioita muita kiireellisempänä.

Tarkasteltavaksi valittuna ajankohdalta on kuulutuksia säilynyt seuraavasti:

	1860	1870	1880	1890
viranomais- kuulutukset	113	74	55	314
paikalliset kuulutukset	85	315	305	368
yhteensä	198	389	360	682

Oheisesta asetelmasta ei voi vetää suoraa johtopäätelmää paikallisyhteisön tiedotuksen laajuudesta. Varmuutta ei ole, kuten edelläkin todettiin, kuinka paljon alkuperäisistä kuulutuksista on runsaan sadan vuoden kuluessa ehtinyt häviämään. Vain aniharvassa seurakunnassa pidettiin saapuvista kuulutuksista diaaria. Relevantimpi näkökulma on verrata eri aihealueiden keskenäisten suhteiden muutoksia sekä kuulutusten jakautumista eri kuukausien kesken. Seuraavassa tarkastelussa on otettu huomioon vain ne kuulutukset, joihin on merkitty julistuspäiväys.

Neljän vuoden otoksella ei suuria päätelmiä tiedotustoiminnan kuukausivaihteluista voi tehdä. Joitakin yhteneväisiä piirteitä vuosista voidaan kuitenkin nähdä. Kuulutuksia luettiin kirkossa eniten syys- ja lokakuussa. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että tuohon ajanjaksoon ajoittuu jokavuotiset pestuumarkkinat. Väkeä kulki ja kokoontui kirkolle

JOKA ASIANOMAISILLE

tavanomaista enemmän, ja tiedotukset ja mainokset levisivät laajemmalle kuulijakunnalle. Oman aikansa tietotulvasta voidaan puhua varsinkin vuoden 1870 syksyllä, jolloin syyskuussa julistettiin 52 ja lokakuussa 44 ilmoitusta.

Selvä taantumakausi on puolestaan joului- ja tammikuun vaihe. Esimerkiksi vuonna 1880, jonka joulukuu oli suhteellisesti ottaen tarkaste-lukauden vilkkain, julistettiin Keuruun kirkossa 19 kuulutusta. Kymmenen vuotta aiemmin kuulutusten määrä oli ollut vaivaiset seitsemän. Samoin näyttäisi, että vilkkaimmat peltotyökuukaudet huhti-toukokuu ja elokuu olisivat "rauhoitettuja" kuulutusiltoja.

Keskimäärin paikalliskuulutuksia luettiin kolmisenkymmentä kuu-kaudessa, virallisia alle kymmenen. Tämä tarkoittaa sitä, että joka sunnuntai jumalanpalveluksessa luettiin kahdeksasta kymmeneen kuulutusta tai ilmoitusta.

Tiedonkulun nopeus

Viranomaiset toimittivat julkaistavaksi tarkoitettuja kuulutusiltoja papille joko henkilökohtaisesti tai kirjeenä. Postin hitaasta kulusta johtuen piti esimerkiksi Vaasan viranomaisten toimittaa kirjeensä hyvissä ajoissa matkaan. Viranomaiskirjeet kulkivat vuoteen 1883 asti etupäässä ns. kihlakunnanpostissa. Paikallisesti tiedonvälitystä koetettiin nopeuttaa Keurusseudulla jo vuonna 1846, jolloin aloitettiin viranomaiskuulutusten kuljettaminen reitillä Viikki-Multia-Pihlajavesi-Hoskari. Kunnallishallinnon perustamisen myötä saatiin Keuruulle kuntaposti, joka palveli paikallisen informaation välittäjänä Keuruulta Multialle ja Pihlajavedelle. Vasta vuosien 1878 ja 1879 vaihteessa perustettiin Keuruulle oikea postitoimisto. Postin kulkua nopeutti ratkaisevasti Keuruun halki rakennettu Vaasa-Jyväskylä rata, joka avattiin vuonna 1883.⁵

5. Vihola 1983, s. 24; Katso myös Tommila 1980, s. 260.

Tiedonkulun hitautta lisäsi pitkien etäisyyksien ohella niiden muoto: 1800-luvun puolen välin jälkeen viralliset kuulutukset olivat poikkeuksetta painettuja. Kuulutuksen painoasuun saattaminen saattoi viivyttää tärkeän tiedon leviämistä. Vähintäänkin se pakotti viranomaisia ennakoimaan ja suunnittelemaan tiedotustoimintaansa.

Paikalliskuulutukset välittyivät nopeasti. Yleensä kuulutus annettiin papille samana päivänä ennen kirkonmenoja ja se tuli välittömästi julkaisuksi. Kuulutuksen julkaistiin kuitenkin aina viimeistään seuraavassa jumalanpalveluksessa.

Viranomaisten välittämän tiedon kulkunopeutta voidaan seurata vertaamalla viranomaisten kuulutuksille antamaa päiväystä papin kuulutuksen reunaan merkitsemään julistuspäiväykseen. Varsinkin 1860- ja 1870-luvuilla Keuruun papit ovat lähes aina muistaneet merkitä kuulutuspäivän. Vuoden 1890 kuulutukset ovat ongelmallisia, sillä niistä tuo merkintä useimmiten puuttuu kokonaan.

Tarkastelukauden alussa vuonna 1860 kuulutusten julkaisuun kului keskimäärin 28 päivää. Nopein kuulutus ehti viranomaisen pöydältä kirkkoon kuulutettavaksi 15 päivässä. Kuulutus oli Vaasan maakonttorin laatima ja se käsitteli keisarillisen majesteetin sotilastorppien rakentamiselle myöntämää pidennettyä määräaika. Nopeasti välittyi myös Suomen kenraalikuvernöörin Vaasan lääninhallitukselle lähettämä viesti siitä, että Venäjälle pyrkivien on hankittava matkapassinsa kotiläänistään eikä Viipurin lääninhallitukselta. Se julistettiin Keuruulla 16 päivässä. Hitaimmin tieto välittyi lappajärveläisen Haapalan rässiatalon pakkohuutokaupasta. Tuo kuulutus päättyi Keuruun kirkon rippituoliin julistettavaksi 46 päivässä.⁶

Vuoden 1870 viranomaiskuulutukset päättyivät Keuruulle keskimäärin 34 päivässä. Maksamattomien sakkujen peräämisilmoitus, joka oli kuulutuksista nopein, julkaistiin Keuruulla 18 päivän kuluessa. Sen sijaan 1.7.1870 päivätty yleinen peräänkuulutus, jossa etsittiin useita sakkonsa maksamatta jättäneitä henkilöitä, löysi tiensä julkisuuteen vasta 11.9. eli 71 päivää julistuksen päiväämisen jälkeen. Verorästejä maksamattomien 459

6. JyMA, KKA, Vk 1858–1869, 4.2.1860.

JOKA ASIANOMAISILLE

henkilön etsintäkuulutus saatiin Keuruun kirkossa kulutettua 65 päivän kuluttua sen laatimisesta.

Viranomaiskuulutusten julkaisuun kului vuonna 1880 keskimäärin 29 päivää eli reilut 4 viikkoa. Keskiarvoa tosin nostaa läänin suostuntaveropiirijakoa ja -komiteoita koskevan julistuksen viivästyminen — kuulutus oli päivätty 5.3., mutta julkaistiin Keuruun kirkossa vasta 12.9.. Asiaa selittää se, että suostuntakomiteoiden kokoontuminen Keuruulla määrättiin tapahtuvaksi vasta 23.9.⁷ Ilman mainittua kuulutusta olisi viranomaisten kuulutusten keskiarvo ollut 23 päivää. Vuoden 1880 nopein kuulutus oli keisarin kiitoskirjoitus saamistaan onnitteluista hallittuaan valtakuntaa 35 vuotta. Se viipyi matkallaan ainoastaan kolme päivää.⁸ Myöskään Tarvaalan maatalousoppilaitoksen julistus vapaista oppilaspaikoista ei joutunut odottamaan julkaisemistaan. Tieto Keuruun nuorisolle välittyi kuudessa päivässä.⁹

Päätelmät 1890-luvun tiedonkulun nopeudesta nojaavat vain muutama havaintoon. Kuten aiemmin on mainittu, Keuruun papit jättävät kuulutuksiin merkitsemättä niiden julistuspäivän muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Neljänkymmenen neljän kuulutuksen perusteella laskettu keskimääräinen kuulutuksen julkistamisaika on 45 päivää. Huomioitava on, että valtaosa kuulutuksista, joihin päiväys on merkitty, on etsintäkuulutuksia, ja että koko vuonna kuulutuksia julistettiin yhteensä 314. Vertailun vuoksi voidaan mainita, että vuonna 1890 Tarvaalan maatalousoppilaitoksen ilmoitus luettiin Keuruun kirkossa 19 päivää ilmoituksen päiväyksen jälkeen¹⁰.

7. JyMA, KKA, Vk 5.3.1880.

8. JyMA, KKA, Vk 3.5.1880.

9. JyMA, KKA, Vk 30.4.1880.

10. JyMA, KKA, Vk 22.4.1890.

Kuulutusten sisältö

Peräänkuulutukset

Virkakuulutuksista valtaosa oli etsintä- eli peräänkuulutuksia. Vuonna 1860 annetuista 116 virkakuulutuksesta 56 eli 46 % oli etsintäkuulutuksia. Vuonna 1890 niiden osuus oli peräti 81,5 %. Maksamattomat sakot tai verot tai oikeudenkäynnin pakoilu olivat tyypillisimpiä peräänkuulutusten aiheita:

"Alla nimetyt ihmiset ovat viime vuoden kuluessa sakotetut, nimitäin...Ja koska tuntematonta, on missä edellä nimitetyt henkilöt nykyään oleskelee, niin kuulutetaan niitten perään tämän kautta julkisesti, käskyllä asianomaiselle kruunun- ja kaupunkien palvelijoille, mainittuja ihmisiä visusti tiedustelemaan sekä niille tuomitut sakot, tavatessa, ulosottaa ja rahat tahi myös todistus siitä, että sakot ovat oikein sovitetut, sitten tänne lähettää..."¹¹

Näissä kuulutuksissa etsittiin tyypillisesti samalla kertaa useita ihmisiä. Esimerkiksi 14.5.1870 päivätyssä kuulutuksessa peräänkuulutettiin 53 kruunun maksunsa laiminlyönyttä henkilöä.¹² Kustakin etsitystä mainittiin aina maksamattoman suorituksen suuruus. Sakkojen kyseessä ollessa ilmoitettiin myös, miten pitkällä vankeudella laiminlyönti ja rästi voitiin sovittaa.

Myös yksittäistä henkilöä voitiin peräänkuuluttaa. Tällöin kyseessä oli useinkin oikeudenkäynnin välttely. Rikoksesta epäilty tiesi kiinnijoutumisen johtavan tuomioon ja siksi pakoili lain kouraa. Kesäkuussa 1890 Vaasan lääninkanslia etsintäkuulutti heikkomielisen itsellisen Kustaa Loviisanpoika Puumalan Kaustisista, joka oli vuolimella kolmesti pään

11. JyMA, KKA, 27.4.1860.

12. JyMA, KKA, 14.5.1870.

JOKA ASIANOMAISILLE

lyömällä surmannut torppari Aprami Eliaksenpoika Mikkolan. Etsitystä annettiin tarkat tuntomerkit:

"...Kustaa Puumala, joka tilaisuudessa oli varustettuna jalka-kaheilla ja pujettuna mustansinisiin housuihin, sinisenraitaiseen puolivillaiseen takkiin, harmaaseen verkalakkiin varustettuna pellillä..."¹³

Rikoksentekijän ei toki aina tarvinut olla syyllistynyt näin rankkaan tekoon joutuakseen etsintäkuulutetuksi. Vaasan raastuvanoikeudessa kanteenalaista "raatarinkisälli" Henrik Edvard Sundgrenia etsittiin oikeuteen vastaamaan syytteeseen juopumuksesta ja rähinästä.¹⁴ Myös silminnäkijöitä ja todistajia saatettiin virallista kuulutusta käyttämällä etsiä oikeuden eteen.

Paikalliskuulutuksissa etsittävät henkilöt olivat tyypillisimmillään karanneita työntekijöitä, renkejä ja piikoja. Vuoden 1890 paikalliskuulutuksista kolmessatoista kuulutettiin karkulaisten perään. Kuulutuksissa vedottiin usein palkollislainsäädäntöön ja vaadittiin karkulaisten palauttamista:

"Minun piikani Anna Gabrielintytär on pois karannu minun palveluksestani, niin saan tämän kautta ilmoittaa, että ei mahda kukkaan pittää häntä työssään. Edes vastuun haastolla. Keuru se 4. p. Elokuuta 1860.

Henrik Salonsaari"

Etsintäkuulutusten määrän kasvu 1800-luvun viime vuosikymmenen aikana johtuu ennen kaikkea lisääntyneestä muuttoliikkeestä. Erityisesti Etelä-Pohjanmaalta muutettiin Amerikkaan kultaa vuolessaan – ja usein ilman muuttotodistusta ja passia. Muuttajien motiveista löytyi

13. JyMA, KKA, Pk 6.6.1890.

14. JyMA, KKA, Pk 19.12.1870.

taloudellisten ongelmien lisäksi myös selvittämättömiä rikos- tai riita- asioita.¹⁵

Kadonnut tai löytynyt

Kadonnutta omaisuutta pyrittiin löytämään sekä virallisten että paikallisten kuulutusten avulla. Virkateitse etsittiin tietoja useinmiten kadonneista arvoesineistä ja eläimistä, etenkin hevosista. Mikkelin lääninkanslia julkaisi 5.4.1890 kuulutuksen torpparin kadonneesta hevosesta:

"Tänne tulleen ilmoituksen mukaan on varkaan käden kautta viime maaliskuun 12 päivänä Mikkelin kaupungissa silloin pidettävillä talvimarkkinoilla torppari Thomas Essmanilta, Juvan pitäjän Inkilän kylästä kadonnut yksi yli 9 korttelia korkea, ruuninkarva ruunahevonen, mustalla harjalla ja mustalla paksulla hännällä sekä patit jaloissa ja liikkaava oikeata takajalkaansa sekä reslareki, mahanpuoleiset mäkiwyöt ja uudet venäläiset suitset..."¹⁶

Katoamisiin liittyi varsin usein epäilyjä varkaudesta. Kysymys saattoi myös olla murtomiehen anastamasta omaisuudesta, kuten vuonna 1870 julkaistussa kuulutuksessa, jossa ilmoitettiin Kälviän kirkkoherralta rovasti Lauri Mauno Castrenilta kadonneeksi pappilaan tehdyn murron yhteydessä kaksi ja puoli tusinaa hopeisia ruokalusikoita, 32 hopeista teelusikkaa, pari tarjoiluotinta, jälkiruokalusikkaa sekä muuta arvokasta ruokailukalustoa. Ilmoituksessa luvattiin 25 markan löytöpalkkio varkaiden kiinnisaamiseksi ja tavaran löytymiseksi.¹⁷

15. Toivonen 1963, s. 72–73.

16. JyMA, KKA, Vk 5.4.1890.

17. JyMA, KKA, Vk 30.7.1870.

JOKA ASIANOMAISILLE

Kadonneiden tavaroiden löytymisestä ilmoitettiin myös virallisilla kuulutuksilla. Kuten "kadonneet"-ilmoituksissa niin myös "löytyneet"-kuulutuksissa käsiteltiin lähes yksinomaan arvokasta omaisuutta. Tavallisesti kyseessä oli kiinniotettu eläin, mutta myös muista arvokkaammista löydöistä tehtiin virallinen ilmoitus. Esimerkiksi elokuussa 1880 ilmoitettiin Iossakyrössä varastettua tavaraa etsittäessä löytyneestä kultasurmuksesta, jonka omistajalle annettiin vuosi ja yksi yö aikaa sormuksensa lunastamiseen Isonkyrön kunnallislautakunnan esimieheltä.¹⁸

Löytyneiksi voitiin julistaa myös rikollisilta takavarikoiduiksi tulleet, varastetuksi epäillyt esineet. Hämeenkyrön nimismies oli takavari-koinut pidätyksen yhteydessä ilmajokelaiselta torpparilta Matti Samulelin-poika Kanalta "...mustan, ruunin ja keltapohjaisen silkkihiinan, ruunin kaulavaatteen, kaksi muokattua vasikannahkaa, verkaisen naisten kapotin lämpisäällä ja mustalla särtinki vuorilla sarkaiset turkit villasella vuorilla ja sipirjan-nahkaa ja sormikkaat...", joille nyt etsittiin oikeata omistajaa kuulutuksen avulla. Kanala puolestaan ilmoitettiin passitetuksi Turun linnaan.¹⁹

Löytö, josta kuulutettiin 26.9.1890, ei kuulunut kaikista tyypillisimpiin: huhtikuussa oli Laihian ja Jurvan pitäjien välisestä metsästä löytynyt surmatun miehen luuranko. Piirilääkäri J. N. Toppeliuksen lausunnon mukaan mies oli ehtinyt olla kuoleena vähintään kaksi vuotta. Laihian piirin nimismies etsi lääninkanslian kautta löytyneelle ruumiille tunnistajia, sillä kyseisiltä paikkakunnilta ei ketään ollut kateissa.²⁰

Paikalliset "löytyneiden ja kadonneiden" ilmoitukset käsitelivät paljon viranomaiskuulutuksia arkipäiväisempiä ongelmia. Joku oli kadottanut huivinsa kirkkomatkalla, joku puolestaan löytänyt silmälasit tienpienta-reelta. Kadonnutta esinettä haettiin toiveikkain mielin ja ihmisten hyvään tahtoon uskoen:

18. JyMA, KKA, Vk 21.8.1880.

19. JyMA, KKA, Vk 5.4.1860.

20. JyMA, KKA, Vk 26.9.1890.

" Mäntymäen eteläpäässä, joka kallistuu itä puoliselle syrjälle, olevalta kaski hakkuulta, on viime keskiviikon eli torstain maissa kadonnut allekirjoittaneen hyvä ison puoleista sorttia oleva työ kirves. Se hyvä ihminen joka on minun kirveeni tarvitukseen ottanut, olis hyvä ja nyt kohta toimittais sen Lehtiniemeen K. A. Ahlmannille ja jos niin on, että viejä on kirveen ottanut sillä mielellä että sem salata eli varastaa, niin on nöyryin pyyntöni että joka mainitusta kirveestä minulle voi tiedon antaa tahi takaisin toimittaa maksan hyvän palkinnon, pyytää K. A. Ahlman.

Keuru 17.7.1880²¹

Ilmoitus on laadittu niin, että katuva varaskin voisi kasvojaan menettämättä palauttaa saaliinsa.

"Kadonneet ja löytyneet" -luokan luettiin Keuruulla vuosittain runsaasti. Ryhmän osuus kaikista virkakuulutuksista on suurimmillaan vuonna 1880, jolloin sen osuus oli 21,8 %. Pienimmilläänkin, vuonna 1860, tähän luokkaan kuuluvia kuulutuksia oli 10,6 % kaikista kuulutuksista. Kadonneiden ja löydettyjen esineiden osuus paikalliskuulutuksista oli huomattavasti pienempi. Vuoden 1880 kuulutuksista 27 eli 8,8 % käsitteli tätä aihepiiriä. Vuonna 1890 osuus oli 6,0 %.

Talouselämää koskevat kuulutukset

Erilaisia talouselämän asioita, kaupankäyntiä, työtilaisuuksia ja huuto-kauppoja koskevia ilmoituksia on runsaasti sekä viranomaiskuulutusten mutta erityisesti paikalliskuulutusten joukossa. Viranomaiskuulutuksista vuonna 1860 peräti 18,9 % käsitteli jotain talousasiaa. Tyypillisimmässä tähän ryhmään luettavassa kuulutuksessa ilmoitettiin pidettäväksi määrätystä pakkohuutokaupasta. Huutokaupan saattoi olla karjaa tai muuta irtainta omaisuutta – tai peräti kokonainen maatila – maksamattomien velkojen ulosmittaamiseksi:

21. JyMA, KKA, Pk 17.7.1880.

JOKA ASIANOMAISILLE

"Kuvernöörin viran läänissä tämän kuun 1 p:nä annetun päätöksen mukaan, tulee maanviljelijä Juhana Rietrik Arpen 1/8:osa manttaalia Moijasen Perintö talosta N:o 5 Keurusten kylässä ja Keuruun pitäjässä 16 p:nä tulevassa kesäkuussa, kello yksitoista edellä puolen päivän, julkisessa huutokaupassa täällä myytäväksi, kirkkoherra ja provasti L. R. Malmstenin mainittuun tilaan pantatun velan maksamiseksi, kuusisataa ruplaa, ynnä kasvun ja lain käynnin kulunkien kanssa; joka asianomaisille tämän kautta ilmoitetaan..."²²

Myös paikalliskuulutuksissa oli runsaasti huutokauppailmoituksia. Näissä usein korostettiin, erotukseksi pakkohuutokauppa-ilmoituksiin, että kyseessä oli *vapaaehtoinen* huutokauppa. Huutokaupan pitäjä saattoi rahantarpeessaan myydä esimerkiksi ylimääräisenä pitämänsä lehmän tai muuta irtainta omaisuutta. Huutokauppa saattoi olla myös perikunnan ilmoittama, jolloin realisoitiin vainajan irtain omaisuus. Huutokaupasta huolehti tuolloin uskottu mies tai holhooja:

"Maanantaina sisällä olevan syyskuun 29:nä päivän avisjoonilla poismyyjään enemmän tarjoavallen Torppari Matti Kankaanpään kuoleman jälkeen jääny irtain omasus Kankaanpään torpassa Miehen pitovaatteita, samassa tilaisuudessa pois myijään Lehmijä ja Lampaita yynnä muuta torpan irtaimistoa se on santti mikonpäivänä kun on avisjooni Kankaanpään torpassa Keurulla.

Reetu Wessari holhooja"²³

Ajan tavan mukaan uskottiin huutokaupan avulla saatavan paras mahdollinen hinta. Huutokaupan oli viinanteko-oikeuksia, valtion metsätuotteita ja virkataloja. Huutokaupan kautta annettiin tehtäväksi myös useimmat julkiset urakat vähiten työstään pyytävälle.

Kirkossa luettiin huutokauppailmoitusten lisäksi myös mainoksiksi luokiteltavia ilmoituksia. Myytäväksi tarjottiin tuotteita virsikirjoista

22. JyMA, KKA, Vk 9.2.1860.

23. JyMA, KKA, Pk (kuulutettu) 14.9.1890.

silakoihin. Yleisimmät myytäväksi tarjotut artikkelit olivat kuitenkin viljansiemenet ja jauhot.

"Rukiita myydään Pöyhölässä, huonompia 24 suurempia 25½ mk tynnyriltä."²⁴

Ilmoituksesta ei ilmene suoranaisesti, kenen rukiista oli kyse, koska ilmoitusta ei ole allekirjoitettu. Todennäköistä kuitenkin on, että pappila myi oman viljavarastonsa ylijäämiä.

Mielenkiintoinen ilmoitus julkaistiin 21. päivä heinäkuuta 1860. Tuolloin luettiin Ollilan talon isännän Adam Cederlundin allekirjoittama mainos, jossa hän ilmoitti huutokauppaavansa kirkonmäellä puolikkaan tynnyrillisen tervaa sekä tyhjiä tervatynnyreitä.²⁵ Terva lienee jäänyt yli kirkon katon tervauksesta, joka suoritettiin alkuvuodesta. Cederlund toimi vuoteen 1862 asti Keuruun seurakunnan kirkonväärtinä.²⁶

Keuruulla kiertelivät lähiseutujen maakauppiaat ja rannikkokaupunkien porvarit voita, lihoja ja nahkoja ostelemassa. Vuonna 1880 ainakin tamperelainen K. K. Bärmér, laihialainen Jaakko Manni, närpiöläiset Josef Kruk, Anders Böling ja Nykort, teuvalainen Matti Jouppi sekä A. Peltonen, A. Toikkanen ja P. Puhakka kilpailivat keuruulaisten tuottajien elintarvikkeista. Kilpailu vaikutti nostavasti ainakin voin hintatasoon: mainittuna vuonna voileiviskän hinta kipusi heinäkuussa tarjotusta 13,50 markasta lokakuuhun mennessä 17,50 markkaan.²⁷ Tiukin kamppailu keuruulaisten voituotannosta käytiin lokakuun 10. päivänä, jolloin lähes peräkkäin julistettiin seuraavat kuulutukset.²⁸

24. JyMA, KKA, Pk (kuulutettu) 28.3.1880.

25. JyMA, KKA, Pk 21.7.1861.

26. Vihola 1983, s. 293; Leikola 1928, s. 168.

27. JyMA, KKA, Pk 24.7.1880, 22.10.1880.

28. JyMA, KKA, Pk (kuulutettu) 10.10.1880.

JOKA ASIANOMAISILLE

"Voita ostetaan Päkäriltä huomenna ja ensi keskiviikkona Viinikassa ja maksetaan 17 markkaa leiviskältä hyvästä voista; humaloita myöskin ostetaan ja maksetaan 8 markkaa leiviskältä.

Nykort Närpiö."

"Voita ostetaan Karl Valtasen filial kaupassa Pohjaislahdella ensi maanantaina eli huomenna ja seuraavinakin päivinä, ja maksetaan 17 mk leiviskästä. Tarkka ja rehellinen mitta.

Pohjaislahdella Lokakuun 9 p. 1880
P. Puhakka"

Puhakka oli alunperin kirjoittanut ilmoitukseensa tarjoavansa voista vain 16 markkaa 25 penniä. Arvoitukseksi jää, missä vaiheessa hän oli ehtinyt korottamaan tarjoustaan. Nykortin ilmoitukseen ei ole merkitty muuta päiväystä kuin julistamisajankohta, joten on mahdoton päätellä, kumpi jätti ilmoituksensa ensin.

Suurin Keuruun kirkossa julistetty ostotarjous oli valtion tekemä: 2.9.1890 päivätyksessä ilmoituksessa etsittiin vasta perustetulle Suomen rakuunarykmentille sataa rintamahevosta. Keuruulle ostajien oli määrä saapua 8. lokakuuta. Tiedossa ei ole, kuinka moni keuruulainen lopulta suostui hevosensa armeijalle myymään.²⁹

Työtä tarjoavien ilmoitusten määrä lisääntyy 1800-luvun loppupuolella. Vuonna 1860 vain kolmessa ilmoituksessa tarjottiin työtä – 1890 vastaavia ilmoituksia oli peräti 32. Suhteellisestikin tarkasteltuna työtarjousten määrä yli kaksinkertaistuu 3,5 prosentista 8,7 prosenttiin. Työilmoitusten määrän kasvussa heijastuu yleinen trendi. Metsäteollisuuden kehittyminen lisäsi raakapuun tarvetta, mikä puolestaan toi maaseudulle työtilaisuuksia hakkuiden ja uittojen kautta. Teiden ja siltojen rakentamiseen ja kunnossapitoon tavittiin myös yhä enemmän työvoimaa. Rakentamis- ja korjaustyöt annettiin tyypillisesti huutokaupan

29. JyMA, KKA, Pk 2.9.1890.

perusteella vähiten vaativalle, kuten meneteltiin vuonna 1860 kirkon kattourakassa:

"Ensi lauantaina joka on se 7. päivä Heinä kuussa avisionin kautta ulos taritaan tämän kirkon katon koriu ja Tervu — joka tule sillen vähenä vaativallen takausta vastan annettavaxi — Samassa tilaisuudesä pois myidän magaziini loput hirret. Keuru se 23.6.60.

Cederlund³⁰

Vuoden 1890 työilmoituksista valtaosa oli metsätöitä: metsänhakuuta, hirrenvuolua, tukinuittoa ja -vetämistä. Uusien työtilaisuuksien ilmaantuminen aiheutti myös ongelmia paikallisyhteisössä. Rengit tunsivat suurta houkutusta karata talollisen palveluksesta paremmin palkattuun tukinuittoon. W. Rosenlew ja kumppanit -yhtiön ilmoitus, joka julkaistiin 30.4.1880, pyrki hillitsemään liian innokkaita työnhakijoita:

"Tämän kautta ilmoitetaan että kukaan ei saa lähteä tukin uitto työhön, jos hänellä ei ole asijan omaista totistusta että hän ei ole toisen palvelukseen kiinnitetty. Keuruulla 30 p. Huhtikuuta 1880.

W Rosenlevi ja kunppan

L. G. Häyrinen³¹

Elinkeinoelämän vähittäisestä monipuolistumisesta saadaan vihjeitä myös tarkastelemalla niitä ilmoituksia, joissa eri alojen käsityöläiset ja muut erikoisammattin harjoittajat tarjosivat palveluksiaan yleisölle. Näiden ilmoitusten määrä oli suurimmillaan vuonna 1880, jolloin Keuruun kirkossa luettiin kahdeksan "palvelualan" mainosta. Ilmoituksista neljä koski myllyjen toimintaa, yksi kellosepän työtä, yksi satulasepän työtä,

30. JyMA, KKA, Pk 23.6.1860.

31. JyMA, KKA, 30.4.1880.

JOKA ASIANOMAISILLE

yksi karvarin ja yksi maalarin työtä.³² Vuonna 1890 vastaavia ilmoituksia oli neljä. Ilmoitusten joukossa oli kirjansitojan sekä Hämeenlinnassa toimivan asianajajan mainokset:

"Allekirjoitettu joka viidettä vuotta on harjoittanut asiatoimistokonttooria täällä ja olen suurentanut työalani saan kunnioitettavalle yleisölle ilmoittaa että vastaan otan kaikanlaisia oikeuden asioita, jätän ja ulosotan kirjoja, valituksia y.m. Kuvernöörin virastosta sekä toimitan Hovioikeuteen, Senaattiin y.m. oikeuksiin kaikkian asioita niin hyvin sisään jättämisen kuin ulosottamisen asiakirjoista. Välitän talon kauppoja. Rahain nosto tointa. Vakuutan irtainta ja kiinnettä omaisuutta, henki- ja tapaturma vakuutusta. Toimitan paikkoja palkollisille y.m. Ollessani Amerikkaan valtioitten Suomalais siirtolais toimikunnan asiamiehenä täällä niin saa kauttani ostaa pilettiä sinne y.m. tietoja sieltä. Maksut halvat kaikista toimituksista. Hämeenlinnassa Kesäkuulla 1890.

G. H. Lagermann

Sikaareja ja papyrosseja saa halvimmalla, tehtaan hintaan paljottain, sekä sisä että ulkomaalaisia.³³

Keuruun kirkossa luetuista paikalliskuulutuksista talouselämään liittyvät kuulutukset muodostivat suurimman yksittäisen ryhmän. Pienimmillään sen osuus oli vuonna 1880, jolloin 38,4 % kuulutuksista käsitteli jotain talousasiaa. Suurimmillaan ryhmän osuus oli puolestaan vuonna 1870, jolloin kuulutuksista peräti 146 eli 46,3 % oli lähinnä mainokseksi luokiteltavia.

32. JyMA, KKA 24.1.1880, 25.2.1880, 29.5.1880, 23.6.1880, 8.8.1880, 12.9.1880; kaksi ilmoitusta päiväyksettä, julistettu 7.3.1880, 12.9.1880.

33. JyMA, KKA, Pk kesäkuu 1890.

Liikenne

Paikallisia liikenneoloja koskevien kuulutusten osuus vaihteli vuosittain 5,2 % ja 8,9 % välillä kaikista kuulutuksista. Kuulutukset koskivat tien- ja sillanrakennusta ja korjausta, rautaeiden rakentamista sekä vesiliikennettä. Vuonna 1890 mukaan tulevat myös postitoimiston ilmoitukset saapuneesta postista.

Joka vuosi pidettiin keväisin tieden kunnan tarkastuksia. Nimismies ilmoitti kuulutuksilla syynin ajankohdan ja varoitti osakkaita tai tiehoitovelvollisia seuraamuksista, jotka laiminlyöjää odotti. Vuoden 1870 toukokuussa annetussa ilmoituksessa määrättiin tiet korjattavaksi kahden viikon määräajassa, muutoin työ teetettäisiin ulkopuolisella osakkaiden kustannuksella.³⁴

Tutkimusjaksoon ajoittuu Keuruulla myös merkittäviä tierakennusurakoita. Haapamäen Petäisten kestiekievarista Syvingsalmen kautta Ruoveden Mustajärven kylään johtavaa tien rakentaminen aloitettiin vuoden 1879 syksyllä ja sitä jatkettiin seuraavana vuonna. Nimismies R. Polén kuulutti tienteon edistymistarkastuksesta seuraavasti:

"Ens'lauantaina 12 päivä tässä kuussa j.p.p. pidetään uusi syyni uudella maantiellä Kivimäestä Ruoveden rajaan, ja ne tieosat jotka silloin eivät ole tarpeen mukaan sannotetut myydään oitis huuto-kaupalla sannottavaksi, niitten maksun päälle jotka ovat ottaneet tien reilassa pitääkseen. Keuruulla Kesäkuun 5 p. 1880. R. Polén"³⁵

Sillankorjaukset työllistivät tienteon ohella paikkakuntalaisia. Kuulutuksissa aika ajoin kehoitetaan siltojen osakkaita joko ryhtymään sillan korjausurakkaan, maksamaan korjaajan palkka tai toimittamaan siltatyömaalle rakennustarvikkeita. Rakennus- ja korjauskustannukset jyvitettiin osakkaiden veronmaksukyvyyn mukaan. Vuonna 1860 julistettiin

34. JyMA, KKA, Pk 5.5.1870.

35. JyMA, KKA, Pk 5.6.1880.

JOKA ASIANOMAISILLE

Keuruun kirkossa luettelo Järvenpään virran sillan rakentamiseksi tarvittavista rakennusaineista. Luettelossa ilmoitettiin, kuinka monta tukkia tai muuta materiaalia kunkin osakkaan oli määräaikaan mennessä paikalle toimitettava. Järeimmät puut, jotka olivat 24 kyynärtä (14,25 m) pitkiä ja latvastaan halkaisijaltaan 12 tuumaa (n. 36 cm) paksuja, kuuluivat suurimpien talojen osuuteen.³⁶

Vesiliikennettä koskevia ilmoituksia on vähän. Keuruu sijaitsi latvavesistöissä lähellä vedenjakajaa, mikä hidasti laivaliikenteen kehittymistä. Ensimmäinen Keuruselällä liikennöinyt laiva oli höyrylaiva Keuru, joka valmistui ja aloitti liikennöintinsä kesällä 1885. Laivan pääreitti kulki Kolhosta Mäntän kautta kirkonkylään. Alus lopetti säännöllisen reittiliikenteen vuosisadan vaihteessa.³⁷

Vaikka Keuruselällä ei liikennöitykään, tarjotaan jo vuoden 1870 kuulutuksissa keuruulaisille kyytiä höyrylaiva Toivon mukana Tampereelle:

"Täten saan tietää antaa, että Höyryvene Toivo lähtee sunnuntaina tulevan syyskuun 4nä päivänä kello 6 aamulla Ruoveden Filppulan koskelta viemään väkeä Tampereelle. Sekä meno että tulo matka yhteensä maksaa 2si markkaa, joka pitää lähteissä maksettaman. Tampereelta, elokuun 24 päivänä 1870.

J. Alenius, Laivan päällikkö"

Alus on tehnyt kyseisenä vuonna ilmeisesti kaksikin matkaa, sillä seuraavasta matkustusmahdollisuudesta ilmoitettiin syyskuun 21. päivä. Tuolloin väkeä vietiin Tampereelle viikoksi.³⁸

Postin perustaminen näkyi Keuruun kirkon kuulutuksissa vasta vuonna 1890, vaikka Keuruu saikin valtion postikonttorin jo vuonna 1879. Tähän vaikutti varmasti postiliikenteen nopeutumisen myötä lisääntynyt

36. JyMA, KKA, Pk 21.12.1860.

37. Vihola 1983, s. 234–235.

38. JyMA, KKA, Pk 24.8.1870, 21.9.1870.

postinkuljetus: Vaasa-Jyväskylä rautatie avattiin vuonna 1883 ja Vuonna 1888 radanvarteen perustettiin uusia postilaitureita Kolhoon, Haapamäelle ja Pihlajavedelle.³⁹ Vuoden 1890 kuulutuksista seitsemässä ilmoitettiin postikonttorista noudettavista lähetyksistä.

Kunnan ja seurakunnan ilmoitukset

Kunnalliset ilmoitukset on järjestetty Keuruun kirkonarkistossa pääsääntöisesti muiden paikalliskuulutusten joukkoon. Ainoastaan vuosilta 1865, 1887–1903 sekä 1923 kunnan antamat kuulutukset on omana sarjanaan. Tosin noidenkin vuosien kuulutuksista osa on paikalliskuulutusten seassa.

Paikalliskuulutusten kunnallisilmoitukset käsittelivät suurimmaksi osin vaivahoitoasioita. Sosiaalitoimi oli jo 1800-luvun lopulla eräs kunnan taloutta eniten kuormittava alue. Vaivaiset hoidettiin yhteisvastuullisesti siten, että kukin talo piti vuorollaan köyhää hoidettavanaan. Hoitoaika määräytyi talon manttaaliluvun mukaan.⁴⁰ Kuoleman kautta vapautuneeseen hoitopaikkaan etsittiin kuulutusten avulla uutta hoidettavaa:

"Ensi tulevana sunnuntaina se 15 p. täsä kuusa täytetään Viikin, kuoleman kautta avoimeksi tullut vaivais ruoti, jota tämän kautta tiedoksi tehdään muistutuksella, että ruodin hakijat sitä ilmoittavat minun tykönäni pappilassa. Keuruu 8.9.60.
L. R. Malmstén, pastor"⁴¹

Orpolapsia, sokeita tai muuten vammautuneita saatettiin myös huutokaupata eläteiksi vähiten kunnalta elatusapua pyytävälle. Heinäkuun 30. päivänä vuonna 1870 ilmoitettiin viikon kuluttua pidettäväksi aijotusta huutokaupasta, jossa oli tarkoitus antaa mielipuolet torpanpoika hoidetta-

39. Vihola 1983, s. 244.

40. Vihola 1983, s. 69–70.

41. JyMA, KKA, Pk 8.9.1860.

JOKA ASIANOMAISILLE

vaksi vähiten tarjoavalle.⁴² Aiemmin kesäkuussa oli vaivaislautakuntaa kuulutettu koolle kuvernöörin kehoituksesta tekemään selkoa paikkakunnan orpolapsista ja suojattomista.⁴³

Kunta-asioita koskevien ilmoitusten suhteellinen osuus kaikista paikalliskuulutuksista vaihteli 6,5 ja 9,4 % välillä. Parhaana vuonna, vuonna 1880, julistettiin 27 kunnalliselämään liittynyttä ilmoitusta. Kuntakuulutuksiin voitaisiin kuitenkin lisätä tässä liikenne-kuulutuksiin luokitellut ilmoitukset, sillä teiden kunnossapito kuului kunnan asukkaiden velvollisuuksiin. Kunnallisia kuulutuksia sisältyy lisäksi yleisiksi luokiteltuihin ilmoituksiin: vero asioissa käsiteltiin sekä valtion että kunnan verotusta.

Seurakuntaa koskevissa ilmoituksissa käsiteltiin lähinnä seurakuntahallintoon liittyviä asioita. Tärkeimmät asiaryhmät olivat kirkollisten toimitusaikoihin ja opetustoimeen liittyvät ilmoitukset. Tässä tutkimuksessa opetusasiat on luokiteltu koko ajanjakson ajalta kirkollisiksi asioiksi, vaikka kouluasetus siirsikin opetusvelvollisuuden seurakunnalta kunnalle. Opetukseen liittyvien ilmoitusten määrä nouseekin vuoden 1860 yhdestä tapauksesta vuoden 1890 kahdeksaantoista tapaukseen eli 1,2:sta 4,9 prosenttiin.

Myös kirkon virkamiesten palkkausasioista, verojen tai vuolujen keruusta, ilmoiteltiin kuulutuksissa. Marraskuun 30. päivänä 1890 luetuissa kuulutuksissa ilmoittivat sekä kappalainen K. Kallio, kanttori K. A. Ahlman, sekä lukkari K. Nukari perivänsä saataviaan. K. Kallion ilmoitus kuului seuraavasti:⁴⁴

"Allekirjoittanut kokooa palkkansa samoina päivinä kuin kirkkoherarkin. Koska ei tarvitse vastaan ottaa huonoa viljaa enempää kuin muutakaan saatavaa, niin toivon että kaikki toisivat kelvollista tavaraa.

42. JyMA, KKA, Pk 30.7.1870.

43. JyMA, KKA, Pk 23.4.1870.

44. JyMA, KKA, Pk 29.11.1890.

Rahassa myös voi maksaa jolloin kappa viljaa maksaa 10 p.
Pöyhälä 29 p. Marrask. 1890. K. Kallio"

Ilmoituksen sävystä voisi päätellä, ettei papin kapat aina olleet aivan priimatavaraa, koska asiasta piti jo etukäteen huomauttaa.

Seurakunnan rakennusten korjausasioita käsiteltiin vuoden 1870 kuulutuksissa laajasti. Erityisesti pappilan korjausurakasta valmisteluineen tiedotettiin useasti kirkonkuulutusten välityksellä. Helmikuun 12. päivänä kuulutti pastori F. K. Bergroth pappilan tallin osallisia kokoon "tuumaamaan mainitun huoneen korjausta".⁴⁵ Kuukauden päästä ilmoitettiin pappilan asuintalon korjauskokouksesta ja toukokuun 5. päivänä kutsuttiin puolestaan pappilan leipomorakennuksen korjauksesta vastuullisia talollisia keskustelemaan korjausurakasta. Syyskuun 17. päivä ilmoitettiin pidettävästä pappilan rakennusten lopputarkastuksesta:

"Mikonpäivä lauantaina, joka on 1. päivä Lokakuuta tulee syyni pidettäväksi pappilan asuintuvan, pakarin ja hevostallin kohdalta. Ne kylät Keuruun emäseurakunnasta, joilla on osaa mainittuihin huoneisiin, lähettäköt silloin syynimiehensä paikalle, tutkimaan jos työ on kelvollisesti tehty ja samalla kerta vastaanottamaan kulunki laskut eli rätinkit.

Keuruulta 17. se syysk. 1870, F. H. Bergroth
Syyni on Mikonpäivä lauantaina kello 3 j.p.p."

Syynistä ei ole jäänyt pöytäkirjatodistetta, josta voitaisiin todeta, miten työ tuli tehdyksi. Myöhemmistä ilmoituksista voitaneen kuitenkin päätellä työn valmistuneen hyväksyttävästi, sillä 15.10. ja 29.10. päivätyissä ilmoituksissa peräävät rakennusurakoitsijat saataviaan:

45. JyMA, KKA, Pk 12.2.1870.

JOKA ASIANOMAISILLE

"Talolliset Jukojärven ja Suolahden kylissä tulkooot maksamaan Pappilan pakarituvan rakennus palkkaa sekä muita kustannuksia, lauantaina 22 päivä tässä kuussa kello 2 jälkeen puolen päivän pitäjän tuvassa, muistutetaan että kukin asian omainen silloin tulis

suorittamaan maksusa sillä työn tekiät vaativat palkkasa. Keuruulta 15 päivä Lokakuuta 1870.

Abraham Jukola, pyydetty toimitusmies⁴⁶

"Kaikki ne Talolliset jotka osaa ottavat Pappilan asuintuvan rakennukseen, käsketään ensi lauantaina Adan Klakin tykönä maksamaan mainitun tuvan korjaus kustannukset, kukin manttaalisa jälkeen.

Keuruulta Lokakuun 29 päivänä 1870.

A. Heinänen, ylöskantomies määrätty

Ylöskanto on Pyhäinpäivä Lauvantaina.⁴⁷

Hauskan yksityiskohdan aikansa kirkollisista tavoista antaa lukkari Ahlmanin kuulutus, joka koski seurakunnan virrenveisuuta:

"Siitä suuresta luike [?] veisuusta mitä tässä meidän seurakunnassa suuremmasta osasta, erittäin täällä kirkossa on tapana, saan täten varottaa sitä eli niitä jotka ei varmat nuotti taidosta ole että ei pidä huudettaman mitä kukin voi ja jaksaa vaan siinä pitää pidettämän järjestys. Minä vaadin nin.

K. Ahlman⁴⁸

Kertooko se, että asia otettiin esille näin virallisesti, enemmän seurakunnan todellisesta kurittomuudesta vai Ahlmanin herkkäsieluisuudesta, jääköön kunkin itsensä pääteltäväksi.

46. JyMA, KKA, Pk 15.9.1870.

47. JyMA, KKA, Pk 29.10.1870.

48. JyMA, KKA, Pk (ilman päiväystä).

Vapaa-ajan kuulutukset

Yhteiskunnan ja paikallisyhteisön muutos näkyy selvästi paikalliskuulutuksissa. Ihmisten lisääntynyt vapaa-aika ja vaurastuminen antoi mahdollisuuden myös vapaa-ajan rientojen järjestämiseksi. Kirkko salli myös niistä ilmoittamisen yleisten kuulutusten joukossa. Huvit olivat toki viattomia ja usein niihin liittyi yleishyödyllisyyttä.

Vuoden 1860 kuulutusten joukossa ei ole lainkaan vapaa-aikakuulutuksia ja vuonna 1870 sellaiseksi luokiteltavia on vain yksi: kanttori N. Karikko ilmoittaa antavansa halukkaille opetusta koraalimusiikissa ja virrenveisuissa.⁴⁹

Tammikuun 7. päivä 1880 annetussa virallisessa ilmoituksessa kuulutetaan Vaasassa 24.2. pidettävistä kilpa-ajoista. Kilpailuun etsittiin terveitä Suomessa astutettuja oriita ja tammoja, jotka olisivat vähintään neljän ja enintään 12 vuoden ikäisiä. Kilpailua edeltävänä päivänä järjestettävässä esikarsintakilpailussa hevosen tuli juosta virstan matka (eli 1069 metriä) alle 2 minuutin 30 sekunnin. Neljälle parhaalle tammalle ja oriille oli luvassa hyvät palkinnot: parhaalle oriille 500 mk ja parhaalle tammalle 250 mk.⁵⁰ Kilpailuihin liittyi myös valtion hevosostajien tulo Vaasaan, josta ilmoitettiin eri kuulutuksella.⁵¹

Samana vuonna järjestettiin myös kahdet kilpa-ajot Ruovedellä, joista ilmoitettiin paikalliskuulutuksissa 5.1. ja 6.12. Ainakin tammikuun 19. pidettäviä ajoja, jotka ilmoituksen mukaan järjestettiin kirkkorannan jäällä, saattoi moni isäntä pitää epävirallisena esikarsintana Vaasan kilpailuihin: vain voittajan kannattaisi lähteä kokeilemaan hevosensa kuntoa Vaasaan asti.⁵²

49. JyMA, KKA, Pk 24.4.1870.

50. JyMA, KKA, Vk 7.1.1880.

51. JyMA, KKA, Vk 7.1.1880.

52. JyMA, KKA, Pk 5.1.1880, 6.12.1880.

JOKA ASIANOMAISILLE

Vuonna 1890 julkaistiin peräti 13 vapaa-ajan toimintaan kutsuvaa ilmoitusta. Tarjolla oli hyvin erilaista ohjelmaa sivistysrienoista kansanhuveihin. Luentotilaisuuksia järjestettiin karjanhoidosta ja maanviljelyksestä. Syyskuun 21. päivä pidettiin kirkon raamatunselustilaisuuden jälkeen esitelmä raittiusaatteesta, jossa tilaisuudessa kaupattiin myös alan kirjallisuutta.⁵³

Pihlajaveden asemalla pidettiin 30.8.1890 ampumakilpailut, jonka järjestäjänä toimi "Sporttiklubi". Kilpailussa ilmoitettiin olevan kaksi sarjaa: "...Sporttiklubin ynnä siihen yhdistetty seurakunnan oma kilpa-ammunta." Tapahtumaan liittyi myös torvisoittoa ja "vaihtelevaa" ohjelmaa.⁵⁴

Paikallinen torvisoittokunta järjesti myös kolme soittoiltaa. Kirkolla, lukkarin asunnolla Kuuselassa pidettiin arpajaiset ja illtammat torvisoiton tukemiseksi. Ohjelma oli houkuttelevan monipuolista:

"Soittoa, avaus puhe, soittoa, laulua, puheita, laulua, seuranäytelmä ja vihdoin lopuksi tanssia."

Sisäänpääsymaksuksi ilmoitettiin 25 penniä ja arpa maksoi saman verran. Vetonaulaksi paikalle oli pystytetty myös ravintola.⁵⁵ Arpajaisiin oli järjestetty peräti laivakyyti, josta erikseen ilmoitettiin.⁵⁶

Tietenkin järjestettiin myös hevoskilpailut — tällä kertaa Keuruulla, Tarhian jäällä. Helmikuun 8. päivä pidettäväksi ilmoitettujen ajojen järjestäjänä toimi Keuruun Hevosystäväseura. Kilpailusta rajattiin etukäteen ulos valtion kilpailuissa menestyneet hevoset. Kilpailujen palkintojen jako

53. JyMA, KKA, Pk 21.9.1890.

54. JyMA, KKA, Pk (kuulutettu) 24.8.1890.

55. JyMA, KKA, Pk 6.6.1890.

56. JyMA, KKA, Pk (kuulutettu) 22.6.1890.

tapahtui Kalliolassa, asioitsija Häyrysen talossa, jonne oli myös järjestetty seuran kokous ja juhlapäivälliset.⁵⁷

Täyttä elämää

Kuulutukset ovat oiva lähde paikallishistoriassa täydentämään muiden asiakirjojen antamaa kuvaa seudun elämästä, ihmisistä ja tapahtumista. Asiakirjasarja on usein miten hyvin säilynyt ja ulottuu yhtenäisenä aina 1800-luvun alkupuolille asti — joskus jopa pidemmälle.

Viranomaiskuulutukset ovat sisällöltään yksipuolisia ja saman sisältöisiä hallintoalueen jokaisessa kirkonarkistossa. Paikalliskuulutukset sen sijaan kertovat tavallisen ihmisen elämästä pienine iloineen ja suruineen. Vaikka kuulutusten otos tässäkin tutkimuksessa on ollut suppea, voi senkin perusteella vetää joitakin yleistyksiä paikallishteisön tiedottamisesta.

Kirkon kuulutukset oli tärkeä väylä tiedon jakamisessa paikallistasolla. Kirkkoon kokoontuttiin vielä vuosisadan vaihteessa säännöllisesti joka viikko. Tiedoituksilla oli siis taattu kuulijakunta. Ilmoituskanavaa käyttivät hyväkseen virkamiesten ja papiston ohella yhä laajemmat ihmisryhmät: kauppiaat, talolliset ja vähitellen myös palvelusväki ja itselliset. Edes kirjoitustaidon puute ei ollut esteenä ilmoitusten laatimiselle, sillä moni kuulutus näyttää olevan kirjoituttu jollakin taidon osaavalla. Kuvaa voisi vielä syventää analysoimalla tarkemmin, ketkä paikallista tiedottamisväylää eniten hyväkseen käyttivät.

Mainosten määrä lisääntyi ja huvi-ilmoitukset tulivat entistä runsaslukuisemmaksi. Yhteiskunnan ja talouselämän monipuolistuminen näkyi kuulutusten sisällössä. Seurakunnan heikkenevästä roolista yhteiskunnan tukipylväänä voi myös saada heinoisen vihjeen, sillä seurakunnalliseksi luokiteltujen kuulutusten suhteellinen osuus vähenee tasaisesti.

57. JyMA, KKA, Pk (kuulutettu) 19.1.1890.

JOKA ASIANOMAISILLE

Tiedotustoiminnan nopeus näyttäisi olevan viranomaisista riippuvainen. Tärkeät tiedotteet saatiin toimitettua hyvinkin nopeasti paikallisviranomaisille ja asukkaille tiedoksi. Yleensä kuitenkin ei näytetty pitävän suurta kiirettä asioiden julkisaattamiseksi — tiedonkulun hitaus huomioitiin itse päätöksen teossa. Merkittävää ei ollut tiedonkulun nopeus sinänsä, vaan se, että tieto saatiin ajoissa perille. Ja näin yleensä näyttää tapahtuneenkin.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET:

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Keuruun kirkonarkisto (KKA)

Viranomaiskuulutukset (Vk) 1860, 1870, 1880, 1890.

Paikalliskuulutukset (Pk) 1860, 1870, 1880, 1890.

KIRJALLISUUS:

HEIKKINEN 1987. Heikkinen, Antero, Tiedonvälitys puolikirjallisessa kulttuurissa. Carelia Rediviva: Juhlakirja Professori Heikki Kirkiselle 22.9.1987 (toim. Kyösti Pulliainen ja Hannes Sihvo) Joensuu.

LEIKOLA 1928. Keuruun vanha kirkko. — Keuruun kirja. Keuruun seurakunnan 300-vuotisen juhlan muistoksi. Toim. Hannes Jukonen. Kerava.

TOIVONEN 1963. Toivonen, Anna-Leena, Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867–1930. Seinäjoki.

TOMMILA 1983. Tommila, Päiviö, Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860. Porvoo.

TOMMILA 1980. Tommila, Päiviö, Tiedon leviäminen. Suomen kulttuurihistoria 2. Porvoo.

VIHOLA 1983. Keuruun ja Pihlajaveden historia 1860–1917. Vanhan Ruoveden historia III:1. Keuruu.

ANNIKKI RANTANEN

Kiertävä opettaja opettaa köyhänkin lasta Kiertokoulut kirkonarkistojen kertomana

Johdanto

Artikkeli perustuu pääasiassa kirkonarkistojen asiakirja-aineistoon. Kirjallisuutta on käytetty lähinnä vain koko Suomea koskevan kansanopetuksen kehityksen kuvaamiseen. Kirkonarkistoista on aikojen kuluessa hävinnyt paljon asiakirjoja sotien, tulipalojen ja muiden tuhojen seurauksena, näin myös Keski-Suomessa. Tämä vaikeuttaa aukottoman kuvan luomista kiertokoulujen toiminnasta. Käytettävissä on kuitenkin vielä paljon tutkijalle hyödyllistä aineistoa.

Kiertokoulujen toiminnasta kertovat seurakunnan kokouspöytäkirjat, piispan- ja rovastintarkastuskertomukset, kansanopetustilastot, kertomukset seurakunnan tilasta, vuosikertomukset, kuulutukset, erilaiset luettelot, eräät tiliasiakirjat¹ ja esimerkiksi senaatilta, kuvernööriltä ja tuomiokapitulilta saapuneet asiakirjat. Kiertokoulujen päiväkirjoihin merkittiin yleensä lasten nimet, koulun alkamis- ja loppumisajat, oppiaineet, koulun pitopaikka, oppilasmäärät ja poissaolot. Joissakin seurakunnissa merkittiin myös vanhempien sääty, lasten syntymäajat ja -paikat sekä esimerkiksi Jyväskylän maaseurakunnassa 1890-luvulta alkaen arvostelut oppiaineittain.²

Henkilöhistorian tutkija voi esimerkiksi kiertokoulujen oppilasluette-loista, todistuksista, opettajien hakupapereista ja seurakunnan kokous-

-
1. Esimerkiksi KeKA, Kiertokoulunopettajien palkkausrahaston tilikirjassa myös opettajien nimet 1906–1915.
 2. JyMA, JmsKA, Kiertokoulujen päiväkirjat 1885–1929.

pöytäkirjoista löytää tietoja tutkimistaan henkilöistä ja heidän toiminnastaan, jos he ovat käyneet kiertokoulua, toimineet kiertokoulunopettajina tai hakeneet opettajiksi. Oppilasluetteloiden lisäksi oppilaiden nimiä löytyy myös kiertokoulujen päiväkirjoista ja koulujen vuosikertomuksista.

Oppilasmääristä löytyy tietoja päiväkirjoista, oppilasluetteloista, kansanopetustilastoista ja koulujen vuosikertomuksista. Joissakin seurakunnissa on myös lukutaidottomien luetteloita.

Kiertokoulujen viimeisiin vaiheisiin liittyvät asiakirjat ovat suurimmaksi osaksi vielä seurakuntien hallussa.

Tässä artikkelissa en pyri täydelliseen esitykseen kiertokouluista Keski-Suomessa vaan lähinnä esimerkkien valossa kuvaamaan, mitä tietoja kirkonarkistoissa säilyneet lähteet antavat kiertokoulujen toiminnasta, opetuksesta, oppilaista, opettajista sekä seurakuntalaisten suhtautumisesta niihin 1800 ja 1900 luvuilla.

Kansanopetus ennen kansakoulua

Mikael Agricola oli ensimmäinen suomalaisen kansanopetuksen harrastaja. Hänen aapisensa vuodelta 1542 loi pohjaa kansanopetuksen aloittamiselle, mikä katsottiin kirkon ja kodin tehtäväksi. Suurimmat mahdollisuudet sen kehittämiseen oli kirkolla, jonka vaikutus ulottui koko maahan, ja sillä oli keinot, joilla varsinainen kansanopetus voitiin vähitellen luoda.³

Piispat tekivät aloitteita kansan sivistystason kohottamiseksi. Laurentius Paulinus ryhtyi ensimmäisenä Ruotsi-Suomessa järjestelmällisesti käyttämään lasten opettajina lukkareita, joiden opetustaito ei tosin ollut riittävä sen enempää Ruotsissa kuin Suomessakaan. Hänen toimestaan sovittiin Strängnäsissä vuonna 1618 lukkarien opetustyön yksityiskohdista.

3. Halila 1949, s. 14–15, 17.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

Kirkko toimi valtiovallan tukemana puhtaana opin, hyvien kristillisten tapojen ja järjestyksen juurruttamiseksi kansaan luoden pohjaa niille kansanopetuksen muodoille, jotka osittain syntyivät 1600-luvun lopulla. Tuolloin oli jo joitakin kirjoitustaitoisia kansanmiehiä. Suomen kansa pyrittiin viemään kirkon opin pariin, katekismuskuulusteluihin ja lukukinkereihin; lisäksi Rothoviuksen aikana jopa sakkujen ja julkiripin uhalla. Piispa koetti määrätietoisesti kasvattaa papeista ja lukkareista kansanopettajia. Puhdasoppisuuden aikana kansanopetus käsitti enimmäkseen eräiden keskeisten kristinopin kohtien ulko-osaamista.⁴

Piispa Juhana Gezelius vanhempi (1664–1690) laati kansanopetus-suunnitelmia saaden näistä toimistaan "Suomen kansanopetuksen isän" nimen. Hän lähetti vuonna 1666 papistolle kiertokirjeen, jossa hän korosti lasten alkuopetuksessa oikean sisäluvun merkitystä ja kehotti rovasteja hankkimaan jokaiseen seurakuntaan henkilön, joka pienestä maksusta viipyisi kussakin kylässä vähän aikaa ja opettaisi kansaa lukemaan. Samalla hän loi hidasoppisia lapsia varten "laiskainkoulun".

Kiertävän koulun katekismukseksi Gezelius julkaisi kirjasen "Yxi paras Lasten tawara", jossa oli myös aapinen. Kirja pysyi eräänä merkittävimpänä kansankirjasena puolitoista vuosisataa. Teoksellaan "Opetusjärjestelmä" Gezelius nähtiin eräänä varhaisimpana kansakoululaitoksen suunnittelijana. Hänen kehittämänsä kirkollisen kansanopetuksen muodot säilyivät peruspiirteissään 1900-luvulle saakka.⁵

Piispa Gezelius ehdotti jokaiseen kylään perustettavaksi kiinteän koulun, jossa opetettaisiin sisälukua ja jonkin verran kirjoitusta ja laskeamista kokonaisluvuilla. Suurvalta-ajan lopulla muutamiin isompiin pitäjiin perustettiinkin pitäjänkouluja. Gezelius ymmärsi, ettei yksi koulu riittäisi koko pitäjälle, joten jokaisesta kylästä olisi lähetettävä "joku kiltti poika" pitäjän kouluun. Palattuaan "ulosoppineena opettajana" tämä opettaisi kotikylässään.⁶

4. Halila 1949, s. 18–19, 42; Kilpi 1987, s. 12.

5. Halila 1949, s. 20–22; Helenius 1984, s. 4 ; Kilpi 1987, s. 13.

6. Halila 1949, s. 22–24, 49.

Juhana Gezelius nuorempi jatkoi isänsä aloittamaa työtä. Gezeliusten työn tuloksena Turun hiippakuntaan perustetut muutamat pitäjänkoulut jäivät kuitenkin tasoltaan melko heikoiksi, joskin muutamissa opetettiin jopa kirjoitusta, laskentoa ja maantietoa.⁷

Isoviha merkitsi pahaa taantumusta alkaneelle kansanopetukselle. Vuonna 1726 julkaistu konventikkeliplakaati velvoitti vanhemmat ja isännät järjestämään perheelleen ja väelleen katekismuksen opetusta ja lukemaan hengellisiä kirjoja. Käytännössä kuitenkin niin sanottu lukkarinkoulu ja rippikoulu jäivät pitkäksi aikaa ainoaksi maaseudun kansanopetusmuodoksi.⁸

1700-luvun alkupuolella esitettiin uudelleen ajatus pitäjänkoulujen perustamisesta, tosin vapaaehtoisella pohjalla. Harva asutus ja kansan välinpitämättömyys vaikeuttivat suuresti koulujen perustamista. Ensimmäinen pitäjänkoulu aloitti Rantasalmella vuonna 1728 ja seuraavatkin Porvoon hiippakunnassa piispa Taneli Jusleniuksen piirissä.⁹

Kuninkaan vuonna 1762 antamaa päätöstä lastenopettajien hankkimisesta laajoihin seurakuntiin voidaan tavallaan pitää kunnallisen kansakoulun periaatteellisena perustamispäätöksenä, vaikka se ei merkinnytkään kiertokoulujen virallista järjestämistä. Kansa suhtautui ylhäältä käsin määrättyihin pitäjänkouluihin epäluuloisesti. Pitäjänkoulu kiertokoulunakin oli monien mielestä liian virallinen. Kouluja pidettiin taloudellisena rasituksena ja tarpeettomina.¹⁰

Valistusaikakauden hengessä Suomessakin esiintyi ajatuksia kansanopetuksen uudistamisesta. Pro fide et christianismo -seura ehdotti vuonna 1798 tuomiokapituleille kansanopetuslaitoksen uudistamista järjestämällä kiertokouluja jokaiseen pitäjään. Näissä kouluissa papistonapulaisen lisäksi myös "urkurin, lukkarin ja muiden pitäjässä oleskelevien alempien säätyläisten ja eronneiden aliupseereiden" tuli toimia opettajina 7-8

7. Halila 1949, s. 26, 28.

8. Halila 1949, s. 44.

9. Halila 1949, s. 51-52.

10. Halila 1949, s. 55-56, 75.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

kuukauden aikana. Oppiaineiksi suositeltiin sisäluvun ja kristinopin lisäksi kirjoitusta, laskentoa, yksinkertaista talouskirjanpitoa, isänmaan historiaa, maantietoa ja kirkkolaulua. Kirkkoherran velvollisuus oli valvoa koulua, asettaa pitäjänmiesten kanssa opettaja ja pitää säätyläisten kanssa vuotuiset tutkinnot.¹¹

Autonomian ajan alussa Jaakko Tengström suunnitteli kiertäviksi niin sanottuja Ahlmanin kouluja. Talot, joiden lapset kävivät koulua, kustantaisivat opettajalle asunnon, valon ja lämmön. Lapsi oppisi koulussa sisälukutaidon, laskennossa neljä laskutapaa kokonaisilla luvuilla, vähän talouskirjanpitoa sekä halun vastaisuudessa hankkia itselleen tietoa. Palkattavan opettajan tulisi olla ainakin ylioppilas, suomenkielinen ja valmistautunut opetustyöhön. Ensimmäiset koekoulut perustettiin Pirkkalaan ja Messukylään vuonna 1811.¹²

Pitäjänskoulujen toiminta oli 1800-luvun alkupuolella edelleen epä-säännöllistä. Lapset menivät pitäjänkouluihin saadakseen lukusia varten tarpeellisen sisälukutaidon ja katekismuksen opin. Koulut olivat kuten aikaisemminkin rippikouluun valmistautumislaitoksia. Kiertävä koulumestari oli poikkeuksetta mies. Usein hänen sosiaalinen asemansa oli alhainen pakottaen erilaisiin sivutoimiin, mikä luonnollisesti heikensi opetuksen tasoa. Huono palkka ja heikko yhteiskunnallinen asema vaikeuttivat hyvien opettajien saamista niin koko maassa kuin Keski-Suomessakin.¹³

Keskeiseksi kirkon johtamaksi kansanopetuksen muodoksi kehittyi 1800-luvulla jo 1700-luvun lopulla alkanut pyhäkoulutoiminta, maallikoiden lasten parissa suorittama työ, jota arkkipiispa Tengström suosittelee estämään lepopäivän turmiollisen joutilaisuuden. Hartaushetkiin liitettiin tarpeellista rippikoulun esiopetusta: tavausta, sisälukua, raamatunhisto-

11. Halila 1949, s. 98.

12. Halila 1949, s. 118–120, 123–124.

13. Halila 1949, s. 154, 156, 159; JyMA, Kirkkokokousten ja kirkkoraatien pöytäkirjat.

riaa ja katekismuksen opetusta. Opetus järjestettiin usein vuoro-opetukseksi, mikä tarkoitti edistyneempien oppilaiden käyttämistä apuna.¹⁴

Kansakoulukysymys otettiin yleisesti pohdittavaksi 1840-luvulla. Voidaan puhua kansanopetukseen liittyvästä kulttuuritaistelusta (1839–1845), jota käytiin muun muassa sanomalehdistön välityksellä. Myös pappeinkokouksissa keskusteltiin yhä useammin kansanopetuksesta. Vuoden 1843 koululaki oli alkuna kansansivistykseen tähtäävälle koulu-uudistukselle. Keskustelut siirtyivät nimenomaan "Saiman" aloitteesta kansakoulun järjestelykysymyksiin ja tehtävien hahmotteluun. Enää ei puhuttu ylimalkaisesti kansan opettamisesta vaan kansakouluista.¹⁵ J.V. Snellman oli Uno Cygnaeuksen ohella merkittävä henkilö kansakoululaitoksen syntymiselle. Hän korosti kansansivistyksen merkitystä kansakunnan henkisen ja taloudellisen voiman kohottamiselle.¹⁶

Vihdoin monien vaiheiden jälkeen Uno Cygnaeuksen pontevan työskentelyn tuloksena annettiin 11.5.1866 ensimmäinen kansakouluasetus, jota voidaan pitää kansakoululaitoksen virallisena alkuna.¹⁷ Vanhaa perua oleva käytäntö säilyi vielä vuoden 1869 kirkkolaissa: "Wanhempain ja holhumiesten pitää kasvattaa lapsensa ja holhottawansa kristillisesti ja opettaa taikka opetuttaa heille tarpeellinen tieto ewankelis-luterilaisessa opissa".¹⁸

Kansakoulut syrjäyttivät hyvin hitaasti käytössä olleet opetusmenetelmät. Maalaiskunnat velvoitettiin 1898 jakamaan alueensa koulupiireihin, joissa pisin matka ei saanut ylittää viittä kilometriä. Maassamme oli kuitenkin vielä 1920 n. 1300 kiertokoulua ja n. 90 pikkukoulua. Laki oppivelvollisuudesta hyväksyttiin 15.4.1921.¹⁹

14. Halila 1949, s. 169–170; Kilpi 1987, s. 23.

15. Halila 1949, s. 173–175, 182, 190; Kilpi 1987, s.17.

16. Halila 1949, s. 209.

17. Halila 1949, s. 366.

18. Kilpi 1987, s. 11.

19. Helenius 1984, s. 4.

KIERTÄVÄ OPETTAJA.

Kiertokoulutodistus:

Hilma Tolkki.

On ollut kierto koulussa 5 viik-
koa; jolla ajalla on hän osoitta-
nut ansaitsevanon eri-ainuisa.
seuraavat arvostelut:

Alkijös	Hyvä	10
Tarkkuus	" "	9
Ahkeruus	Tyydytt.	8
Uskonto	" "	7
Bibliankist.	" "	7
Lisäluku	" "	7
Kaunokirjoitus	" "	7
Laskento	" "	7
Laulu	" "	8

Karstulassa Jouluk. 20 p. 1890.

Hela Forsbach
Opettajatar

Kiertokoulut Keski-Suomessa

Hallituksen päätös vuodelta 1723 ja konventikkeliplakaatti velvoittivat vanhemmat ja isännät järjestämään lapsilleen ja alaisilleen opetusta. Kuninkaan vuonna 1762 antama päätös määräsi hankkimaan lastenopettajia sellaisiin seurakuntiin, joissa ei voitu katsoa lukkarin opetuksen riittävän. Keski-Suomessa vielä 1800-luvun alkupuolella vanhemmat, lähinnä äidit, opettivat lapsia, kuten todetaan lähes kaikissa piispan ja rovastin tarkastuksissa. Vielä 1899 piispa kehotti Jyväskylän maaseurakuntaa pitämään yllä "tätä vanhaa pyhää tapaa".²⁰

Seurakunnat pyrkivät järjestämään lukkarinkouluja ja lisäksi kyläkunnissa oli joitakin lukutaitoisia (boksyt) henkilöitä, jotka opettivat lapsia lukemaan. Laukaassa rovasti Arwidson oli jo 1800-luvun alkupuolella monta kertaa ehdottanut koulumestarin ottamista, mutta seurakuntalaiset eivät hyväksyneet ehdotusta vaan kannattivat lukkaria lastenopettajaksi. Asia jäi siten "parempaan ajankohtaan". Keuruulla vuonna 1836 lukkari ilmoitti olevansa halukas opettamaan lapsia, mutta ketään ei tullut opetettaviksi.²¹

Petäjavedellä kirkonkokouksen esimies kysyi vuonna 1871 syytä siihen, että "aivan erinomattain tilattomain lapset olivat joko sangen huonoja tahi varsin taitamattomia sisäluvussa", johon kokous vastasi lastenopettajana monta vuotta toimineen suntion olevan "peräti huolimaton". Uudeksi opettajaksi valittiin seminaarin kolmannen luokan oppilas, jonka uskottiin pystyvän paremmin opetustyöhön.²²

Keuruun emäseurakunnassa rovastin kehotuksesta tehtiin yritys pitäjänkoulun perustamiseksi vuonna 1836, kun lukkari M. Saxberg lupasi juhlallisesti vuosittain antaa ruuan opettajalle, joka pitäjäntuvassa opettaisi

20. JyMA, JmsKA, Piispan tarkastuksen pöytäkirja 30.9.1889; Kilpi 1987, s. 15.

21. JyMA, LaKA, Rovastintarkastuksen pöytäkirja 1.-3.7.1822; JyMA, PiKA, Rovastintarkastuksen pöytäkirja 18.9.1836.

22. JyMA, PeKA, Kirkonkokouksen pöytäkirjat 23.7.1871, 29.10.1871.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

lapsia. Köyhät lapset hoidettaisiin köyhäinkassan kustannuksella.²³ Koulun toiminta jäi ainakin lyhytaikaiseksi jos pääsi edes alkuun, koska siitä ei ole muita mainintoja.

Arkkipiispa totesi Keuruulla vuonna 1856, että lasten opetuksesta huolehtivat enimmäkseen vanhemmat, mutta myös pitäjän apupappi kahden palkatun lukutaitoisen apulaisen kanssa opetti tavausta ja sisälukua viikon keväällä ja syksyllä Keuruulla, Pihlajavedellä ja Multialla. Lisäksi kesäisin toimi sunnuntaikouluja. Rovasti totesi vuonna 1844 Pihlajavedellä, että ei ollut mitään huomauttamista "lukkarin halukkuudessa opettaa lapsia", mutta harvoin varsinkin köyhiä lapsia "lähetetään johdatettavaksi lukemisessa".²⁴

Yllättävänä voitaneen pitää, että säilyneiden lähteiden mukaan Keski-Suomen ensimmäinen kiertokoulu perustettiin vuonna 1847 pieneen ja syrjäiseen Luhangan seurakuntaan. Jo vuonna 1834 siellä oli sovittu opettajan ottamisesta lukkarin antaman opetuksen jatkoksi.²⁵ Jämsässä päätettiin vuonna 1848 palkata opettajaksi lukkarinoppilas Tobias Delin ja määrättiin hänelle kiertojärjestys. Seuraavaksi kouluja perustettiin Karstulaan (1855) ja Jyväskylän maaseurakuntaan (1859). Uraisille kiertokoulu perustettiin ilmeisesti vasta 1880-luvulla.²⁶ Esimerkiksi Turun hiippakunnassa Jämijärvellä lukkari velvoitettiin vuonna 1855 kiertämään kyläkunnissa neljä kuukautta vuodessa, mutta varsinainen kiertokoulu perustettiin vasta vuonna 1882.²⁷

Keuruulla rovasti oli kehottanut jo vuonna 1836 ottamaan kiertävän opettajan, mutta pitäjäläiset vastasivat, ettei opettajan palkkaamiseen ole

23. JyMA, PiKA, Rovastintarkastuksen pöytäkirja 18.9.1836.

24. JyMA, PiKA, Kertomus arkkipiispan vierailusta 3.–5.4.1856, Rovastintarkastuksen pöytäkirja 3.–4.8.1844.

25. JyMA, LuKA, Rovastintarkastusten pöytäkirjat 17.3.1822, 7.3.1837, 9.3.1848, Kirkonkokouksen pöytäkirja 27.8.1876.

26. JyMA, JäKA, Pitäjänkokouksen pöytäkirja 27.8.1848; JyMA, KaKA, Pitäjänkokouksen pöytäkirja 9.9.1855; JyMA, JmsKA, Kirkonkokouksen pöytäkirjat 19.12.1858, 22.5.1859; JyMA, UKA, Piispantarkastuksen pöytäkirja 15.–16.5.1887.

27. Kilpi 1987, s. 98.

varaa. Perustettaessa vuonna 1872 kiertokoulua Keuruulle emäseurakunnassa oltiin yksimielisiä sen tarpeellisuudesta, mutta Pihlajavedellä torppari Isak Aleksanterinpoika Pitkääho ilmoitti, ettei missään tapauksessa laita lapsiansa kouluun eikä maksa opettajalle. 1890-luvulla Keuruulla toimi jo neljä kiertokoulua.²⁸

Rovastit ja piispat korostivat kansanopetuksen tarvetta ja kehottivat lisäämään kouluja. Laukaassa piispa totesi vuonna 1896 olevan kolme korkeampaa kansakoulua ja 62 sunnuntaikoulua, mutta ne eivät tyydytä alemman kansakoulun tarvetta, joten hän kehotti perustamaan kaksi kiertokoulua. Tilastojen mukaan Laukaassa oli 1883 kaksi, 1884–1896 kolme ja 1896–1904 neljä kiertokoulua.²⁹

Senaatin päätös 21.2.1873 määräsi Jyväskylän maaseurakuntaan otettavaksi kolme kiertävää opettajaa. Siellä haluttiin kuitenkin päästä mahdollisimman vähällä, joten suntuolta otettiin pois hautausmaatehtävät ja määrättiin hänet opettamaan pienimmässä piirissä. Toivakka erosi omaksi seurakunnaksi vuonna 1890, jolloin molempiin seurakuntiin muodostettiin neljä kiertokoulua.³⁰ Petäjavedellä otettiin 1876 kaksi koulumestaria yhdeksi vuodeksi, 1877 vain yksi, koska "seurakunnan maksama palkka ei riitä kahdelle" ja 1878 alkaen taas kaksi koulumestaria.³¹

Yleensä kirkonkokouksissa päätettiin kiertokouluihin liittyvistä asioista muun muassa hyväksyttiin ohjesäännöt, mutta kirkkoraadilla oli ylin ohjaus- ja valvontavalta. Kirkkoraati jakoi seurakunnan lukupiireihin ja joissakin seurakunnissa myös valitsi opettajat. Koulut siirtyivät kukin

-
28. JyMA, KeKA, Rovastintarkastuksen pöytäkirja 18.9.1836, Kirkkoraadin pöytäkirja 1.12.1872, Rovastintarkastuksen pöytäkirja 19.–20.10.1891; JyMA, PiKA, Kirkonkokouksen pöytäkirja 24.11.1872.
 29. JyMA, LaKA, Piispan tarkastuksen pöytäkirja 20.–21.6.1896, Kansanopetustilastot 1882–1904.
 30. JyMA, JmsKA, Kirkkoraadin pöytäkirjat 22.7.1871 ja 30.8.1873, Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 2.2.1890 ja 5.1.1891, kertomus Jyväskylän pitäjässä työskentelevistä kiertokouluista v. 1893.
 31. JyMA, Petäjaveden KA, Kirkonkokouksen pöytäkirjat 17.9.1876, 8.7.1877, 12.5.1878.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

piirissään sovitussa kirkkoraadin laatimassa järjestyksessä viiptyen kolmesta kahdeksaan viikkoon samassa talossa. Koulua pidettiin yleensä 4–6 tuntia päivässä.

Kirkkokousten tai kirkkoraatien päätöksellä talo joutui antamaan opettajalle kouluaihana majoituksen, valon, lämmön, ruoan ja kyydin seuraavaan paikkaan. Korvaus maksettiin opettajalle väestöltä kerätyistä varoista joko suoraan tai pitäjän viljamakasiinin kautta. Talojen tuli maksaa enimmäkseen viljana, puoliksi rukiita ja ohria, mutta joskus myös rahana, palkolliset aina rahana. Yleensä opettajan palkka määriteltiin vuosi- tai kuukausipalkkana, harvoin maksettiin oppilasluvun mukaan.³²

Kirkkoraadin lisäksi koulun pitoa ja opetusta valvoivat ainakin Jyväskylän maaseurakunnassa, Karstulassa ja Keuruulla kylänvanhimmat tai tehtävään valitut piirimiehet. Heidän tuli tarkastaa ja tarvittaessa kunnostaa tai hankkia uudet opetusvälineet sekä valvoa, että vanhemmat lähettivät lapsensa kouluun ohjesäännön määräämällä tavalla.³³

Kansakoulujen lisääntyessä kiertokoulujen tarve väheni 1920 ja 1930-luvuilla ja monissa seurakunnissa alettiin keskustella koulujen lakkauttamisesta. Karstulassa tosin jo vuonna 1883 ehdotettiin kiertokoulun pidon lopettamista, mitä kuitenkin ei toteutettu, koska kokouksen puheenjohtaja vastusti kiivaasti ehdotusta.³⁴ Valmistauduttaessa kiertokoulujen lopettamiseen käytännöksi muodostui monissa seurakunnissa tapa ottaa opettaja vain vuodeksi kerrallaan. Näin meneteltiin Jyväskylän maaseurakunnassa jo 1920-luvulla ja Kivijärvellä 1930-luvulla.³⁵ Kansakoulun opettajat suhtautuivat ainakin Laukaassa myönteisesti kiertokouluihin.

-
32. Kirkkoraadin, kirkon- ja pitäjänkokousten pöytäkirjat, kiertokoulujen ohjesäännöt.
 33. JyMA, JmsKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 5.1.1891; JyMA, KaKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 8.8.1892; JyMA, KeKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 6.4.1902.
 34. JyMA, KaKA, Kirkkokokouksen pöytäkirja 3.6.1883.
 35. JyMA, JmsKA, Pöytäkirja Jyväskylän pitäjän kirkkovaltuuston asettaman koulustuotoimikunnan kokouksesta 28.8.1921, kertomus Jyväskylän maaseurakunnan tilasta 1922–1926; JyMA, KiKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 15.2.1931, 16.8.1931.

auttaen koulun pidossa niitä piirejä, joissa kiertokouluja vielä pidettiin tarpeellisina.³⁶

Opetus

Lapuan kirkonkokous määräsi vuonna 1860 kiertokouluun seuraavat oppiaineet: puhdas ja järjellinen sisäluku, katekismuksen taidollinen ulkoluku, raamatunhistoria, kirjoitus, luvunlasku ja jos mahdollista veisuu.³⁷ Kiertokoulujen päiväkirjoista saa melko tarkan kuvan opetuksen kulusta. Esimerkiksi Laukaassa opetettiin vuosina 1886–1895 sisälukua, ”johtoa laskentoon”, yhteen laskua, musiikissa nuotit, kertolaskua, laulua, vähennyslaskua, raamatunhistoriaa ja virsiä. Oppiaineista merkittiin muistiin tarkoin opeteltavat kohdat, esimerkiksi kirjoituksessa kirjaimet ja sanat, joita tunnilla oli käsitelty.³⁸

Aluksi kaikki oppilaat opiskelivat yhdessä, mikä tuotti opetuksessa vaikeuksia. Jyväskylän maaseurakunnassa kirkkoraadin kokouksessa pastori Schöneman keskusteli koulumestarin kanssa, miten voitaisiin parhaiten hoitaa eri tasoisten lasten opetus. Päätettiin, että toiset kirjoittavat sillä aikaa kun toiset lukevat.³⁹

Oppilaat jaettiin 1800-luvun lopulla kiertokoulujen ohjesääntöjen perusteella kahteen luokkaan. Esimerkiksi Keuruulla alaosasto opiskeli tavausta, kirjoitusta, sisälukua, raamatun historiaa, kymmentä käskyä, uskontunnustusta, Herran rukousta, sakramentteja ja veisausta; yläosasto taas sisälukua, raamatun historiaa, katekismusta selityksineen, laskuopin

36. JyMA, LaKA, Piispantarkastuksen pöytäkirja 8.–9.6.1929.

37. Kilpi 1987, s. 29.

38. JyMA, LaKA, Kiertokoulujen päiväkirjat 1886–1895.

39. JyMA, JmsKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 6.4.1872.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

alkeita, kirjoitusta ja veisausta.⁴⁰ Oppiaineet vaihtelivat seurakunnittain, mutta sisäluku, raamatun historia, katkismus, kirjoitus ja laulu (veisuu) olivat tavallisimmat aineet. 1900-luvulla lisättiin aineisiin piirustus, leikki ja käsityöt ainakin Jyväskylän maaseurakunnassa, mutta myös muualla oppiaineita lisättiin.⁴¹ Leikistä kehittyi myöhemmin liikunta.

Talon tuli antaa koulun käyttöön oma huone sekä pöytiä ja penkkejä. Seurakunnan kustannuksella hankittiin muut opetusvälineet, joita säilytettiin yleensä kirstussa. Opettaja oli velvollinen pitämään ne hyvässä kunnossa. Opetusvälineet, joissakin seurakunnissa jopa pöydät ja penkit, siirrettiin opettajan mukana lukupaikasta toiseen.

Karstulasta ja Luhangasta on säilynyt tarkka luettelo tarvittavista välineistä pöydän ja penkkien lisäksi. Niissä mainitaan kivi- ja rihvelitaulut, kynät, nuottitaulu sekä oppikirjojen ja niiden tekijöiden nimet sekä hankittavat määrät. Opetusvälineiden säilytystä varten oli maalattu lukollinen puulaatikko. Raadin puheenjohtaja oli teettänyt mallipöydän ja -penkin, jotka olivat nähtävinä kunnantuvassa. Sekä pöytien että penkkien mitat oli tarkasti määriteltä. Kullekin lapselle tuli varata 20 tuumaa penkkiä.⁴²

Vanhemmat eivät aina olleet kovin halukkaita päästämään lapsiaan kouluun, joten seurakunnat pyrkivät kansan sivistystason kohottamiseen pakkokeinojakin käyttämällä. Luhangan kirkkokokous antoi vuonna 1848 koulumestarille luvan noutaa lapset vastentahtoisten vanhempien kustannuksella "siihen paikkaan kylässä, jossa hän lukee lasten kanssa". Samoin hänen tuli huolehtia siitä, etteivät vanhemmat hae lapsia pois ennen kuin "lukeminen" on kylässä lopetettu. Sama koskee hoitoon annettuja orpolapsia. Laiminlyönneistä voitiin määrätä maksettaviksi myös sakkoja.⁴³ Pysyvää parannusta ei asiaan saatu, joten kirkkokokous päätti vuonna

40. JyMA, KeKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 6.4.1902.

41. JyMA, JmsKA, Lukuennätykset 1927–1928. Sij. II Ai 1.

42. JyMA, KaKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 31.12.1887; JyMA, LuKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 12.12.1881.

43. JyMA, LuKA, Kirkkokokouksen pöytäkirja 17.9.1848; JyMA, JmsKA, Kirkkokokouksen pöytäkirja 22.5.1859; JyMA, KeKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 16.7.1853.

1887 "tämän kalliin asian surkuteltavasta rappiotilastaan auttamiseksi panna toimeen koulupakon". Jollei lapsi omassa piirissään opi riittävästi lukemaan, hänen on seurattava opettajaa lukupaikasta toiseen, kunnes oppii lukemaan.⁴⁴

Karstulassa kirkkoraati päätti vuonna 1888, että nuorisolta vaaditaan vähintään kaksi vuotta kiertokoulua ennen kuin he voivat päästä rippikouluun. Määräys tuli voimaan heti niissä kylissä, joissa kiertokoulu jo oli toiminut.⁴⁵ Samansuuntaisia määräyksiä annettiin myös kiertokoulujen ohjesäännöissä. Pöytäkirjoissa ei näy merkintöjä, miten näitä määräyksiä käytännössä noudatettiin. Koulussa käyntiä voidaan seurata päiväkirjoista.

Kiertokoulun läpi käyneille lapsille annettiin päästötodistus. Karstulassa tilattiin vuonna 1891 1500 kappaletta nelilehtistä kannellista todistusvihkoa. Aluksi todistuksissa mainittiin vain kiertokoulun suorittaminen ja arvioitiin käyttäytymistä. 1891 muutamat opettajat antoivat jo todistuksia, joissa oli numeroilla arvosteltu katekismuksen osaaminen, "Biblian historia", sisäluku, kirjoitus, laskento, laulu ja "käsitys", mikä tarkoitti opettajan arviota oppilaan käsityskyvystä.⁴⁶

Oppilaat

Kinkereillä kuulusteltiin sekä aikuisten että lasten lukutaitoa. Piispat ja rovastit kehottivat vanhempia huolehtimaan lastensa opettamisesta tai heidän lähettämistä opettaviksi muualle, elleivät itse siihen kyenneet. Tarkastuskertomusten perusteella voidaan todeta, että lukutaidossa oli paljon toivomisen varaa vielä 1900-luvullakin. Lukusille eivät kuitenkaan tulleet kaikki seurakunnan jäsenet, joten koko kansan lukutaidosta

44. JyMA, LuKA, Kirkonkokouksen pöytäkirja 9.10.1887.

45. JyMA, KaKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 21.4.1888.

46. JyMA, KaKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 23.5.1891, kiertokoulutodistukset 1888–1894; Helenius 1984, s. 5.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

ei ole tarkkaa tietoa. Usein piispa mainitsi lukusille saapuneen vain parhaiden lukijoiden kuten esimerkiksi Laukaassa vuonna 1871. Kymmenen vuotta myöhemmin Jyväskylän maaseurakunnassa piispa totesi, ettei hän missään muussa vierailmassaan 16 seurakunnassa ollut tavannut yhtä huonoa lukutaitoa.⁴⁷

Tarkastuksillaan piispat kiinnittivät huomiota myös tyttöjen ja poikien erilaiseen osaamiseen. Piispat arvelivat, ettei syy ollut tyttöjen "luonnonlahjakkuudessa" vaan enemmänkin poikien lukuhaluttomuudessa ja vanhemmissa, jotka eivät anna pojille tarpeeksi aikaa mennä kouluun vaan käyttävät heitä ulkotöissä.⁴⁸ Jyväskylän maaseurakunnassa piispa totesi lasten tulevan kouluun ja menevän pois milloin haluavat ja "11 vuotta täytettyään pitävät koulunkäyntiä häpeänä". Jyväskylän maaseurakunnan lapset voivat mennä kaupunkiin mallikouluun. Piispa mainitsi vuonna 1889 noin 70 – 90 pojan käyvän mallikoulua, tytöistä ei ole mainintaa. Piispa arveli kuitenkin kaupungin kouluun pääsyn vaikeutuvan.⁴⁹ Mainitut luvut tuntuvat kovin suurilta.

Pitkälle 1800-lukua ei vielä ollut olemassa sitovia määräyksiä koulun aloittamisesta. Kiertokoulua käyvien lasten iät vaihtelivat noin 7–14 ikävuosien välillä, mutta vanhempia oppilaita saattoi myös olla. 1880- ja 1890-luvuilla seurakunnissa laadittiin kiertokouluille ohjesäännöt, joilla oppivelvollisuusiäksi määrättiin 7–16 vuotta. Tuolloin astui voimaan periaatteessa koulupakko, koska vapautusta kiertokoulusta sai vain, jos lapsi kävi kansa- tai muuta korkeampaa koulua.⁵⁰ Käytännössä näin ei aina tapahtunut, vaan oppilaiden koulussa olo vaihteli suuresti, toiset kävivät ahkerasti, toiset taas vain muutamana päivänä koko jakson

47. JyMA, LaKA, Piispartarkastuksen pöytäkirja 22.–26.6.1871; JyMA, JmsKA, Piispan käräjien pöytäkirja 3.7.1881.

48. JyMA, JäKA, Piispartarkastuksen pöytäkirja 27.–28.9.1871; JyMA, UKA, Rovastin tarkastuksen pöytäkirja 23.6.1875.

49. JyMA, JmsKA, Piispartarkastuksen pöytäkirja 24.–25.6.1889.

50. JyMA, Kiertokoulujen ohjesäännöt. Jyväskylän maaseurakunnan ohjesäännöt sij. II Ai.

aikana.⁵¹ Piispat joutuivat tarkastuksillaan usein puuttumaan lasten koulunkäyntiin korostamalla oppimisen tärkeyttä ja velvoittamalla pappeja tarkoin seuraamaan kiertokoulujen toimintaa.

Myös oppilaiden tietotasossa oli suuria eroja. Kiertokoulun järjestämisestä varten asetetun komitean ehdotuksen 1902 mukaisesti kouluun olisi pitänyt mennä 7-vuotiaana ja tuntea silloin kirjaimet.⁵² Periaatteessa kaikilla lapsilla oli samanlainen oikeus käydä kiertokoulua, koska orvoista tai köyhien vanhempien lapsista huolehdittiin köyhäinhoidon kustannuksella.⁵³

Jos oppilas ei noudattanut koulun määräyksiä, oli huolimaton tai laiska tai "osoitti ylenkatsetta" opettajaa kohtaan, häntä voitiin rankaista: "nuhteet koulunuorison läsnä ollessa, eroittaminen pois kumppaneista, aresti eli erillensä salpaaminen, ruumiillinen kuritus ja pois ajaminen koulusta". Viimeistä rangaistusta sai käyttää vain kirkkoraati.⁵⁴

Oppilasluetteloissa mainitaan yleensä piireittäin vanhempien sääty, lapsen nimi, poissaolot ja koulussa oloaika. Osassa on mainittu myös asuinpaikka, oppilasluku, aineittain arvosanat ja muistutuksia esimerkiksi meno kansa- tai oppikouluun. Karstulassa oli arvosteltu "tavaus, sisäluku, aapinen, Katekismus, Raamatun historia, laulu, kirjoitus, luvunlasku ja käytös".⁵⁵

-
51. JyMA, Kiertokoulujen päiväkirjat.
 52. JyMA, KeKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 6.4.1902.
 53. JyMA, Kirkkokokousten pöytäkirjat.
 54. JyMA, Kiertokoulujen ohjesäännöt.
 55. JyMA, KaKA, Kumpulan piirin oppilasluettelot 1888.

Opettajat

Vanhan käytännön mukaan vanhempien apuna lasten opetuksessa olivat lukkarit ja suntiot. Ennen ohjesääntöjen laatimista seurakunnat saivat vapaasti päättää tavan, jolla ottivat opettajan. Aluksi opettaja pyrittiin saamaan kyselemällä seurakuntalaisten kokouksissa, tietäisikö joku opettajaksi soveliaan henkilön, tai kuuluttamalla virka haettavaksi oman ja lähiseurakuntien kirkoissa.⁵⁶ Kirkonkuulutusten ohella opettajaa haettiin jo 1880-luvulla ilmoittamalla yhdessä tai useammassa sanomalehdessä.⁵⁷

Opettajan virkahakemuksiin ei aluksi liitetty mitään todistuksia, mutta ainakin jo 1880-luvulla ja varsinkin kiertokouluohjesääntöjen tultua voimaan niihin tuli liittää virka-, pikkukoulun opettajatutkinto-, maine-, kansakoulu- ja opetuksen kuuntelutodistukset, todistukset soitto- ja laulutaidosta, työharjoittelusta sekä työtodistukset.⁵⁸

Opettajan asetti ja tarvittaessa myös erotti kirkkoraati tai kirkkoneuvosto muun muassa Karstulassa, Laukaassa ja Jyväskylän maaseurakunnassa. Uuraisilla kirkkoraati voi vain ehdottaa opettajaa kirkonkokoukselle.⁵⁹ Useimmiten opettaja otettiin ensin yhdeksi koevuodeksi. Jos hänet todettiin pystyväksi, hänet nimitettiin pysyväksi. Esimerkiksi Luhangassa kirkkoraati totesi lausunnossaan kirkonkokoukselle, että opettaja oli koevuotenaan osoittautunut kykeneväksi ja myös elämäntavoillaan pystyi johdattamaan lapsia "oikialle tielle", joten raati suositti hänen ottamistaan virkaan.⁶⁰

56. JyMA, KaKA, Seurakuntalaisten kokous 14.10.1866; JyMA, PiKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 31.7.1887; Kilpi 1987, s. 121.

57. Esimerkiksi JyMA, UKA, Kirkonkokouksen pöytäkirja 20.7.1884.

58. JyMA, Hakemukset kiertokoulunopettajan virkoihin.

59. JyMA, Kirkonkokousten ja kirkkoraatien pöytäkirjat.

60. JyMA, LuKA, Kirkonkokouksen pöytäkirjat 29.4.1877, 6.1.1878.

Opettajalta ei aluksi vaadittu juuri muuta pätevyyttä kuin kohtuullinen luku- ja kirjoitustaito. Hänet voitiin kuitenkin määrätä suorittamaan tutkinto kirkkoherralle. Karstulassa päätettiin 1866 ottaa väliaikainen koulumestari, joka "hyvällä taidolla ja kristillisellä vakavuudella neuvo lapsia kirjasta lukemaan ja ulkoa yksinkertaisesti käsittämään".⁶¹ Jyväskylän maaseurakunnassa valittiin ainoana hakijana eläkeläismies, joka oli useita vuosia opettanut sunnuntaikoulussa ja ollut kuukauden pätevän opettajan luona opissa. Lisäksi hänellä oli mallikoulun opettajalta todistus: "toimeen jotenni kykenevä". Karstulassa valittiin opettajiksi itsellismies ja torppari ilman mitään koulutusta.⁶²

Vähitellen alettiin vaatia ainakin kansakoulun tai muun vastaavan koulun suorittamista ja mahdollisesti suosituksia. Pihlajavedelle vuonna 1890 hakeneista neljä oli kansakoulun käyneitä, kaksi oli suorittanut kaksi luokkaa kansakoulua, yksi oli pikkukoulunopettajaksi valmistunut ja yhdellä oli vain papinkirja. Vuonna 1892 opettajaksi otettiin kymmenestä hakijasta Hämeenlinnan pikkukoulun opettajaseminaarista valmistunut nahkurintytär, joka ei kuitenkaan ottanut virkaa vastaan.⁶³ Hämeenlinnasta valmistuneita hakijoita alkoi olla enenevässä määrin 1890-luvulla.

1900-luvulla aikaisempaa yleisemmin vaadittiin lastenkoulun opettajan kurssin suorittamista, esimerkiksi Keuruulla lisäksi 20 vuoden ikää, kristillismielisyyttä ja nuhteetonta elämää. Opettajille maksettiin matkaavustusta, jos he osallistuivat Helsingissä 1905 järjestetyille kierto- ja pikkukoulun opettajien kesäkursseille.⁶⁴ Kiertokoulun opettajat olivat pitäneet jo ainakin 1895 ja 1899 kokouksia, joissa keskusteltiin opetukseen, oppilaisiin ja oppikirjoihin liittyvistä asioista.⁶⁵

61. JyMA, KiKA, Kirkkokokouksen pöytäkirja 12.10.1872; JyMA, KaKA, Seurakuntalaisten kokous 14.10.1866.

62. JyMA, JmsKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 16.4.1876; JyMA, KaKA, Kirkkokokouksen pöytäkirja 18.4.1881.

63. JyMA, PiKA, Kirkkoraadin pöytäkirjat 23.8.1890, 11.9.1892, 25.9.1892.

64. JyMA, KeKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 6.4.1902.

65. JyMA, JmsKA, Kiertokoulunopettajien kokouksen pöytäkirja 25.-26.6.1895, kokousohjelma 4.-5.7.1899.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

Yleensä ei esitetty vaatimuksia opettajan sukupuolesta. Aluksi opettajat olivat enimmäkseen miehiä, mutta naisiakin alkoi enenevässä määrin pyrkiä näihin tehtäviin. Pihlajavedelläkin oli ollut sekä mies- että naisopettajia, mutta kirkkoraati piti vuodesta 1892 alkaen parempana ottaa vain naisopettajia.⁶⁶

Opetustehtävien ohella opettajille saatettiin määrätä virallisia lisätehtäviä. Aika yleistä oli velvoittaa heidät toimimaan sunnuntaikoulu- jen opettajina. Opettajien tuli tarkastaa pyhäkoulujen toimintaa ja esimerkiksi Karstulassa opettajan tuli käydä kerran talvella ja kerran kesällä toisessa, ei läheisimmässä, piirissä tarkastamassa, miten lapset ovat oppineet ja miten jatkavat kotona opintojaan. Keuruulla opettajan tuli pitää heikoille oppilaille tarkoitettua ylimääräistä rippikouluun valmistavaa koulua.⁶⁷

Opettajien opillinen pätevyys saattoi vaihdella suuresti. Samoin opettajien sopivuus toimeensa oli joskus hyvin kyseenalainen. Keuruulla todettiin opettaja kykenemättömäksi toimeensa, joten häntä kehoitettiin itse eroamaan tai muuten jouduttaisiin erottamaan kolmen kuukauden irtisanomisajalla.⁶⁸ Kykenemättömyyttä pahempiakin rikkeitä esiintyi. Jyväskylän maaseurakunnassa kanneltiin opettajan vietelleen naisoppilaitaan salavuoteuteen. Kirkkoherralle antamassaan selityksessä opettaja koetti "tämmöistä elämää puolustaa terveydelle tarpeellisenä", minkä neuvon "eräs pappi" oli hänelle antanut.⁶⁹ Samoin Kyyjävellä opettajan valitettiin viettävän "pahentavaista, siveellisyttä loukkaavaa elämää". Opettaja määrättiin varoitettavaksi koulun johtokunnan edessä.⁷⁰

66. JyMA, PiKA, Kirkkoraadin pöytäkirjat 29.11.1885, 7.8.1892.

67. JyMA, JmsKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 12.7.1875; JyMA, KaKA, Yleisen kokouksen pöytäkirja 1.11.1857. Kirkkokokouksen pöytäkirja 18.4.1881. Kirkkoraadin pöytäkirja 8.8.1892; JyMA, KeKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 10.9.1896.

68. JyMA, KeKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 7.8.1905.

69. JyMA, JmsKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 29.11.1886, kirkkoherran puhuttelu 1.12.1886.

70. JyMA, KaKA, Kirkkoraadin pöytäkirjat 5.8.1889, 4.11.1889.

Opettajien palkka oli niin huono, että usein oli vaikeaa saada opettajan paikka täytetyksi. Jotkut opettajat anoivat seurakunnalta lisää palkkaa, mutta useimmiten heikoin tuloksin. Piispatkin joskus kiinnittivät huomiota palkan alhaisuuteen esimerkiksi Karstulassa piispa kehotti seurakuntaa "olemaan laskematta pennejä", jotta saisivat pitää saamansa "kunnollisen lastenopettajan".⁷¹

Opettajan virat eivät Keski-Suomessakaan olleet erityisen suosittuja. Hakijoita oli yleensä alle kymmenen, vain harvoin tuli enemmän hakemuksia. Vuosisadan vaihteessa kiinnostus opettajan toimeen alkoi kasvaa ja esimerkiksi Keuruulla oli 1902 55, 1903 120 ja 1905 58 hakijaa.⁷² Huonon palkkauksen vuoksi opettajat yleensä itse erosivat saatuaan paremman paikan jostain muualta. Erosyynä saattoi myös olla siirtyminen opiskelijaksi seminaariin ja jopa ryhtyminen tukkijunkkariksi.⁷³

Kiertokoulujen viimeisinä vuosina osa opettajista siirtyi kansakouluihin opettajiksi, jos pätevyys antoi siihen mahdollisuuden. Vesangassa kiertokoulunopettaja Gustaava Kumpulainen oli tammikuussa 1921 palvellut poikkeukselliset 30 vuotta. Kirkkoherra järjesti hänelle Nyrölän koululla juhlan tunnustukseksi ansiokkaasta työstä hänen siirtyessään alakansakoulunopettajaksi Vesangan kansakouluun.⁷⁴

Kiertävä työ ja huono palkka olivat suurimpana syynä haluttomuuteen ryhtyä kiertokoulunopettajaksi. Ne myös vaikeuttivat hyvien opettajien saamista ja estivät opettajia pysymästä pitkään tehtävissään. Useita kertoja peräkkäin saattoi käydä, että valittu opettaja ei tullutkaan virkaansa hoitamaan. Kirkonkokoukset ja kirkkoraadit joutuivat jopa useita kertoja vuodessa käsittelemään opettajien nimittämisasioita, sijaisuuksia ja ongelmia opettajan saamisessa. Usein jouduttiin kuukausiakin olemaan ilman minkäänlaista opettajaa.

71. JyMA, KaKA, Piispantarkastuksen pöytäkirja 26.–27.6.1875.

72. JyMA, KeKA, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 10.8.1902, 27.7.1903, 23.10.1905.

73. JyMA, JmsKA, Kirkkoraadin pöytäkirja 22.8.1874, Kirkkoneuvoston pöytäkirja 5.1.1891.

74. JyMA, JmsKA, Kertomus Jyväskylän maaseurakunnan tilasta annettu piispantarkastukseen 17.–19.9.1926.

KIERTÄVÄ OPETTAJA

* * *

Yleisesti ottaen kiertokouluopetus Keski-Suomessa näyttäisi sujuneen samoilla linjoilla kuin muuallakin Suomessa. Omien hengellisten päämääriensä ohella kirkko hoiti näin myös maallista opetustehtävää. Koulujen hallinnossa, taloudenpidossa, opetuksessa sekä opettaja- ja oppilasaineistoissa ilmeni samoja piirteitä kautta koko maan.

Koulujen perustaminen ja hallinto oli ylhäältä määrätty seurakuntien toteutettavaksi. Valvonta oli annettu rovasteille ja piispoille, jotka melko säännöllisesti suorittivat tehtävänsä huomautellen havaituista puutteista ja vaatien niiden korjaamista. Myös kansan suhtautuminen kouluihin oli eri seurakunnissa saman tyyppistä, osa kannatti kouluja, osa taas ankarasti vastusti. Kiertokoulujen toiminta ei aina ollut helppoa, mutta ne täyttivät tehtävänsä aikana, jolloin ei ollut lainkaan tai vain vähän mahdollisuuksia kansan sivistystason kohottamiseen.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET:

Seurakuntien arkistot

Joutsan kirkonarkisto (JoKA)
 Kiertokoulujen nimiluettelot 1911–1916
 Kiertokoulun opettajien viranhakemukset

Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto (JmsKA)
 Kiertokoulujen päiväkirjat ja liitteet 1878–1929
 Kiertokoulujen nimiluettelot 1880–1926
 Pitäjän- ja kirkkokousten pöytäkirjat 1803–1939
 Kirkkoneuvoston/kirkkovaltuuston pöytäkirjat 1870–1939
 Piispan tarkastusten pöytäkirjat 1860–1906
 Rovastin tarkastusten pöytäkirjat 1917–1918
 Kertomukset seurakunnan tilasta 1889–1928
 Vuosikertomukset 1912–1942

Jämsän kirkonarkisto (JäKA)
 Pitäjän- ja kirkkokousten pöytäkirjat 1755–1860
 Piispantarkastusten pöytäkirjat 1753–1840

Karstulan kirkonarkisto (KaKA)
 Kiertokoulujen nimiluettelot 1888–1897
 Pitäjän- ja kirkkokousten pöytäkirjat 1855–1887
 Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1872–1892
 Piispantarkastusten pöytäkirjat 1875
 Rovastin tarkastusten pöytäkirjat 1875
 Kiertokoulutodistukset 1888–1894
 Hakemukset kiertokoulunopettajan virkaan 1887–1902

Keuruun kirkonarkisto (KeKA)
 Kiertokoulujen nimiluettelot 1876–1923
 Kiertokoulujen pitojärjestysluettelot 1889–1892
 Kirkkoraadin/kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1851–1923
 Piispan- ja rovastin tarkastusten pöytäkirjat 1695–1856
 Kiertokoulun opettajien hakupaperit 1882–1928
 Kiertokoulun opettajien palkkausrahaston tilikirja 1906–1925

Kivijärven kirkonarkisto (KiKA)
 Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1870–

KIERTÄVÄ OPETTAJA

Laukaan kirkonarkisto (LaKA)
Kiertokoulujen päiväkirjat 1886–1918
Kiertokoulujen nimiluettelot 1892–1918
Piispantarkastusten pöytäkirjat 1724–1929
Rovastin tarkastusten pöytäkirjat 1822–1917
Kansanopetustilastot 1856–1904

Luhangan kirkonarkisto (LuKA)
Kiertokoulujen päiväkirjat 1930–1935
Pitäjänskokousten pöytäkirjat 1786–1903
Piispantarkastusten pöytäkirjat 1797–1845
Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1799–1848
Kansanopetustilastot 1860–1916

Petäjäveden kirkonarkisto (PeKA)
Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1809–1892

Pihlajaveden kirkonarkisto (PiKA)
Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1788-1904
Kirkkoraadin pöytäkirjat 1834–1886
Rovastintarkastusten pöytäkirjat 1836–1901

Uuraisten kirkonarkisto (UKA)
Kiertokoulujen nimiluettelot 1884–1926
Pitäjän- ja kirkonkokousten sekä kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1809–1889
Piispan ja rovastin tarkastusten pöytäkirjat 1875–1893

KIRJALLISUUS:

HALILA 1949. Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia. I osa. Turku.

HELENIOUS 1984. Helenius, Kyllikki, Kiertokouluuikaa Pispalassa. Tammerkoski nro 3. Tampere.

KILPI 1987. Kilpi, Esko, Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866–1921. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 141. Helsinki.

PÄIVI ROSSI

Kun lampuoti Kangasniemeltä lähti
Laukaaseen maata viljelemään
Kruununmetsätorppareiden tausta ja torppien asema
uudisasutustoiminnassa 1800-luvulla

Johdanto

Lampuoti Elias Juhaninpoika Pesonen haki kesällä 1845 Kangasniemen pappilasta muuttokirjan Laukaaseen muuttoa varten. Tällä kertaa kirkkoherra kirjasi todistukseen myös muuton syyn; Pesonen lähti Laukaaseen maata viljelemään.¹ Reilun parinkymmenen vuoden kuluttua Elias Pesonen raapusti puumerkinsä sopimukseen, jonka hän teki kruunun kanssa perustamansa Luikanlahden tilan hallinnasta.² Hänestä oli tullut kruununmetsätorppari.

Tässä artikkelissa keskitytään yhteen torpparien erikoisryhmään, kruununmetsissä asuneisiin vuokraviljelijöihin. Tarkastelussa on erityisesti kruununmetsätorppa-asutuksen perustamisvaiheet ja asema uudisasutustoiminnassa 1800-luvulla sekä toisaalta torpparien taustat. Miksi asutusmuoto syntyi? Ketkä tulivat torppareiksi kruununmetsiin ja mistä syistä?

Torpparitutkimuksista kruununmetsätorpparit kuten muutkin pienemmät maanvuokraajiin kuuluneet ryhmittymät ovat usein rajautuneet pois, koska niissä lähtökohdaksi on pyritty saamaan mahdollisimman selkeästi määriteltävä ryhmä, suuri yksityismaalla asuvien maanviljelystä

1. JyMA, LKA, Muuttokirjat 1845.

2. JyMA, LAMH I, Torppien vuokrasopimukset 1868–1903.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

harjoittavien torppareiden joukko. Erityisryhmien sivuuttamisen perusteenä on ollut muun muassa niiden lainsäädännöllisen aseman erilaisuus, niiden koko ja vaikuttavuus.³ Kuvaa yhtenäisestä torppariluokasta⁴ on ollut omiaan vahvistamaan myös mielenkiinto nimenomaan torppareiden yhteiskunnallista asemaa ja torpparikysymystä kohtaan.

Kruununmetsätorppareiden elämää säätelivät todella omat lait ja määräykset. Kooltaan ryhmä oli marginaalinen koko torppariväestöön nähden, sillä suurimmillaan vuonna 1916 kruununmetsätorppien määrä oli noin 4500 koko maassa.⁵ Koska kruununmetsätorpat edustivat tyypillisesti paikallista asutusmuotoa — niitä oli siellä missä kruununmetsiä ylipäätään — oli niillä kuitenkin alueellisesti merkittävä vaikutus. Määrällisesti torppia oli eniten pohjoisessa Suomessa, Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa. Satakunnan, Pohjanmaan ja Keski-Suomen pienemmät kruununmetsät olivat puolestaan huomattavasti tiheimmin asuttuja.

Tässä lähemmän tarkastelun kohteeksi on valittu yksi keskisuomalainen kruununmetsätorppa-alue, joka sijaitsi Laukaan ja aikoinaan Jyväskylän pitäjään kuuluneen Toivakan alueella. Seudulla oli eteläisen Suomen kruununmetsätorpille tyypillinen yhteisö, johon kuului kaikkiaan noin 55 torppaa ja 6 metsänvartijatorppaa. Elinolosuhteiden erilaisuus on epäilemättä muokannut torppien elämää eri puolilla maata, joten keskisuomalainen esimerkki antaa yhden näkökulman kruununmetsätorppalaitoksen muotoutumiseen.

Hohonmaan, Kankaisten ja Toivakan kruununmetsät syntyivät 1830- ja 1840-luvuilla, kun seudulla saatiin jo osin 1700-luvun puolella aloitettu isojako suoritettua. Kolme kruununmetsää muodosti toisiinsa liittyvän kokonaisuuden, kapean kaistaleen, joka pohjoisessa rajautui Lievestuoreenjärkeen ja etelässä Leivonmäkeen. Alueen länsipuolella oli Koivujärven, Ruuhijärven ja Maunusen muodostama ketju ja idässä Mikkelin läänin raja ja Kangasniemen pitäjä. Hohonmaalta Lievestuoreelta oli reilun kahden-

3. Esimerkiksi Rasila 1961, s. 16; Warén 1898, s. 30; Soininen 1990, s. 327–328.

4. Vertaa Haapala 1989, s. 102–104.

5. Metsätilasto 1917–1920, s. 130, 133; Metsätilasto 1922, s. 42.

kymmenen kilometrin matka kruununmetsäalueen eteläpään Toivakkaan.

Seudun kruununmetsätorppia koskeva keskeinen lähdeaineisto löytyy Laukaan hoitoalueen (entinen Pyhäjärven hoitoalue) arkistosta. Koska sen asiakirja-aineisto alkaa vasta metsähallinnon perustamisvaiheesta 1860-luvulta, antavat seurakuntien väestörekisteriarkistot arvokkaan lisän vanhemman ajan tutkimukseen ja toimivat hyvänä vertailuaineistona aluemetsänhoitajan arkistosta saatavalle tiedolle. Ja edelleen kirkonarkistojen avulla on mahdollista paneutua torpparien taustojen tutkimukseen tavalla, jota metsähallinnon aineistot eivät tarjoa.

Kruununmetsätorppia sivuava kirjallisuus jakautuu toisaalta yleisemmin torppareita ja maatalousyhteiskuntaa, toisaalta valtion metsä- ja maanvuokrapolitiikkaa käsittelevään puoleen. Metsähallinnon perustamisvaiheessa ja vuosisadan vaihteessa on tehty mielenkiintoisia aikalaisselvityksiä ja -kannanottoja kruununmetsien tilanteesta ja torpparikysymyksestä, kuten vuosien 1866–1868 tarkastuskomissionin kertomukset ja Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsien asuttamisesta (1904).

* * *

Vuosisatainen periaatteellinen kiista yksityis- ja kruununmaiden välisistä rajoista ratkaistiin isossajaossa. Siinä kukin talo sai maata maaveron määräävään manttaalilukunsa mukaan, loput valtiolle jäävät alueet olivat niin sanottuja liikamaita. Alkujaan liikamaita oli tarkoitus käyttää ensisijaisesti uudisasutuksen lisäämiseen, mutta metsien arvon nousu sai kruunun kiinnostumaan näiden alueiden metsätaloudellisesta käytöstä. Vuoden 1851 metsäasetuksen mukaan kruununmetsien parhaista osista muodostettiin kruununpuistoja (kruununmetsistöt), jotka oli varattu erityisesti metsätalouskäyttöön. Näille alueille ei saanut perustaa uudistaloja.⁶

6. Soininen 1974, s. 323–324; Laitakari 1960, s. 27, 31–32.

Kruununmetsien muodostumisen myötä myös metsähallinto järjestettiin uudelle perustalle; maanmittaustoimesta erotettuna itsenäisenä virastona metsähallitus alkoi toimia vuonna 1863.⁷ Uudisasutus metsähallituksen valvomissa metsissä oli tarkoin säädeltyä. Jos liikamaa ei soveltunut kruununpuistoksi, se oli vuoden 1851 metsäasetuksen mukaan tarkoitus käyttää asutukseen.⁸ Uudistilan edellytettiin olevan kooltaan sellainen, että sen elinkelpoisuus ja veronmaksukyky oli turvattu. Uudistilasta muodostui normaali kruununluontoinen tila, joka oli mahdollista lunastaa perinnöksi.⁹

Asutustoiminnan tehostamiseksi vuoden 1877 uudistilajulistuksessa uudistilan kokovaatimuksesta oli joustettu; *kruununtorppa* ei kooltaan vastannut 1/8 manttaalia, joka pääsääntöisesti katsottiin itsekannattavan uudistilan vähimmäismanttaaliksi. Tällaisen manttaalittoman torpan vero määrättiin vuotuisena rahassa suoritettavana maksuna. Muutoin kruununtorppa oli uudistilan kaltainen, itsenäinen ja maakirjaan merkitty tila, jonka sai ostaa perinnöksi verovapausvuosien jälkeen.¹⁰

Maatilojen kokoa säädelleitä rajoituksia vapautettiin 1890-luvulla. Osittamiskäytäntö muuttui ratkaisevasti vuonna 1895, jolloin 1/300 manttaalia hyväksyttiin pienimmäksi sallituksi halkomalla tai lohkomalla muodostetun tilan manttaaliksi.¹¹ Jo vuoden 1892 uudistaloasetuksessa oli uudistilan manttaalirajasta luovuttu,¹² niinpä myös kruununtorppa käsite rajatussa vuoden 1877 julistuksen tarkoittamassa mielessä menetti merkityksensä.

7. Laitakari 1960, s. 23–24, 26.

8. AK 1851, Asetus metsistä Suomen Isoruhtinaanmaassa 9.9.1851 § 3.

9. Kovero 1910, s. 96–97; Haataja 1940, s. 43–44, 229–230.

10. AK 1877, Julistus uudistilojen ja kruununtorppain perustamisesta sekä viimeksi mainittujen verotuksesta 27.12.1877; Haataja 1949, s. 780–781.

11. Jutikkala 1958, s. 305.

12. Haataja 1940, s. 230–231.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

Kruununmetsätorppa oli kruununmetsiin perustettu vuokratila.¹³ Kruununmetsätorpat on rinnastettavissa tavallisiin torppiin sikäli, että ne kooltaan ja hallinnaltaan vastasivat viljelystä varten vuokralle annettuja torppia, vaikka eivät olleetkaan minkään maatilän määrätty osa kuten Rasila maatorpan määritelmässään edellyttää.¹⁴ Kruununmetsätorppia oli mahdollista perustaa uudistiloista ja kruununtorpista poiketen kaikkialle kruununmetsiin, myös kruununpuistoihin.¹⁵ Koska näihin vuokratiloihin ei liittynyt perinnöksi oston mahdollisuutta, ei siis ollut pelkoa kruununpuistojen pirstoutumisesta. Kruununmetsätorpan alue ja hallinta perustui sopimukseen, jonka metsähallinto ja torppari tekivät. Kruununmetsätorppalaitos muotoutui varsinaisesti vasta 1800-luvun loppupuolella metsähallinnon perustamisen vaikutuksesta; vanhimmat torpat oli kuitenkin perustettu jo ennen metsähallituksen aikaa.

Kruununmetsätorppaa ja kruununtorppaa on käytetty synonyymisinä käsitteinä niin asiakirjoissa, tutkimuksissa kuin jokapäiväisessä kielenkäytössä. Asiakirjoissa termiä kruununmetsätorppa aletaan käyttää 1870-luvulta lähtien. Ensimmäinen kruununmetsätorppa maininta tutkimusaineistossa on vuodelta 1872 maanviljelystoimikunnan kirjeessä, joka koskee uusien torppien perustamista. Siihen asti asiakirjoissa käytetään termiä kruununtorppa selvästi kruununmetsätorppaa tarkoittaessa. Esimerkiksi vuoden 1851 metsäasetus puhuu kruununtorpasta ja sisällöllisesti se Kyösti Haatajan mielestä viittaa juuri kruununmetsätorppaan.¹⁶ Niin ikään vanhimmat kruununmetsätorppia koskevat metsähallituksen lomakkeelle laaditut kontrahdit vuodelta 1868 on tehty tekstin mukaan kruununtorpista. Mutta vielä kihlakunnanoikeuksien lainhuudatuspöytäkirjoissa torppien itsenäistyessä 1930-luvun alussa esiintyy yleisesti kruununtorppa ja kruununtorppari-muotoja. Kruununtorppa on ollut

13. Haataja 1949, s. 781.

14. Rasila 1961, s. 16.

15. AK 1872, Maanviljelystoimikunnan kirje metsänhoitohallitukselle 27.4.1872; Haataja 1940, s. 68.

16. Haataja 1940, s. 67–68; Vertaa Soininen 1974, s. 324.

ilmeisesti puhekielessä jatkuvasti vallitseva termi kruununmetsätorpasta puhuttaessa. Se oli vanha muoto, johon ei välttämättä jouduttu edes tutustumaan sen varsin väliaikaisessa vuoden 1877 uudistilajulistuksen mukaisessa merkityksessä. Esimerkiksi Laukaassa ja Toivakassa ei ollut lainkaan ko. julistuksen mukaisia kruunutorppia,¹⁷ joten mahdollisuutta erilaisten asutusmuotojen sekoittumisesta ei ole.

Uudisasutus kruununmailla ennen 1860-lukua

Kruununmaiden vanhaa, hyväksytyä asutusta olivat uudistilat, joiden perustamista muodollisesti valvottiin tarkoin. Kruunulle uudistilat olivat tärkeitä sekä taloudellisesti että yhteiskunnallisesti.¹⁸

Uusia piirteitä uudisasukaspolitiikka sai 1700-luvun lopulla, jolloin voimistuneet fysiokraattiset aatteet korostivat väestönlisäyksen merkitystä. Soinisen toteamus 1700- ja 1800-lukujen maatalouspolitiikasta "paljon puhetta, vähän tuloksia" näyttää kaikesta huolimatta pitäneen paikkansa valtion uudisasutuksen kohdalla.¹⁹ Uudistilojen perustamista koskevat säädökset toimivat tehokkaasti edustamaansa asiaa vastaan. Lähtökohtana oli ajatus, jonka mukaan valtion uudisasutuksen tuli sijaita yksityismaasta erotetulla kruununmaalla. Koska rajojen selkeyttäminen käytännössä eli isojako oli pitkäaikainen prosessi, oli asutuksen edistyminen hidasta. Valtaosa uusista taloista syntyikin vanhojen talojen halkomisten kautta.²⁰

Tutkituista alueista Toivakassa²¹ uudistilojen perustaminen isonjaon yhteydessä oli vilkkainta. Seudulla oli viisi vanhaa jaettua

17. JyMA, LKHA, Maakirjat 1875, 1905.

18. Kovero 1910, s. 49–53.

19. Vertaa Soininen 1974, s. 327–328.

20. Kovero 1910, s. 71–72, 74; Jutikkala 1958, s. 257–258.

21. Toivakan maakirjakylä jakautui Kankaisten ja Toivakan jakokuntien kesken! Vertaa Kuokkanen 1993, s. 64, 69–70.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

perintöluontoista maakirjataloa, ja sinne perustettiin vuosina 1848–1857 seitsemän kruunun uudistilaa. Uudet talot olivat olleet kyläkunnan yhteismaalla sijainneita torppia samoin kuin useat tutkitun alueen kruununmetsätorpat.²² Ennen itsenäistymistään uudistilat ehdittiin myös merkitä Jyväskylän maaseurakunnan rippikirjassa 1840–1850-lukujen vaihteessa kruununmaalla oleviksi torpiksi samaan tapaan kuin myöhemmät tunnetut kruununmetsätorpat.²³

Kankaisten kylässä vanhoja maakirjataloja olivat Kankaisten puustelli ja Ruuhimäen talo.²⁴ Isonjaon yhteydessä sai kaksi kruunun uudistilaa perustamisoikeuden nimittäin Pöllykangas ja Hautajärvi eli Taulu.²⁵ Hohonmaalle ei sen sijaan uudistaloja isossajaossa syntynyt. Lievestuoreen alueen maanjakoa käsiteltiin sen ongelmallisuuden takia sekä lääninhallituksessa että senaatissa. Koska alue oli verrattain harvaan asuttu, olisi lääninhallitus halunnut muodostaa alueella olevista torpista 1/8 manttaalin uudistiloja. Senaatti katsoi kuitenkin tärkeämmäksi varmistaa vanhojen talojen elinkelpoisuuden ja korotti niille manttaalia kohti jaettavan maan määrää.²⁶

Vaikka tilan perustaminen omin luvuin ei ollut valtion normien mukaista, suuri osa uudistiloista oli alkujaan syntynyt siten. Kun tällainen luvatta perustettu asumus tavattiin, oli ohjeena panna se normaalin käytännön mukaisesti verolle, mahdollisesti jonkin vapaavuoden kuluttua. Jos paikka katsottiin huonoksi, saatettiin talo myös hävittää.²⁷

22. KMTA, Toivakan kunnan maarekisteri, Toivakan kylä. Toivakan jakokunnan isojakoaasiakirjat. Kartanselitys vuodelta 1837. Kruunun uudistilojen ja liikamaan lohkomiskirja vuodelta 1842.

23. JyMA, JMKA, Rippikirja 1844–1853, s. 203–206.

24. Kankaisten jakokuntaan kuului taloja myös Toivakan kylän puolelta.

25. KMTA, Toivakan kunnan maarekisteri, Kankaisten kylä. Kankaisten jakokunnan isojakoaasiakirjat. Kartanselitys vuodelta 1835. Senaatin verollepanopäätös 11.12.1837.

26. Berndtson 1986, s. 56.

27. Soininen 1974, s. 324–325; Kovero 1910, s. 175.

Suuri osa myöhemmistä kruununmetsätorpista perustettiin alkuvaiheessa juuri näin, omin luvuin yhteismaalle.²⁸ Sittenmin torpista monet lienevät hakeneet uudistilan oikeuksia vallitsevien säännösten mukaisesti. Näistä uudistilahakemuksista ja niihin liittyneistä maanmittarin syyneistä mainitsi kertomuksissaan 1860-luvulla kruununmetsiä ja niiden asutusta tutkinut tarkastuskomissio.²⁹ Itse asiassa se piti 1860-luvulla käytettyä nimitystä torppa kokonaan vääränä: "Mitä ruununmailla asuviin uudistalollisiin tulee, joita täällä samate kuin maamme useimmissa maissa näyttää väärin sanottavan torppareiksi, koska niiden kanssa ei mitään kontrahtia ole tehty, eikä veroa ole vielä nostettu..."³⁰

Tutkitulla alueella useat yhteismaalla sijainneet vanhat torpat saivat siis uudistilan oikeudet isonjaon yhteydessä. Vielä sen jälkeen kruununmetsiin jääneiden torppien suhteen oli uudistila-aikomuksia. Esimerkiksi Hohonmaalla maanmittari teki sitä koskevia selvityksiä ja alueen pyykityksiä lykättiin vuoteen 1862, koska odotettiin vielä lääninhallituksen mahdollista uudistilaesitystä.³¹ Toivakkalaisten torpparien uudistilanomuksia toimitettiin lääninhallitukseen 1840-luvun lopulla kruununvoudin kautta.³² Kruununmaille oli tietoista uudisasutuspyrkimystä, jota ei kuitenkaan ehditty purkamaan normaaliin tapaan uudistiloja perustamalla vaan asutusjärjestelyt jäivät lopulta metsähallinnon hoidettavaksi.

Kruununmaille päätyneitä torppia oli aikoinaan perustettu myös luvallisesti torppina yksityismaalle. Vasta isonjaon toteuttaminen siirsi ne kruunulle kuuluville alueille ja metsähallinnon huoleksi.³³ Laukaassa ja Toivakassa osa kruununmetsätorpista on rippikirjoissa merkitty jopa 1860-luvulle talojen alle. Kyseessä saattaa kuitenkin olla epä tietoisuus asian

28. Soininen 1974, s. 326; Jutikkala 1958, s. 301.

29. SRTK 1867, s. 8; SRTK 1972, s. 16.

30. STRK 1972, s. 5-6.

31. KMTA, Hohonmaan ja Hännnyksenmaan isojakoasiakirjat. Pöytäkirja 3.9.1862.

32. Ainakin JyMA, LKkr, Kirjediaarit 1849, huhti-toukokuu.

33. SRTK 1867, s. 8.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

todellisesta laidasta tai lopullisesta ratkaisusta; samassa rippikirjassa on usein torpan luonteesta erilaisia merkintöjä.³⁴

Metsähallinnon vaikutus kruununmetsien asutukseen

Vuoden 1851 metsäasetusta on pidetty ensimmäisenä varsinaisena kruununmetsätorppia koskevana säädöksenä. Siinä annettiin lupa perustaa metsiin kruununtorppia, joihin liittyi päivätyövelvollisuus läheisissä kruununmetsissä. Ensin tuli kuitenkin tutkia, soveltuisiko alue kruununpuistoksi tai toissijaisesti kruunun uudistilaksi. Samaisen asetuksen 4. pykälässä säädettiin paitsi kruununpuistoiksi aiotuille maille luvatta pystytettyjen asumusten verollepanosta myös niiden "poistumitsemisen" mahdollisuudesta, jos ne häittäisivät metsähallituksen toimia.³⁵ Käytännössä metsänhoitajien ilmaantuminen hoitoalueille 1860-luvulla käynnisti tarkemmat tutkimukset metsien tilasta, niissä olevista asumuksista ja tulevat toimenpiteet näiden suhteen.

Pyhjärven hoitoalueeseen kuuluneissa Laukaassa ja Toivakassa metsähallinnon järjestäytymisvaihe sujui suuremmista ongelmista. Useissa hoitoalueissa valvonnan lisääntyminen johti ensin näkyvimmin torppien ja muun luvattoman asutuksen hävittämiseen. Yleisimmiksi syiksi tähän esitettiin torpan elinkelvottomuus, asukkaan huono maine, metsänhaaskaus tai kieltäytyminen päivätyöstä.³⁶ Häädöt aiheuttivat vastalauseita, joita käsiteltiin vuosien 1863–1864 valtiopäivillä, ja asia ratkaistiin asettamalla komissio selvittämään tilannetta.³⁷ Se määritteli tehtäväkseen

34. Esimerkiksi JyMA, LKA, Rippikirjat 1851–1860, s. 418–421; JyMA, JMKA, Rippikirjat 1869–1880, s. 246–249.

35. AK 1851, Asetus metsistä Suomen Isoruhtinaanmaassa 9.9.1851.

36. SRTK 1867, s. 8, 16, 28, 45, 51.

37. TVA 1904, s. 14.

metsien tilan ja asutuksen tutkimisen lisäksi myös ehdotukset kruununmetsien vastaisesta käytöstä.³⁸

Tutkimuskomissio teki kruununmetsien torppakysymyksen ratkaisemiseksi ehdotuksen, jossa se otti torpille varsin myötämielisen kannan. Sen mukaan kruununmetsätorpat oli ennen pitkää nivellettävä vallitsevaan maanomistusjärjestelmään eli niistä tuli soveltuvin osin perustaa uudistiloja, (vuoden 1851 asetuksen mukaisia) kruununtorppia tai metsänvartijatiloja. Komission tavoitteena oli asetus, jolla torppien asema lopulta saataisiin vakiinnutettua, mutta jo ennen sitä tuli torpparien kanssa sopia maksettavista veroista ja tehdä kontrahdit, jotka olisivat voimassa asian lopulliseen ratkaisuun asti. Torpat, joihin ei liittynyt viljelyksiä tai joiden haltija ei tahtonut maksaa verojaan, tuli hävittää. Komission ajamaa asetusta ei koskaan kuitenkaan säädetty. Sen sijaan senaatti oli jo vuonna 1867 kirjeellään metsänhoitohallitukselle antanut komission suosituksen mukaiset ohjeet tehdä kontrahti torppien hallintaoikeudesta ja sopia väliaikaisesta verosta.³⁹

Ensimmäinen merkki kruununmetsätorppien hyväksymisestä vallitsevassa muodossaan oli maanviljelystoimikunnan kirje metsänhoitohallitukselle vuonna 1872. Siinä annettiin lupa perustaa kruununpuistoihin uusia torppia. Kirjeen on sanottu jopa laillistaneen kruununmetsätorpat.⁴⁰ Koska vanhoja torppia sijaitti jo monilla kruununpuistoiksi julistetuilla alueilla, merkittiä tämä itse asiassa olemassa olevan tilanteen tunnustamista. Vuotta 1872 on pidetty myös rajana niin sanotuille *vanhoille ja uusille torpille* eli ennen metsähallinnon aikaa ja sen muodostamisen jälkeen perustetuille torpille.⁴¹ Vuonna 1874 senaatti laajensi kruununmetsätorppien perustamismahdollisuuden myös muille valtion metsämaille.⁴²

38. SRTK 1867, s. 3.

39. TVA 1904, s. 15–16; SRTK 1867, s. 73–74; Cajander 1925, s. 5.

40. AK 1872, Maanviljelystoimikunnan kirje metsänhoitohallitukselle 27.4.1872; Cajander 1925, s. 5.

41. TVA 1904, s. 16–17.

42. Haataja 1940, s. 68.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

Näin varsinaisen kruunumetsätorppalaitoksen voi katsoa syntyneen metsiin tuodun säädellyn järjestelmän myötä.

Kruununmetsätorppien määrällinen kehitys

Kruununmetsätorppien tai oikeammin sitä vastaavan asutuksen määrästä ei ole 1800-luvun alkupuolelta suoraan käytettävissä lukuja, sillä tilastointi on alkanut vasta metsähallinnon kaudella. Kun jäljittää Laukaan ja Toivakan tunnettujen kruununmetsätorppien vaiheita taaksepäin kirkonarkiston rippikirjojen avulla, on ne vanhimmissa tiedoissa 1820-luvulta 1840-luvulle merkitty joko kylän torppien tai itsellisiväen luetteloon tai yksityistalojen alle. Rippikirjoissa alkaa esiintyä 1840-luvulla torppien yhteydessä merkintöjä kruununmaasta (på kronojorden); kruununmetsissä oleviksi torpiksi tai kruununtorpiksi ne on kirjattu yleensä 1860-luvulla. Henkikirjoissa kehitys on samantyyppinen, joskin siellä torpparit on 1860-luvulla merkitty vielä uudistilan hakijoiksi ja pääasiallisesti vuoteen 1870 mennessä kruununtorppareiksi.⁴³

Arkistolähteistä oikeaa torppien määrän laskemista hankaloittavat vanhempina aikoina maanomistussuhteiden muutokset ja niiden mukanaan tuomat vaihdokset torppien asemassa. Myös yhteismailla sijainneiden torppien perustamiseen liittyvä omatoimisuus ja mahdollinen luvattomuus vaikeuttavat kokonaiskuvan rakentamista. Jos torppa oli luvaton, viranomaiset eivät edes periaatteessa tienneet siitä!

Laukaan ja Toivakan vanhimmat rippikirjoista löydetty kruununmetsätorpat on perustettu 1820–1830-luvun vaihteessa. Kankaisten Ripatin torpan asukkaat olivat muuttaneet Kangasniemeltä Laukaan puolelle ilmeisesti vuonna 1827, ja torppa on ollut pystyssä viimeistään vuonna 1831. Tämä täsmää myös aluemetsänhoitajan arkiston antamiin

43. JyMA, LKA, Rippikirjat 1812–1871; JyMA, JMKA, Rippikirjat 1807–1868; JyMA, LKHA, Henkikirjat 1850, 1860, 1870.

tietoihin; sen mukaan torppa oli perustettu vuonna 1831.⁴⁴ Samoihin aikoihin Toivakkaan on perustettu Riita-ahon eli Rantalan torppa, joka on merkitty torpaksi vuonna 1827 alkavassa rippikirjan jaksossa. Metsähallinnon arkistojen mukaan torppa olisi muodostettu vasta 1857!⁴⁵

Aluemetsänhoitajan torppaluettelossa vanhimmaksi on merkitty Toivakan Kahtomamäen torppa, joka olisi perustettu jo vuonna 1811. Kirkonarkiston mukaan ensimmäiset Kahtomamäkeen merkityt asukkaat muuttivat vasta vuonna 1832 Kangasniemeltä Jyväskylän pitäjään.⁴⁶ Sitä aikaisemmalta ajalta torppaa ei ole ainakaan nimeltä mainittu rippikirjoissa.

Laukassa ja Toivakassa ensimmäinen torppien perustamiskausi ajoittuu 1830–1850-luvuille, mikä liittyy selkeästi isonjaon toimittamiseen. Parhaimmillaan 1840-luvulla syntyi 15 torppaa. Erityisen voimakasta uudisasutus oli tuolloin Hohonnaalla, jonne perustetuista torpista osaa suunniteltiin uudistiloiksi isojakotoimituksen yhteydessä, mutta hanke kaatui.⁴⁷ Torppien perustaminen väheni isonjaon selkiintymisen ja metsähallinnon perustamisen myötä, 1860-luvulla syntyi kuusi uutta torppaa ja näistäkin yksi varta vasten metsänvartijatorpaksi. Kaikkiaan Laukaassa ja Toivakassa oli 1860-luvun puolimailla 41 kruununmetsä- ja metsänvartija-torppaa.⁴⁸

44. JyMA, LKA, Rippikirja 1821–1831, s. 26; JyMA, LAMH I, Torppia koskevat luettelot.

45. JyMA, JMKA, Rippikirja 1827–1837, s. 116; JyMA, LAMH I, Torppia koskevat luettelot. Torpan historiaa sekoittaa Toivakassa oleva toinen, 1840-luvulla perustettu Riita-ahon torppa. Rantalan torpan kohdalla nimeä Riita-aho on alettu käyttää vasta rippikirjan jaksossa 1869–1880; toinen Riita-aho on tuossa vaiheessa muuttunut Ahokkaan talon alaiseksi Perälän torpaksi. Rantalan torppari Juhani Jaakonpoika Rantala on tehnyt Riita-ahon torpasta kontrahdin metsähallinnon kanssa 1860-luvun lopulla.

46. JyMA, LAMH I, Torppia koskevat luettelot; JyMA, JMKA, Rippikirja 1827–1837, s. 116.

47. KMTA, Hohon- ja Hännynksenmaan jakokunnan isojakoasiakirjat. Kartanselitys vuodelta 1849; Artikkelin alussa mainittu Elias Pesosen Luikanlahden torppa oli yksi näistä!

48. JyMA, LAMH I, Torppia koskevat luettelot; JyMA, LKA, Rippikirjat 1812–1871; JyMA, JMKA, Rippikirjat 1807–1868.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

Laukaan-Toivakan alueella ensimmäinen torppien kokonaismäärän putoaminen tapahtui 1860- ja 1870-lukujen vaihteessa, mikä noudatti valtakunnallista linjaa. Metsähallinto vaikutti tuolloin torppien määrään kahdella tavalla. Sen toimesta saatettiin hävittää kokonaan torppia, mutta valtaosa kruununmetsätorppien luetteloista poistuneista päätyi vain toisiin kirjoihin eli metsänvartijatorppien listaan. Laukaan ja Toivakan 41 torpasta viisi muuttui metsänvartijatiloksi, varsinaisia torpan hävittämisiä alueella ei tapahtunut.⁴⁹

Pyhjärven aluemetsänhoitajan asiakirjoihin ehtineistä torpista poistui muuten 1860–1870-luvuilla kaksi. Toinen niistä jäi autioksi, kun torppari kuoli ja hänen vaimonsa siirtyi itselliseksi lähitaloon. Toisessa tapauksessa torpan elinolosuhteet olivat ilmeisen heikot. Sitä paitsi oli metsänhoitaja epäillyt sen haltijan sopivuutta torppariksi, koska tällä oli taipumusta kuljeskelevaan elämäntapaan ja metsänhaaskuuseen.⁵⁰ Rippikirjojen mukaan Kankaisten kruununmaalla oli ollut lisäksi muutamia sellaisia torppia tai mäkitupia, joita ei syystä tai toisesta mainittu lainkaan metsänhoitajan asiakirjoissa. Jotkut ehtivät autioitua jo 1850-luvulla ennen metsänhoitajan alueelle tuloa, ja muut puolestaan hylättiin nopeasti muutaman vuoden asumisen jälkeen 1860-luvulla.⁵¹ Lähdön taustalla saattoi olla nälkävuosien, metsähallinnon kiristyneen otteen ja lyhyen aikaa asutun elinkelvottoman torpan yhteisvaikutus. Kaikkiaan 1870-luvun alussa Hohormaalla, Kankaisissa ja Toivakassa oli 34 kruununmetsätorppaa ja viisi metsänvartijatorppaa.

Alueen kruununmetsätorpista em. Riita-aho eli Rantala irrottautui metsähallinnon valvonnasta jo 1880-luvulla, kun siitä suunniteltiin tehtävän kymmenisen vuotta aiemmin perustetun Toivakan kappelin

49. TVA 1904, s. 39; JyMA, LAMH I, Metsänvartijaluettelo 1876.

50. JyMA, LAMH I, Torppia koskevat luettelot, Kruununmetsätorpparien verollepanoluettelo 1868; JyMA, LKA, Rippikirja 1862–1871, s. 57, 59, Rippikirja 1872–1881, s. 109.

51. JyMA, LKA, Rippikirja 1850–1861, s. 105, 106, vrt. Rippikirja 1862–1871, s. 58, 59, 62.

kappalaisen ensimmäinen virkatalo. Riita-aho kuitenkin myytiin nopeasti, ja kappalainen sai talonsa Vanhasillasta vuonna 1892.⁵²

Laukaassa ja Toivakassa torppien toinen perustamisvaihe ajoittui 1890-luvulle, jolloin torpan perustaminen tapahtui siis metsähallinnon ohjauksessa. Tuolloin muodostettiin kaikkiaan 21 uutta torppaa ja yksi metsänvartijatorppa. Vilkkainta uudisasutus oli Kankaisten alueella (11 uutta torppaa), vähemmän torppia perustettiin Toivakassa (6) ja Hohonnaalla (5). Hohonnaan uudet torpat olivat sitä paitsi olleet jo olemassa pitempään. Kaksi niistä muodostui kun Kalliolan ja Kylmälahden vanhat torpat virallisesti jaettiin ja toiset kaksi olivat seudun mäkitupia. Hohonnaalle muodostettiin tässä vaiheessa myös oma metsänvartijatorppa.⁵³

Uusia torppia alueella ei syntynyt enää 1890-luvun jälkeen, sen sijaan annettiin lupia asuntotilojen vuokraamiseen. Nämä asuntotilat käsittivät vain tontin rakennuksineen eivätkä lainkaan laajempia viljelysmaita.⁵⁴

Hohonnaalla, Kankaisissa ja Toivakassa oli 54 kruununmetsätorppaa ja kuusi metsänvartijatorppaa aivan 1900-luvun alussa, jolloin niiden määrä oli suurimmillaan. Nopeasti tämän jälkeen se kääntyi laskuun, kun alueella alkoivat toteutua kruununmetsän uudisasukkaan alkuperäiset suunnitelmat omasta talosta. Riita-ahon torpan 1880-luvulla tapahtuneen metsähallinnosta irrottautumisen jälkeen ensimmäiset torpat itsenäistyivät 1910-luvun vaihteessa, loput torpparilainsäädännön vannedessä viimeistään 1930-luvun alussa.⁵⁵

52. Kuokkanen 1993, s. 327; Repo 1937, s. 643.

53. JyMA, LAMH I, Torppia koskevat luettelot; JyMA, LAMH II, Metsänvartijoita koskevat luettelot.

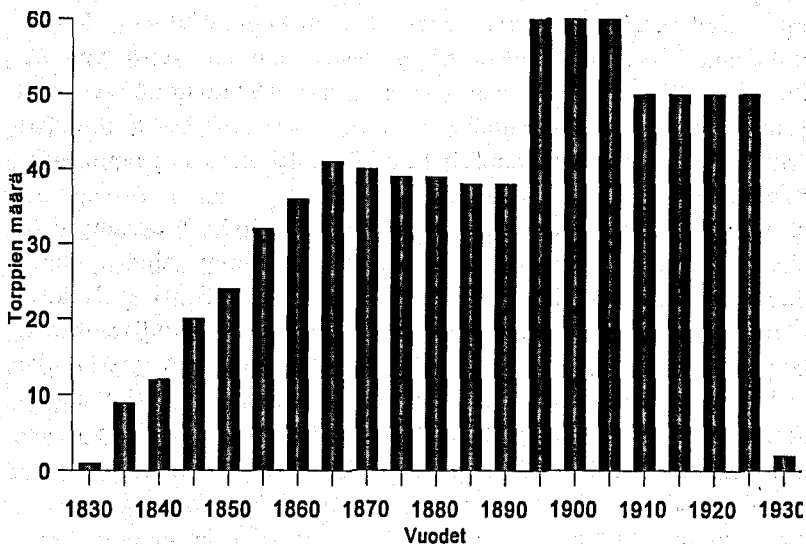
54. JyMA, LAMH II, Asiakirjat vuonna 1913 suoritetusta metsänhoidon tarkastuksesta.

55. JyMA, LAMH I, Vaasan läänin tarkastupiirin ylimetsänhoitajan kirje 29.6.1906, jonka liitteenä Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 7.5.1906; JyMA, LAMH II, Asiakirjat vuonna 1913 suoritetusta metsänhoidon tarkastuksesta, Vuokra-alueiden itsenäistymistä ja asuttamista koskevat asiakirjat.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

TAULUKKO 1.

Hohonmaan, Kankaisten ja Toivakan kruununmetsä- ja metsänvartijatorppien määrää 1830–1930

Lähteet: LKA, Rippikirjat 1812–1881; JMKA, Rippikirjat 1807–1868; LAMH I, Torppia koskevat luettelot; LAMH II, Metsänvartijoita koskevat luettelot; LAMH I, Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 7.5.1906; LAMH II, Vuokra-alueiden itsenäistymistä ja asuttamista koskevat asiakirjat. Kaikki JyMA:ssa.

Laukaassa ja Toivakassa kruununmetsätorppien määrällinen kehitys noudatti pääpiirteissään samaa linjaa kuin koko maassa. Metsähallituksen mukaan koko maan kruununmailla oli vuonna 1864 noin 1700 torppaa, mistä se laski vuoteen 1870 mennessä noin 1400 torppaan. Syinä laskuun olivat lähinnä metsähallinnon vaikutus ja nälkävuodet. Kruununmetsätorppien kokonaismäärä alkoi kuitenkin 1870-luvulta kasvaa, vaikka jatkuvasti tapahtui myös vähäistä vanhojen torppien katoamista. Se johtui yleensä tilan autioitumisesta heikon viljelyksen takia, metsänvartijatorpaksi lunastamisesta tai uudistilan oikeuksien saamisesta. Torppien määrä kasvoi tasaisesti kiihtyen: 2000 torpan raja ylitettiin 1880-luvulla ja vuosisadan vaihteessa saavutettu 3000 torpan määrä vaihtui 4000 paremmalle puolelle jo vuonna 1908. Parhaimmillaan vuonna 1916 maassa oli runsaat 4500 torppaa ja niissä väkeä lähes 30 000 henkeä. Kun kruununmetsätorppien perustaminen kiellettiin vuonna 1922, niitä oli kaikkiaan noin 4500. Jyrkkään laskuun torppien määrä kääntyi 1930-luvulla, kun niiden itsenäiseksi lunastamisesta alkoi tulla totta. Suomessa oli vuoden 1943 lopussa 109 valtionmetsätorppaa.⁵⁶

Laukaan ja Toivakan kruununmetsille tyypilliset ajalliset keskittymät torppien määrässä olivat niin ikään yleinen piirre, kun ajatellaan koko eteläisemmän Suomen kruununmetsiä. Tämä johtui siitä, että torpan perustaminen liittyi kiinteästi yhteen ensin isonjaon toimittamisen ja myöhemmin metsähallinnon metsänkäyttösuunnitelmien kanssa. Perustamiskaudet luonnollisesti vaihtelivat. Suurin osa 1900-luvun alkupuolella tunnetuista kruununmetsätorppista oli kuitenkin syntynyt 1800-luvulla, vaikka yksittäiset torpat saattoivat olla myös peräisin 1700-luvun puolelta. Todella vanhojen torppien vähäinen määrä johtunee pääasiassa siitä, että niistä monet olivat onnistuneet aikoinaan sulautumaan vanhaan maanomistusjärjestelmään eli muuttuneet uudisiloiksi esimerkiksi isonjaon yhteydessä.⁵⁷

56. TVA 1904, s. 38–40; Metsätilastot 1885–1943.

57. Vertaa Metsätilasto 1907, Liiteluettelo Suomen kruununmetsätorppista vuonna 1907.

Kruununmetsätorpparit maaseudun sosiaalisilla tikapuilla; torppien perustajien taustat

Nopeaan väestönkasvuun 1800-luvulla on perinteisesti liitetty ajatus maaseudun alenevasta säätykierrosta, koska väestönlisäys kasvatti ensisijaisesti täysin tilatonta väestöä. Talollisten kokonaismäärä ei pysynyt väestömäärän mukana ja myös torppariksi pääsy vaikeutui 1800-luvun lopulla, kun torppien määrän kasvu taantui.⁵⁸ Tilaton väestö kasvoi kuitenkin yhä enemmän oman ryhmänsä perheellistymisen myötä.⁵⁹

Keski-Suomen maaseudun sosiaalirakenteessa oli selkeitä alueellisia eroja. Keski-Suomea on luonnehdittu siirtymäalueeksi torpparivaltaisen Hämeen, talonpoikaisen Pohjanmaan ja tilattoman väen kansoittaman Savon välillä. Aivan yksiselitteisesti Keski-Suomi ei näihinkään ryhmiin jakaudu; esimerkiksi maakunnan eteläosissa maatyöväki ja itäosissa talolliset olivat vielä 1800-luvun lopulla leimallisia ryhmiä. Kokonaisuutena Keski-Suomen tilanne noudatti kuitenkin valtakunnallista kehitystä.⁶⁰

Laukaalaisten ja toivakkalaisten torpparien taustoja selvittämällä on pyritty hahmottamaan tarkastellun seudun kruununmetsätorpparilaitoksen luonnetta, mistä väestöryhmistä ja miksi kruununmetsätorppareiksi hakeuduttiin.

Hoitoalueen arkistosta saatavien tietojen⁶¹ mukaan Laukaan ja Toivakan kruununmetsä- ja metsänvartijatorpissa oli niiden perustamisesta itsenäistymiseen kaikkiaan 197 torpparia (181 kruununmetsätorpparia ja 16 metsänvartijaa). Luku on todennäköisesti hieman todellisuutta pienempi, koska kaikkia torpparien keskenään sopimia väliaikaisia tai väliaikaisiksi

58. Vertaa Soininen 1974, s. 34, 39–40, 42; Rasila 1961, s. 26–27; Haapala 1983, s. 296.

59. Haapala 1983, s. 299–300; Haapala 1986, s. 240–241.

60. Laitinen 1988, s. 107–111.

61. JyMA, LAMH I–II, Torppia koskevat luettelot, Metsänvartijoita koskevat luettelot, Katselmuspöytäkirjat, Torpparisopimukset, Vuokra-alueiden itsenäistymistä ja asuttamista koskevat asiakirjat.

jääneitä järjestelyjä, jotka yleensä näkyvät väestökirjanpidosta, ei ole välttämättä metsähallinnon asiakirjoihin kirjattu.⁶² Kun metsähallinnon arkistoista saatavaa kokonaisuutta täydennetään kirkonarkistojen avulla, torpparien määrä on 205. Tämäkään luku ei liene täydellinen, sillä yksittäisissä tapauksissa kahden lähteen tietojen yhteen sovittamiseen liittyy tiettyä tulkinnanvaraisuutta.

Tätä työtä varten on selvitetty tarkemmin 61 perustajatorpparin eli ensimmäisen polven kruununmetsätorpparin taustoja. Ne on tutkittu pääsääntöisesti kirkonarkistojen avulla, koska metsähallinto ei ollut vielä 1830–1850-luvulla valvomassa torppien muodostamista, eivätkä sen arkistot näin ollen sisällä tietoja tuolloisista kruununmaille tulijoista. Toisaalta 1890-luvulla torppareiksi päässeiden torpan perustajien aikaisemmat vaiheet eivät tässä tapauksessa selviä pelkästään hoitoalueiden asiakirjojen avulla, koska torpan perustamiseen liittyvää hakemusta mainetodistuksineen ei Laukaan hoitoalueen arkistossa ole.

Torpparista on pyritty saamaan selville ensisijaisesti torppariksi tuloa edeltävä sosiaalinen asema ja toiseksi isän tai äidin asema. Molempiin liittyy luonnollisesti muutoksen mahdollisuus, sekä torppari että hänen vanhempansa ovat voineet kuulua elämänsä aikana erilaisiin yhteiskunnallisiin ryhmiin. Torpparin kohdalla luokitteluperusteeksi on valittu tilanne, joka on vallinnut välittömästi ennen torppaan tuloa. Jos hän on siirtynyt torppaan suoraan kotoaan, asema on määräytynyt vanhempien aseman mukaan. Isän/äidin osalta on pyritty selvittämään hänen asemansa pojan lähtiessä kotoaan eli millaisesta tilanteesta myöhempi kruununmetsätorppari on maailmalle lähtenyt. Aivan yksiselitteisesti siihen ei ole päästy; joissain tapauksissa on jouduttu tyytymään lapsen syntymätiedon yhteydessä ilmenneeseen asemaan. Koska vanhempia koskevasta kokonaisuudesta on jäänyt lisäksi selvittämättä noin viidennes, käytettävissä olevat tiedot on nähtävä viitteellisinä.

62. Kirkonkirjoissa on tavattu muutaman vuoden torppaa asuneita torppareita, joihin metsähallinnon kontrolli ei ole ehtinyt (?) reagoida; kruununmetsätorpparin kuoltua torpan hallinta on virallisesti mennyt leskelle tai lapsille, mutta kun leski on avioitunut uudelleen, uusi mies on rippikirjoissa merkitty torppariksi; varsinaisen torpparin veli on hoitanut torppaa muutaman vuoden, kun torppari on käväissyt Amerikassa.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

Torppareiden taustaa on selvitetty heidän vaiheitaan taaksepäin kerien rippikirjoista. Apuna on käytetty lisäksi muuttaneiden luetteloita ja muuttokirjoja ja historiakirjoista etenkin syntyneiden luetteloita, joista on mahdollisuuksien mukaan varmistettu syntymäpaikka. Täydellistä pienoiselämäkertaa ei kuitenkaan ole lähdetty tekemään työmäärän paljouden takia. Sinänsä seurakuntien väestökisteriarkistot tarjoaisivat tähän hyvät mahdollisuudet.⁶³

Sosiaalisessa ryhmittelyssä on käytetty maaseutuväestön perusjaottelua talollisiin, maanvuokraajiin sekä maatyöväkeen.⁶⁴ Talollisiin on laskettu myös muutama yhtiömiehenä (bolagsman) toiminut henkilö. Maanvuokraajien ryhmä on jaettu kolmeen ryhmään: lampuodit eli kokotilan vuokraajat, torpparit, jolla tässä tarkoitetaan tilan osan vuokraajia (siis maatorpparit) ja kruununmetsätorpparit. Lampuotien asema on itse asiassa lähestynyt talollisten ryhmää, joten heidän sosiaalinen tilanteensa on määräytynyt lopulta talo- ja tapauskohtaisesti.⁶⁵ Tässä yhteydessä lampuoteja tarkastellaan siis maanvuokraajina. Kruununmetsätorppareiden erottaminen omaksi ryhmäkseen puolestaan mahdollistaa ko. joukon tarkemman seuraamisen. Maatyöväki nimikkeen alle on sijoitettu itselliset, rengit ja mäkitupalaiset. Perusryhmien lisäksi muodostuu erikseen muiden ammattien harjoittajien ryhmä. Heitä edustavat lähinnä erilaiset käsityöläiset.

63. Tarkemmin pienoiselämäkerroista, niiden käytöstä ja keräämiseen liittyvistä ongelmista esimerkiksi Muuttoliikkeiden ja sosiaalisen kehityksen väliset yhteydet Suomen teollistumisen alusta maan itsenäistymiseen. Suomen Akatemian tutkimusprojektin numero 29 loppuraportti I. Turku 1982. Projektin aineistoa on käytetty edelleen lukuisissa erikoistutkimuksissa.

64. Ryhmittelystä esimerkiksi Soininen 1974, s. 28–48; Peltonen 1992, s. 267–274.

65. Vertaa Soininen 1974, s. 32.

TAULUKKO 2.

Hohonmaan, Kankaisten ja Toivakan kruununmetsä- ja vartijatorppien perustajien tausta torppariutta edeltäneen elämänvaiheen ja vanhempien aseman mukaan

	torppari	torpparin isä/äiti
talollinen	3	6
lamppuoti	5	3
torppari	13	22
kruununmetsätorppari	5	5
maatyöväki	29	12
muu ammatti	5	0
tuntematon	1	13
yhteensä	61	61

Lähteet: LAMH I, Torppia koskevat luettelot; LAMH II, Metsänvartijoita koskevat luettelot; JMKA, Rippikirjat 1807–1880, Historiakirjat 1796–1889, Muuttokirjat 1832–1889; LKA, Rippikirjat 1812–1900, Historiakirjat 1786–1889, Muuttaneiden luettelot 1841–1947, Muuttokirjat 1834–1889; KKA, Rippikirjat 1815–1900, Historiakirjat 1791–1859, Muuttaneiden luettelot 1859–1895; LKHA, Laukaan ja Jyväskylän pitäjän henkikirjat 1891–1895. Lisäksi käytetty yksittäistapauksissa muutamien muiden seurakuntien asiakirjoja. Tutkittua aineistoa säilytetään JyMA:ssa; se on osin mikrofilmeinä.

Maatyöväki

Selvityksen perusteella laukaalaisten ja toivakkalaisten kruununmetsätorppien perustajat tulivat pääasiassa maatyöväestön tai maanvuokraajien ryhmistä.

Kun tarkastellaan perustajatorppareiden edellistä asemaa, suurin taustaryhmä oli itsellis- ja palvelusväestö. Sen piiristä tuli noin 47 % torppareista. Torpparin oma asema näyttäisi kuitenkin huomattavasti yleisemmin kuuluneen tähän ryhmään kuin isän asema. Koska vanhempien taustoista reilu viidennes on tutkimatta, voi tilanne todellisuudessa olla jonkin verran tasaisempi. Joka tapauksessa jäävää eroa selittää varmasti joidenkin osalta se notkahdus, joka tapahtui nuoren sosiaalisessa asemassa kotoa lähdön jälkeen ennen aseman vakiintumista. Palkollisuus oli yleensä harjoittelu- tai läpikulkuammatti.⁶⁶ Laukaassa ja Toivakassa maatyöväkeen kuuluneista kuitenkin reilu kolmannes oli kruununmetsätorpan perustaessaan yli 40-vuotiaita, joten itsellisyys olisi ollut heille todennäköinen toinen vaihtoehto.

Kruununmetsätorpat tarjosivat siis todella kokonaan tilattomalle väestölle mahdollisuuden oman tilan hankkimiseen. Itse asiassa kruununmetsätorppalaitosta alettiin vuosisadan vaihteessa pitää jopa jonkinlaisena esikuvana, josta eri piirit hakivat ratkaisua niin kärjistyneeseen torppari-kysymykseen kuin irtaimen väestön ongelmaan.⁶⁷ Maataomistavasta ryhmästä irroneille kruununmetsätorppa olikin tietyllä tapaa puolueeton mahdollisuus; se ei edellyttänyt sopivia sukulaissuhteita. Kruununmetsätorpparin asema valtion vuokralaisena oli myös houkuttelevampi kuin torpparius yksityisen talollisen määräysvallassa.⁶⁸ Toisaalta on huomautettu siitä kaksijakoisuudesta, joka sosiaaliseen nousuun maatyöväestä torppariksi sisältyi. Vaikka säännöllisesti työskentelevä palkollis- ja

66. Vertaa Nummela 1996, s. 45; Haapala 1983, s. 299.

67. Rossi 1993, s. 92–93.

68. Rossi 1993, s. 39, 42, 94.

itsellisväki saattoi ansaita torppareita paremmin käteisen rahan määrällä mitattuna, houkutteli torpparius, koska se tarjosi itsenäisemmän ja lopulta elintasoltaan paremman aseman.⁶⁹

Maatyöväkeen kuuluvien osuus perustajatorppareista 1890-luvulla oli jonkun verran suurempi kuin puoli vuosisataa aiemmin (54 % – 43 %), mikä sopii yleiskuvaan tilattoman väestön lisääntymisestä. Perustamisvaiheen jälkeen maatyöväestä torppariksi nousu ei kuitenkaan sujunut yhtä helposti. Kun vertailuaineistoksi on selvitelty koko 205 torpparin joukon taustaa, maatyöväki näyttäisi muodostaneen heistä alimmillaan viidenneksen, korkeimmillaan kolmanneksen. Jos tarkastellaan vain perustajia seuraavia torpparipolvia, osuus on vielä pienempi, suurimmillaan noin neljännes.⁷⁰ Ryhmän tilannetta horjuttaa maanvuokraajien aseman vahvistuminen eli käytännössä torppien periytyminen. Vakiintunut kruununmetsätorppalaitos pyrki sulkeutumaan, mikä on ollut tyypillistä torpparien ryhmälle ylipäätään.⁷¹

Maanvuokraajat

Kaiken kaikkiaan merkittävimmäksi taustaryhmäksi Laukaan ja Toivakan kruununmetsissä muodostuu erilaiset maanvuokraajat. Perustajavaiheessa heitä oli vähemmän kuin maatyöväestöä, noin 37 %, mutta isän aseman mukaan mitattuna ainakin lähes puolet (49 %) torppareista tuli maanvuokraajakodeista. Kruununmetsätorpan perustaminen turvasi siten monelle isän sosiaaliryhmässä pysymisen.⁷²

69. Laitinen 1988, s. 119; Peltonen 1992, s. 277.

70. Taustaltaan maatyöväkeen kuuluvia 45 henkeä kaikkiaan 205 torpparista. Koko määrästä selvittämättömiä tapauksia 22. Luvut sisältävät myös 61 perustajatorpparia.

71. Vertaa Haapala 1986, s. 239–240.

72. Vertaa Haapala 1983, s. 297.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

Lampuoteja ja torppareita oli etenkin 1830–1850-luvuilla perustettujen tilojen iältään vanhimmissa perustajissa, jotka muuttivat kruununmaalle naapuripitäjästä Kangasniemeltä. Kun kruununmetsätorpan perustamiseen liittyi tuolloin usein ajatus uudistilan perustamisesta, luonteva selitys siirtymiselle oli pyrkimys itsenäisempään asemaan. Sama yritteliäisyys on luonnollisesti voinut olla myös nuoremman, suoraan kotoaan lähteneen torpparin pojan mielessä hänen tullessaan kruununmetsään.

Maanvuokrakysymyksen kärjistyminen erityisesti yksityismaalla ja kruununmetsätorppien suhteellisen itsenäisen asema houkuttelivat torpan perustamiseen kruununmaalle myös 1890-luvulla. Kotitaustaltaan maanvuokraajiksi luettavia oli lähes yhtä suuri osuus niin 1800-luvun puolimaila kuin 1890-luvulla kruununmetsätorpan perustaneiden henkilöiden joukossa; varsinaisesta torpparin asemasta kruununmetsään tultiin kuitenkin harvemmin kuin aiemmin 1800-luvulla (32 % – 41 %). Lisäksi jälkimmäisessä vaiheessa nimenomaan kruununmetsätorpparitaustan omaavia oli lähes yhtä paljon kuin muita maanvuokraajia. Yhteisön 'ulkopuolisten' maanvuokraajien osuus oli siis vähentynyt 1890-luvulla. Kaikkiaan torppien perustajista oli taustaltaan kruununmetsätorppareita tai yleensä heidän poikiaan Hohonmaalla yksi, Kankaisissa kolme ja Toivakassa yksi.

Kruununmetsätorppareiden lasten osuus oli huomattava, jos tarkastellaan kaikkia noin 200 torpparia. Torpat siirtyivät hyvin usein perintönä isältä pojalle, yksittäisissä tapauksissa suoraan myös tyttärille. Selvityksen perusteella mukaan kaikista torppareista 77 eli noin 37 % oli kruununmetsätorppareiden lapsia.

Torppareiden vaimojen kotitaustan tutkiminen olisi varmasti vahvistanut entisestään torppien suvussa periytymistä. Nopeasti torppien vaiheita läpikäyden löytyi kuusi tapausta, jossa torppa ja sen hallintaoikeus oli siirtynyt vanhalta torpparilta suoraan vävyille. Jos torpan hallintaoikeus oli päätynyt naiselle, se johtui lähes poikkeuksetta torpparin kuolemasta ja lesken siirtymisestä torpparin kirjoihin, koska lapset olivat vielä alaikäisiä. Tällaisia naistorppareita oli kaikkiaan 11 eli noin 5 %. Jos leski solmi uuden avioliiton, kirkonkirjoissa taloon tuli kyllä uusi torppari;

hallintaoikeus siirtyi kuitenkin hänen ylitsensä aikanaan leskeltä alkuperäisen torpparin lapsille.⁷³

Kun kruununmetsätorppien perustamisesta tuli 1860-luvulta säännöstelty järjestelmä, merkitsi torppien perintönä kulkeminen jossain määrin estettä muista ryhmistä kruununmaille hakeutuville. Toisaalta vaikka torpat Laukaassa ja Toivakassa siirtyivät polvelta toiselle suoraan, se ei merkinnyt automaattisesti jatkuvaa saman suvun hallintaa koko torpan historian ajan. Torpassa saattoi olla saman suvun jäsen torpparina muutaman polven, sitten hallintaoikeus siirtyi uudelle suvulle. Keskimäärin alueen torpissa oli 1830-luvulta 1930-luvun alkuun 3 torpparia, mutta käytännössähän määrä vaihteli. Useissa 1890-luvulla perustetuissa torpissa ei ennättänyt olla kuin yksi torppari ja muutamissa vanhoissa torpissa haltija vaihtui viisi tai kuusi kertaa.

Hohonmaalla saman suvun hallinta torpissa oli yleisintä. Sen kaikkiaan kuudestatoista torpasta kymmenen pysyi samalla suvulla jatkuvasti koko torppariaikakauden. Kankaisten torpista kolmetoista kulki perintönä, torppia alueella oli kaikkiaan 22. Toivakan kruununmetsässä tilanne oli edellisiin verrattuina selvästi erilainen. Siellä vain noin joka neljännessä (6/23) torpassa asui jatkuvasti sama suku.

Torppien ikärakenteen yhteys periytymiseen näyttää selkeästi kahden suuntaiselta. Kun torppa oli vanha ja sitä viljellyt useampi torppari, oli periaatteessa suurempi mahdollisuus myös torpparisuvun vaihtumiseen. Niinpä vanhoista, viimeistään 1860-luvulla perustetuista 39 torpasta 12 säilyi saman suvun hallussa, kun taas 1890-luvulla perustetuista 22 torpasta 17. Alueelliset erot antavat asiaan kuitenkin myös toisen näkökulman. Hohonmaalla ja Kankaisissa noin puolet vanhoista torpista oli samalla suvulla jatkuvasti, Toivakan vanhoista torpista vain yksi pysyi saman suvun hallussa. Tässä tapauksessa taustalla lienee vaikuttanut alueelliset tekijät, torppien elinolosuhteet ja taloudellinen tilanne.⁷⁴

73. Esimerkiksi Hohonmaan Luikanlahden torppa 1870-luvulla.

74. Rossi 1993, s. 45, 80–81, 88.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

Kruununmetsätorppien sivussa periytymisen mahdollisuus vahvistettiin itse asiassa jo torpan kontrahdissa⁷⁵ ja lienee siten ollut tavallista muuallakin. Esimerkiksi Satakunnassa 1910-luvulla tutkituista 30 torpasta 18 oli kulkenut jatkuvasti perintönä.⁷⁶

Kaikista 205 Laukaan ja Toivakan kruununmetsätorpparista yli puolet oli edelliseltä asemaltaan luettavissa maanvuokraajien ryhmään.⁷⁷ 'Tavallisia' torppareita oli myöhempien torppareiden joukossa kuitenkin suhteellisesti vähemmän kuin perustajissa, joten ryhmää vahvistaa nimenomaan torppien periytyminen.

Talolliset

Kruununmetsätorpat eivät Laukaassa ja Toivakassa olleet talollisten tai heidän lastensa suosima tapa ratkaista mahdollisia asutusongelmia. Heidän pieni määränsä kruununmetsätorppareiden joukossa herättää toisaalta kysymyksen, kuinka suuri ongelma tilattomuus heidän kohdallaan lopulta oli.⁷⁸ Koska tieto isän asemasta puuttuu viidennekseltä tutkituista perustajatorppareista, hämärtyy kokonaiskuva jonkin verran.

Varsinaisia talollisia ei torpan perustajien joukossa ollut lainkaan, mikä sinänsä on ymmärrettävää. Yksi 1840-luvulla Hohonnaalle asettunut torppari oli tosin aiemmin toiminut yhtiömiehenä Kangasniemellä. Talollisperheistä oli kotoisin Kankaisissa yksi ja Toivakassa viisi torpan perustajaa. Lisäksi yhden Kankaisten kruununmaalle asettuneen torpparin isä oli talollinen, mutta tämän kuoltua ja lesken avioiduttua uudelleen

75. Rossi 1993, s. 39.

76. Pekkala 1920, s. 4.

77. Alustavan selvityksen perusteella yhteensä 119 maanvuokraajataustan omaavaa: lampuotien ryhmästä 6, torppareiden ryhmästä 25, kruununmetsätorppareiden ryhmästä 77, lisäksi kruununmetsätorppareiden leskiä 11 henkeä.

78. Vertaa Haapala 1986, s. 238.

perheestä tuli mäkitupalaisia. Torppariutta edeltänyt sosiaalinen lasku oli talollisperheestäkin maailmalle lähteneille hyvin tavallista, vain yksi heistä tuli torppaan suoraan kotoaan ja yksi talollisen väyn asemasta. Muiden aiempi sosiaalinen status kuului yleisemmin maatyöväkeen.

Siirtymä talollisesta kruununmetsätorppariksi oli luonnollisesti sosiaalista laskua, mikä saattaa osaltaan selittää talollisten vähäisyyttä torppareiden joukossa.⁷⁹ Torpan perustamiseen 1830–1840-luvulla liittynyt ajatus uudistilasta olisi voinut kylläkin edustaa pyrkimystä aseman säilyttämiseen sellaiselle talollisen pojalle, joka ei voinut jäädä omaa kotitaloaan viljelemään. Laukaassa ja Toivakassa vanhojen ja uusien torppien perustajissa talollistaustan omaavilla ei kuitenkaan ollut mitään merkittävää eroa.

Mutta talollisten lapsilla oli enemmän vaihtoehtoja. Isäntien oli periaatteessa mahdollista tarjota lapsilleen torppa asuttavaksi. Perintötorpat, myöhemmin myös aivan tavalliset torpat olivat yksi keino turvata talosta väistyvien lasten toimeentuloa.⁸⁰ Kun Aksel Warén tutki 1800-luvun lopulla eteläisen Suomen alueella silloisen maatorpparijoukon taustoja, talollistausta oli hänen tutkimuksissaan 20%:lla torppareista. Talollisten lapsia tai sisaruksia oli 14 % ja loput 6 % entisiä talollisia.⁸¹ Talollisten ryhmästä lähtöisin olevien osuus maatorppareissa oli siis jonkin verran suurempi kuin tässä tutkittujen kruununmetsätorppareiden kohdalla.

Talollisten lapsilla oli myös paremmat mahdollisuudet asemansa säilyttämiseen tai sellaiseen muutokseen, joka tosiasiallisesti merkitsi aseman säilyttämistä. Maanjakorajoitusten vapautuessa vuosisadan vaihteessa talo oli mahdollista jakaa perillisten kesken. Vuosina 1895–1915, siis ennen torppien itsenäistymiskautta, tilojen lukumäärä Suomessa nousi 80 000:lla kaikkiaan noin 207 000 tilaan.⁸² Lisäksi talollisten yleinen vauras-

79. Myös perustajaa seuraavissa torppareissa talollisia on vain muutamia; toisaalta heidän vanhempiaan ei ole tilastoitu.

80. Perintötorpista Soininen 1990, s. 328; Warén 1898, s. 218–225.

81. Warén 1898, s. 88–90.

82. Jutikkala 1958, s. 305; vrt. Haapala 1983, s. 299.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

tuminen on vaikuttanut heidän lastensa sosiaalisen aseman kehitykseen. Vaurastumisen keskeinen tekijä on taas ollut juuri kiinteän omaisuuden arvon nousu. Erityisesti on korostettu metsien merkitystä, mutta taustalla on myös maatilatalouden uudenaikaistuminen.⁸³ Vaurastumisen myötä talolliset pystyivät taas hyödyntämään esimerkiksi lisääntyneet koulutusmahdollisuudet.⁸⁴

Muut ammatit

Taustaltaan muiden ammattien harjoittajia oli Laukaan ja Toivakan kruununmetsien perustajatorppareista viisi. Käsityöläisiä oli kolme (nikkari, suutari ja seppä) ja mylläreitä kaksi. Useimmat heistä olivat harjoittaneet ammattia jo jonkin aikaa ennen kruununmetsätorppariksi tuloaan; vanhojen torppien perustajista nikkari Matti Wesander ja suutari Matti Lindberg mainitaan henkikirjoissa pitäjän käsityöläisinä 1830–1840-luvuilla.⁸⁵ Kun maaseudun käsityöläisten elämä oli kuitenkin köyhänpuoleista,⁸⁶ oli heidän hakeutumisensa maatalouden piiriin ymmärrettävää. Suuntausta vahvisti 1800-luvun puolivälin jälkeen vielä ammattikuntalaitoksen purkaminen ja käsityön aseman heikkeneminen teollisuustuotannon vallatessa markkinoita.⁸⁷ Käsityöläisyys antoi kuitenkin edelleen mahdollisuuden sivutulosten ja nimenomaan rahatulojen hankkimiseen.⁸⁸

83. Markkanen 1977, s. 96–97, 203; Peltonen 1992, s. 197–200.

84. Haapala 1986, s. 238–239.

85. Berndtson 1986, s. 168–169.

86. Markkanen 1977, s. 151, 154–155.

87. Rasila 1983, s. 58–59.

88. Laitinen 1988, s. 119; Peltonen 1992, s. 203–204.

Myös myöhemmistä torppareista erottui muutamia sellaisia, joilla oli joko käsityöläistausta tai väliaikainen elämänvaihe käsityöläisopissa (seppä ja suutarin ja räätälin oppilaita).

Kruunumetsätorpan perustaminen ei välttämättä lopettanut entisen ammatin harjoittamista. Esimerkiksi Koskenahon torppa perustettiin virallisesti 1890-luvulla, mutta kyseessä oli itse asiassa alueella jo kymmenisen vuotta asuneen myllärin mäkituvan muutto torpaksi. Lupa myllyn perustamiseenkin oli jo varhaisempi.⁸⁹ Entisten käsityöläisten torpat eivät poikenneet maanviljelykseltään tai muulta taloudenpidoltaan muista seudun torpista,⁹⁰ mutta mylläreiden kohdalla näkyi selkeää erikoistumista. Myllärit hakeutuivat sellaisiin torppiin, joissa ammattia oli mahdollista jatkaa. Joenmutkan torpassa mylläri oli vuosisadan alussa jopa vuokrannut torppansa maat muiden viljeltäviksi.⁹¹

Muista ammattiryhmistä tulivat esiin vielä sotilaat, sillä kaksi vanhan torpan perustajaa oli alkujaan lähtöisin sotilasperheestä. He olivat kuitenkin itse molemmat kuuluneet jo muutaman vuosikymmenen muihin ryhmiin, toinen itsellisväkeen ja toinen torppareihin.

Muuttoliike

Kruunumetsätorppien perustajat olivat syntymämerkintöjen mukaan lähtöisin lähinnä kolmesta pitäjästä, nimittäin Kangasniemeltä, Laukaasta tai Jyväskylän pitäjästä. Kangasniemen osuus oli hieman yllättäen kaikista suurin, sieltä oli kotoisin lähes kolmannes torppareista. He muuttivat alueelle perhekunnittain etenkin 1830- ja 1840-luvuilla, jolloin selvänä vetävänä tekijänä oli tilan muodostamisen mahdollisuus liikamaalle. Vanhoista torpista lähes puolet oli kangasniemeläisten perustamia. Muuttaja-

89. JyMa, LAMH I, Saapunut kuvernöörin päätös 27.12.1887.

90. Rossi 1993, s. 84.

91. JyMA, LAMH II, Katselmuspöytäkirjat 1904.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

joukko jakautui tasaisesti eri sosiaaliryhmiin, joten mitään sitä kautta suoraan havaittavaa työntävää syytä siirtymiseen ei ole.

Muuttosuunta on lopulta tyyppillinen, sillä muuttoliike oli vilkkainta yleensä juuri naapuripitäjien kesken. Vastaavasti esimerkiksi Laukaasta suuntautui 1800-luvun puolivälissä Kangasniemelle yhtä suuri muuttovirta kuin sieltä Laukaaseen.⁹² Lisäksi useat Kangasniemeltä tulijat olivat lähtöisin siitä pitäjän osasta, joka liitettiin myöhemmin Hankasalmeen. Muuttomatka ei siis itse asiassa ollut kovinkaan pitkä. Rasila on määritellyt tämän tyyppisen muuton seurakunnan sisäisen muuttoliikkeen laajentumaksi, sillä usein se oli muuttoa kahdessa kunnassa sijainneiden naapurikylien kesken ja siten suhteellisen tutussa ympäristössä.⁹³

Yksittäisiä muuttajia tuli 1800-luvun alkupuoliskolla myös Rautalammilta ja pitemmän matkan takaa Orivedeltä.

Jo aiemmin mainittu tutkitun alueen kruununmetsätorppalaitoksen sulkeutuminen 1890-luvulla on näkyvissä myös muuttoliikkeessä. Uusien torppien perustajat olivat pääosin lähtöisin Laukaan tai Toivakan alueelta.

* * *

Laukaassa ja Toivakassa kruununmetsätorpat olivat siis yksi keino ennen kaikkea seudun torppareille ja tilattomalle väelle päästä viljelemään omaa maata. Kun kruununmetsätorppariksi pääsy merkitsi sosiaalisen aseman vakiintumista tai parantumista, oli luonnollista että kruununmaille riitti tulijoita.

Kruununmetsätorpat muodostivat alueelle kiinteän yhteisön, ja vakiintuessaan muun muassa torppien periytymisen myötä sen piiriin oli vaikeampi päästä. Myös mahdollisuus torppien perustamiseen oli ratkaisevasti muuttunut, jos verrataan niiden kahta perustamiskautta; siinä

92. Berndtson 1986, s. 137.

93. Rasila 1983, s. 98.

missä vielä 1800-luvun puolimailla uudisasutus oli perustunut paljolti asukkaan omaan yritteliäisyyteen, tapahtui se 1890-luvulla metsänhoitajien ohjailemana.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET:

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

- Laukaan aluemetsänhoitajan arkisto I-II (LAMH I-II)
 - Kruununmetsä- ja metsänvartijatorppia koskevat luettelot 1867-1903 (I)
 - Metsänvartijoita koskevat luettelot 1863-1953 (II)
 - Kruununmetsätorppien katselmuspöytäkirjat 1878-1921 (I-II)
 - Saapuneet kirjeet 1906 (I)
 - Saapuneet kuvernöörin päätökset 1872-1901 (I)
 - Asiakirjat vuonna 1913 toimitetusta metsänhoidon tarkastuksesta (II)
 - Kruununmetsätorppien vuokrasopimukset 1868-1928 (I-II)
 - Vuokra-alueiden itsenäistymistä ja asuttamista koskevat asiakirjat (II)

Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto (JMKA)

- Rippikirjat 1807-1880
- Historiakirjat 1797-1889
- Muuttokirjat 1832-1889
- (asiakirjat pääosin mikrofilmattu)

Laukaan kirkonarkisto (LKA)

- Rippikirjat 1812-1930
- Historiakirjat 1786-1889
- Muuttaneiden luettelot 1841-1947
- Muuttokirjat 1834-1889
- (asiakirjat pääosin mikrofilmattu)

Kangasniemen kirkonarkiston (KKA) mikrofilmkopiot

- Rippikirjat 1815-1900
- Historiakirjat 1791-1859
- Muuttaneiden luettelot 1859-1895

Laukaan kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto (LKHA)

- Laukaan ja Toivakan henkikirjat 1850-1895
- Maakirjat 1855, 1875, 1905

Laukaan kihlakunnan kruununvoudin arkisto (LKKr)

- Kirjediaarit 1849

Keski-Suomen maanmittaustoimisto (KMTA)

Hohon- ja Hännnyksenmaan, Kankaisten ja Toivakan jakokuntien isojakoasiakirjat

Laukaan ja Toivakan kunnan maarekisteri

VIRALLISJULKAISUT:

Asetuskokoelmat (AK) 1851, 1872, 1877

SVT XVII Metsätilasto 1885—1943

Suomenmaan ruununmetsien tarkastuskomissionin alamainen kertomus matkustuksistansa kesällä vuonna 1866 ruununmetsissä Hämeenlinnan, turun ja Porin sekä Vaasan lääneissä ynnä osassa Oulun lääniä, ja silloin tehdyistä havainnoistansa. Helsinki 1867. (SRTK 1867)

Suomenmaan ruununmetsien tarkastuskomissionin alamainen kertomus matkustuksistansa kesällä vuonna 1867 ruununmetsissä Kuopion ja osassa Oulun lääniä, ja silloin tehdyistä havainnoistansa. Helsinki 1872. (SRTK 1872)

Tilattoman väestön alakomitean mietintö n:o 2. Kruununmetsämaiden asuttamisesta. Helsinki. (TVA 1904)

KIRJALLISUUS:

BERNDTSON 1886. Berndtson, Nils, Laukaan historia II 1776—1868. Toim. Pertti Torikka. Jyväskylä.

CAJANDER 1925. Cajander, E., Valtion asutustoiminta ja sitä koskeva lainsäädäntö Suomessa XX vuosisadan alussa. Maatalousministeriön julkaisu IV. Helsinki.

HAAPALA 1983. Haapala, Pertti, Maaseudun liikaväestöongelman syntyminen 1800-luvulla. Empiiristä aineistoa Hämeestä. Sosiologia 4/1983.

HAAPALA 1986. Haapala, Pertti, Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820—1920. Historiallisia tutkimuksia 133. Tampere.

HAAPALA 1989. Haapala, Pertti, Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. SHS Käsikirjoja 12. Jyväskylä.

HAATAJA 1940. Haataja, Kyösti, Maaoykeus II. Asutuslainsäädäntö. Porvoo.

HAATAJA 1949. Haataja, Kyösti, Maanjaot ja talojärjestelmä. Helsinki.

JUTIKKALA 1958. Jutikkala, Eino, Suomen talonpojan historia. 2. uudistettu ja lisätty painos. Turku.

KOVERO 1910. Kovero, Martti, Valtion uutisasutus Ruotsin-Suomessa jälkeen isonvihan. Taloustieteellisiä tutkimuksia X. Helsinki.

KUOKKANEN 1993. Kuokkanen, Pertti, Toivakan historia. Toim. Marja-Leena Laitinen. Jyväskylä.

KUN LAMPUOTI KANGASNIEMELTÄ

LAITAKARI 1960. Laitakari, Erkki, Metsähallinnon vuosisataistaival 1859–1959. Silva Fennica 107. Tampere.

LAITINEN 1988. Laitinen, Erkki, Väestö ja yhteiskunta. Keski-Suomen historia 2. Toim. Mauno Jokipii. Jyväskylä.

MARKKANEN 1977. Markkanen, Erkki, Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850–1914. Studia Historica Jyväskyläensia 14. Tampere.

NUMMELA 1996. Nummela, Ilkka, Väestö- ja sosiaalihistoria. Paikallishistoria. Toim. Mauno Jokipii. Jyväskylä.

PEKKALA 1920. Pekkala, Mauno, Tutkimuksia kruununmetsätorppien taloudesta Kurun, Parkanon ja Ikaalisten pitäjissä. Acta Forestalia Fennica 17. Helsinki.

PELTONEN 1992. Peltonen, Matti, Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. historiallisia tutkimuksia 164. Vammala.

RASILA 1961. Rasila, Viljo, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Historiallisia tutkimuksia LX. Kajaani.

RASILA 1983. Rasila, Viljo, Teollistumiskauden muuttoliikkeet. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seudulta. Tampereen yliopisto, Historiatieteen laitoksen julkaisuja 7. Tampere.

REPO 1937. Repo, Onni A. A, Jyväskylän kunnan historia. Helsinki.

ROSSI 1993. Rossi, Päivi, Uudistorpasta asutustilaksi. Hohonmaan, Kankaisten ja Toivakan kruununmetsätorppa-asutus 1830-luvulta 1930-luvun alkuun. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston historian laitos.

SOININEN 1974. Soininen, Arvo M., Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. Forssa.

SOININEN 1990. Soininen, Arvo M., Unohtunut torpparivapautus. perintötorpparien itsenäistäminen vuonna 1895. Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. Hannu Soikkaselle omistettu juhla kirja. toim. Matti Peltonen. Jyväskylä.

WARÉN 1898. Warén, Aksel, Torpparioloista Suomessa. Helsinki.

KUSTAA H. J. VILKUNA

Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu,
ei poispääsyä enää ole
Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara
18. vuosisadalla

Johdatus — seurakunnallisten asiakirjojen
kerronnallinen vajavuus, toisetta kuvaavat lähteet

Kruunupyyn hospitaalin rippikirjat kuvaavat tavallaan erittäin selvästi eristetyn yhteisön joitakin puolia (taulukot 1 ja 2). Vuosien 1760–1800 rippikirjoissa mainitaan kaikkiaan 107 hoidokkia, joista oli elossa vuoden 1800 lopulla 22; kuten yleensä vuoden lopussa oli — täytettäviä sairauspaikkoja jäi näin toistakymmentä. Näistä elossa olleista paltamolainen 73-vuotias Markus Hätynen oli tuolloin ehtinyt asua Kruunupyssä jo 42 vuoden ajan; Hätynen ei ollut poikkeus, moni hoidokki tuli noin 30-vuotiaana Kruunupyhyyn ja eli siellä kymmeniä vuosia. Muista 1760–1800 hospitaalissa ylläpidetyistä oli paikanpäällä kuollut 74. Asukeista ainoastaan kahdeksan oli päässyt takaisin kotiin tai siirretty muualle hoidettavaksi.¹ Sijoittaminen laitokseen ei siten ollut väliaikainen ratkaisu, vaan se merkitsi pääsääntöisesti pysyvää olotilaa. Hoidokeista enimmät näyttivät olleen miehiä, jotka tulivat hospitaalin vaikutusalueelta Pohjanmaalta. Suurin osa mielisairaista ja tartuntatautisista tosin saapui Kokkolan, Kalajoen ja Kruunupyyn pitäjistä tai Paltamosta ja Sotkamosta. Harvemmin heitä oli lähetetty kauempaa Etelä-Pohjanmaalta tai läänin pohjoisosista. Rippikirjojen perusteella voi myös päätellä, että tärkeimpiin kirkolli-

1. Kruunupyyn kirkonarkisto. Kruunupyyn hospitaalin rippikirjat. Mk-jäljenne 297.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

siin toimituksiin sairaat osallistuivat hyvin harvoin; he olivat sellaisessa mielentilassa, ettei heitä voinut päästää ehtoolliselle.

TAULUKKO 1.

Kruunupyyn hospitaalien asukkien ikä sisäänkirjoitettaessa 1760–1800.

ikä	abs.	%
—20	—	—
21–30	29	33
31–40	30	35
41–50	20	23
51—	8	9
yht.	87	100

TAULUKKO 2.

Kruunupyyn hospitaalissa ennen kuolemaa vietetty aika 1760–1800.

vuotta	abs.	%
— 5	34	47
6–10	8	11
11–15	8	11
16–20	6	8
21–25	4	6
26–30	5	7
31—	7	10
yht.	72	100

Lähteet: Kruunupyyn kirkonarkisto. Kruunupyyn hospitaalin rippikirjat 1760–1800.

Juuri muuta hospitaalin rippikirjojen avulla ei voi selvittää. Onkin niin, että tällaiset seurakunnalliset asiakirjat kertovat enimmäkseen normaalista. Tämä tarkoittaa sitä, että käytetyimpiin lähteisiin kuuluviin historia- ja rippikirjoihin merkittiin kaikki tavalliset ihmiset. Eikä oikeastaan ollut harvinaista, että poikkeavuutta ei seurakunnallisiin asiakirjoihin merkitty (lukuunottamatta poikkeusyhteisöjen rippikirjoja); tietynlaista

poikkeavuutta, vallitsevan säännöstön rikkomista ei edes viety sen paremmin syntyneiden tai kuolleiden luetteloihin kuin rippikirjoihinkaan.²

Poikkeavuudet ovat ilmiönä silti erittäin keskeisiä muunkin kuin kuriositeettiarvonsa vuoksi. Seurakunnalliset ja tavallisuutta kuvaavat asiakirjat eivät nimittäin selitä oikeastaan yhteisöllistä elämää paljoakaan — ainakaan narratiivisella tasolla. Sen sijaan poikkeavuutta kuvaavat lähteet kertovat paitsi itse poikkeavuudesta myös ja ennen kaikkea normaalista. Se, että yhteisö katsoi jonkun ilmiön tai henkilön poikkeavan vallitsevasta yhteisöllisestä normistosta, osoittaa selkeästi, millaisena yhteisö piti normaalia ja oikeanlaista elämää. Poikkeavuus tai 'toisuus' ikäänkuin heijasteli sitä tilaa, millaisen täydellisen yhteisön tuli olla ja jollainen se ei voinut olla ilman näitä poikkeavuuksia. Oikeastaan voisi sanoa, että normaali — erityisesti normaalin uudistuminen — vaati ollakseen epänormaalia, poikkeavaa elämäntapaa ja poikkeusyksilöitä. Toiselta.

Yhteisöllistä elämäntapaa kuvatessaan täytyy tyytyä siihen tosiasiain, että seurakunnallinen aineisto voi muodostaa ainoastaan lähtökohdan laajemmalle tutkimukselle. Kuten tässä esityksessä kirkollinen aineisto, nimenomaan rippikirja, on se perusta, josta vasta lähdetään etsimään erään epänormaalisuuden eli hulluuden, vähämielisyyden, sairauden ja vammaisuuden rajoja. — Tuomiokirjat, kertomukset ja vastaavat kuvailevat tekstit voivat olla vasta se hulluutta ja hulluuden käsittämistä koskeva aineisto, koska mielisairauden ensimmäinen ja viimeinen rakenne oli (ja on) kieli eli puhe tahi retoriikka, joka ei kuulu tavanomaiseen kirkolliseen aineistoon. Pitäjänkokouksissakaan, joissa kyllä käsiteltiin moninaisia paikallisyhteisölle tärkeitä asioita ja joissa syntyneisiin pöytäkirjoihin tuli mukaan retorinen taso, ei sairauksiin tai sairaisiin juuri puututtu. Joskus kyllä sivuttiin heikkomielisyyttä: joko puhuttiin juoppohullusta tai dementiasta kärsivästä ja pitkin kyliä kuljeskelevasta. Muutoin seurakunnallisten asiakirjojen anti jää vähäiseksi. Vaikka sairaaloissa asuvia varten kerättävien varojen tilitys osin kuuluikin seurakuntien tehtäviin, varsinaisista

2. Esimerkiksi oli tavallista, että aviottomat lapset jäivät muita syntyneitä useammin kirjaamatta kastettujen luetteloihin. Avioton syntyneisyys ei ollut silti mikään tavaton poikkeus vaan pikemminkin osa normaalia elämänmenoa.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

tileistä selviää tuskin mitään tämänkaltaisen tutkimuksen kannalta kiintoisaa.

Hullujenhuone – siellä tervekin mieli järkkyy

Kruunupyyn hospitaali oli viimeistään 1700-luvun puolivälistä lähtien *hullujenhuone* (dårhus). Vaikka sinne – samaten kuin muihinkin hospitaaleihin – sijoitettiin mielisairaiden lisäksi tartuntatautisia, kehitysvammaisia, aistivallisia ja liikuntavammaisia, hullut olivat Kruunupyyn asukkaiden enemmistönä.³ Eikä aikalaiskäsityskään tehnyt suurta eroa tartuntatautisen, mielisairaana ja kehitysvammaisen välille.⁴ Lisäksi on vielä tähdennettävä, ettei hospitaaleissa eläneitä enää tarvitse jaotella mielisairaisiin ja muihin, sillä mieleltään terveenä hospitaaliin asettunut oli ennen pitkää hänkin hullu. Erilliset asuin- ja oleskelutilat eivät estäneet ahdistuksen ja oudon käytöksen leviämistä hullujenhuoneesta tartuntatautisten taloon.

Esimerkiksi Kruunupyyn hospitaaliin 1727 sisäänkirjoitetun Sokean Susannan elämäkaari kuvastaa tätä muutosta. Vuoden 1724 kihlakunnankäräjillä Kruunupyyn pitäjän rahvas esitti, että heille koitui kohtuutonta vaivaa Kalajoella syntyneen ja pitkään pitäjässä asuneen sokean piika Susanna Laurintyttären hoitamisesta. Käräjäväen mukaan heidän luonnollinen velvollisuutensa kristittyinä sekä armeliaina hyväntekijöinä oli kerätä varat naisen lähettämiseksi hospitaaliin, koska hänen tilansa oli niin kurja. Samalla todistettiin, että Susanna oli elänyt kauniisti ja juma-laapelkäävästi.⁵ Kruunupyyn hospitaalin kertomuksessa 1744 mainittiin tästä Sokeasta Susannasta, että hän on edelleen sokea ja *jotenkuten järjissään*. Vastaavasti Sokean Susannan kanssa samaan aikaan Kruunupyyn

3. Hospitaalilaitoksesta laajemmin Sandholm 1973.

4. Katso esimerkiksi Foucault 1973, s. 65–66.

5. Kihlak. ptk. Kruunupy 31.8.–3.9.1724. nr56: 1925–1926.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

kirjoitettu närpiöläinen Agneta Matsintytär tuli sinne vaikean tarttuvan taudin ja kuulon heikentymisen vuoksi. Vuonna 1744 hänen kuulonsa oli edelleen melko huono, mutta sen lisäksi todettiin, että hän *ei ollut täysin järjissään*.⁶

Silti hospitaaleihin pyrki edelleen vaivaisia ja rutiköyhiä, myös Kruunupyyhyn. Raja vaivaishuoneen ja hospitaalin välillä ei ollut vielä suuri,⁷ eikä hospitaalia välttämättä pidetty erityisen kamalana paikkana, jonne joutui vain äärimmäisessä hädässä. Vielä 1700-luvulla pahamaineisimmatkin, kuten Kruunupyy, olivat eräänlaisia vanhusten vaivaistaloja. Niinpä esimerkiksi Karin Danielintytär pääsi hospitaaliin omasta aloitteestaan korkean ikänsä ja raihnaisuutensa vuoksi, kun käräjäkunta yhteisesti todisti, että Karin oli elänyt siveästi ja hyvin.⁸

Miehitysvalta mielisairauden laukaisijana ja muiden vaivojen aiheuttajana

Sota-ajat olivat synkimpiä mielisairauksiin johtaneita kausia. Nimenomaan pohjalaisessa ympäristössä isoviha tauteineen, nälänhätineen ja julmuuksineen muodosti ajanjakson, jolloin useassa henkilössä puhkesi voimakas ahdistus, jonka yhteisö leimasi sellaiseksi hulluudeksi, ettei heitä voitu enää pitää yhteisön jäsenenä vaan heidät piti toimittaa hospitaaleihin pois silmistä.

Isonvihan aikaisiin ja sen jälkeisiin julmimpiin kohtaloihin lukeutuvat muutamien Kruunupyyyn hospitaalin suljetuissa huoneissa eläneiden naisten elämäntarinat. Pian isonvihan päätyttyä Kruunupyyyn nimismies

6. Maaherrojen kirjeet kuninkaallisen majesteetille. Pohjanmaa 14. 1744–1745. Vaasa 24.5.1744. Kirjeen liitteenä on "luettelo rutiköyhistä, sairaista, heikkopäisistä ja vammautuneista ihmisistä Kruunupyyyn hospitaalissa, jotka kuuluvat tavallisen ja ylimääräisen menosäännön piiriin".

7. Katso köyhäinohoitoyhteydestä Pulma 1985; Pulma 1994.

8. Kihlak. ptk. Kruunupyy 2.–5.1.1725. rr57: 64.

esitti kihlakunnankäräjille, että pitäjässä oli kaksi *ymmärrystä vailla olevaa ja mieleltään mennyttä piikaa*, Beata Johanintytär Pietarsaaren pitäjistä ja Kruunupyysssä syntynyt Maria Perintytär. Näitä varten oikeus esitti ilman pitempiä perusteluita yhteistä suostunutta, että heidät saataisiin hospitaalihoitoon. Lautakunta ja läsnäollut kärjäväki suostuivat empimättä siihen, että Marialle, *jonka toinen käsi oli myös viallinen*, kerättäisiin pitäjistä hospitaalia varten tarvittava 60 kuparitaalarin summa. Sen sijaan Beatan asiat kuuluivat kruunupyyläisten mielestä pietarsaarelaisille.⁹ Ajanoloon Kädetömän Marian mielisairaus oli pahentunut niin paljon, että vuonna 1744 häntä täytyi pitää jatkuvasti selliin teljetynä.¹⁰

Selliolot eivät suinkaan olleet miellyttäviä. Päinvastoin Kruunupyyn pieniä suljettuja huoneita ei edes lämmitetty talvisin.¹¹ Sen takia mielisairaat oli aamuisin päästettävä vähäksi aikaa lämmittelemään. Tosin käytäntö edellytti sitä, ettei mielisairas ollut erityisen väkivaltainen hoitajia kohtaan. Mutta eipä 1700-luvun lääketiede suinkaan tuntenut juuri rukoilemista, kurittamista ja eristämistä parempaa hoitokeinoa. Mielisairaus rinnastettiin elämellisyteen, ja eläintä voitiin kohdella ainostaan elämellisellä tavalla.¹²

Toisesta kruunupyyläisestä eli Margit Perintyttärestä on myös mainintoja kärjäpöytäkirjoissa. Hänen kohtalonsa oli kenties vielä kolkompi. Kruunupyysssä 3.2.1719 pidettyjen käräjien yhteydessä laaditussa sakkoluettelossa mainitaan, että muuan Margareta Perintytär Byskatan kylästä tuomittiin salavuoteudesta ryssän kanssa sakkoon. Ainoa lisätieto tuossa tuomiossa oli, että hän oli elänyt kyseisen ryssän kanssa yhden talven ajan.¹³ Tämän tuomion perusteella voisi olettaa, että Margit oli

9. Kihlak. ptk. Kruunupyys 30.9.–1.10.1723. nr55: 3246–3248.

10. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyyn hospitaalissa. Maria kuoli hospitaalissa 1763 vietettyään siellä 39 vuotta. Kruunupyyn hospitaalin rippikirjat.

11. Sandholm 1973, s. 260.

12. Foucault 1973, s. 75.

13. Kihlak. ptk. Kruunupyys 3.2.1719. C2a1. "Luettelo niistä naikkosista, jotka ovat syyllistyneet julkiseen huoruuteen ryssien kanssa".

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

taipunut *ryssänhuoraksi* omasta tahdostaan. Isonvihan aikaiset tapahtumat näyttäytyvät kuitenkin toisessa valossa, kun tarkastelee Kruunupyynn hospitaalain kertomusta vuodelta 1744. Siellä asui tuona vuonna vanha piikamuija Byskata-Margit, joka oli tuotu hospitaaliin helmikuussa 1725. Sisäänoton perusteluksi mainittiin hänen *heikko terveytensä eli pakokauhunsa*. Siitä Margit kärsi edelleen 1744, koska hän oli *joutunut ryssän pahaan ja irstaaseen käsittelyyn 1714*.¹⁴ Margit Perintytären mielisairaus syntyi jatkuvan raiskaamisen ja pahoinpitelyn seurauksena ja sitä voimisti oleellisesti yhteisön epävirallinen tuomio, leimaaminen ryssäluhkaksi tai huoraksi. Byskata-Margit oli miehittäjän ja yhteisön luoma hullu.¹⁵

Byskata-Margitin ohella Kruunupyynn hospitaaliin sijoitettiin isonvihan runtelemina *hullu pappi*, leskimatami Beata Carlman, vanhat piikamuijat Liisa Juhontytär, Maria Stråka ja Marja Matintytär sekä Lauri Nuutinpoika. Joulukuussa 1724 Oulusta Kruunupyynn tulleesta Liisa Juhontytärestä mainittiin 1744, että häntä *edellisen vihollisuuden aikana oli pahoin kidutettu, minkä vuoksi hän oli menettänyt suureksi osaksi järkensä, joka oli edelleen viallinen*. Maria Stråkasta puolestaan, että hän oli *ollut syntymästään saakka vasemmalta silmältään sokea ja oli tullut myös vihollisuuden aikana pahasti kidutetuksi niin, että häntä piti usein säilyttää sängyssä*. 89-vuotiaasta Krögerin Marjaa taas vaivasi vanhuuden lisäksi se, että häntäkin oli *pahoin kidutettu*. Eikä Raahen Lauristakaan ollut enää eläjäksi, koska hän *menetti järkensä vihollisuuden aikana pahan kidutuksen seurauksena*. Välillä hän *tapasi kuljeksia hospitaalissa hyvin synkkämielisenä*.¹⁶

Aina miehittäjän käsittelyn ei edes tarvinnut johtaa mielenvikaisuuteen, mutta vammautuminen kovan kohtelun seurauksena oli aivan yhtä hyvä syy hakeutua vaivaisena hospitaalihoitoon. Kruunupyynn kesä- ja syyskäräjillä 1723 leski Katarina Bockmöller valitti köyhää tilaansa anoen päästä julkisin varoin hospitaaliin ja kertoen, että vihollisuuksien aikana hän oli menettänyt kaiken omaisuutensa ja joutunut lisäksi näiden

14. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyynn hospitaalissa.

15. Juuri Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla ryssähuoraksi nimittely oli isonvihan jälkeen yleistä.

16. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyynn hospitaalissa; Tegengren 1943, s. 503.

väkivaltaiseen käsittelyyn niin, että hän ei ollut sen koommin kyennyt elättämään itseään työnteolla.¹⁷

Toisaalta joissakin tapauksissa isonvihan julmuudet eivät johtaneet niin pahoihin traumoihin, että niiden takia olisi tarvinnut toimittaa hullujenhuoneeseen. Kemissä irtolaisnainen Malin Niilontytär joutui syyteeseen taikuuden ja noituuden harjoittamisesta kuolleen talollisen ruumiilla. Hän oli tullut surutaloon joulukuun alussa heti kuoleman jälkeen, itki vuolaasti ja vaati leskeltä lupaa käydä katsomassa ruumista. Luvan saatuaan hän meni talon lasten kanssa ruumisarkun ääreen, otti kuolleen taskusta tupakkarullan, avasi sen ja levitti tupakanlehdet vainajan päälle. Oikeudessa syytetty ei ymmärtänyt tehneensä mitään pahaa saati sitten harjoittaneensa noituutta. Eikä kärjäväkikään pitänyt irtolaisnaisen käytöstä noituutena, vaan se totesi, että Malin oli ollut melkein lapsuudestaan saakka *päästään pyörällä*. Mutta pysyväksi tilaksi mielisairaus oli tullut isonvihan aikana, jolloin hän oli joutunut *ryssiien hirveästi hakkaamaksi ja muutenkin pahoin kohtelemaksi*.¹⁸

Sairauden toteaminen ja siltä suojautuminen — hulluus ja spitaali ovat yhteisiä asioita

Tarttuva sairaus, spitaali, mielisairaus tai kehitysvammaisuus ei ollut yksilön asia, vaan se kuului mitä suurimassa määrin yhteisön julkiseen sfääriin. Käsitys sairauksien luonteesta pohjautui ja nivottiin tiiviisti Jumalaan, vaikka niille olisikin löydetty konkreettinen syy, kuten jo edellisestä Malinin tapauksesta käy ilmi. Ihmiset tosiaan pystyivät usein osoittamaan jonkun konkreettisen syyn mielisairaudelle tai ahdistukselle. Tosin konkreettinen syy saattoi olla joissakin tapauksissa erikoislaatuinen. Esimerkiksi Kristiinankaupungin notaari Matias Hasselgren luopui 1708

17. Kihlak. ptk. Kruunupyypy 30.9.—1.10.1723. rr55: 3294—3297.

18. Kihlak. ptk. Kemi 11.—12.1.1722. rr54: 6—9.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

virastaan heikkoutensa ja melankoliansa vuoksi. Hänen puolisonsa Kristina Jonintytär oli *ikäisyytensä ja levottomuutensa vuoksi miehensä sairauteen syyppää*.¹⁹

Mitkään sairaudet, etenkin kulkutaudit ja mielisairaudet eivät tietenkään voineet olla Jumalan hyvän tahdon osoituksia, vaan ne olivat juuri hänen vihansa ilmentymiä tai suorastaan paholaisen aikaansaannoksia.²⁰ Niinpä Kalajoella kesäkäräjillä 1647 selitettiin, että erästä ylivieskalaismiestä oli *paha henki saatana viiden vuoden ajan ahdistunut ja rasittunut, kuten kaikki pitäjäläiset hyvin tiesivät*.²¹

Rahvaan käsitys sairauden paholaisuonteesta ei suinkaan poistunut noitavainojen laantumisen tai hovioikeuskäsittelyn kehittymisen (motiivien etsinnän tehostumisen) seurauksena. Esimerkiksi 1720-luvulla kruunun paikallisviranomaisen, nimismies Elias Cygnell syytti muuatta kruunupyyläistä Mats Mikaelinpoikaa siitä, että hän oli noitumalla sairastuttanut Lars Jakobinpojan vaimon. Mats oli ottanut ylläpidettäväkseen Larsin ja Lisa-vaimon vannottaen näillä, ettei hänen aaretkököään saisi paljastaa viholliselle. Ryssät olivat kuitenkin löytäneet kätkön, jolloin Mats oli julistanut, että kätkön paljastaja tulee kantamaan pirun merkkiä lopun elämänsä. Lisa saikin piakkoin äkillisen taudin, joka alkoi rintakivulla ja jatkui sitten vasemman käden kipuna, jolloin Lisa joutui myös sängyn omaksi. Siitä lähtien Lisa oli kantanut pirun merkkiä ollen *täysin viallinen*.²²

Yhteisö tarkkaili jatkuvasti kaikkia jäseniään ja pani heti merkille jossakussa tapahtuneen muutoksen. 1600- ja 1700-luvun ihmiselle hospitalihoitoa tarvitsevien sairaiden ja kivulloisten eli "hullujen, järjiltään menneiden ja kurjien, kuten myös tarttuvia ja parantumattomia tauteja

19. Jokipii (toim.) 1954, s. 140.

20. Levi 1992; Vilku K H 1996a; Vilku K H 1996b.

21. Mäntylä 1969, s. 125.

22. Kihlak. ptk. Kruunupy 12.-13.9.1722. rr52kk: 762-768. Vastaavanalaisia noituustapauksia Heikkinen 1969; Nenonen 1992; Eilola 1996.

sairastavien²³ tunnistaminen oli verraten helppoa. Tai oikeastaan he tunnistivat sairauden tiettyjen yksinkertaisten ja ilmiselvien merkkien kautta: tautiin sairastuneen ulkonäössä ilmeni muutoksia. Sellaiseksi katsottiin myös sairaudet, kuten kasvaimet, jotka muuttivat voimakkaasti ihmisen ulkonäköä. Muuttunut ulkonäkö, nenään ilmestynyt kasvain, *mätänevä* ruumiinosa ja paiseet tekivät sairaasta sellaisen, ettei yhteisö saattanut enää olla hänen lähellään, koska se pelkäsi tartuntaa ja koska se ei kyennyt katselemaan kammottavaa ilmestystä.²⁴ Kalannissa Häsän kylässä kammoksuttiin vanhaa naista, jolta tarttuva tauti oli vienyt kokonaan nenän ja suuria lihanpaljoja muualtakin vartalosta.²⁵

Kehitysvammaisuus puolestaan ilmeni siten, että vammaiset eivät oppineet käytännön elämään oleellisesti kuuluneita toimia. He olivat kertakaikkiaan *tylsiiä ja tyhmiä*, täysin hyödyttömiä ja avuttomia eläjiä.

Mielisairauden tavallisimpia tunnusmerkkejä oli äkillisesti alkanut päänsärky, ahdistuneisuus ja synkkämielisyys. Ahdistuneisuus ja synkkämielisyys ymmärrettiin pääasiassa yksilölle itselleen vaaralliseksi ja vasta toissijaisesti yhteisölle vaaralliseksi. Yhteisöllinen uhka syntyi siitä, että Jumala saattoi kostaa tapahtuneen itsemurhan yhteisölle jonakin vitsauk-

23. Sandholm 1973, s. 35.

24. Erikoiset ulkonäköön vaikuttaneet muutokset olivat 1700-luvulla akateemisen ympäristön ja yläluokan mielenkiinnon kohteita. Rahvas pelkäsi poikkeavuutta, eliittiä se kiinnosti juuri erikoisuutena ja jännittävyytensä. Hovioikeuspiireistä saatettiin jopa kerätä tietoja omituisuuksista hovin kuultavaksi. Esimerkiksi Vetelissä eli 1750-luvulla 56-vuotias leskinainen, jonka kummatkin sieraimet olivat kasvaneet kasvamistaan joidenkin vuosien ajan. Kertomuksen laatimisen aikaan nainen kärsi ulkoisen vaivan lisäksi sietämättömästä päänsärystä. RA. Hovioikeuden kirjeet 3A. 1647–1688. Kyseiseen asiakirjaan on nidottu myös katkelma 1750-luvun puolimassa tehdystä Suomen oloja kuvaavasta asiakirjasta "Huomioita Turun, Pohjanmaan sekä Savon ja Kymenkartanon lääneistä"; Vertaa Elias & Dunning 1986.

25. Kihlak. ptk. Uusikirkko ja Uusikaupunki 26.–28.6.1727, 11.–14.11.1728. mm56: 499–500, mm57: 869–870. Vastaavanlaisia tapauksia muun muassa kihlak. ptk. Vehmaa ja Lokalhti 23.–28.1.1724, Uusikirkko ja Uusikaupunki 27.2.–2.3.1723, Kokemäki ja Harjavalta 11.–15.10.1725, 24.–27.11.1729, Taivassalo ja Inio 17.–19.5.1722, 26.–30.3.1723, 11.–15.1.1724, 14.–18.1.1726. mm51: 738–740, mm52: 349–350, 512–514, mm53: 26–27, 61–62, mm54: 768, mm55: 20–21, mm58: 973–974.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

senä.²⁶ Niiden lisäksi selvästi hulluudeksi katsottiin tavallisuudesta poikkeava käyttäytyminen, kuten alastomana esiintyminen, poikkeavat seksuaaliset mieltymykset, motiiviton väkivaltaisuus ja erityisesti tulen rakastaminen (pyromania). Sellainen käytös uhkasi yhteisön normaalia järjestystä ja yhteisö palautui ennalleen vasta, kun hullu oli siirretty hospitaaliin.

Väkivaltaisuus ja pyromania olivat tietenkin aivan konkreettisia uhkia ja hyvin perusteltuja tekijöitä yksilön eristämiseksi yhteisön ulkopuolelle. Tähän tosin ryhdyttiin vasta, kun yhteisön keinot esimerkiksi vartiointin ja tulentekovälineiden piilottelun suhteen olivat epäonnistuneet tai kun yhteisö tosiaan oli vakuuttunut, että väkivaltainen hullu saattaisi toteuttaa uhkauksensa.²⁷ Kalannin kihlakunnankäräjillä 1728 päätettiin lähettää eräs sotilaan vaimo hospitaaliin, koska hänen *ymmärryksensä oli tullut vialliseksi muutamaa vuotta aiemmin ja nyttemmin hän oli menettänyt järkensä kokonaan tietämättä, mitä teki vaan pyrki alinomaan tekemisiin tulen ja tuhoisien välineiden kanssa. Moni pelkäsi, että hän polttäisi talot, vaikka kyläläiset olivat yrittäneet piilottaa tulentekovälineet. Kaksi viikkoa ennen käräjää naisen onnistui tehdä tuli erään talollisen lattialle. Tämän lisäksi hän hakkasi ja piiskasi sisartaan.*²⁸ Ulvilassa maaviskaali Johan Lindholm kertoi 1704, että Kukonharjan kylässä eli 13-vuotias Paavo Mikkelinpoika, joka oli *täysin mielipuolinen ja joka oli tullut vuosi vuodelta huonommaksi*. Isä talollinen Mikkeli Matinpöika valitti samassa yhteydessä, ettei hän enää jaksanut vahtia poikaansa, joka saattoi heikkopäisyydessään hyvinkin syyllistyä vielä pahaan tekoon.²⁹ Kalannissa loisvaimon 15-vuotias ja *mieleltään täysin järkkynyt* poika oli ehtinyt ennen asian käsittelyä käräjillä aiheuttaa useille pitäjäläisille kuolemanvaarallisia tilanteita heiluen puukkojen kanssa. Lisäksi hän oli tuhonnut talollisten omaisuutta ja

26. Viikuna K H 1996b.

27. Kihlak. ptk. Laitila ja Pyhämaa 9.—11.7.1728. mm57: 542—543.

28. Kihlak. ptk. Uusikirkko ja Uusikaupunki 3.—6.7.1728. mm57: 503—504. Samankaltainen tapaus muun muassa kihlak. ptk. Ulvila ja Merikarvia 27.—28.6.1704. mm41: 979.

29. Kihlak. ptk. Ulvila ja Merikarvia 27.—28.6.1704. mm41: 987—988.

juossut, kuten ennenkin tällaisen teon jälkeen paljain jaloin metsään ja oleillut siellä puolikuolleena usean päivän ajan.³⁰

Sen sijaan seksuaalinen poikkeavuus oli vaikeammin ymmärrettävissä ja sen muodostama uhka – pakonomainen riisuutuminen, eläimeensekaantuminen, homoseksuaalisuus – perustui siihen, ettei yhteisö kyennyt käsittelemään ilmiötä.³¹ Erityisen kauheana pidettiin eläimiinsekaantumista, josta tavattu vielä usein 1700-luvulla poltettiin.³² Se oli muulle yhteisölle niin karkea osoitus mielellisestä viallisuudesta, että silminnäkijöiden oli siitä vaikea puhua ja tapahtumat saatettiin pyrkiä unohtamaan väliaikaisesti juomalla itsensä sammuksiin.³³ Toisaalta 1700-luvulla alkoi myös voimakkaammin kehittyä tapa, että oikeus pyrki osoittamaan itsensä eläimiinsekaantujaksi paljastaneen mielikuvitusmaailmassa eläneeksi heikkopäiseksi. Tavallaan mahdollisesti tapahtunut seksuaalirikos ja ennen kaikkea siitä puhuminen haudattiin tällä tavoin ja ihminen siirrettiin hullujenhuoneeseen. Mutta asia pysyi edelleen hospitaaliympäristössään poikkeuksellisen arkana. Vuoden 1744 kertomuksessa Kruunupyyn hospitaalin esimies totesi, että eräs *telkien taakse lukittu ja ymmärrystä vailla oleva talollinen Lauri Väisänen* tuli 1730 hospitaaliin ja on asukkaiden joukossa *rauhattomimpia sällejä ja aivan täysin järjiltään*. Esimiehen mukaan hovioikeuden tekemän hospitaali-passituksen syy oli tuntematon. Sitä se ei kuitenkaan ollut, vaan päätös kertoo, että *heikkopäinen mies Lauri Väisänen oli tunnustanut, että hän oli nuoruutensa vuosina syyllistynyt eläimiinsekaantumiseen*.³⁴ Syyllisyyden taakasta kärsinyt Väisänen oli paljastanut tekonsa ensin perheenjäsenilleen ja nämä olivat vieneet asian

30. Kihlak. ptk. Uusikirkko ja Uusikaupunki 6.–7.6.1705. mm43: 248–249.

31. Vertaa Löfström 1996; Liliequist 1992.

32. Kihlak. ptk. Taivassalo ja Iniö 13.–21.2.1730. mm59: 63.

33. Kalanti 1691. kk10: 306. TuoKKo; Vertaa Liliequist 1992, s. 97.

34. Kihlak. ptk. Paltamo 3.–7.3.1730. rr60: 402–403.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

eteenpäin; talo jäi vanhimman pojan hoidettavaksi, koska kotiväki ei enää kyennyt vahtimaan vanhaa isäntää *järjettömiltä teoiltaan*.³⁵

Kun jonkin henkilön psyykinen tila alkoi näyttää yhteisöllisesti poikkeavalta, yhteisö ilmoitti asiasta välittömästi papille. Yleensä ilmoituksen teki sairastuneen lähin yhteisö. Esimerkiksi Rovaniemen entisen kappalaisen Aleksander Kranckin täytyi käydä jättämässä kihlakunnankäräjille ikävä kertomus häntä aikoinaan palvelleesta piiasta, joka oli hukutautunut marraskuussa 1719. Eläessään Liisa Matintytär Oinas oli ollut siveä, uskovainen, jumalaapelkäävä, ahkera palkollinen ja oli ehtinyt antaa aviolupauksen itsemurhaa edeltävänä kesänä. Sittemmin vain kuukausi aviolupauksen jälkeen Liisa oli alkanut valittaa päänsärkyä ja makasi sängyssä kaksi viikkoa.

Tuon jälkeen mikään ei ollut enää entisellään, sillä päästyään takaisin jalkeille Liisa oli muuttunut niin *raskasmieliseksi ja syvämielteiseksi*, että hän esitti Kranckille yhdessä sulhasensa kanssa aviolupauksen purkamista. Koska Kranck ei voinut tähän suostua ilman rovastin lupaa, Liisa muuttui yhä raskasmielisemmäksi. Yhtenä päivänä eräs leski oli säännännyt kertomaan kappalaiselle, että Liisa istui joen rannalla yksin ja halusi hukuttautua. Kranck meni estämään Liisaa toteuttamasta aiettaan ja onnistuikin siinä väliaikaisesti. Liisa Oinas ja Kranck menivät yhdessä Oinaksen palveluspaikkaan, missä naiselle puhkesi yhtäkkiä voimakas ahdistus. Hän kertoi, että isonvihan aikana yksi ja toinen oli häntä pelotellut, että hän tulee kuolemaan piinassa ja tulessa. Papin mentyä Liisa oli illalla ja yöllä muutama kertaan huokaissut syvään ja rukoillut Jeesuksen nimeen. Yöllä muiden piikojen kontrollista huolimatta Liisa onnistui juoksemaan jokeen ja hukuttautumaan.³⁶

Paltamon pitäjän rahvas taas toimitti 28-vuotiaan sotilaan vaimo Anna Henrikintytären Kruunupyyn hospitaaliin, koska hän ei tavannut *verhota itseään sen enempiä talvisin kuin kesäisinkään muulla kuin pelkällä*

35. Vaarnanen – Sarkkinen 1993: 2/87.

36. Kihlak. ptk. Kemi 22.6.1720. rr52:129–134. Kyseessä on melko tyypillinen naisen itsemurha. Nygård 1994.

raanulla.³⁷ Sukupuolinormistosta poikkeava käyttäytyminen ja yhteisön säännöstön järkyttäminen olivat olleet liikaa muulle väelle pitäjän papisto mukaanlukien.

Aina lähin yhteisö — oma kyläkunta tai perhe — ei asiaa ilmoittanut, mutta ennen pitkää kylässä tai talossa vierailleet laittoivat liikkeelle huhun, joka oli tarkoitettu myös pappien korviin.³⁸ Yhteisö ilmoitti jäsenessään tapahtuneesta muutoksesta papin lisäksi yleensä nimismiehelle tai kihlakunnanvoudille. Nämä puolestaan esittivät asiantilan julkisesti kihlakunnankäräjillä joko lähettääkseen kyseisen henkilön tarkastettavaksi lääketieteestä ymmärtäville tai hankkiakseen hänelle varat hospitaalihoitoa varten. Mielisairasta ei tarvinnut lähettää välskärin tarkastettavaksi, koska kaikki pystyivät ymmärtämään, että hän käyttäytyi omituisesti.³⁹ Limingan kihlakunnankäräjillä 1729 riitti hospitaalimääräyksen vahvistamiseen lautakunnan ja läsnäolevan käräjäväen todistus, että Juho Bisin sisar Marketta oli heikkopäinen.⁴⁰ Mielisairaus ei ollut voinutkaan jäädä tietämättömäksi, sillä samainen Marketta Juhontytär oli 1744 *täysin järjiltään, istuu lukkojen taakse teljettynä, missä hän öisin ja päivin pitää hiroittavaa meteliä kirkuen, kiroten ja manaten.*⁴¹

Sen sijaan muut sairaudet olivat sellaisia, että välskärin piti varmistaa, että kyseessä oli tosiaan tarttuva tauti. Näin oli käynyt esimerkiksi Iissä, missä kirkkoherra Johan Steenstrandin esityksestä Kaisa Mannilalle kerättiin pitäjäläisiltä riittävä summa hospitaalia varten. Ennen kuin varojen keruuseen voitiin ryhtyä, oli Mannilaa käytetty välskäri Herman

37. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyyn hospitaalissa.

38. Kihlak. ptk. Eurajoki, Lappi, Luvia, Hinnerjoki ja Rauma 11.—13.6.1706. rr44: 315.

39. Toisinaan kuitenkin välskäri saattoi esiintyä oikeudessa papin kanssa, kun kyse oli mielisairaana toimittamisesta hospitaaliin. Esimerkiksi kihlak. ptk. Lohtaja 22.—23.9.1729. rr59: 1489—1490.

40. Kihlak. ptk. Liminka 20.—27.8.1729. rr59: 1222—1223.

41. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyyn hospitaalissa.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

Hastin tarkastuksessa, joka oli todennut, että naisella oli *nyttemmin parantumaton niin kutsuttu scorbutio* (scorbut < keripukki?).⁴²

Turun lähiympäristössä vakiintui tapa lähettää tautia sairastava itse omin toimin Turkuun tohtorin,⁴³ lääketieteen opiskelijan tai välskärin⁴⁴ tarkastettavaksi, mikäli hän ylipäätään enää kykeni omin voimin liikkumaan. Tämä oli tartuntaa pelkäävälle yhteisölle sopiva tapa, mikäli sairas tosiaan lähti rahat saatuaan matkalle. Joskus tietenkin kävi niin, että tautiset eivät menneet Turkuun. Euran kirkkoherra Nils Wregstadius tiedotti 1707 kärkeväkeä, että pahanlaatuisesta tarttuvasta taudista epäillyt vaimo Saara Matintytär ja kerjäläispoika Matti Mikkelinpoika eivät kirkkoherran ehdotuksesta huolimatta olleetkaan lähteneet Turkuun, vaan poika kuljeskeli edelleen pitäjässä kerjäten ja nainen oli jäänyt kokoaan yhteisöelämän ulkopuolelle, kun kukaan ei uskaltanut olla tekemisissä hänen kanssaan. Oikeus vaati heitä menemään tutkimuksiin ja asetti päätöksen tueksi uhkasakon.⁴⁵

Mikäli sairas oli edelleen haluton tutkimuksiin, joutui nimismies hänet sinne toimittamaan.⁴⁶ Tehtävä ei tietenkään ollut vaaraton, sillä usein tarttuvaa tautia sairastaneita Turkuun järjestäneet nimismiehet saattoivat hekin sairastua. Taivassalon vanha nimismies Johan Andersinpoika oli sairastunut 1720-luvun alussa niin *kauheaa tautiin, että toinen puoli nenästä oli pudonnut, puhe vaikeutunut* ja kyläläiset sekä perhe välttivät kontaktia hänen kanssaan. Sen takia hän joutui myös elelemään yksikseen eräässä hylätyssä saunassa. Vouti Pihl, nimismies Demoen ja turkulainen

42. Kihlak. ptk. II ja Pudasjärvi 11.3., 3.7.1723. rr55: 1370–1371, 2020.

43. Nimismies Henrik Deutschin aloitteesta pahanlaatuista tautia sairastava Vappu Eerikintytär lähetettiin Turkuun tohtori Hielmin tutkittavaksi. Kihlak. ptk. Laitila ja Pyhämaa 15.10.1707. mm46: 530–531.

44. Kihlak. ptk. Uusikirkko ja Uusikaupunki 4.–6.2.1707. mm46: 85–86. Tarttuvaa tautia sairastaneen perheen tarkastamiseen olivat osallistuneet sekä turkulainen medicus että linnavälskäri.

45. Kihlak. ptk. Eura, Köyliö ja Säkyliä 27.–28.9.1707. mm46: 414.

46. Kihlak. ptk. Uusikirkko ja Uusikaupunki 4.–6.2.1707. mm46: 84–85.

wälskäri olivat asiasta neuvotelleet, todenneet muun perheen terveeksi ja päättäneet, että vanha nimismies sai lähteä Turkuun.⁴⁷

Yhteisön jäsenen muuttunut ulkonäkö oli myös jotain sellaista, että ihmiset alkoivat pelätä häntä sananmukaisesti kuin ruttotautista. Häntä kartettiin, häntä suoranaisesti pakoiltiin ja hän jäi täysin yksin. Pitkään jatkunut yksin oleminen vaikutti myös sairaan mielentilaan; tarttuvaa tautia sairastaneesta usein tuli ajanoloon mielisairas. Siten oli lopulta kaikkien edun mukaista, että tällainen yksilö lähetettiin hospitaaliin, missä hänen ei enää tarvinnut olla täydessä yksinäisyydessä ja pelätynä. Lohtajalla oikeus vahvisti, että 18-vuotias poikanen Mikkeli Jaakonpoika oli pahoin vaurioitunut kaulastaan, jaloistaan ja käsistään sairauden seurauksena niin, ettei ruumiin palautumisesta ennalleen ollut enää mitään toivoa. Lisäksi pitäjäläiset *kammosivat häntä ja etsivät häneltä suojaa* tartunnan pelossa. Oikeudessa myönnyttiin hospitaalikustannuksiin ja todettiin, että Mikkeli oli elänyt siihenastisen elämänsä kristillisesti.⁴⁸

Joskus sairaiden käytös oli omiaan lisäämään yhteisön pakokauhua. Näin kävi esimerkiksi Uudenkaupungin Lepoisen kylässä, missä leski Kerttu lisakintytär, tämän lapset Matti ja Pirita olivat olleet vuodesta 1700 lähtien lääkärin ja wälskärin tarkkailussa. Jälkimmäinen oli todennut, että spitaali oli heidät vallannut, ja kieltänyt samalla, että he eivät saisi olla tekemisissä muun väen kanssa, sekä ehdottanut heidän siirtämistään Seilin hospitaaliin. Yhteisöstä erottaminen tuntui sairaista niin pahalta, että he olivat välistä juosten tunkeutuneet saunaan muiden kyläläisten siellä kylpiessä.⁴⁹

Sekään, että lääkärit olivat todistaneet jonkun terveeksi tai sairauden tarttumattomaksi, ei riittänyt palauttamaan ulkonäöltään muuttunutta takaisin yhteisön täysivaltaiseksi jäseneksi. Päinvastoin kävi esimerkiksi Vehmaalla, jonka käräjille 1708 talollinen Henrikki Simonpoika tuli huolissaan kertomaan, miten hänen sisarensa Maria oli sairastunut

47. Kihlak. ptk. Taivassalo ja Iniö 11.—15.1.1724. mm53: 26—27.

48. Kihlak. ptk. Lohtaja 13.—15.1.1729. rr59: 124—125.

49. Kihlak. ptk. Uusikirkko ja Uusikaupunki 4.—6.2.1707. mm46: 85—86.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

sellaiseen tarttuvaan tautiin, ettei kukaan tohtinut olla hänen lähettyvillään. Kahden turkulaistohtorin antama todistus ei ollut hänen mielestään riittävä, sillä nyttemmin Marian sairaus oli pahentunut: *kaikki jäsenet olivat alkaneet mädäntyä*. Kun lautakuntakin todisti, että Marian ulkonäkö oli *hyvin hirvittävä*, varat hospitaaliin lähettämistä varten löytyivät helposti.⁵⁰ Kruunupyyn hospitaalin asukeista kruunupyyläinen Brita Johanintytär oli esimiehen kertoman mukaan tullut laitokseen 1739 tarttuvan taudin vuoksi. Kertomuksen mukaan Brita oli niin karmea näky, että *kukaan ei voinut häntä katsoa ilman hirvitystä, koska kasvot, kädet ja käsivarret olivat kaikkialta kuoppia täynnä*. Hän itse kuvasi kehonsa samanlaiseksi kärsien koko ajan *sietämättömästi tuskasta*. Britakaan ei ollut mieleltään täysin terve vaan *jotenkuten järjissään*.⁵¹

Kehitysvammaiset ja vanhuuden heikkopäiset kotona, uhkaavat mielisairaat ja tartuntatautiset hospitaaleihin – yhteisölliset toimintastrategiat

Yhteisön toimintatavat riippuivat paljolti sairauden luonteesta. Mikäli pahin oli päässyt tapahtumaan, mielisairas murhaamaan itsensä tai tappamaan jonkun toisen, ei vaihtoehtoja ollut. Itsemurhan ja onnettomuuden seurauksena tapahtuneen kuoleman todistaminen oli tosin tärkeää sen takia, että siitä riippui, pääsikö vainaja siunattuun maahan vai pitikö hänet haudata vaivihkaa metsään.⁵² Vaikeissa ja tulkinnanvaraisissa tapauksissa suosittiin kernaammin hautaamista kirkkomaahan. Vaikka oikeudessa todettiin, että renki Heikki Parkkinen oli *mennyt järjiltään ja mielensä hulluudessa* oli polttanut itsensä niin pahoin, että kuoli vam-

50. Kihlak. ptk. Vehmaa ja Lokalahti 12.–13.3.1708. mm47: 189.

51. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyyn hospitaalissa.

52. Nygård 1994.

moihinsa vähän ajan kuluttua, oikeus katsoi, ettei kyse ei ollut varsinaisesti itsemurhasta.⁵³

Toisaalta tällaisissa tapauksissa, joissa yhteisö epäili, että sen jäsen saattaisi heikkopäisyydessään joutua onnettomuuteen, kristilliseksi katsotulla armeliaisuudella oli sijansa. Esimerkiksi Eurajoen kirkkoherra kertoi kihlakunnankäräjillä 1727, että talollisen äiti Anna Tuomaantytär oli ollut jo jonkin aikaa heikkopäinen, heiveröinen ja muutenkin kurja. Kirkkoherran mukaan saattoi olla aivan mahdollista, että heikkopäisyydessään ja hulluudessaan pitkin kyliä ja maanteitä juoksenteleva nainen joutuisi piankin onnettomuuteen, mikäli häntä ei pian toimitettaisi johonkin laitokseen. Oman perheen voimat eivät enää yksinkertaisesti riittäneet pitämään naista kotipiirissä. Käräjillä päätettiin lähettää Anna hospitaaliin.⁵⁴

Toisaalta yhteisö saattoi sietää mielisairautta hyvin pitkään, mikäli siitä ei ollut vaaraa yhteisön elämänmenolle. Etenkin silloin, kun hullu oli jättänyt yhteisön ja ryhtynyt viettämään erakkoelämää, katsottiin suostunta hospitaalikustannuksia varten turhaksi. Esimerkiksi tuusulalainen Kaisa Simontytär joutui vuonna 1776 anomaan kuninkaalta, että hänen miehensä pääsisi Seilin hospitaaliin. Kirjeessään hän perusteli anomusta sillä, että hänen hullu ja heikkopäinen miehensä oli 23 vuotta sitten muuttanut metsään asumaan, rakentanut sinne talon kivistä ja puista, poltteli kylien kaskia ja syyllistyi yleiseen häiriköintiin. Helsinkiläiset eivät halunneet ylläpitokustannuksia maksaa, joten koko tuon ajan nainen oli joutunut pitämään hengissä miestään kantamalla hänelle ruokaa metsään.⁵⁵

Mielisairaana ja kehitysvammaisen välinen ero oli 1700-luvun ihmisen katsannossa hiuksenhieno, mikäli eroa ylipäättään edes tehtiin. Kehitysvammaisia pidettiin kotihoidossa, jos heille löytyi kaitsija eikä heitä katsottu yhteisölle vaarallisiksi. On todennäköistä, että tällaisia

53. Kihlak. ptk. Oulu ja Hailuoto 16.7.1723. rr55: 2060–2063.

54. Kihlak. ptk. Eurajoki, Lappi, Luvia, Hinnerjoki ja Rauma 17.–20.1.1727. mm56: 17–18.

55. Hospitaalit ja köyhäinhuoneet. Uppsala, Örebro ja Suomi 5. Anomus vuodelta 1776.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

pidettiin kaulapannassa kuin lapsia,⁵⁶ jotta he eivät pääsisi karkaamaan, vahingoittamaan itseään tai muita yhteisön jäseniä. Toisissa tapauksissa, kun yhteisö katsoi, ettei sillä ollut varaa kustantaa vaarallista mielisairasta hospitaaliin, voitiin hullulle rakentaa kotipiiriin erityinen jatkuvan tarkkailun alainen vankikoppi, josta ei päässyt karkaamaan ja jossa oli epämiellyttävä olla. Malli tällaiseen rakennukseen saatiin hospitaalien hullujenhuoneen suljetuista kopeista.⁵⁷ Mikäli katsottiin, että heikkopäinen pääsisi piankin hospitaaliin, ei ollut tarvetta ryhtyä rakentamaan erillistä selliä vaan riitti, kun mielenvikainen pidettiin jatkuvasti sidottuna.⁵⁸ — Hullut ja kehitysvammaisethan rinnastettiin eläimiin ja sen vuoksi heitä voitiin kohdella kuin eläimiä.⁵⁹

Toisaalta vaarattomiksi katsotut kehitysvammaiset eli kuten heitä tuolloin kutsuttiin tylsät ja tylsämieliset saivat elää yhteisön jäseninä, mikäli heistä oli edes jossakin määrin apua yhteisissä töissä ja omassa elatuksessa. Niinpä eräs mies kertoi, miten hän Kuusamossa ollessaan oli tavannut erään *tylsämielisen ja ryypännyt tämän kanssa viinaa*. Sittemmin hän oli tutustunut useampiin kehitysvammaisiin ja viihtyi heidän kanssaan hyvin; niin hyvin, että hän alkoi uskoa itse olevansa mielisairas ja päätti lopulta tehdä sen takia itsemurhan.⁶⁰

Ei kuitenkaan ollut harvinaista, että kehitysvammaisen toimitettiin hospitaaliin. Tällöin joko perheenpäällä itsellään piti olla riittävästi rahaa ylläpitokustannuksiin tai hänen täytyi perustella oikeudelle pätevät syyt, miksi koko pitäjän tuli osallistua ylläpitokustannuksiin. Näin esimerkiksi talollinen Antti Jaakonpoika Roukela Välikannuksesta kertoi Lohtajan käräjillä 1734, että hänen veljensä Tuomas oli ollut koko 20-vuotisen elämänsä ajan täysin tylsämielinen ja syntynytkin sormettomana ja

56. Tapa sitoa pikkulapsi tai sellaiseksi katsottu tuvan seinässä olevaan tolppaan narun ja kaulapannan avulla oli yleinen. Kihlak. ptk. Kemi 19.3.1723. rr55: 1436–1437.

57. Sandholm 1973, s. 68.

58. Kihlak. ptk. Ulvila ja Merikarvia 28.5.–1.6.1728. mm57: 375–376.

59. Foucault 1973, s. 75.

60. Kihlak. ptk. Ii ja Pudasjärvi 8.–13.3.1725: rr57: 1275–1289.

varpaattomana. Köyhyyteensä ja velkaisuuteensa vedoten Antti anoi oikeudessa avustusta veljensä hospitaalihoitoa varten. Tähän suostuttiin sillä edellytyksellä, että osa rahoista piti kerätä Kälviältä, mistä veljekset olivat syntyisin.⁶¹ Tuomasta varten rahat saatiin Kälviältä pian, sillä Kruunupyyn hospitaaliin *tylsä ja heikkomielinen Kädetön Tuomas* kirjoitettiin jo toukokuussa 1724.⁶²

Vastaavasti edesmenneen vänrikki Spåran tytär, joka oli äitinsä mukaan aivan syntymästään lähtien kärsinyt *kuuroudesta ja tylsyydestä* pääsi Seilin hospitaaliin, koska leskellä oli elätettävänään kaksi tervettä tytärtä ja koska Anna Elisabet katsottiin hospitaalin esimiestä myöten *typeräksi ja vähemmän tietäväksi*.⁶³

Paikallisyhteisö sen paremmin kuin sivistyneistöäkään ei kyennyt erottamaan toisistaan vanhuuden heikkomielisyyttä, dementiaa ja hulluutta. Päinvastoin Turun hovioikeuspiirissä ihmeteltiin 1750-luvulla erästä vanhaa ahvenanmaalaista laivamiestä, joka oli ollut kuuden vuoden ajan *mielelön* mutta joka kuitenkin ymmärsi ajoittain täysin kristinopinkappaleita ja jonka menneiden aikojen *muisti oli kirkas kuin terävällä nuorisolla*.⁶⁴ Vastaavasti taivassalolainen 50–60-vuotias laivamies Martti Juhonpoika täytyi kirkkoherran ja nimismiehen mielestä toimittaa välittömästi hospitaaliin, koska *mies oli tullut niin heikkopäiseksi, ettei erottanut toisistaan taivasta, tulta tai vettä*, ja koska hänen vahtimisensa oli käynyt yhteisölle kovin raskaaksi.⁶⁵

61. Kihlak. ptk. Lohtaja 16.1.1724. rr56: 147–148.

62. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyyn hospitaaliissa.

63. Hospitaalit ja vaivaishuoneet 5. Päivämätön kirje majesteetille 1740- tai 1750-luvulta.

64. Merkintöjä Turun, Pohjanmaan sekä Savon ja Kymenkartanon lääneistä.

65. Kihlak. ptk. Taivassalo ja Iniö 25.–29.8.1730. mm59: 396–397.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

Käsitys hulluuden luonteesta muuttuu – hulluus tekee syyntakeettomaksi

Akateeminen käsitys hulluuden syntymisestä ja heijastumisesta käytöksessä alkoi muuttua 1700-luvun alussa. Seilin hospitaalista 1704 professori Niils Walleriuksen johdolla laaditun tutkimuksen mukaan enimmäkseen olivat joutuneet sinne rikostensa takia, jotka olivat seurausta alkoholin väärinkäytöstä. Tähän päätelmään Wallerius oli tullut havaittuaan, että samaiset Seilin hoidokit tulivat aivan mielettömiksi, kun he saivat juodakseen viinaa tai olutta. Wallerius katsoi, että heidät olisi voinut lähettää takaisin kotiseuduilleen, mikäli siellä vain järjestettäisiin sellainen vartiointi, että he eivät omistautuisi tai heidän ei annettaisi omistautua juoppouteen.⁶⁶ Tämä oli osa sivistyneistön diskurssia, joka tähtäsi syyllistävänä alkoholin käytön vähentämiseen.⁶⁷

Alkoholia käytettiin paljon, kaikki joivat ja olivat juovuksissa heikkopäisiä.⁶⁸ Mutta silti sivistyneistön puhe alkoholin hulluustekijöistä esiintyi myös rahvaan ajattelussa. Kun Limingan nimismies Johan Waldeman syytti Antti Matilaista ja hänen vaimoaan Inkeri Sipintytärtä siveettömän ja irstaan elämän viettämisestä, vaimo selitti, etteivät he juuri kuvattunlaista elämää viettäneet. Ainostaan, milloin *mies oli juonut itsensä juovuksiin ja oli heikkopäinen*, oli heidän välillään pientä sanaharkkaa. Irstaammat tapahtumat olivat vihamielisten naapureiden keksimiä valeita.⁶⁹ Naisten tavallista runsaampaa alkoholin käyttöä pidettiin ilman muuta mielenvikaisuutena. Monasti tällainen nainen toimitettiin lyhyeksi

66. Sandholm 1973, s. 212.

67. Vilkuna K H 1996c.

68. Vilkuna K H 1995.

69. Kihlak. ptk. Liminka 24.4.1723. rr55: 1707.

määrääjäksi hospitaaliin "vierotuskuurille" tahi näkemään sitä onnetonta elämää, johon liiallinen viinan juonti vääjäämättä johtaisi.⁷⁰

Vähämielisiksi tunnetut saivat syyllistyä tiettyihin yhteisöllisiin rikoksiin ilman, että heitä olisi sellaisesta toimitettu oikeuden eteen. Kirkkopahennus ja muunlaisen järjestyksen häirintä olivat juuri tällaisia rikoksia. Esimerkiksi 25-vuotias laitilainen talollisen poika Heikki Jaakonpoika toimitettiin hospitaaliin vasta, kun pitäjäläiset alkoivat toisissaan pelätä, että hän aiheuttaisi Untamalan kylässä suuren onnettomuuden syyttämällä kylän ja talot tuleen jonakin yönä. Pitäjäläiset olivat vielä kestäneet sen, että *poissaoleva ja täysin mieletön* oli ehtinyt turmella kyläläisten omaisuutta, aiheuttaa useita pahennuksia kirkossa ja repinyt hulluuden puuskassaan maantien peninkulmanmerkkejä juuriltaan.⁷¹ 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa tällainen syyntakeettomuus oli luonteeltaan sellaista, että viranomaiset tai asianosaiset eivät välittäneet mielisairasta rikoksentekijää tuoda oikeuteen tuomittavaksi.

Toisaalta heikkomieliset saattoivat päästä ilman oikeuskäsittelyä ja rangaistusta suoraan hospitaaliin. Niinpä esimerkiksi vähämieliseksi tunnettu liminkalainen renki Sameli Aaponpoika Tuohino oli kuljetettu ilman todellista rikostapauksen oikeuskäsittelyä maaherran ja nimismiehen käskystä hospitaaliin. Syy passitukseen oli murtautuminen kirkkoon ja paikkojen rikkominen siellä. Nimismies tosin joutui korvaamaan Tuohinon aiheuttaman vahingon, mutta oikeudessa todistettiin myös, että Sameli Tuohino oli *kiistämättä hullu* ja että hän kärsi *toistuvista* kohtauksista.⁷²

Akateemisella tahi juridisella tasolla tapahtuneella muutoksella oli yhteytensä rahvaan käsityksiin muunkin kuin alkoholin käytön suhteen, mutta tässä tapauksessa perin negatiivisella tavalla. Oppimattomat ihmiset alkoivat ymmärtää asian entistä voimakkaammin siten, että seksuaalinen poikkeavuus oli ilman muuta mielisairautta. Kun joku käsitti

70. Vilkuna K H 1995.

71. Kihlak. ptk. Laitila ja Pyhämaa 9.–11.7.1728. mm57: 542–543.

72. Kihlak. ptk. Liminka (20.7.1727), 20.–25.2., 20.–28.8.1728. rr58: 600–604, 1794–1797.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

olevansa seksuaalisesti poikkeava eikä kyennyt sitä synnintunnonsaan salaamaan, hänellä ei yhteisöllisen tuomion vuoksi ollut juuri muuta mahdollisuutta kuin päättää elämänsä. Tätä kuitenkin edelsi yleensä vaipuminen synkkyyteen ja ahdistuneisuuteen; siis yhteisön merkityksenannossa tällainen ihminen täytti hyvin tärkeimmät hulluuden piirteet.⁷³

Erityisesti tällainen koski elämiinsekaantumista.⁷⁴ Esimerkiksi voidaan ottaa kiintoisa tapaus Kokkolan pitäjistä. Siellä talollinen Mikko Kerola oli tammikuussa 1725 tullut synninahdistukseen ja tunnustanut seksuaalirikoksensa vaimolleen, kun hän oli nähnyt näkyjä, että itse piru pelotteli häntä väkensä kanssa, joka tanssi hänen lähettyvillään keihäiden kanssa. Vaimo käski käydä kertomassa asiasta papille ja hän olikin mennyt sunnuntaina juovuspäissään ja viinalekkeri mukaan pappilaan, jossa piispa Witte oli kyläilemässä, ja metelöinyt pihassa oleilleelle väelle, että hän oli harrastanut paria vuotta aiemmin elämiinsekaantumista tamman kanssa ja sen lisäksi syyllistynyt erään vaimon kanssa kaksikertaiseen huoruuteen. Sittemmin maanantaiamuna hän oli käynyt uusimassa todistuksensa kirkkoherra Falanderille. Oikeudessa tuomari ryhtyi kuulustelemaan lautakuntaa ja käräjärahvasta Kerolan elämäntavoista. Nämä huomauttivat, että hän *rakastaa juomista*. Oikeus jatkoi tiedusteluaan kysymällä tarkemmin syytetyn *fysionomiasta* eli psykofyysisestä olemuksesta.⁷⁵ Lautakunta kertoi hänen vaiheistaan laajasti. Tämä ja se, että Kerola kiisti puheensa vedoten mielisairauteen ja pyysi saada kuultavaksi välskärin, merkitsivät täydellistä muutosta prosessissa.⁷⁶

Maavälskäririkisälli Johan Christian Degenin mukaan Kerola oli palattuaan kotiseudulleen 1721 kärsinyt melankolista (*affenticus melancholicus*), mihin myös epäsäännölliset elämäntavat ja runsas alkoholin käyttö

73. Kihlak. ptk. II ja Pudasjärvi 8.—13.3.1725: rr57: 1275—1289.

74. Vertaa Liliequist 1992, s. 103, 111.

75. Mielisairauden määrittelyssä tällainen mielen ja ruumiin täydellinen yhteys eli fysionomia oli vallalla juuri 1700-luvulla. Katso Foucault 1973, s. 117—150.

76. Välskäreistä ja Turun akatemian lääketieteellisestä kehityksestä 1700-luvulla muun muassa Lehtinen 1979, s. 275; Bonsdorff 1978.

(*spiritus*) yhdistettiin. Degen kuvasi, että melankoliaa sairastavan mieliala (*temperament*) muuttuu jatkuvasti ja hän saattaa hyvinkin juovuspäissään nähdä näkyjä, jotka purkautuvat sitten äkkipikaistuksissa (*animi imperatur*) tehtyinä tunnustuksina ja jatkuvana ylivilkkautena (*contribuera changver*). Mainitut kohdat kuuluivat tyypillisinä melankoliana ja maniana tunnettuihin mielisairauksiin.⁷⁷

Kerola itse tunnusti kärsivänsä vihollisuuden aikana syntyneestä pakokauhusta. Tämän perusteella oikeus katsoi, ettei Kerola ollut syyllistynyt eläimiinsekaantumiseen vaan että eläimeinsekaantuminen liittyi hänen mielikuvitusmaailmaansa. Mutta se ei juuri auttanut, sillä erittäin raskas jumalanpilkkua toi kuolemantuomion.⁷⁸

Tällainen näkyjen leimaaminen osaksi mielisairautta tai paremminkin heikkomielisyyttä oli aivan poikkeuksellista sivistyneessäkin maailmassa. Mielisairaus tuotiin läntisen Euroopan oikeussaleihin oikeustaan vasta 1800-luvun alussa. Eräs tuolloin Ranskassa käsitelty oikeustapaus sai laajat tiedotukselliset ja tieteelliset mittasuhteet juuri psykiatrisen ulottuvuutensa vuoksi.⁷⁹ Erityisen oleellista oli, että näyt osattiin tulkita uniksi. Ne kyettiin erottamaan todellisuudesta, mikä ei yleensä kuulunut länsieurooppalaiseen oikeuskulttuuriin.⁸⁰

Kun tämä tapaus yhdistetään myös samanaikaisesti esiintyneeseen tapaan sijoittaa vanhempiaan väkivaltaisesti kohdelleet nuorukaiset hullujen huoneeseen, havaitaan, että oltiin astuttu lähemmäksi modernia

77. Foucault 1973, s. 117–132.

78. Kihlak. ptk. Kokkola ja Kälviä 7.–11.1., 10.–13.9.1725. nr57: 105–111, 1810–1849. Päätöksessään oikeus katsoi, että Kerola oli provosoinut toisen alkoholistin ja kuolemanrangaistuksen saaneen Mikko Laitisen sanomaan, että *Jumala oli ihmisen perseesä*, koska hän oli kysynyt: missä Jumala on, kun hän ei ole maanpäällä eikä taivaassa. Todennäköistä on, että kuolemantuomiot on sittemmin hovioikeudessa alennettu ruumiinrangaistuksiksi tai vankilatuomioiksi. Huomionarvoista on, että yhtä hyvin pilkkaajat kuin todistajatkin kuvastivat Laitisen ja Kerolan heikkopäisiksi varsinkin silloin, kun nämä olivat nauttineet alkoholia. Se ei kuitenkaan vaikuttanut tuomioon. Päinvastoin oikeus korosti sitä, että nämä olivat heikkouteensa syyppäitä alkoholin väärinkäytön vuoksi. Vertaa Riot 1982; Moulin 1982.

79. Foucault 1982; Katso myös Pajujoja 1993.

80. Vertaa Foucault 1973, s. 93–95.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

mielisairauskäsitystä. Useiden rikostyyppien, joista lain mukaan seurasi kuolemantuomio, rangaistus vältettiin selkeän havainnon kautta, että "rikollinen" olikin mielisairas.⁸¹

Toisaalta – tiedollisesta kehityksestä huolimatta⁸² – oikeusistuimien saattoi olla hyvin ymmällään silloin, kun selvästi mielisairas esiintyi oikeudessa järkevästi ja perusteli vielä kantaansa siten, että se vaikutti muulta kuin heikkomielisen puheelta. Esimerkiksi Siikajoella 1746 käsiteltiin juttua, jossa nimismies Gustav Frimodig kertoi kirkkoherra Garvoliuksen läsnäollessa, miten talollinen Juho Juhonpoika Vares oli ollut kahden toista vuoden ajan *järkkyneyt mieleltään ollen välillä parempi ja ajoittain täysin poissa tolaltaan*. Mielisairaudesta kärsiessään hän oli tavannut hakata vaimoaan ja lapsiaan sekä aivan viime aikoina hän oli myös jättänyt selvät todisteet siitä, että hän oli aikeissa murhata vaimonsa, polttaa naapuritalonsa ja kirkon. Sen takia Frimodig esitti, että Vares pitäisi toimittaa pikimmiten hospitaaliin.

Syytetty kertoi oikeudessa, ettei hän koskaan ollut uhannut vaimoaan tai muitakaan, mutta korosti samalla, ettei hän myöskään enää halunnut vaimoaan ylläpitää, koska hän ei enää rakastanut tätä. Rakkaus oli kuollut, kun miehelle oli selvinnyt, että maaliskuussa 1746 syntyneen pojan isä olikin pitäjän apupappi Simelius. Tämä oli kuulemma sen itse Varesille tunnustanut. – Oikeuden piti tietenkin selvittää moisen puheen tausta, olihan kyse vakavasta syytöksestä.

Kirkkoherra Garvolius kertoi, että maaliskuussa syntynyt poika piti kastaa ja Simelius kysyi lapsen nimeä. Silloin oli Vares esittänyt, että sopiva nimi olisi *Kuninkaan Mies*. Sitä Simelius ei kuitenkaan voinut hyväksyä vaan oli nimennyt lapsen Sakariksi. Tältä pohjalta Vares oli päätellyt, että Simelius oli lapsen isä. Luultavasti oikeus tunsikin kansanpuheenparren, että lapsen nimenantaja oli lapsen isä, joten se jatkoi asianomaisten kuulustelua.⁸³

81. Vertaa esimerkiksi Koskelainen 1996.

82. Esimerkiksi Lehtinen 1979, s. 245.

83. Vilkuna K 1990.

Vareksen vaimo Valpuri Erkintytär kertoi, miten hän oli elänyt viimeiset 12 vuotta alituisessa kuolemanvaarassa lastensa kanssa. Viimeksi hän oli sanonut Valpurille, ettei hän enää koskaan halua kuullakaan puhuttavankaan Valpurista eikä *Jeesus*-nimisestä lapsesta. Oikeus kuultuun jälleen syytettyä, joka kertoi kernaammin elävänsä lopun elämänsä yksin kuin jakavansa sen Valpurin kanssa. Kysymykseen, miksi hän halusi antaa lapselle Kuninkaan Mies -nimen, jollaista ei kellään kristityllä ole ollut, hän vastasi, että mainitaanhan ripissäkin, että Jeesus paransi erään Kuninkaan Miehen. Oikeus vastasi, että kyse ei ollut Kuninkaan miehestä vaan kuninkaan palvelijasta.

Oikeus kyllä vakuuttui siitä, että väkivaltainen Vares jouti hospitaaliin, jonne hänet sittemmin 1749 sijoitettiin,⁸⁴ koska käräjärahvas sitä erikseen vaati kertoen väsyneensä miehen vahtimiseen. Mutta oikeus tuli vakuuttuneeksi myös siitä, että Vareksen puheissa oli Simeliuksen suhteen jotakin perää, koska se siirsi asian jatkokäsittelyyn.⁸⁵

Papit ja heikkomielisyyt

Pappi ei saanut olla hullu, vanhuudenhöperö tai heikkomielinen — eikä hän saanut myöskään olla pietismin kannattaja. Papiston keskuudessa mielisairaus ja vanhuudesta johtuva taantuminen, jollaisiksi vanhan miehen erikoiset puheet ja toimet leimattiin, katsottiin erittäin vaarallisiksi. Ymmärrettävistä syistä pappi ei voinut esiintyä sellaisena lapsena, naiivin lapsenuskoisena, josta hän saarnasi ja jollaiseen uskoon 1700-luvun rahvaan tuli pyrkiä.⁸⁶ Pappi edusti parempaa ja syvällisempää tietoa sekä tästä että tuonpuoleisesta maailmasta. Sitä tietoa hänen piti levittää

84. Kruunupyyn hospitaalinn rippikirjat. Vares kuoli Kruunupyssä 1763.

85. Kihlak. ptk. Salo ja Siikajoki 9.—13.9.1746. rr82kk: 485—487.

86. 1700-luvun lopun saarnoissa lapsenuskoisuus on voimakkaasti esillä. Esimerkiksi Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkiston käsikirjoitetut saarnakonseptit.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

seurakuntalaisten keskuuteen ja samalla hänen oli esiinnyttävä puheidensa mukaisella tavalla. Lipeäminen rahvaanomaisuuksiin, kiroilemiseen, käsimerkkien käyttöön, laiskuuteen ja pahansuopuuteen oli merkki soveltumattomuudesta papinvirkaan.

Yksinkin tällainen pappi uhkasi myös papiston statusta ja auktoriteettia. Tämän pohjalta tulee ymmärrettäväksi, että hospitaaleissa oli jatkuvasti hospitaalisaarnaajan lisäksi ainakin toinen pappismies, mutta tämä säätynsä edustaja eli hospitaalin asukkina.⁸⁷

Vanhuudesta johtuva heikkomielisyys oli huomattavasti helpompi hoitaa pois päiväjärjestyksestä kuin varsinainen mielisairaus, ja se oli myös ilmiönä seurakunnan rahvaalle tutumpi; rahvaskaan ei toimittanut hospitaaleihin työhön kykenemättömiä ja vanhuuden heikkoudesta kärsiviä vanhoja jäseniään. Useimmiten seurakuntalaiset olivat tällaisessa erottamisessa liikkeellepaneva voima. Kun pappi alkoi vanhuuttaan käydä kykenemättömäksi kirkollisten toimitusten läpiviemiseen, unohteli tapauksia ja vieläpä esiintyi papille sopimattomalla tavalla, se ilmoitti asiasta toiselle pappissäädyn edustajalle pitäjänkokouksessa, kihlakunnankäräjillä, piispan- tai rovastintarkastuksen yhteydessä.⁸⁸ Nilsiän kappalainen Johan Palanderin asia otettiin ensimmäiseksi esiin pitäjänkokouksessa elokuussa 1789.

Perusteluiden viraltapanoon — oikeastaan eläkkeelle siirtämiseen, sillä vanhuuden heikkomielisyydestä kärsivä sai enimmäkseen jäädä seurakuntaansa ja nauttia puolta palkkaa — täytyi olla ilmeisen vahvat.⁸⁹ Ja kun pitäjänkokouksessa esitetty näyttö puhui voimakkaasti eläkkeelle siirtämisen puolesta, asia välitettiin mahdollisimman nopeasti tuomiokapitulitulin tietoon. Palanderin tapaus otettiin esille Porvoon tuomiokapitulissa jo lokakuun kokouksessa ja samassa kokouksessa luettiin myös päätös.

87. Kruunupytyssä 1700-luvulla ainakin Kristian Alcenius, Karl Saxa, Daniel Roos, Joosef Ruuth, Henrik Berg, Johannes Roos. Kruunupytyyn rippikirjat 1760–1800; Åström (toim.) 1947, s. 186, 222; Åström (toim.) 1948, s. 14, 66.

88. Esimerkiksi Kiskon kirkkoherra Kristoffer Roos oli loppuiällään *mielisairas* ja harhaili metsissä. Metsään hän myös palettui kuoliaaksi. Jokipii (toim.) 1954, s. 98.

89. Käytännöistä Suolahti 1919, s. 77–86.

Siellä todettiin, että Palander piti pidättää virantoimituksesta *vanhuuden, muistin ja heikkomielisyyden sekä äärimmäisyyksiin menevien liikuttumistensa takia.*

Virkatehtävien laiminlyönti unohtamisen vuoksi ei ehkä sittenkään ollut yhtä vakavaa kuin erikoiset puheet, toimenpiteet ja saarnastuolista ladellut ilkeämielisyydet, ne kun voitiin tulkita yleisemmin mielisairauksiksi. Pitäjänkokouksen lähettämän kirjelmän perusteella oli selvinnyt, että Palanderin *puheet, alituinen naureskelu sekä monenlaiset tunnetilaa osoittavat eleet useissa tilanteissa, niin kirkossa kuin viranhoidossakin olivat olleet hyvin arvottomia, kummallisia ja pahennusta herättäviä.* Sen lisäksi hän oli ottanut tavakseen kesken saarnan ja nimeltä mainiten *vuodattaa katkeruuttaan ja kiukkuaan eräiden talollismiesten niskaan sekä tuoda ilmi näistä erinäisiä vahingollisia ja pahennusta herättäviä mielipiteitään.* Palanderin heikkomielisyys ei ollut jäänyt vain puheiden, ilmeiden ja eleiden tasolle vaan se oli purkautunut myös väkivaltaisina tekoina, kun hän *kylillä ja pitäjässä kulkiessaan häikäilemättömästi riisti vaimoja ja lapsia ulos kodeistaan.*⁹⁰

Yleensä jopa täysin järkensä menettäneitä ja lahjakkaita viranomaisia pidettiin töissä niin pitkään, kun he kykenivät suoriutumaan työstään ja kun heitä ei tarvinnut näyttää ihmisille. Ruotsissa Norrköpingissä syndicus (kaupunginkirjuri) Anders Erikinpoika Swart erotettiin virastaan ja lähetettiin hullujenhuoneeseen vasta, kun hän ei saanut töitään tehdyiksi. Se, että syndicus alinomaan *kaakatti kurkkuaan kuin kananpoika*, ei sinällään ollut liikkeellepanevana voimana.⁹¹ Tässä suhteessa papisto oli kuitenkin esimerkkiroolinsa vuoksi erikoisasemassa, heidän kun tuli koko ajan olla esillä. Swartia pystyttiin sietämään ja pitämään piilossa niin kauan, kun hän hoiti virkatöitään moitteettomasti eikä esiintynyt oikeuden puheenjohtajan edessä sopimattomasti.

Perinnölliset mielisairaudet näkyvät myös papistossa tai oikeastaan juuri siinä säädysssä. Esimerkiksi papiksi ryhtyneen ja Hailuodossa vaikuttaneen Frans Mikael Algeenin saarnat herättivät samanlaista pahennusta

90. Porvoon tuomiokapitulिन tuomiokirja 14.10.1789.

91. Helmfrid 1963, s. 587–588, 598–599.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

kuin Palanderin saarnat. Hän haukkui ja herjasi seurakuntalaisia. Mikael Algeenin taipumukset eivät kuitenkaan ylittäneet sellaista hulluuden rajaa, että hänet olisi pitänyt toimittaa hospitaaliin. Sen sijaan hänen poikansa Emmanuel Algeen, joka aloitti Turussa yliopisto-opinnot 1767 ja jatkoi niitä seuraavana vuonna, tuli mielisairaaksi ja kierteli Pohjanmaalla pappilasta pappilaan, kunnes 1770 päätyi Ouluun. Siellä tämä harhoissa eläneenä ja syyntakeettomaksi katsottuna tuntemattomasta syystä murhasi erään naisen ja katosi sen jälkeen.⁹²

Ylioppilas ja kotiopettaja Joosef Ruuth joutui Kruunupyyn hospitaaliin 1757 tuomiokapitulin anomuksesta. Ennen sairaalaan joutumista hän oli mielipuolisena kierrellyt maata ja joutunut loppuksi Turkuun, missä hän olisi kuollut nälkään elleivät hyvät ihmiset olisi ottaneet häntä hoiiviinsa. Kruunupyssä Joosef Ruuth asui runsaat 30 vuotta aina kuolemaansa saakka. Ruuthin isä Alavuden kappalainen Joosef Ruuth sekä sisar Eeva olivat myös mielisairaita. Jälkimmäinen ehdittiin sijoittaa Kruunupyhyyn kolme vuotta veljeään aiemmin. Hän kuoli hospitaalissa 1770.⁹³

Pahat puheet ja ilkeämielisyys olivat kuitenkin mielenvikaisuutta tai heikkomielisyyttä, eikä niitä sittenkään pidetty Jumalan vihan ilmenemismuotoina. Ne eivät siis olleet varsinaisia sairauksia vaan pelkästään kieroutuneen luonteen piirteitä, joista saattoi päästä eroon nopeastikin itsekurin, papiston yhteisen kontrollin ja opastamisen kautta. Väliaikainen erottaminen ja eläkkeelle siirtäminen antoivat ikäänkuin aikaa odottaa parantumista, nöyryyden löytämistä tai kuoleman vapautusta. Sen sijaan papiston oli vaikeampi suhtautua jäsenessään puhjeneeseen hulluuteen, todelliseen mielisairauteen; olihan jokseenkin luonnollista, ettei Jumalan palvelija voinut saada päälleen Jumalan vihaa. Tai vaikka saikin, vihan kohdetta ei saanut enää pitää näkyvissä vaan hänet piti nopeasti siirtää hospitaaliin. Oikeastaan papiston kannalta oli edullista, mikäli mie-

92. Mikael Algeen oli raumalaisen muurarimestarin poika, joka kävi ensin Raumalla triviaalikoulua ja opiskeli sittemmin jonkin aikaa Turun yliopistossa. Hailuodon pitäjänapulaiseksi hän tuli 1734, kappalaiseksi 1735 ja virastaan hänet erotettiin lopulta siveettömyyden vuoksi 1762. Lagus 1889, s. 393; Åström 1947, s. 335; Lagus 1891, s. 177; Suomela 1967, s. 75–79.

93. Åström (toim.) 1947, s. 186. Kruunupyyn hospitaalin rippikirjat.

lisairaus puhkesi jo opiskeluaikana. Voisi melkein olettaa, että akatemian piirissä kontrolloitiin ylioppilaita tiiviisti, jotta taipumus mielisairauteen havaittiin tarpeeksi aikaisin.⁹⁴ – Näin rahvas ei olisi ehtinyt tutustua mielisairaisiin pappeihin ja papisto puolestaan olisi päässyt eroon ilkeästä statuksen arvon laskusta.

Kruunupyyn asukeista *hullu pappi, herra Christian Alcenius* menetti järkensä 1714, kun viholliset veivät muassaan hänen vaimonsa. Heti isonvihan päätyttyä ja hospitaalityönsä päästyä jälleen käyntiin Alcenius sijoitettiin hullujenhuoneeseen. Siellä hän vietti lopun elämänsä *suuressa köyhyydessä ja täysin mieltä vailla* eikä enää koskaan tunnistanut takaisin palannutta vaimoaan.⁹⁵

1700-luvun jälkipuoliskolla hospitaaleihin lähetettiin myös pappeja, jotka ajoivat liian innokkaasti pietismää. Tällaisen papin leimaaminen hulluksi oli tosin helppoa, kuuluihan näihin herätysliikkeisiin tunnusomaisina piirteinä liikutukset, hurmoksellisuus ja ahdistuneisuus, toisin sanoen tyypillisimmät mielisairauden leimat.⁹⁶ Esimerkiksi pietistinä ja runoilijana tunnettu Simo Achrenius vietti Kruunupyyn hospitaalissa 15 viimeistä elinvuottaan. Hänessä puhjennut herkkyys ja sielunhäätä tulkittiin tuomiokapitulissa mielipuolisuudeksi, eikä hän ponnisteluistaan huolimatta saanut saarnaaoikeutta takaisin.⁹⁷ Tällainen toiminta oli omiaan ajamaan viroista kilpailevia pappeja toistensa ilmiantajiksi. Esimerkiksi orivetinen Erik Lenquist tiedotti piispa Mennanderia siitä, että pitäjänapulainen Isak Utter kärsi *hypokondriasta* (luulotauti), oli mieleltään matala ja että hän oli saanut paljon uskonnollisia seuraajia.⁹⁸ Ahdistuneimpien ja liikutuksiin taipuvaisimpien pietistipappien sulkemisella hullujenhuonei-

94. Katso esimerkiksi Turun akatemian konsistorin pöytäkirjat VIII, s. 43 (5.5.1700).

95. Luettelo rutiköyhistä... Kruunupyyn hospitaalissa; Alcenius kuoli Kruunupyynssä vuonna 1760. Kruunupyyn hospitaalin rippikirjat.

96. Vastaavanlaista menettelyä käytettiin myös Ruotsin puolella. Innokkaimmat pietistit hiljennettiin sijoittamalla heidät hullujenhuoneisiin. Eggeby 1994; Jarrick 1987.

97. Tarkiainen 1940; Åström (toim.) 1947, s. 223; Kruunupyyn hospitaalin rippikirjat.

98. Österbladh (toim.) 1942, s. 281 (16.4.1776).

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

siin onnistuttiin pitkään hillitsemään hurmosliikkeiden leviämistä. Hulluja nämä papit eivät välttämättä olleet, pikemminkin uhka konservatiiviselle seurakuntajärjestykselle.

Mielipuolessa näkyi kollektiivisen minuuden pelottava puoli

1700-luvulla suhtautuminen mielisairaisiin ja vammaisiin riippui paljolti näiden poikkeusyksilöiden omasta sopeutumisesta yhteisölliseen elämään. Mikäli yksilöä ei mielletty ympäristölleen vaaralliseksi, hän sai elää muiden joukossa. Sen sijaan yhteisöllistä rauhaa uhkaava käyttäytyminen, pahoinpitelyt ja seksuaalinormiston rikkominen kuuluivat asioihin, joita kollektiivisesti ajatellut yhteisö ei voinut sietää.

Vaikka 1700-luvulla individualistinen ajattelu ja toiminta alkoivatkin voimistua, tietynlainen poikkeavuus pidettiin edelleen tiukasti yhteisön julkisena asiana. Mielisairas ei ollut yksilö sinänsä, vaan hänet ymmärrettiin ennemminkin yhteisönsä kautta sen epäonnistuneeksi jäseneksi — milteipä sieluttomaksi eläintä muistuttaneeksi olennoiksi, jonka käyttäytymiseen voitiin projisoida kaikki saataisuus ja oikeanlaisen yhteisöllisen elämäntavan nurjat puolet. Yksinkertaisesti 1700-luvun yhteisö — kuten 1600- ja 1800-luvunkin yhteisöt — rakensi puhdasta ja norminmukaista kuvaansa näiden epäihmisten välityksellä. Näillä oli siten erittäin tärkeä asema yhteisöllisessä elämässä: ensimmäistä ei voinut olla ilman sitä rakentavaa toiseutta. Tosin papistolle oman säädyn piirissä esiintynyt mielisairaus oli vaikea asia, sillä eihän Jumalan palvelija, joka eli kristillisen normiston mukaan, voinut saada sisälleen riivaajaa.

Hullujen, heikkopäisten, vähämielisten ja sittemmin 1700-luvulla myös juopporattien järjettömiin tekoihin yhteisö pystyi myös projisoimaan kollektiivista huonoa omaatuntoaan. Nämä olivat terveen elämänsä aikana syyllistyneet synteihin, joista seurasi Jumalan rangaistuksena juuri heikko-mielisyys. Tai sitten he olivat saaneet kantaakseen toisten tekemien

syntien rangaistukset. Oleellisinta kuitenkin oli, että yhteisö oli kärsinyt rangaistuksensa yksilöllisellä tasolla.

Toisaalta yhteisö pelkäsi hourupään mahdollisesti syyllistyvän syntiin, joka vetäisi Jumalan vihan kaikkien päälle. Yhteisöllinen kontrolli oli tiukkaa ja sillä pyrittiin havaitsemaan ajoissa jossakussa puhjennut ahdistuneisuus tai omituinen käytös. Erityisesti pelättiin itsemurhia, sillä itsemurhan tapahduttua yhteisö ei voinutkaan enää puhdistautua. Mikäli ilmeni, että joku oli kuollut oman käden kautta, oli se selvä merkki siitä, että kontrollijärjestelmä oli pettänyt. Ahdistuksen leviäminen itsemurhaajan lähiympäristöön oli silti estettävä, käräjillä outoja kuolemantapauksia tarkasteltaessa huonoa omaatuntoa koetettiin lievittää selittämällä tapahtunutta tapaturmaksi tai fyysisen sairauden (päänsärky) seuraukseksi.

Lähettämällä mielisairas ihminen eristettyyn laitokseen, sijoittamalla hänet kotikylään rakennettuun suljettuun koppiin tai pitämällä hänet köysiin sidottuna yhteisö puhdistui; kehitysvammaiset voitiin myös eristää paikallisyhteisöstä erilliseksi ryhmäksi asettamalla heidät asumaan yhteisasuntoon. Konkreettista vaaraa ei enää ollut, eikä tuosta yksilöstä tarvinnut puhua julkisella tasolla. Korkeintaan hänen syyllistymistään pahoihin tekoihin voitiin käyttää esimerkkeinä ja pelottimina kasvatuksessa. Tietysti osa mielipuolisuudeksi katsotuista teoista (erityisesti seksuaalinen poikkeavuus) oli sellaisia, ettei niistä voinut eikä saanut puhua ääneen.

Samalla tavoin ympäristö piti saastana sellaisia sairaita ihmisiä, joita se ei voinut katsella. Mätänevät ruumiinosat, puuttuvat raajat ja kauhistusta herättänyt ulkoinen olemus olivat erittäin pelottavia asioita. Tällainen ihminen, jonka ei edes tarvinnut sairastaa tarttuvaa tautia ja joka olisi kyennyt ainakin osin elättämään itsensä, tavattiin lähettää pitäjien yhteisillä varoilla hospitaaleihin. Hän kantoi Jumalan vihan leimaa ja oli siten epäonnistuneen elämäntavan heijastuma. Eikä Jumalan vihaa pelännyt yhteisö tietenkään voinut katsella lähettyvillään ihmistä, joka saattaisi vetää vihan muidenkin päälle. Ja kun joku kerran joutui hospitaaliin, hän myös jäi sinne loppuiäkseen. Näin yhteisön ei tarvinnut enää pelätä, että Jumalan kosto puhkeaisi tämän ihmisen tekojen vuoksi.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

Ihmisen eristäminen yhteisön ulkopuolelle verhottiin puheessa kristilliseksi hyväksytyöksi. Verhoaminen oli toki helppoa, sillä harvalla oli varaa kustantaa poikkeava hospitaaliin. Kun yhteisö käräjillä suostui julkisesti jakamaan hoitokustannukset, oli yhteisö silloin myös suorittanut kristillisen teon.

Kaikenkaikkiaan mielisairaat, vammaiset ja tartuntatautiset olivat varhaiselle yhteiskunnalle tärkeitä, pelottavia ja kiinnostavia. Heihin kanavoitiin yhteisöllisiä traumoja, heitä voitiin syytellä huonoista elinolosuhteista, kuten katovuosista, ja mielisairaiden tekojen perusteella yhteiskunta saattoi laatia uusia normeja tai varmistua siitä, että perinteinen normi oli järkevä. Ja lisäksi heidän avustamisensa kuului kristittyjen velvollisuuksiin.

KUSTAA H. J. VILKUNA

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET:

Kansallisarkisto (VA)

Ala-Satakunnan ja Vehmaan sekä Pohjois-Pohjanmaan kihlakunnanoikeuksien (renovoidut) pöytäkirjat n. 1700–1750. Mf-jäljenteet Jyväskylän maakunta-arkistossa (JyMA) tai Jyväskylän yliopiston historianlaitoksella (JHMK).

Tuomiokirjakortisto (TuoKKo) Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan osalta.

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Porvoon tuomiokapitulin tuomiokirjat 1788–1800.

Turun tuomiokapitulin tuomiokirjat 1788–1800.

Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto. Käsinkirjoitetut saarnakonseptit.

Keuruun kirkonarkisto. Pitäjänkokousten pöytäkirjat 1700-luvulta.

Vaasan maakunta-arkisto (VMA)

Kruununpyynn kirkonarkisto. Kruununpyynn hospitaalinn rippikirjat 1760–1800. mk-jäljenteet JyMA.

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjat n. 1718–1730.

Ruotsin valtionarkisto (RA)

Maaherrojen kirjeet kuninkaalliselle majesteetille. Pohjanmaa 14. 1744–1745. Mf-jäljenne JHMK.

Turun hovioikeuden kirjeet kuninkaalliselle majesteetille. 3A. 1647–1688. Mf-jäljenne JHMK. Hospitaalit ja vaivaishuoneet. 5. Uppsala, Örebro ja Suomi. Mf-jäljenne JHMK.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS:

BONSDORFF 1978. Bonsdorff, B. v., *Läkare och läkekonst i Finland under 300 år, 1640–1940*. Ekenäs.

EGGEBY 1994. Eggeby, Eva, *Förtryck eller vård på Danvikens dårhus? Teoksessa Arne Jarrick – Johan Söderberg (red.), Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850*. Uppsala.

ELIAS & DUNNING 1986. Elias, Norbert & Dunning, Eric, *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*. Oxford.

EILOLA 1996. Eilola, Jari, "Jumala minua armahtakoon. Jos saan noitanaisen oikeuteen, se riittää". Noituus- ja taikuusjutut Vaasassa ilmapiirin muutosten heijastajana (1651–1670). Suomen historian pro gradu Jyväskylän yliopistossa.

FOUCAULT 1982. Foucault, Michel, Foreword. Teoksessa Michel Foucault (ed.), *I, Pierre Rivière having...*

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

FOUCAULT (ed.) 1982. Foucault, Michel (ed.), I, Pierre Rivière having slaughtered my mother, my sister, and my brother... A Case of Parricide in the 19th Century. Transl. by Frank Jellinek. 1982.

FOUCAULT 1973. Foucault, Michel, Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason. Transl. by Richard Howard. New York.

HELMFRID 1963. Helmfriid, Björn, Norrköpings stads historia 6. Tiden 1655–1719. Stockholm.

JARRICK 1987. Jarrick, Arne, Den himmelske älskaren. Hermhutisk väckelse, vantro och sekularisering i 1700-talets Sverige. Stockholm.

JOKIPII (toim.) 1954. Jokipii, Mauno (toim.), Satakuntalaisen osakunnan matrikkeli I. vv. 1640–1721. Helsinki.

JÄNTERE 1928. Jäntere, Kaarlo, Porin triviaalikoulun oppilasluettelot 1722, 1733, 1737 ja oppilasmatrikkeli 1738–1842. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja II. Helsinki.

KOSKELAINEN 1996. Koskelainen, Liisa, Niskurit, ryövärit ja rikollisuus 1700-luvulla. Teoksessa Sari Forsström (toim.), Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1/1996. Helsinki.

LAGUS 1889, 1891. Lagus, Wilhelm, Album Studiosorum Academiae Aboensis MDCXL–MDCCXXVII. Åbo akademins studentmatrikel. Å nyo upprättad af... Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland 11. Helsingfors.

LEHTINEN 1979. Lehtinen, Erkki, Hyödyn ja valistuksen ajan akatemia. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria I. Ruotsin vallan aika. Porvoo.

LEVI 1992. Levi, Giovanni, Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa. Toimittanut Tuomas Seppä. Tutkijaliiton julkaisusarja 73. Helsinki.

LILIEQUIST 1992. Liliequist, Jonas, Brott, synd och straff. Tidlagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet. Umeå.

LUUKKO (toim.) 1946. Luukko, Armas (toim.), Pohjalaisen osakunnan nimikirja I. Album nationis ostrobotniensis 1640–1713. Vaasa.

LÖFSTRÖM 1996. Löfström, Jan, Miehimys suomalaisessa kulttuurissa. Hiidenkivi – suomalainen kulttuurilehti 4/1996.

MOULIN 1982. Moulin, Patricia, Extenuating Circumstances. Teoksessa Michel Foucault (ed.), I, Pierre Rivière having...

MÄNTYLÄ 1969. Mäntylä, Ilkka, Ja yhteinen rahvas todisti. Kollaasi 1600-luvun suomalaisista tuomiokirjoista. Porvoo.

KUSTAA H. J. VILKUNA

NENONEN 1992. Nenonen, Marko, Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700. Historiallisia tutkimuksia 165. Jyväskylä.

NYGÅRD 1994. Nygård, Toivo, Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. *Studia Historica Jyväskyläensia* 50. Jyväskylä.

NYGÅRD JA TUUNAINEN (toim.) 1996. Nygård, Toivo ja Tuunainen, Kari (toim.) Avun kohteesta itsensä auttajaksi. Katsaus Suomen vammaishistoriaan. Jyväskylä.

PAJUOJA 1993. Pajuja, Jussi, Mielisairaalan rikoksenteekijän historia. Teoksessa *Historian alku: historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria*. Tutkijaliiton julkaisusarja 74. Helsinki.

PULMA 1985. Pulma, Panu, *Fattigvård i frihetstidens Finland. en undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*. Historiallisia Tutkimuksia 129. Jyväskylä.

PULMA 1994. Pulma, Panu, Vaivaisten valtakunta. Teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Jyväskylä.

RIOT 1982. Riot, Philippe, *The Parallel Lives of Pierre Rivière*. Teoksessa Michel Foucault (ed.), *I, Pierre Rivière having...*

SANDHOLM 1973. Sandholm, Åke, Kyrkan och hospitalshjonen. En undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 88. Åbo.

SUOLAHTI 1919. Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.

SUOMELA 1967. Suomela, J. L., Hailuoto. Entisiä vaiheita.

TARKIAINEN 1940. Tarkiainen, V., Simo Achrenius. Suomalainen runoilija 1700-luvun jälkipuoliskolta. Teoksessa *Historiallinen Arkisto* 47 (1940).

TEGENGREN 1943. Tegengren, Helmer, Kronoby sockens historia. Åbo.

TURUN AKATEMIAN konsistorin pöytäkirjat VII. 1690–1699. Helsinki 1939.

VAARNANEN – SARKKINEN 1993. Vaarnanen, Jukka – Sarkkinen, Timo, Paltamon seurakunnan rippikirja 1731–1737. Oulun sukututkimusseuran julkaisuja 17. Oulu.

VILKUNA K 1990. Vilkuna, Kustaa, Etunimet. Avustajat Marketta Huitu ja Pirjo Mikkonen. Keuruu.

VILKUNA K H 1995. Vilkuna, Kustaa H. J., Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Timo Pitkänen (toim.), *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto I. Jyväskylä 1995.

KUN HULLUJENHUONEESEEN KERRAN JOUTUU

VILKUNA K H 1996a. Vilkuna, Kustaa H. J., Jumala elä rankase minua – yksilöllisen subjektin synty. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.), Siperiasta siirtoväkeen: Murrosajoja ja käännekohtia Suomen historiassa. Jyväskylä.

VILKUNA K H 1996b. Vilkuna, Kustaa H. J., Kansan arkea ja juhlaa. Teoksessa Jorma Tiainen ja Ilkka Nummela (toim.), Historiaa tutkimaan. Jyväskylä.

VILKUNA K H 1996c. Vilkuna, Kustaa H. J., Suomalainen alkoholikulttuuri, sivilisaatioprosessi ja säännön rikkomisen kiusaus. Teoksessa Hyvinvointikatsaus 2/1996: Nautintojen ihanuus ja kataluus.

ÅSTRÖM (toim.) 1947–1948. Åström, Sven-Erik (toim.), Pohjalaisen osakunnan nimikirja II–III. Album nationis ostrobotniensis 1721–1770, 1771–1808. Vaasa.

ÖSTERBLADH (toim.) 1939–1942. Österbladh, Kaarlo (toim.), K. F. Mennanderin lähettämiä ja saamia kirjeitä I–III. Suomen historian lähteitä IV, 1–3. Turku 1939, 1940, 1942.

HEIKKI VUORIMIES

Mistä ruotusotilaat olivat kotoisin?

Keskisuomalaisten ruotusotamiesten syntyperän selvittäminen kirkollisten asiakirjojen avulla

Taustaa

Ruotsin valtakaudella suomalaisissa joukko-osastoissa palvelleitten sotamiesten henkilöhistoriallinen tutkimus on toistaiseksi jäänyt varsin vähäiseksi. Tärkeimmät syyt tähän lienee säilyneen väestökirjanpidon ja laadittujen sotilasasiakirjojen yleinen luonne, käytettävissä olevien lähdesarjojen katkelmallisuus ja yleisen historiatutkimuksen kannalta vähäisempi kiinnostavuus.

Väenottojärjestelmän aikaisten eli pääasiassa 1600-lukuisten sotamiesten sosiaalisesta kytkennästä muuhun väestöön on löydettävissä useita tutkimuksia, yleensä kuitenkin tilastollisella tasolla.¹ Tehdyt tutkimukset ovat kohdistuneet pääsääntöisesti palvelukseen otetun niidin yhteiskunnalliseen asemaan ja hänen suhteeseensa nihtejä tuottaviin ruokakuntiin. Laajemman henkilöhistoriallisen tutkimuksen tekeminen aikakauden sotamiehistä lienee käytännössä mahdotonta.

Ruotujakolaitoksen aikaista, toisin sanoin pääasiassa 1700- ja 1800-luvun alun ajalta tehtyä henkilöhistoriallista tutkimusta löytyy jossain määrin, mikä selittyneekin väenottokautta selvästi laajemman lähteistön ja nimenomaan kirkonarkiston olemassaololla. Tutkimukset ovat syntyneet lähinnä paikkakuntahistoriallisen kiinnostuksen pohjalta ja niitä onkin tehty useimmiten juuri pitäjänhistoriikkiprojektien yhteydessä.

1. Mäkelä 1953; Wilmi 1991. Tutkimuksessa selvitetään muun muassa renkien värväytymistä sotilaksi 1600-luvulla sekä 1700-luvun alussa pääasiassa Turun ja Porin sekä Pohjanmaan läänien alueella.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

Hämeen jalkaväkirykmentin rekrytointialueen pitäjänhistorioista mainittakoon erityisesti Veijo A. Saloheimon Rautalammin historian ja Yrjö Blomstedtin Asikkalan historian sotalaitosta käsittelevät osat.²

Varsinaisia ainoastaan ruotusotamiehiin keskittyneitä tutkimuksia löytyy sitävastoin vähemmän. Vanhin niistä lienee 1941 kirjana julkaistu Wold. Backmanin tutkimus "Soldattorp, soldater jänte deras efterkommande i Nykarleby landskommun". Siinä Backman esittelee Uudenkaarlepyyn maaseurakunnan ruotusotamiehiä käyttäen lähteenään mm. Uudenkaarlepyyn maaseurakunnan kirkonarkistoa.³ Keski-Suomen ruotusotilaita ja heidän perheitänsä on taas selvitetty 1990-luvun vaihteessa julkaistuissa tutkimuksissa "Jyväskylän seudun ruotusotamiehet vuodesta 1710 Ruotsin valtakauden loppuun" sekä "Laukaan ruotusotamiehet vuodesta 1710 Ruotsin valtakauden loppuun".⁴

Tieteellisistä julkaisuista mainittakoon Jari Niemelän väitöskirja "Tuntematon ruotusotilas", joka käsittelee satakuntalaisen ruotusotamiehen taloudellista ja sosiaalista asemaa vuoden 1776 jälkeen. Tilastoyksikkönä tutkimuksessaan Niemelä on käyttänyt kirkkopitäjää, koska, kuten hän itse toteaa, keskeinen osa lähdeaineistosta on peräisin kirkollisesta väestökirjanpidosta. Tutkimustaan varten Niemelä on kerännyt tutkimusalueidensa Eurajoen, Ikaalisten ja Loimaan vuosien 1776–1809 ruotusotilaita koskevat elämäkertatiedot kortistoon, joka on talletettu Turun yliopiston historian laitokselle.⁵

2. Saloheimo 1959, s. 102–113, 211–229; Blomstedt 1981, s. 208–223.
3. Pohjanmaan osalta ruotujakolaitos toteutettiin vasta vuonna 1733 vakinaisesta sotamiehenpidosta tehdyn sopimuksen pohjalta. Näin Backmanin teos sisältää kyseisen vuoden jälkeen Pohjanmaan jalkaväkirykmentissä palvelleet uuskaarlepyyläiset sotamiehet ja heidän perheensä.
4. Vuorimies 1989; Vuorimies 1990. Molemmissa tutkimuksissa selvitetään kaikki paikkakuntalaisiin ruotuihin sijoitetut sotilaat, korpraalit, ruotupalkkaa nauttineet aliupseerit, upseerit ja muut säätyläiset sekä heidän perheensä siltä osin kuin se käytetyn lähdemateriaalin osalta on ollut mahdollista. Jälkimmäisessä teoksessa on myös kattava selvitys ruotujen varamiehistä eli reserviläisistä.
5. Niemelä 1990, s. 15–17, 195. Niemelän tutkimusjoukkona olivat vuosina 1776–1809 palveluksessa olleet korpraalit, sotamiehet, rakuunat ja varamiehet.

Tutkimuksessa käytetyn lähteistön tarkastelua

Tämän kirjoituksen perimmäinen tarkoitus on esitellä ja arvioida nimenomaan kirkonarkistoista löytyvän lähdemateriaalin merkittävyyttä ruotusotamiesten syntyperää ja elämänvaiheita tutkittaessa. Koska edellä mainitun materiaalin merkittävyys on riippuvainen siitä, mikä on sen anti suhteessa muihin lähdesarjoihin, on syytä kuvailla lyhyesti ruotusotamies-tutkimuksessa käytettyjen tärkeimpien lähdesarjojen pääasiallinen sisältö.

Sotilasrullat

Vakinaisen sotamiehenpidon eli niin sanotun ruotujakolaitoksen⁶ aikaisissa katselmuksissa syntyneissä rullissa sotamiehen suhdetta ruotua ylläpitäviin taloihin tai isäntiin ei mainita, kuten asianlaita on väenoton eli 1600-luvulla tapahtuneen sotaväenoton yhteydessä syntyneessä rullamateriaalissa. Tämä vaikeuttaa selvästi sotamiehen syntyperän selvittelyä. Rullissa tosin mainitaan sotilaan syntymäpaikka yleensä läänin, mutta joskus myös pitäjän tarkkuudella sekä sotilaan ikä. Ikä on ilmoitettu tavallisesti vuosina, joskus myös sen osina. Näiden kahden tiedon perusteella on arveluttavaa tehdä johtopäätöksiä sotilaan syntyperästä, sillä onhan samana vuonna saattanut syntyä useitakin "Matti Juhonpoikia". Ikämainintakin on sen verran epätarkka, että todellinen syntymävuosi saattaa sijoittua loppujen lopuksi aikavälille plus-miinus yksi vuosi. Poikkeuksena edellä mainittuun ovat ne tapaukset, joissa sotilaan sekä etunimi

6. Alkuaan kuningas Kaarle XIn alullepanema ja 1690-luvun puolivälin tienoilla Uudenmaan-Hämeen läänissä toteutettu vakinainen sotamiehenpito merkitsi pitäjien talollisille pysyvää veroluontoista velvoitetta ylläpitää tarkkaan määrättyä sotamiesjoukkoa ja myös asuttaa sotamiehet omien tilustensa alueelle. Sotamiesten kannalta sopimus merkitsi pysyvää työpaikkaa siihen kuuluvine etuineen, joista ilmeisen tärkeä oli oman torpan ja peltotilkkujen saanti. Aikakauden sotamiehet Suuren Pohjan sodan aikaa lukuunottamatta asustivatkin pääasiassa omia torppiensa, perustivat perheitä ja kasvattivat lapsiaan ja muodostivat näin varsin paikallaan-pysyvän väestöryhmän. Katso tarkemmin muun muassa Viljanti 1940, Niemelä 1990.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

että mahdollisesti tietoon saatu patronyyminimi ovat poikkeuksellisen harvinaisia seutukunnalla.⁷

Joitakin poikkeuksiakin rullatietojen tarkkuudesta toki löytyy. Esimerkiksi Hämeen jalkaväkirykmentin vuoden 1716 katselmusrullassa mainitaan kunkin miehen syntymäpaikkakunta jopa ruodun tarkkuudella ja sellainen yksilöllinen erikoistieto, että osaako mies lukea – "kan läsa i book". Vastaavasti 1730-luvun täydennyskatsemusrullista (Recryteringsrulla) saattaa ruotuun esitetystä uudesta tarjokkaasta löytyä hyvinkin seikka-peräinen selvitys.⁸

Sotilasrullat, kuten pääkatselmusrullat, tarkastuskatselmusrullat ja rekrytointirullat sekä palkkauslistat muodostavatkin tärkeimmän lähteistön sotilaskarriäärin kuvailussa. Niiden perusteella voidaan määrittää palvelukseenastumisajankohta, eron ajankohta, eron syy sekä mahdollisesti odotettavissa oleva eläke. Lisäksi niissä on ajoittain mainintoja muun muassa sotilaan palveluksenaikaisesta terveydentilasta ja fyysisestä kunnosta sekä mahdollisesta työkomennuksiin osallistumisesta. Eriasteisiin sotatapahtumiin osallistumisia rullissa ei yleensä ilmoiteta, joten sen suhteen tulee olla varauksellinen, mutta kyseiseen seikkaan lienee puuttuttava jossain toisessa yhteydessä tarkemmin. Varsin ainutlaatuisena henkilöhistoriallisena tietona voidaan pitää 1700-luvun loppupuolella yleistynyttä tapaa ilmoittaa sotilaan pituus. Pituus ilmoitettiin 1700-luvun puolella yleensä jalkoina ja tuumina, mutta 1800-luvun alussa yleistyi tapa ilmoittaa se kortteleina ja tuumina.

7. Esimerkiksi saarijärveläinen Kuukkajärven ruodun ruotusotamies Luukas Kuhlstedt ja hänen poikansa, sittemmin jyväskyläläisen Soukkajärven ruodun ruotusotamies Eerikki Luukkanpoika Dufva ovat hyvä esimerkki tästä. Luukas etunimeä ei muilta osin esiinny kummallakaan paikkakunnalla.

8. RSA, General Munster Rulla öfwer...Rautalambi Compagnie...uthi Täby Sokn och Löttinge Gård dn 24 October 1716; esimerkiksi KA, Militaria 416, Project öfwer Completeringen af den..., dat. 11/12 1732 tai Recryterings Rulla för..., dat. 15/3 1732.

Tuomiokirjat

Tuomiokirjamateriaalista löytyy lukuisia tapauksia, joissa sotilaat tavalla tai toisella ovat osallisina. Tapausten satunnaisuuden johdosta niiden perusteella ei ole kuitenkaan mahdollista tehdä järjestelmällistä tutkimusta, ei väenottokaudella eikä myöskään vakinaisen sotamiehenpidon aikana. Tuomiokirjat täydentävät tutkimusta antamalla ensisijaisesti jonkinlaista lisäväriä yksittäisen sotamiehen elämästä, sotilaiden suhteesta ruotuisäntiin, sotilaiden palkkauksesta ja muista yleisemmällä tasolla olevista sotilaan arkiseen elämään vaikuttavista seikoista.

Kirkollisessa väestökirjanpidossa syntyneet asiakirjat

Riittävän kattavan henkilöhistoriallisen tutkimuksen kannalta kirkonarkisto on ratkaisevassa asemassa. Kirkollisen väestökirjanpidon monikertaisuus, pääkirjat, syntyneitten, vihittyjen ja kuolleitten luettelot sekä satunnaiset muut seurakuntalaisia koskevat asiakirjat, kuten muuttokirjat ja kuulutusluettelot ynnä muut, merkitsevät sitä, että henkilöstä on dokumentoitu laaja joukko henkilöhistoriallisesti merkittäviä tapahtumia, kuten syntymä, avioliitto, sääty, toimenkuva ja sen muutokset sekä lopuksi kuolema, toisin sanoen elämänkaari tiivistetyssä muodossa. Kirkonarkiston kattavuudesta tai säilyvyydestä riippuu luonnollisesti se, kuinka laaja kertomus henkilöstä sen perusteella voidaan luoda.

Kuten edellä jo tuli mainituksi, tarkoitus oli valottaa keski-suomalaisten kirkonarkistojen käyttöä sotilaan syntyperän ja elämänvaiheiden selvittelyssä. Jotta erilaisten kirkonarkistojen merkitys tulisi jotenkin esille olen valinnut tässä esimerkeiksi Laukaan ja Saarijärven kirkonarkistot.

Laukaan ja Saarijärven kirkonarkistot

Laukaan kirkonarkiston eri sarjat, rippikirjat, syntyneitten, vihittyjen ja kuolleitten luettelot, ovat säilyneet katkeamattomana sarjana, rippikirjat

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

vuodesta 1726 ja muut edellä mainitut luettelot vuodesta 1737. Lisäksi lastenkirjat kattavat 1750-luvun puolivälin jälkeen syntyneet lapset. Ainoat mainittavat puutteet löytyvät 1700-luvun puolivälin tienoilta, jolloin rippikirjojen pito on ollut jonkinverran huolimaton. Samaa huolimattomuutta on havaittavissa myös historiakirjojen pidossa, joskin puutteet näyttäisivät olevan hyvin vähäisiä. Kaiken kaikkiaan Laukaan kirkonarkiston taso 1700-luvulta on poikkeuksellisen hyvä.

Saarijärven kirkonarkiston taso sitävastoin poikkeaa edellisestä huomattavasti. Vertaaminen on oikeutettua, sillä materiaalia on tallella lähes samalta ajalta kuin Laukaan kirkonarkistossa, mutta sen laatu ja kattavuus ovat erilaisia. Ensimmäisestä rippikirjasta vuosilta 1726–1735 puuttuu noin 16 sivua, vuosien 1753–1766 rippikirjat puuttuvat kokonaan ja mikä erikoisinta vuosien 1767–1772 ja 1773–1777 ja vuonna 1778 aloitettu, mutta keskeneräiseksi jäänyt rippikirja tuntuvat joko alkuperäisten rippikirjojen puhtaaksikirjoituksilta tai jopa jonkinlaisina tekeleiltä, sillä niistä puuttuvat luontevasti ajan myötä muotoutuneitten rippikirjojen tyypilliset tunnusmerkit.⁹ Lisäksi historiakirjat alkavat vasta vuodesta 1788. Kun saarijärveläiset ruotusotamiehet ovat erästä Suomen sodan aattona palvelukseen astunutta reserviläistä Juho Eerikinpoikaa ja muutamaa epävarmaa tapausta lukuunottamatta syntyneet ennen edellämaintuttua vuotta 1788¹⁰, joudutaankin saarijärveläisten sotamiesten osalta syntyperätutkimuksessa turvautumaan pääsääntöisesti rippi- ja lastenkirja-

-
9. Vaikuttaisi siltä, että henkilöt ovat jotakuinkin oikein merkittyjä, mutta esim. vuosien 1767–1772 rippikirjassa olevat päivän tarkkuudella merkityt syntymäajat tuntuvat kovin epäluotettavilta. Ripilläkäyntipäiväykset on kirjoitettu samalla käsialalla ja jopa samalla kynällä ja musteella jokainen sivun sarake järjestelmällisesti täyteen, joka jo sinänsä on kovin luonnotonta. Sama luonnottomuus näkyy selvästi myös vuosien 1773–1777 rippikirjassa sekä vuonna 1778 aloitetussa rippikirjassa.
10. Tässä kirjoituksessa saarijärveläisiä sotamiehiä koskevat tiedot on poimittu tekijän toistaiseksi keskeneräisestä tutkimuksesta, joka käsittelee saarijärveläisiä ruotusotamiehiä ruotujakolaitoksen ajalta 1690-luvun puolivälistä Ruotsin valtakauden loppuun. Epävarmoja tapauksia ovat Suomen sodan aattona tai sen aikana ruotuihin merkityt neljä varsinaista ruotusotamiestä, nimittäin Heikki Ström, nr 13, Petteri Bär, nr 18, Heikki Ducktig, nr 27 ja Gabriel Klar, nr 29, joiden identtifiointi on toistaiseksi epäonnistunut.

materiaaliin. Toisin kuin Laukaan tapauksessa, on saarijärveläisten lastenkirjojen merkitys tällä kertaa selvästi suurempi.

Rippikirjat

Kirkollisen väestökirjanpidon keskeiset väestöluettelot ovat ns. rippikirjat eli pääkirjat. Niihin on merkitty seurakunnan väestöstä kaikki ne, jotka ovat konfirmoitu eli päässeet ripille. Missä määrin sitten rippikirjojen perusteella on mahdollista selvittää sotilaan taustaa? Jotta se onnistuisi, edellyttää se sitä, että sotilas kotitaloonsa tai kotiperheeseensä merkittynä todetaan ryhtyneen sotilaaksi. Kun lisäksi yleinen ripillepääsyikä 1700-luvulla oli selvästi alle kahdenkymmenen ikävuoden ja vastaavasti sotilaaksipestautumisikä päälle kahdenkymmenen (vertaa taulukko 1), olisikin odotettavissa, että nuoren pestautuessa sotilaaksi, kyseisestä tapahtumasta löytyisi jonkinlainen merkintä rippikirjasta. Mutta mitä niistä sitten löytyy?

Laukaan vanhimmasta rippikirjasta vuosilta 1726–1731 löytyy kolme sellaista merkintää, jotka viittaavat sotilaaksi ryhtymiseen. Sumiaislaisen Taipaleen Hytölän rälssitilan isännän Markku Hytösen vävy Pekka mainitaan ryhtyneen sotilaaksi Rusilan kylään, samoin Aution renki Juho ja kappalaisen puustellissa ilmeisesti renkinä palvellet Risto todetaan siirtyneen sotilaiksi, jälkimmäinen Koiviston ruotuun.¹¹ Missään edellämainituista tapauksista ei kuitenkaan voida päätellä sotilaan omaa syntyperää. Seuraava rippikirja vuosilta 1732–1736 ei sisällä vastaavia merkintöjä, mutta jo vuosilta 1737–1744 löytyy useita. Armovuodensaarnaaja Paavali Jempsoniuksen pojan Laurin todetaan ryhtyneen sotilaaksi Paatelaan — "blifwit soldat, är i Patela". Sotilaana hän ei kuitenkaan säilyttänyt vanhaa alkuperältään säätyläistäustaa ollutta sukunimeään, vaan esiintyy sittemmin sotilaana nimellä Moberg.¹² Äänekosken Honkolasta löytyy

11. JyMA, Laukaan kirkonarkisto, I Aa:1, Rippikirja vuosilta 1726–1731, s. 10, 31, 87.

12. JyMA, Laukaan kirkonarkisto, I Aa:2, Rippikirja vuosilta 1737–1744, s. 26; Vuorimies 1990, s. 125.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

TAULUKKO 1.

HJR:n Sysmän komppanian vuosina 1710–1809 palvelleiden laukaalaisten ruotusotamiesten palvelukseenastumisikä ruoduittain eriteltynä.¹³

nro	ei tietoa	epävarma tieto				varma tieto				yht.
		-20	21-25	26-30	31-	-20	21-25	26-30	31-	
2	2	1	2	2	-	1	-	-	-	8
3	1	1	2	-	1	1	-	1	1	8
4	-	1	1	-	1	-	-	1	-	4
5	3	-	2	-	-	-	-	1	-	6
7	3	-	1	1	1	-	1	-	1	8
8	1	2	1	1	1	1	-	-	-	7
9	4	-	1	2	-	-	-	-	-	7
10	4	-	1	-	-	-	-	1	-	6
11	3	2	-	-	-	-	1	-	-	6
12	3	1	-	-	1	-	1	2	-	8
13	3	1	1	-	-	-	3	1	-	9
14	3	-	2	1	-	-	2	-	-	8
15	3	3	1	1	-	-	1	-	-	9
16	2	2	1	-	-	-	-	1	-	6
yht.	35	14	16	8	5	3	9	8	2	100

13. Vuorimies 1990. taulukossa mainittujen ruotujen lisäksi laukaalaisia ruotusotamiehiä palveli viidessä Rautalammin komppanian ruodussa. "Ei tietoa" sarakkeen luku ilmoittaa ne tapaukset, joissa iän määrittäminen ei tietojen puuttuessa puutteessa ole mahdollista tai lähteessä mainittu ikätieto vaihtelee niin rajusti, ettei luokittelu ole mahdollista. epävarmaksi tieto on luokiteltu silloin, kun henkilön iänmäärittäminen perustuu joko rullassa mainittuun ikätietoon tai rippikirjassa mainittuun syntymävuoteen. Varmaksi tieto on luokiteltu silloin, kun syntymävuosi tai syntymäpäivä on voitu tarkistaa lastenkirjasta tai syntyneitten luettelosta.

peräti kaksi sotilaspestin ottanutta. Itsellismies Nuutti Joonaanpojan ja hänen vaimonsa Liisan poika Niilo sekä Honkolan talon silloisen isännän Pekka Paanasen ja hänen vaimonsa Juditin poika Jaakko olivat ottaneet pestin sotilaksi – "blifwit soldat", ensiksi mainittu Leppäveden ruotuun numero 9 sotilasnimellä Löf.¹⁴ Jaakko Pekanpoikaa sitävastoin ei löydy laukaalaisten sotamiesten joukosta, joten hän mitä ilmeisemmin on siirtynyt sotilaksi johonkin muuhun pitäjään, ehkä Saarijärvelle. Säkinmäen Paanalasta sotapalvelukseen astui puolestaan Juho Mikonpojan ja Maria Samulintyttären jo aviossa ollut poika Samuli. Samuli pestautui sotilaksi Rautalammin komppanian jyvaskyläläiseen Kuukkajärven ruotuun numero 3 sotilasnimellä Ekroth ja siirtyikin asuttamaan kyseisen ruodun Korttajärven Puuppolassa sijaitsevaa sotilastorppaa, johon myös Samulin vanhemmat sittemmin muuttivat.¹⁵

Edellä mainitussa rippikirjassa on lisäksi kaksi mielenkiintoista merkintää, joskaan niiden perusteella ei voida päätellä kyseisten henkilöiden syntyperää. Leppäveden Naarantaipaleessa renkinä palvelleen Paavalin todetaan ryhtyneen sotilaksi Leinolan ruotuun¹⁶ ja Leppävedellä palvelleen piian Marketan avioituneen Oravisaareen sotilas Strandahlin vaimoksi.¹⁷

Kuten edelle esitetystä voidaan todeta, vuosien 1737–1744 Laukaan rippikirja oli varsin antoisa sotilastutkimuksen kannalta. Näin ei asian laita ole enää myöhempien rippikirjojen osalta. Laukaan seuraavista rippikirjoista vuosilta 1744–1750, 1751–1757 ja 1758–1763 ei löydy yhtään edellä mainitun kaltaista viitettä. Vuosien 1764–1769 rippikirjasta löytyy yksi viitteellinen merkintä ja vuosien 1770–1775 rippikirjasta vain kolme. Kun muun kirkonarkiston, lähinnä historiakirjojen laatu Laukaassa on jo

14. Emt. rippikirja vuosilta 1737–1744, s. 31; Vuorimies 1990, s. 73.

15. Emt. rippikirja vuosilta 1737–1744, s. 54; Vuorimies 1989, s. 94; Hämeen maakuntaarkisto, Sääksmäen tuomiokunnan perukirjat, Sm 139, fol 716.

16. Kyseessä Sysmän komppanian Kuusveden ruodun nr 5 ruotusotamies Paavali Åkerman, katso tarkemmin Vuorimies 1990, s. 54.

17. Sotilas Eerikki Strandahl oli Sysmän komppanian jyvaskylänpuoleisen Leppäveden ruodun nr 6 sotamies, katso tarkemmin Vuorimies 1989, s. 24.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

kyseiseltä ajalta poikkeuksellisen laadukas, ei näiden myöhempien rippikirjamerkintöjen merkitys kokonaisuuden kannalta enää ole kovinkaan suuri.

Vastaavalla tavalla Saarijärven rippikirjoja tarkasteltaessa vanhimmasta rippikirjasta vuosilta 1726–1735 löytyy yksi merkintä. Kuukkajärven Piesalassa Eerikki Kuitusen poika Tuomas todetaan sotilaaksi ja viitataan siirtyneen Laihaan.¹⁸ Seuraavasta rippikirjasta 1736–1738 ei sitävastoin löydy yhtään sellaista mainintaa, jonka perusteella sotilaan syntyperä voitaisiin varmentaa.¹⁹

Vuosien 1739–1745 rippikirjasta löytyy pari merkintää, joiden mukaan Saarijärven Hännilässä piikana ollut itsellinen Maria Juhontytär avioitui noin vuoden 1743 tienoilla Laihaan sotilaan vaimoksi ja samassa talossa renkinä palvellut Petteri vastaavasti sotilaaksi Parantalaan.²⁰ Seuraavassa rippikirjassa vuosilta 1746–1752 on jälleen vain yksi merkintä, jonka mukaan Pääjärven Jokelassa piikana palvellut Susanna Matintytär todetaan avioituneen Kalmariin sotilas Wårjeuddin vaimoksi.²¹

Rippikirjasta vuosilta 1767–1772 löytyy puolestaan merkintä siitä, että talollisensisaren Agneta Ristontyttären poika Olavi Olavinpojan Kuukkajärven Hiirilasta on siirtynyt sotilaaksi Keljoon.²² Edellä mainittu merkintä jää kyseisen rippikirjan ainoaksi. Samassa sidoksessa olleesta seuraavasta rippikirjasta vuosilta 1773–1778 Lanneveden Kivitalossa mainitaan reservimies Juho Antinpoika, jonka todetaan tulleen Saarijärvelle 1776 apulaispappi Inveniuksen antamalla todistuksella Jämsästä. Kun Juho Antinpojan syntymäpäiväksi oli lisäksi merkitty 23.6.1756, oli

-
18. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Aa:1, Rippikirja vuosilta 1726–1735, talo nr 45.
 19. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Aa:1, Rippikirja vuosilta 1736–1739. Samassa sidoksessa edellisen rippikirjan kanssa
 20. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Aa:2, Rippikirja vuosilta 1739–1745, s. 55 ja 56.
 21. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Aa:2, Rippikirja vuosilta 1745–1752, s. 198. Samassa sidoksessa edellisen rippikirjan kanssa.
 22. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Aa:3, Rippikirja vuosilta 1767–1772, s. 96.

Juhon identifiointi Jämsän kirkonarkiston perusteella mahdollista.²³ Lanneveden Juholassa taasen mainitaan Paavali Suuronen varustettuna jonkinlaisella epäselvällä viittauksella siitä, että hän olisi sotilas. Paavali Suuronen tuli Juholaan 1775 Kangasniemeltä.²⁴ Pyyrinlahden Liimattalassa mainitaan leski Anna Johantyttären perhekunta, johon kuuluu myös hänen jo avioitunut poikansa sotilas Aatami Israelinpoika Cunelius.²⁵ Tämänäyttävä merkintä, jossa sotilas esiintyisi rippikirjassa oman kotiperheensä yhteydessä näyttää siis osoittautuvan varsin poikkeukselliseksi.

Vuonna 1778 aloitetusta, mutta muilta osin keskenjääneestä rippikirjasta löytyy useita mielenkiintoisia merkintöjä. Muholaan saapuu 1779 sotilaaksi Heikki Heikinpoika Kalm Sahalahdesta. Vahangan Möttösessä itsellismies Matti Vakkurin pojista Matti todetaan reservisotilaaksi ja avioituneen Tallin kanssa sekä samalla sivulla vielä toinen reservisotilas, edellisen veli Juho Matinpöika Vakkuri. Lanneveden Leppälään sotilaaksi tulee Viitasaareltä Hekki Tapaninpoika Örn, Saarijärven Tarvaalaan puolestaan rengiksi Messukylästä Matti Heikinpoika, jonka todetaan sittemmin ryhtyneen sotilaaksi ja avioituneen.²⁶

Kun edellämäinnittuna tarkasteluaikana Laukaassa ja Saarijärvellä on sotilaaksi pestautunut lukumäärältään toiselle sadalle nouseva sotilaiden ja reserviläisten joukko, niin esimerkkitapausten perusteella voisi tehdä sen johtopäätöksen, että yleensä rippikirjojen anti jää syntyperäselvittelyn suhteen kovin niukaksi. Vaikkakin suoranaisia viitteitä löytyy poikkeuksellisen harvoin, niin rippikirjojen perusteella saattaa selvitä usein sotilaan isännimi eli patronyyminimi ja lisäksi monessa tapauksessa sotilaan leskiäiti elää sotilaan taloudessa. Vaikka tiedot eivät takaa, niin ne ainakin helpottavat sotilaan identifiointia.

23. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Aa:3, Rippikirja 1773–1778, s. 185. Sisältyy samaan niteeseen edellisen kanssa.

24. Emt. Saarijärven rippikirja, s. 186.

25. Emt. Saarijärven rippikirja, s. 201.

26. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Aa:3, Rippikirja vuodesta 1778 eteenpäin, s. 231, 244, 290 ja 299. Sisältyy samaan sidokseen kuin kaksi edellistä rippikirjaa.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

Lastenkirjat

Rippikirjojen ohella Laukaan ja Saarijärven seurakunnissa on pidetty lasten osalta lastenkirjoja. Niihin on merkitty perheittäin kaikki alle rippi-ikäiset lapset ja ne, jotka syystä tai toisesta eivät ole päässeet ripille. Koska sotilaaksipestautumisikä yleensä on päälle kahdenkymmenen, ei lastenkirjoilla ole tutkimuksessa suurtakaan merkitystä, mikäli rippikirjat ja historiakirjat ovat kyseiseltä ajanjaksolta tallella, kuten asian laita on esimerkkipitäjän Laukaan osalta. Toisin on Saarijärven tapauksessa.

Saarijärven vanhimmassa lastenkirjassa on merkittyinä perhekunnittain lapset, jotka ovat syntyneet vuosikymmenten 1760–1770 vaihteen ja 1790-luvun loppupuolen välisenä aikana.²⁷ Kuten edellä jo todettiin, sotilaaksipestautumisikä oli yleensä päälle kahdenkymmenen, joten saarijärveläisperheitten lasten osalta tuskin löytyy merkintöjä nuorukaisen sotilaaksipestautumisesta. Lastenkirjasta löytyy kuitenkin joukko yksinäisiä pestin ottaneita nuorukaisia, jotka eivät ole päässeet ripille orastavasta aikuisiästä huolimatta. Tällaisia ovat muun muassa Saarijärven Hännilään merkitty reserviläinen Jaakko Sipinpoika, Heralaan merkitty Saarijärven kylän ruodun numero 24 ruotusotamies Johan Henrik Humla sekä saman ruodun reserviläinen Eerikki Bröms.²⁸

Lastenkirjasta löytyy myös joitakin muuttotietoja, jotka saattavat helpottaa esimerkiksi poismuuttaneen sotilaan tai hänen perhekuntansa jäljittämistä. Tällaisista merkinnöistä mainittakoon kuukkajärveläisen ruotusotamiehen numero 7 Yrjö Björckin orvoiksi jääneitten lasten muutto Petäjävedelle 18. maaliskuuta 1791.²⁹

Koska Saarijärven syntyneitten luettelot puuttuvat vuotta 1788 ennen syntyneitten lasten osalta, voidaan lastenkirjan avulla varmistaa

27. Näyttää siltä, että lastenkirja on otettu käyttöön noin vuoden 1785 tienoilla, joten sitä ennen kuolleista lapsista ei lastenkirjassa ole merkintöjä. Sotilastutkimuksen kannalta tällä seikalla ei ole merkitystä.

28. JyMA, Saarijärven kirkonarkisto, I Ab:1, Saarijärven lastenkirja 1783–1798, s. 53, 58, 59.

29. Emt. Saarijärven lastenkirja 1783–1798, s. 83.

joidenkin sotilaiden syntymävuosi silloin, kun heidän vanhempansa tunnetaan.³⁰

Muuttaneitten luettelot ja muuttokirjat

Jo edellä on tullut esille muuttaneitten luettelot ja muuttokirjat. Niiden merkitys alkuaan toisseurakuntalaisten jäljittämässä on suuri. Valitettavasti 1700-luvulta mainittuja muuttoluetteloita tai muuttokirjoja on säilynyt vain harvan keskisuomalaisen seurakunnan osalta, silloinkin vain satunnaisesti.³¹ Merkittävimmät niistä ovat Jämsän muuttaneet vuosilta 1755–1773 sekä Viitasaaren muuttaneet vuosilta 1754–1823. Ensiksi mainittu Jämsän muuttaneet osoittautui todelliseksi löydöksi, sillä siitä löytyy ainakin 7 alkuaan Jämsästä lähteneen ja toiseen pitäjään sotilaaksi siirtyneen muuttotiedot. Tällaisia ovat Saarijärvelle muuttaneet sotilas Joonas Vilpunpoika eli numero 21 Ahlqvist, sotilas Antti Juhonpoika eli numero 8 Liten, sotilas Kustaa Kaarlenpoika Gladstedt eli numero 34 Hertell, renki Antti Juhonpoika, sittemmin sotilas numero 14 Siöman, Jyväskylään perheensä mukana muuttanut Aatami Eskonpoika, sittemmin sotilas numero 19 Kuula ja renki Jaakko Heikinpoika, sittemmin numero 27 Granberg sekä Keuruulle muuttanut renki Eerikki Tapaninpoika, sittemmin sotilas numero 72 Qvick. Näistä tapaus Joonas Vilpunpoika esitellään jäljempänä tarkemmin. Viitasaaren muuttaneitten luettelon anti jää vähäisemmäksi. Saarijärveläisistä löytyy ainoastaan Heikki Tapaninpojan, sittemmin numero 9 Örnin muuttomerkintä.³²

30. Lastenkirjaan merkittyä syntymävuotta voidaan pitää Saarijärven tapauksessa luotettavampana kuin rippikirjaan merkittyä syntymävuotta.

31. Vertaa Päivi Hirvosen artikkeli toisaalla tässä teoksessa.

32. JyMA, Jämsän kirkonarkisto, I Ba:1, Muuttaneet 1755–1773, mikrofilmattu käyttökopio mf TK 455; JyMA, Viitasaaren kirkonarkisto, I Ba:1 ja I Bb:1. Muuttaneet 1754–1823.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

Sjunde Soldatbonen Mattz Henricson
 Knekt, som för flere år sedan flyttat
 till härifrån till Jämsän Säter
 är född ¹⁶ 1794 i medlemsämne
 församling vid stad af städ begraf
 And. H. W. Alward, by hem med ämne
 för mig; men är härifrån ledig till
 ättenskap, om han nu är dertill
 berättigad. Vdetyras af Jämsän
 den 14 Januarii 1821.

Annal. Säg. 9. 1821

Carl Gustaf Wenzel
 Bonellens Jämsän
 af Säterien

Entisen sotilaan poika Matts Henricson Knekt on ottanut muuttokirjan
 Lohtajalta Jämsän pitäjään vuonna 1821. Korpilahden kirkonarkisto,
 Saapuneet muuttokirjat 1740–1790 I Jba 1.

Laukaan historiakirjat

Esimerkkinä erikoisemmasta ja toisaalta varsin ainutlaatuisesta mahdollisuudesta sotamiesten syntyperän tarkkaan selvittämiseen antaa Laukaan kirkonarkiston historiakirjat. Seurakunnan historiakirjat on nimittäin laadittu tavanomaisesta poiketen vuosina 1737–1803 vihittyjen osalta ja vuosina 1737–1803 kuolleitten osalta siten, että luetteloissa mainitaan pääsääntöisesti myös vihittyjen ja kuolleitten henkilöiden vanhemmat syntyneitten luettelon tapaan.³³ Merkinnöissä saattaa paikoin olla jonkinlaista epävarmuutta, kuten Niemisjärven ruodun numero 2 ruotusotamiehen Juho Veckströmin tapaus osoittaa. Ensimmäisen vuodelta 1737 peräisin olleen vihkimerkinnän mukaan hänen äitinsä olisi Riitta Olavintytär, mutta toisen vuodelta 1746 olleen vihkimerkinnän mukaan Liisa Juhontytär.³⁴ Myös patronyymiminimissä esiintyy jonkin verran vaihtelua tai peräti virheellisyyttä. Tämä pieni epävarmuus johtaa siihen, että mikäli sotamiehen syntyalo jäi selvittämättä niin myös hänen vanhempiansa nimiä ei varmuudella voida osoittaa oikeiksi.

Vihkimerkinnän merkittävyys voidaan arvioida seuraavan taulukon avulla. Taulukkoon on kerätty ruoduittain HJR:n Sysmän komppanian laukaalaisten ruotusotamiesten tiedot heidän vihkiäjäkohdasta ja paikasta. Mukaan ei ole otettu ennen kirkonarkiston alkua palveluksessa olleita sotamiehiä, ruotsalaisia täydennysmiehiä eikä säätyläisalkuperää olleita lähinnä palkkausteknisistä syistä ruotuun merkittyjä miehiä. Laukaassa vihityt on laskettu erikseen mikäli heidät on vihitty ennen palvelukseenastumista tai sen jälkeen.

Ilmeistä siis näyttäisi olevan se, että ainakin Laukaassa vihittyjen osalta avioitumisoikä näyttäisi olleen sotilaaksipestautumisikää korkeampi. Muissa seurakunnissa tämä merkitsisi sitä, ettei aviomerkin-

33. Näin myös Jyväskylän kappelin omista vihittyjen luettelossa vuosina 1766–1805 ja kuolleitten luettelossa 1766–1808, tosin vuosina 1806–1808 äidin nimi alkaa jäädä pois. Katso JyMA, Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto, I Eb:1–2 ja I F:1–2.

34. JyMA, Laukaan kirkonarkisto, I Eb:1, vihittyjen luettelo 1737–1792.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

mukaan olisi kovinkaan suuret mahdollisuudet sotilaan syntyperän selvittämiseen.

Mutta mikä sitten on lopputulos? Säilyneiden kirkonarkistojen erilaisuudesta on luonnollisesti seurauksena erilaiset mahdollisuuden selvittäotamiesten syntyperä. Seuraaviin taulukkoihin on poimittu tiedot molempien edellä mainittujen pitäjien, Laukaan ja Saarijärven, ruotusotamiehistä toisaalta aikavälillä 1710–1809, toisaalla aikavälillä 1726–1809. Vertailtavuuden vuoksi mukaan on otettu tiedot myös Jyväskylän kappelilta.³⁵ Taulukoissa on pitäjittäin ja komppanioittain eroteltuna seuraavat tiedot: Ruotujen lukumäärä, ruotuun merkittyjen sotilaiden kokonaismäärä, ruotsalaissyntyisten täydennysmiesten sekä palkkateknisistä syistä ruotuihin merkittyjen säätyläisalkuperää olleitten vapaaehtoisten, soittajien, aliupseerien ja upseerien yhteismäärä, syntyperältään tunnistettujen sotilaiden määrä, sama prosentteina, tunnistettujen ulkopaikkakuntalaisten osuus kokonaismäärästä, sama prosentteina, jotka kaksi viimeksimainittua sisältyvät jo edellisten sarakkeiden lukuihin. Prosenttiosuuksia laskettaessa sotamiesten kokonaismääristä on poistettu ruotsalaissyntyiset ja palkkateknisistä syistä ruotuihin merkityt. Näin siksi, että ruotsalaissyntyisten sotamiesten syntyperän selvittely ei ole mahdollista keskisuomalaisen kirkonarkistomateriaalin perusteella ja säätyläistaustaa omanneet henkilöt eivät kuulu varsinaiseen sotamiesluokkaan eivätkä useinkaan edusta paikkakuntalaisväestöä. Luokittelussa on luonnollisesti joitakin rajankäynnin kannalta hankalia tilanteita, kuten esimerkiksi säätyläiseksi tulkinta, mutta niiden merkitys kokonaisuuden kannalta ei ole merkittävä. Lisäksi on todettava, että jos sotilas on syntään toispaikkakuntalainen, mutta on muuttanut perheensä kanssa ennen sotilaaksi ryhtymistä siihen pitäjään, jossa sittemmin palvelee sotilaana, on

35. Tämän artikkelin kirjoittajan kortistot. Saarijärven ruotusotamiesten määriä analysoitaessa lähteenä on ollut kirjoittajan toistaiseksi julkaisematon ja osittain keskeneräinen käsikirjoitus saarijärveläisistä ruotusotamiehistä aikavälillä 1695–1809, laukaalaisten ja jyväskyläläisten määriä analysoitaessa jo aiemmin julkaistut teokset Laukaan ruotusotamiehet vuodesta 1710 Ruotsin valtakauden loppuun ja Jyväskylän seudun ruotusotamiehet vuodesta 1710 Ruotsin valtakauden loppuun sekä niihin teosten julkaisemisen jälkeen löytyneet täsmennykset, joten luvut ovat jossain määrin erilaisia kuin teosten tiedoista laskettaessa.

HEIKKI VUORIMIES

TAULUKKO 2.

Sysmän komppanian laukaalaisten ruotusotamiesten vihkimisajankohta.

Ruotu n:o	Vihitty ennen v. 1736	Vihitty toisessa srk:ssa	Vihki-paikka tunt.	Vihitty Laukaa ennen	Vihitty Laukaa jälkeen	Naimaton tai ei tietoa	Yht.
2	1	-	2	1	2	1	7
3	2	1	1	2	1	-	7
4	1	1	-	1	1	-	4
5	1	-	1	-	3	-	5
7	1	1	1	-	2	-	5
8	2	-	-	1	2	1	6
9	2	1	-	1	2	-	6
10	1	-	-	1	1	-	3
11	-	1	-	1	1	-	3
12	2	-	1	1	1	1	6
13	2	1	2	1	1	-	7
14	2	-	1	-	2	-	5
15	2	-	-	2	1	3	8
16	2	-	2	-	2	-	6
Yht.	21	6	11	12	22	6	78

hänet tulkittu kotipaikkakuntalaiseksi. Laukaan emäpitäjän osalta jyväs-
kyläiset on luokiteltu vieraspaikkakuntalaisiksi ja päinvastoin, vaikka
molemmissa tapauksissa on kyse samasta emäpitäjästä. Vastaavaa jakoa
ei ole tehty Saarijärven ja Karstulan välillä.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

TAULUKKO 3.

Syntyperältään selvitettyjen Saarijärven, Laukaan ja Jyväskylän Rautalammin komppaniassa (Rlm) ja Sysmän komppaniassa (Smä) palvelleitten sotamiesten määrä tarkasteluajavälillä 1710–1809.

	Ruotujen määrä	Sotam. määrä	Poistettavi- en määrä	Selvitetty- jen määrä	%	Muista pitäjistä	%
Saari- järvi							
Rlm	32	266	37	58	25	20	9
Laukaa							
Smä	14	115	15	33	33	6	6
Rlm	5	40	4	16	44	8	22
Jyvä- skylä							
Smä	13	97	12	20	26	6	7
Rlm	2	15	-	6	40	2	13

Taulukon 3 perusteella voidaan Laukaan kirkonarkiston laadun vaikutuksen todeta olleen merkittävä. Syntyperän selvittäminen on ollut mahdollista selvästi useammassa tapauksessa kuin Saarijärven sotamiesten kohdalla. Aikavälillä 1710–1726 palvelleitten sotamiesten taustojen selvittämistä vaikeuttaa muun muasa ison vihan aikaisen väestökirjanpidon puutteellisuus ja tässä esimerkkinä olleitten seurakuntien kirkonarkistojen täydellinen puuttuminen. Mikäli tämä aikaväli jätettäisiin tarkastelun ulkopuolelle, muuttuisivat edellä esitetyn taulukon luvut seuraavallaisiksi:

HEIKKI VUORIMIES

TAULUKKO 4.

Syntyperältään selvitettyjen Saarijärven, Laukaan ja Jyväskylän Rautalammin komppaniassa (Rlm) ja Sysmän komppaniassa (Smä) palvelleitten sotamiesten määrä tarkasteluajavälillä 1726–1809.

	Ruotujen määrä	Sotam. määrä	Poistettavi- en määrä	Selvitetty- jen määrä	%	Muista pitäjistä	%
Saari- järvi							
Rlm	32	218	36	58	32	20	11
Laukaa							
Smä	14	91	13	33	42	6	8
Rlm	5	32	4	16	57	3	11
Jyvä- skylä							
Smä	13	76	12	19	30	5	8
Rlm	2	12	-	6	50	2	17

Esimerkkiaineiston perusteella olisi siis oletettavaa, että pitäjän ruotusotamiesten syntyperän selvittämisessä voidaan päästä jotakuinkin 30–50 prosentin tasolle. Koska valtakunnallista vertailuaineistoa ei koko tarkasteluajalta ole, ei tulosta voida yleistää maata kattavaksi. Suppeamalta ajanjaksolta vertailuaineistoa tosin jo löytyy. Jari Niemelä päätyi tutkimuksessaan "Tuntematon ruotusotilas" tulokseen 50,5 % selvittäessään vuosina 1776–1809 palvelleiden kolmen satakuntalaisen kirkkopitäjän ruotusotilaiden vanhempien ammattia.³⁶

36. Niemelä 1990, s. 42–43.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

Eräitä esimerkkitapauksia

Toispaikkakuntalaisten perässä Pohjanmaalla

Oman hankalan ryhmänsä muodostavat muista pitäjistä muuttaneet miehet. Seuraavaksi muutamia esimerkkejä Pohjanmaalta Saarijärvelle tulleet sotilaiden jäljittämisestä.

Vuonna 1805 pestattiin Lanneveden ruotuun numero 9 jo muutamaa vuotta aiemmin Saarijärvelle muuttanut itsellismies Joonas Gunnar, joka sai sotilasnimekseen Örn. Saarijärven rippikirjassa hänen todetaan tulleen Saarijärvelle Ala-Härmässä 25/11 1801 päivätyllä muuttokirjalla. Lisäksi Joonas Gunnar eli Örn oli jo Saarijärvelle tullessaan aviossa Susanna Juhontyttären kanssa. Parin vihkimerkintä löytyikin Ala-Härmästä. Vihkimerkinnän mukaisesti ja rippikirjan varmentamana Joonaksen kotitaloksi osoittautui Naarasluoman Gunnar ja vaimon vastaavasti saman kylän Laituri. Joonas Örnin menehdyttyä Suomen sodassa, leski Susannan todetaan Saarijärven rippikirjassa palanneen takaisin Härmään, jossa hän elikin sittemmin jälleen syntytalossaan Laiturissa.³⁷

Edellämainittu esimerkkitapaus edusti tapausta, jossa pitäjään muuttaneen osalta löytyi merkintä lähtöpitäjästä, hän oli jo naimisissa ja hänellä oli myöskin lapsia. Seuraavana toinen vastaaventyyppinen tapaus. Pääjärven Lauttamäkeen ilmestyy vuoden 1789 tienoilla sotilaaksi Juho Sved. Hänen syntymäpäitjäksi mainitaan rippikirjassa Uusikaarlepyy. Lisäksi Sved oli aviossa Maria Juhontyttären kanssa ja parilla oli vuonna 1771 syntynyt tytär Katariina sekä 1772 syntynyt poika Eerikki. Uudessa-kaarlepyyssä vihittiinkin 1771 talollisenpoika Juho Storsved ja Maria Juhontytär. Näin Juho Svedin kotitaloksi voitiin jäljittää edellä mainitun vihjeen perusteella Storsvedin talo Munsalan pitäjistä, mikä myös varmistui Munsalan rippikirjojen avulla. Sved asui perheineen Storsvedissä

37. Ala-Härmän rippikirja 1791–1796, fol 20 (Laituri) ja fol 67 (Yli-Gunnar); Ala-Härmän vihityt; JyMA, Saarijärven kirkonarkisto. Rippikirja 1806–1812. I Aa:6, s. 66; Ala-Härmän rippikirjat 1800-luvulta.

vuoteen 1780 sekä uudelleen vuosien 1785–1786 tienoilla, muuttaen sittemmin Uuteenkaarlepyyhyn.³⁸

Hieman vaikeampi tapaus on Kimingin ruodun numero 18 sotamies Heikki Heikinpoika Trug eli Trygg. Myös hän saapuu Saarijärvelle jo valmiiksi avioituneena ja rippikirjassa todetaan hänen tulleen Uudestakaarlepyystä. Sekä vihkimerkintä, että muuttomerkintä löytyvätkin Uudenkaarlepyyn kirkonarkiston asiakirjoista. Karstulan rippikirjan mukaan Heikki Trug olisi syntynyt 10/4 1751, Uudenkaarlepyyn rippikirjan mukaan vastaavasti joko 5/10 tai 10/5 1751, jota merkintää ei löydy Uudenkaarlepyyn syntyneistä ja näin on oletettavissa, että Trug olisi syntynyt jossain muualla.³⁹ Mutta missä?

Todellista kulkijaa edustaa alkuaan saarijärveläinen 1771 syntynyt Jaakko Leijon. Hänen kohdallaan syntyperä ei ole ongelma, mutta sitä hankalampi on ollut seurata hänen elämänvaiheitansa reservipalveluksesta eroamisen jälkeen. Ensiksikin hän esiintyy Saarijärvellä ollessaan iästään huolimatta koko ajan ainoastaan lastenkirjoissa. Vuoden 1800 talvikäräjillä hänen olinpaikkansa todetaan olleen tuntematon. Myöhemmin Rautalammin muuttokirjojen joukosta löytyi muuttokirja, josta selvisi Jaakko Leijonin elämänvaiheitten pääpiirteet aikavälillä 1800–1809. Hänet vihittiin Vetelissä 1803 ja aviopari löytyykin Vetelin rippikirjoista vuosina 1803–1806, jossa myös todetaan heidän muuttaneen Evijärvelle 1806. Mutta missä itse Jaakko Leijon eli sen jälkeen, kun oli jättänyt muuttokirjansa Rautalammilte, on toistaiseksi edelleen selviämättä.⁴⁰

38. Munsalan rippikirja 1780–1785, s. 54; Uudenkaarlepyyn vihityt sekä muuttaneet.

39. JyMA, Karstulan kirkonarkisto, I Aa:1, Karstulan rippikirja 1782–1788, s. 38; Uudenkaarlepyyn vihityt; Uudenkaarlepyyn rippikirja vuosilta 1781–1787, s. 15.

40. Saarijärven talvikäräjät 1800, ? 18. Rautalammin muuttokirjat 1808–1820, mf TK 1104. Muuttokirja löytyi täysin sattumanvaraisesti, joten koko vyyhdin purkautumista voi pitää paremminkin onnenkantamoisena kuin tutkimustuloksena; Vetelin vihityt. On huomattava, että ilman muuttokirjatietoja Vetelissä vihittyä Jaakko Leijonia ei olisi ollut mahdollista yhdistää saarijärveläiseen Jaakko Leijoniin. Vetelin rippikirjat 1802–1808, s. 125, s. 131 ja s. 19.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

Harvinaiset nimet ja nimiyhdistelmät

Todennäköisyys sille, että sotilaan alkuperä jää selvittämättä on suurin silloin, kun sotilas on astunut palvelukseen naimattomana renkipoikana, esiintyy kirkonkirjoissa ainoastaan etu- ja patronyyminimillä, omaa tavanomaisen nimiyhdistelmän eikä asuta torpassaan ketään lähiomaista. Tilanne paranee oleellisesti, mikäli sotilaan nimi on tyyppiltään harvinainen ja edes joku lähisukulainen, usein leskiäiti, asustaa sotilaan taloudessa. Seuraavassa pari tällaista esimerkkiä, joissa tosin sattumallakin on ollut merkitys.

Ensimmäisenä karstulalaisen Kimingin ruodun numero 21 ruotusotamiehen Joonas Ahlqvistin tapaus. Sotilasrullien ja Saarijärven kirkonkirjojen mukaan Joonas Ahlqvist oli syntynyt Hämeessä ja hänen isänsä oli Vilppu. Mitään viitettä Joonas Vilpunpojan tarkemmasta syntyperästä tai lähtöpitäjästä ei edellä mainituissa asiakirjoissa ollut. Sekä hänen etunimensä Joonas että isännimensä Vilppu ovat Saarijärvellä 1700-luvun alussa ja vielä puolivälinkin tienoilla esiintymättömiä nimiä. Vilppu nimen esiintyminen yleistyy eteläänpäin mentäessä jo Jyväskylän tasolla ja Joonas nimen käyttö on runsasta Jämsän, Korpilahden ja Petäjäveden seutukunnissa. Näin oli mahdollista olettaa Joonas Vilpunpojan syntyseuduksi mitä suurimmalla todennäköisyydellä Suur-Jämsän alue. Luonnollisesti tähän tarvittiin joku todiste, sillä jonkun Suur-Jämsässä syntyneen Joonas Vilpunpojan yhdistäminen Joonas Ahlqvistiin ilman todisteita ei ole mahdollista. Jämsän rippikirjoista asialle ei löytynyt vahvistusta, mutta onneksi jo edellä esilletuotu Jämsän muuttaneitten luettelo vuosilta 1755–1773 on säilynyt. Siitä löytyikin Joonas Vilpunpojan muuttomerkintä, jonka mukaan hän muutti Jämsän Hinkkalasta 3/4 1759 annetulla muuttokirjalla sotilaaksi Saarijärvelle. Joonas Ahlqvistin vanhemmiksi osoittautuivatkin jatkotutkimuksessa talollisenveli Jämsän Olkkolassa, sittemmin talollinen Keuruun Häkkisessä Vilppu Yrjönpoika ja hänen vaimonsa Marketta Sipintytär.⁴¹

41. JyMA, Jämsän kirkonarkisto, I Ba:1, Jämsän muuttaneet 1755–1773; sama, I Aa:1–2, Jämsän rippikirjat vuosilta 1739–1745 ja 1746–1756.; JyMA, Keuruun kirkonarkisto, I Aa:5, Keuruun rippikirja 1750–1764.

Toinen esimerkki olkoon jyvaskyläläisen Soukkajärven ruodun numero 3 ruotusotamiehen Eerikki Dufvan tapaus. Jyvaskylän vihittyjen mukaan hän olisi Luukkaanpoika. Isän etunimi on erittäin harvinainen. Jyvässeudulla sitä ei esiinny 1700-luvun puolivälin jälkeen lainkaan. Eerikki Dufvan leskiäiti Anna Matintytär asui poikansa taloudessa, aluksi sotilastorpassa, sittemmin Eerikki Dufvan saatua eron vuonna 1773 Nyrölässä ja 1780-luvulta lähtien poikansa hallitsemassa Kyyhkysen (Dufva) torpassa. Aikoinaan Eerikki Dufvan syntyperän selvittäminen Jyvaskylän kirkonarkiston avulla ei tuottanut tulosta. Ketään sopivaa äitiäkään ei paikkakunnalta löytynyt. Kun vielä Eerikki Dufvan palvelus-aikakin jäi ilmeisesti vain vuoden parin mittaiseksi, ei Jyvaskylän rippikirjoihin kerennyt tulla hänen sotilaskaudeltaan lainkaan merkintöjä. Asian ratkaisu löytyi sittemmin saarijärveläisiä ruotusotamiehiä tutkittaessa. Kuukkajärven ruodussa numero 5 palveli nimittäin vuosina 1750–1754 sotamiehenä Luukas Samulinpoika Kuhlstedt, joka kuoli 20/9 1754, mahdollisesti linnoitustöissä Helsingissä ollessaan. Häneltä jäi leski Anna Matintytär ja poika Eerikki, siis Luukkaanpoika, jotka muuttivat 1770-luvun alussa Kuukkajärven Salmelasta Jyvaskylään.⁴²

Tapaus Abraham Wendelin

Lopuksi tapaus, joka sai alkunsa perukirjoista ja joka selvisi pitkäikäisten vaiheiden jälkeen nimenomaan kirkonarkistojen avulla. Jyvaskyläläisen Korttajärven ruodun numero 18 ruotusotamies Kustaa Bergmanin lesken Maria Klemetintyttären jälkeen pidetyssä perukirjassa mainitaan parin yhteisinä lapsina Aabraham, Kustaa, Antti, Petteri, Maria ja Liisa. Jyvaskylän katkelmallisesti säilyneistä kirkollista asiakirjoista löytyvät nuorimman pojat Antti ja Petteri sekä molemmat tyttäret, mutta kahdesta vanhimmasta pojasta sitä vastoin ei löydy minkäänlaista merkintää. Myöskään Suomen asutuksen yleisluettelossa heitä ei mainita. Perukir-

42. Vuorimies 1989, s. 87; JyMA, Jyvaskylän maaseurakunnan kirkonarkisto, I Eb:1, Vihityt 1766–1795; Saarijärven rippikirjat; KA, Militaria 418, Recryterings Rulla af..., dat. 10/3 1755.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

jassa todetaan erityisesti, että poika Kustaa oli jo pitemmän aikaa asunut Loviisassa, ja kun Abrahamista ei tällaista erityismainintaa ollut, viittäisi se siihen, että Abraham asui perukirjan tekohetkellä paikkakunnalla. Jyväskylän rippikirjoista, jotka ovat tallella katkeamattomana vuodesta 1770, ei löydy ketään Abraham Bergmania, ei liioin Abraham Kustaanpoikaa. Ainoaksi sopivaksi Abrahamiksi osoittautui Abraham Wendelin, joka perheineen oli tullut Jyväskylään mitä ilmeisemmin vuosien 1771–1772 tienoilla, sillä rippikirjoissa ensimmäiset merkinnät hänen ja hänen vaimonsa Marian kohdalla ovat vasta vuodelta 1772.⁴³ Mutta miten osoittaa hänen olleen nimenomaan Abraham Kustaanpoika Bergman jäi avoimeksi.

Asia siis hautautui, kunnes sattumalta Pietarsaaren vihittyjä selatessa löytyi vihkimerkintä, jossa todetaan laukaalaisen renki Abraham Kustaanpojan ja saarijärveläisen piika Maria Eerikintytären tulleen vihityksi Pietarsaassa 9. lokakuuta 1746. Kun sekä Abraham että Kustaa nimet 1700-luvun alkupuoliskolla laukaalais-jyväskyläläisessä nimistössä ovat tavallista harvinaisempia, oli olettavissa, että kyseessä nimenomaan oli Abraham Kustaanpoika Bergman. Asiaa hieman häiritsi se, että Jyväskylän Palokassa asustaneen Abraham Wendelinin vaimo oli Maria Antintytär, ei siis Eerikintytär. Jatkossa olisi siis selvitettävä joko Abraham Kustaanpojan elämänvaiheet vihkimisajankohdasta eteenpäin tai pyrittävä taanehtivasti selvittämään Jyväskylän Palokkaan tulleen Abraham Wendelinin elämänvaiheet. Sopivan Wendelinin etsiminen joko Jyväskylän ympäristöseurakunnista tai aika suurella todennäköisyydellä jostain Pohjanmaalta tuntui kyseisistä vaihtoehdoista helpommaksi. Etsimistä

43. JyMA, Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto, I Aa:2, Rippikirja 1770–1775, s. 19. Jyväskylän vanhimmissa omista rippikirjoista tulo ja lähtö-sarakkeiden merkinnät viittaavat useimmiten sisäiseen muuttoon talosta toiseen. Wendelinin perheestä ei kuitenkaan löydy minkäänlaisia merkintöjä vuosilta 1770 eikä 1771. Lisäksi Abraham Wendelinillä oli Jyväskylän lastenkirjojen mukaan muun muassa vuosina 1766, 1768 ja 1771 syntyneitä lapsia, joiden syntymämerkintää ei löydy Jyväskylän vanhimmasta tallella olevasta syntyneitten ja vihittyjen luettelosta, joka alkaa vuodesta 1766. Näin Wendelinien on täytynyt muuttaa Jyväskylään jostain toisesta seurakunnasta vuodenvaihteen 1771–1772 tienoilla.

HEIKKI VUORIMIES

helpottaisi muun muassa se seikka, että Wendelineillä oli Jyväskylän lastenkirjan mukaan vuosina 1766, 1768 ja 1771 syntyneitä lapsia.

Ratkaisu osoittautuikin oikeaksi, sillä edellä mainittujen lasten syntymämerkinnät löytyivät Uudenkaarlepyyn maaseurakunnan syntyneitten luettelosta. Muista Uudenkaarlepyyn kirkonarkiston asiakirjasarjoista muuttaneitten luettelo osoittautui tässä tapauksessa tavallista antoisammaksi. Sen mukaan Abraham Wendelin oli palannut 30.8.1962 Pommerin sodasta. Lisäksi siitä löytyi toinenkin varsin epätavallinen merkintä, jonka mukaan Wendelin jätti pappilaan marraskuussa 1764 väepeli Laurénin todistuksen esteettömyydestään uuteen avioliittoon sekä selvityksen Ylijepualla aiemmin samassa kuussa tapahtuneesta pesän osituksesta lasten hyväksi. Tämän jälkeen olikin varsin helppoa laatia linkitys sotilaanpoika Abraham Begmanin, laukaalaisen renki Abraham Kustaanpojan ja sittemmin jälleen syntyseudulleen palanneen vuonna 1770 eron saaneen entisen Pohjanmaan jalkaväkirykmentin Henkikompanian ruotusotamiehen numero 138 Abraham Wendelinin välille ja todeta, että kaikissa tapauksissa oli kyseessä yksi ja sama mies. Asiaa helpotti luonnollisesti Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn kirkonarkistojen sekä Pohjanmaan jalkaväkirykmentin rullien tarkempi läpikäynti.

Lopuksi

Ruotusotamiestutkimusta voitaisiin pitää jonkinlaisena arkistosurffailuna asiakirjojen seassa. Kokonaisuudet edellyttävät hajallaan olevien palasten koontia ja yhteensovittamista. Riskejäkin on, sillä monet näennäisesti toisiinsa sopivat palaset saattavat johtaa tutkijan harhaan. Mielenkiintoiseksi tutkimuksen tekee se, että sosiaalisesti alempiarvoiseen yhteiskuntaluokkaan kuuluneista yksilöistä on mahdollista säilyneen arkistomateriaalin avulla luoda elävä henkilökuva, parhaimmillaan jopa suppeahko elämänkerta.

MISTÄ RUOTUSOTILAAT OLIVAT KOTOISIN?

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET:

Kansallisarkisto (KA):

Militaria 416, 418. Mikrofilmit 55007 ja 55009 (JyMA).

Ruotsin sota-arkisto (RSA):

Pääkatselmusrulla vuodelta 1716. Pääkatselmus pidetty Ruotsissa Täbyn pitäjässä 24. lokakuuta 1716. Mf WA 1226 (KA).

Hämeen maakunta-arkisto (HMA):

Sääksmäen tuomiokunnan arkisto: Perukirjat 1745–1752, Sm 139. Mf ES 3618–3619 (JyMA).

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA):

Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto: Rippikirja 1770–1775. I Aa:2. Vihityt 1766–1795 ja 1796–1832. I Eb:1–2. Kuolleet ja haudatut 1766–1795 ja 1796–1832. I F:1–2.

Jämsän kirkonarkisto: Rippikirja 1739–1745, 1746–1756. I Aa:1–2. Muuttaneet 1755–1773. I Ba:1.

Karstulan kirkonarkisto: Rippikirja 1782–1788. I Aa:1.

Keuruun kirkonarkisto: Rippikirja 1750–1764. I Aa:5.

Laukaan kirkonarkisto: Rippikirjat vuosilta 1726–1731, 1732–1737, 1737–1744, 1745–1750, 1751–1752, 1758–1763, 1764–1769 ja 1770–1775. I Aa:1–3; Lastenkirja vuosilta 1752–1788. I Ab:1; Vihittyjen luettelo 1737–1792 ja 1786–1826. I Eb:1–2. Kuolleitten ja haudattujen luettelo 1737–1792 ja 1786–1826. I F:1–2.

Saarijärven kirkonarkisto: Rippikirjat vuosilta 1726–1735, 1736–1739, 1739–1744, 1745–1752, 1767–1776, 1778–. I Aa:1–3; Rippikirja vuosilta 1806–1812. I Aa:6; Lastenkirja vuosilta 1783–1798. I Ab:1.

Viitasaaren kirkonarkisto: Muuttaneet 1754–1823. I Ba:1 ja I Bb:1.

Viitasaaren tuomiokunta, Saarijärven kärjäkunnan varsinaiset asiat, Talvikäräjät 1800.

Ala-Härmän, Munsalan ja Uudenkaarlepyyn kirkonarkistojen rippikirjojen ja historiakirjojen eli syntyneitten, vihittyjen ja kuolleitten luetteloiden mikrofilmatut käyttökopiot (KA) sekä Rautalammin kirkonarkiston mikrofilmatut muuttokirjat (JyMA).

HEIKKI VUORIMIES

KIRJALLISUUS:

BACKMAN 1941. Backman, Wold., Soldattorp, soldater jämte deras efterkommande i Nykarleby landskommun. Vasa.

BLOMSTEDT 1981. Blomstedt, Yrjö, Asikkalan historia.

MÄKELÄ 1753. Mäkelä, Anneli, Viipurin läänin väenotot 1600-luvulla. Historiallinen arkisto 67, s. 5–94. Forssa.

NIEMELÄ 1990. Niemelä, Jari, Tuntematon ruutusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa. Historiallisia tutkimuksia 157. Helsinki.

SALOHEIMO 1959. Saloheimo Veijo A., Rautalammin historia. Pieksämäki.

VILJANTI 1940. Viljanti Arvo, Vakinaisen sotamiehenpidon soveltaminen Suomessa 1600-luvun lopulla II: Uudenmaan-Hämeen lääni. Turun Yliopiston Julkaisuja, Sarja B-osa XXV. Turku.

WILMI 1991. Wilmi, Jorma, Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Studia Historica Jyväskyläläisiä 43. Jyväskylä.

VUORIMIES 1989. Vuorimies, Heikki, Jyväskylän seudun ruutusotamiehet vuodesta 1710 Ruotsin valtakauden loppuun. Jyväskylä.

VUORIMIES 1990. Vuorimies, Heikki, Laukaan ruutusotamiehet vuodesta 1710 Ruotsin valtakauden loppuun. Jyväskylä.

JYVÄSKYLÄN HISTORIALLINEN ARKISTO

1. Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Toimittaneet Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. 322 s. 1995.
2. Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. Toimittaneet Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen. 277 s. 1996.